

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2015

*Valoda dažādu
kultūru kontekstā*

Zinātnisko rakstu krājums
XXV

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2015

VALODA – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2015. 404 lpp.

Rakstu krājumā „*Valoda – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā*” apkopoti zinātniskie raksti, kuros atspoguļoti Humanitārās fakultātes XXV zinātnisko lasījumu referātu materiāli.

Krājumā iekļauti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diachroniskie, areālie, sinchroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolinguistiskie jautājumi.

Rakstus izvērtē anonīmi recenzenti; par rakstu publicēšanu lemj krājuma zinātniskā redkolēģija.

Redakcijas kolēģija

Varvara DOBROVOĻSKA (Krievijas Federācijas Kultūras ministrijas Valsts krievu folkloras centrs), Ina DRUVIETE (Latvijas Universitāte), Jeļena GOREĢLADA (Vitebskas Valsts universitāte), Zaiga IKERE (Daugavpils Universitāte), Genovaite KAČUŠKIENE (Šauļu Universitāte), Jeļena KONICKA (Viļņas Universitāte), Anatolijs KUZŅECOVS (Daugavpils Universitāte), Regīna KVAŠĪTE (Šauļu Universitāte), Ilze OLEHNOVIČA (Daugavpils Universitāte), Gaļina SIRICA (Daugavpils Universitāte), Vilma ŠAUDIŅA (Daugavpils Universitāte), Anželika ŠTEINGOLDA (Tartu Universitāte), Irina VISOCKA (Novosibirskas Valsts universitāte).

Atbildīgā redaktore

Svetlana POLKOVNIKOVA (Daugavpils Universitāte).

Literārie redaktori un korektori

S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.), V. Šaudiņa (lietuviešu val.), G. Sirica (krievu val.), V. Taļerko (vācu val.), A. Kazjukevičs (poļu val.).

Maketētājas: M. Stočka, V. Štotaka.

Redakcijas adrese

Humanitārā fakultāte

Vienības ielā 13

Daugavpils, LV-5400

e-pasts hf@du.lv

LANGUAGE 2015. Language in Various Cultural Contexts. Collection of scientific articles XXV. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2015. 404 p.

“Language 2015. Language in Various Cultural Contexts” contains research articles that were presented at the XXVth Scientific Readings of the Faculty of the Humanities.

This selection is devoted to phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, areal, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers; the decision on the publication of articles is taken by the scientific editorial board of the collection of articles.

Editorial Board

Varvara DOBROVOLSKAYA (State Center of the Russian Folklore of the Ministry of Culture of the Russian Federation), Ina DRUVIETE (Latvian University), Alena GARAGLIAD (Vitebsk State University), Zaiga IKERE (Daugavpils University), Genovaitė KAČIUŠKIENĖ (Šiauliai University), Jelena KONICKA (Vilnius University), Anatoly KUZNECOV (Daugavpils University), Regina KVAŠYTĖ (Šiauliai University), Ilze OŁEHNOVIČA (Daugavpils University), Gaļina SIRICA (Daugavpils University), Vilma ŠAUDINĀ (Daugavpils University), Anzhelika SHTEINGOLD (Tartu University), Irina VYSOTSKAYA (Novosibirsk State University).

Editor

Svetlana POLKOVNIKOVA (Daugavpils University).

Editorial Address

Humanitārā fakultāte
Vienibas ielā 13
Daugavpils, LV-5400, Latvia
e-pasts hf@du.lv

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Brigita BUŠMANE. Leksēma <i>parpalas</i> latviešu valodā (Lexeme <i>parpalas</i> in Latvian)	11
Марина ДОРОФЕЕНКО. Виконимы Беларуси, восходящие к названиям архитектурных объектов, в лингвогеографическом аспекте (Viconyms of Belarus Derived from the Names of Architectural Objects in the Linguistic and Geographical Aspects)	18
Елена ГЕНЕРАЛОВА. Значимость имён прилагательных в истории русского языка и культуры (на материале старорусского языка XVI–XVII вв.) (The Significance of Adjectives in the History of the Russian Language and Culture (on the material of Old Russian of the 16th–17th centuries))	24
Genovaitė KAČIUŠKIENĖ, Irena KRUOPIENĖ. Šiaurės panevėžiškių tarmė ir jos atspindžiai smulkiojoje tautosakoje (The Northern Aukštaitian Dialect of Panevėžys and Its Reflections in Minor Folklore)	31
Елена КОРОЛЁВА. Представление о болезни по данным говоров старообрядцев Латгалии (Conception of Disease by the Data of Latgalian Old Believers' Dialects)	43
Анатолий КУЗНЕЦОВ. Диаграф <i>ery</i> в первоначальной глаголице (Digraph <i>jerj</i> in the Earliest Glagolitic Alphabet)	52
Anna STAFECKA. Par dažām tendencēm augšzemnieku dialektā latgaliskajās izloksnēs (On some Tendencies in the Latgalian Sub-dialects of the High Latvian Dialect)	59
Надежда ШАКУН. Проблемы исследования кирилло-мефодиевского наследия в белорусских говорах (The Research Problems of the Cyrillo-Methodian Heritage in Belarusian Dialects)	66

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Edita BARTNIKAITĖ , Jovita DAUKŠYTĖ. Lithuanian Identity in the Context of Other European Cultures: Semantic Peculiarities of Paremiological Units (Литовский идентитет в контексте других Европейских культур: семантические особенности паремических единиц)	73
Жанна БОРМАНЕ, Мария СТРИЖАК. Игра слов в переводе художественного текста (на примере переводов романа В. Пелевина «Generation P» на немецкий язык) (Word Play in the Translation of Literary Text: A Case Study of the Translations of the Novel <i>Generation P</i> by V. Pelevin into German)	81
Александр ФИЛЕЙ. Особенности передачи урбонимов в разговорнике «Ein Rusch Boeck» (Peculiarities of the Transmission of Urbonyms in the Phrasebook “Ein Rusch Boeck”)	88
Марина ХАЛИМОНЕ. Специфика внешнего проявления эмоции «гнев» в рассказах А.П. Чехова и Р.М. Блауманиса (Specific Aspects of the Emotional Expression of Anger in Chekhov's and Blaumanis's Short Stories)	97
Zaiga IKERE. Text in Philosophy: Word Creation and Translation (Teksts filozofijā: vārdrade un tulkojums)	103
Svetlana KOROŁOVA. Rendering Cultural Realia in English Translations Produced by Non-Native Speakers of English (Kultūras realiju atveide tulkojumos anglu valodā kā svešvalodā)	111
Алина ЛОГИНОВА. «Путь же взял он по направлению к Васильевскому острову через В-й проспект...». Аббревиатурные топонимы в романе Ф. Достоевского «Преступление и наказание»: аспект перевода на латышский язык (“ <i>The route he took toward Vassilievsky Island by Bth Avenue</i> ”. Place Names in Fyodor Dostoevsky's Novel “Crime and Punishment”: Aspects of Translation into Latvian)	118
Галина СЫРИЦА. Фразеологизмы с компонентом-фитонимом в русском и немецком языках (Phraseological Units With the Vegetative Component in Russian and German languages)	125

SINHRONIJA: FONĒTISKAIS UN GRAMATISKAIS ASPEKTS

Liene MARKUS-NARVILA. Lejaskurzemes izlokšņu morfoloģiskās iezīmes J. Ķibura manuskriptā „Sendienu dziesma” (Morphological Peculiarities of South-Western Kurzeme Sub-Dialects in J. Ķiburs’ Manuscript “The Song of Bygone Days”)	135
Veronika RUŽA. Sintaktisko struktūru īpatnības dzīvesstāstu valodā (The Features of Syntactic Structure in the Language of Life Stories)	148
Dzintra ŠULCE. Pārdomas par dažiem valodas jautājumiem „Latviešu valodas gramatikā” normatīvā aspektā (Reflections on Some Language Issues in “Latvian Grammar” in the Normative Aspect)	153
Māra VALPĒTERE. Partikulas „it kā” un „tā kā” un to atbilstes norvēgu valodā (Particles “it kā” and “tā kā” and Their Equivalents in Norwegian)	163

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOGISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Janusz BOMANOWSKI. Sytuacja i rola języka polskiego na przełomie XX i XXI wieku na terenach Kresów Wschodnich (The Situation and the Role of the Polish Language at the Turn of the Century in Areas of the Eastern Borderlands)	172
Ina DRUVIETE. EU Language Policy: Cornerstones, Latest Developments, Future Prospects (Eiropas Savienības valodas politika: pamatprincipi, pašreizējās tendences, nākotnes perspektīvas)	181
Larisa ILJINSKA, Oksana SAMUILOVA, Zane SENKO. The English Language as <i>Lingua Franca</i> in Science and Technology (Angļu valoda kā <i>lingua franca</i> zinātnē un tehnoloģijās)	191
Antra KĻAVINSKA. Vāciešus apzīmējoši etnonīmi latgaliešu folklorā: lingvistiskais aspekts (Ethnonyms Designating Germans in Latgalian Folklore: The Linguistic Aspect)	199

Renata LUKOŠIENĖ. Students' Names of Šiauliai University: Ethnolinguistic Aspect (Šiaulių universiteto studentų vardų etnolinguistinis aspektas)	214
Anthony OKEREGBE. Sex and Metaphors of Mechanics: Some Axiological Reflections (Sekss un mehānikas metaforas: dažas aksioloģiskas pārdomas)	222
Silvija PAPAURĒLYTĖ. Dieviškumo kategorija lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje (The Category of Divinity in the Lithuanian Language World-View)	231
Ирина ВЫСОЦКАЯ. Текст современной российской телерекламы в свете теории прецедентности (Text of Modern Russian TV-Advertising in the Light of the Theory of Precedent)	238
 SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS	
Ēriks BORMANIS. Punning in Multimodal Discourse: A Stylistic Study of the ViaSMS Advertising Campaign <i>Держись! (Turies!)</i> (Каламбур в мультимодальном дискурсе. Стилистический анализ рекламной кампании «Держись! / Turies!» кредитного учреждения <i>ViaSMS</i>)	245
Ojārs BUŠS. Tautas etimoloģija, kas nav <i>tautas etimoloģija</i> (Popular Etymology that is not <i>Folk Etymology</i>)	253
Ирина ДИМАНТЕ. Особенности лингвистической экспертизы в условиях двуязычия (Characteristics of Linguistic Expertise in a Case of Bilingualism)	260
Larisa ILJINSKA, Marina PLATONOVA, Tatjana SMIRNOVA. Lexical Innovation as a Form of Linguistic Creativity (Leksiskie jauninājumi kā lingvistiskā radošuma veids)	267
Regīna KVAŠĪTE. Etnonīms <i>latvai</i> laikraksta „Šiaulių kraštas” virsrakstos (The Ethnonym <i>latvai</i> in the Headings of the Daily “Šiaulių kraštas”)	275
Dace LIEPIŅA. Metamorphosis of Literary Allusions in Terminology (Literāro alūziju metamorfoze terminoloģijā)	285

Irina LIOKUMOVIČA. Some Facets of Key Words within English Scientific and Technical Text (Некоторые аспекты ключевых слов в английском научно-техническом тексте)	291
Ilga MIGLA. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”: pagātne, tagadne un nākotne (“The Dictionary of Modern Latvian”: Its Past, Present and Future)	298
Ilze OLEHNOVIČA. Idioms in British Newspapers: Literal Scene as the Source of Wordplay (Idiomas britu laikrakstos: pamata aina kā vārdspēles avots)	303
Галина ПИТКЕВИЧ. Имена собственные в заголовках на спортивных порталах (Proper Names in the Headlines of Sports Portals)	310
Solveiga SUŠINSKIENĖ. The Expression of Metaphorical Semantic Roles in Research Abstracts Related to Linguistics (Способы вербализации метафорических семантических ролей в аннотациях к статьям по лингвистике)	319
Elīna VEINBERGA. Are Allusions, Intertextuality and Precedent Texts the Same Cognitive Mechanisms? (Vai aluzijas, intertekstualitāte un precedenta teksti ir vieni un tie paši kognitīvie mehānismi?)	328
Inese ZUGICKA. Čarka, Knopka, Trusāni jeb ieskats Rēzeknes novada iesauku semantikā (Insight into the Semantics of Nicknames from Rezekne District)	337

VĀCBALTU TEKSTI: LINGVISTISKAIS UN POĒTISKAIS ASPEKTS

Natalja JUNDINA, Natālija DAINOVIČA. Der Johannistag (LIGO) in den Texten deutschbaltischer Autoren (Midsummer Festival (St John's Day) in the Texts of Baltic German Authors)	347
Juris KASTIŅŠ. Das Menschenbild der Letten im Roman von Elisabeth Josephi „Unser Pastor“ (The Image of Latvians in the Novel by Elisabeth Josephi “Our Pastor”)	356
Sandra Johanna LANGER. Andreas von Sadonskys <i>Ein Bücherfreund</i> als Verfallsgeschichte gelesen (Andreas von Sadonsky’s “Ein Bücherfreund” from the Perspective of Decline)	367

Ivars OREHOVS. Ansätze der Entfaltung der literarischen Sprache: die deutsch verfasste Kurzprosa des frühen Schaffens von Rūdolfs Blaumanis (Growth of the Literary Language: The Short Prose in German in Rūdolfs Blaumanis' Early Oeuvre)	376
Natalja POLAKOVA. Zur Eigenart der impressionistischen Visualität in der Prosa Eduard von Keyserlings (Impressionist Painting and Visuality in Eduard von Keyserling's Fiction)	381
Valentīna TAŁERKO. Was ist „echt russisch“ in der Erzählung Mia Munier-Wroblewskas „God save England“? (What is “real Russian” in the Story Mia Munier-Wroblewskas “God save England”)	388
Dace VEIDMANE. Vācu un vācu literatūras ietekme Raiņa un Aspazijas literatūras attīstībā (The Role of German in the Process of Literature Development of Rainis and Aspazija)	395

Brigita BUŠMANE
(Latviešu valodas institūts)

Leksēma *parpalas* latviešu valodā

Summary

Lexeme *parpalas* in Latvian

The word *parpalas* with its variations is the name of a dish – small crumbled dumplings made of tough dough – appear in regional subdialects in Zemgale and sporadically in the border area. Widespread are the *ā*-stem forms (*parpalas*, *parpalīnas*), rather frequently appear also *ijo*- and *o*-stem forms (*parpaļi*, *parpalīši*, *parpali*, *parpalīņi*). Other variations were fixed less frequently.

One may probably share the hypothesis set up by J. Endzelins that Latv. *parpalas* ‘dumplings’ has its cognates in Lith. *pařpti* ‘aufdunsten’, Latv. *perpe* ‘Borke auf Wunden’ and Lith. *párpelai* or *párpaliai*, denoting dumplings and spread mainly in Eastern Aukštaityian subdialects. Less credible is the opinion that Latv. *parpalas* ‘dumplings’ was borrowed from Lithuanian.

The word *parpala(s)* has semantical branching in Latvian (subdialects), cf. e.g. ‘unordentlich verstreute Kleider und andere Sachen’, ‘Fetzen, Lumpen’, ‘der Brummbär’.

Key words: *regional subdialect, lexis, variants, distribution, semantics*

*

Vārds *parpalas* daļā latviešu izlokšņu ir ēdienu – sīku klimpiņu – nosaukums. Klimpas, to izejproduktus un vietu latviešu uzturā ir pieminējusi etnogrāfe Linda Dumpe, aprakstot tautas uzturu 19. gadsimtā: 19. gs. *Latvijā klimpu piena putra gatavota biežāk nekā viendabīgais piena un miltu strebjamais. [...] klimpu putra Latvijā vārīta galvenokārt no miežu miltiem, tomēr 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā plašāk pazīstama kļuva arī kviesu miltu klimpu putra* [Dumpe 1998: 165–166].

Kā liecina izlokšņu materiāli, klimpas ir viens no ēdieniem, kam izlokšnēs zināmi daudzi nosaukumi. Daļa no tiem aptver plašus areālus, kas uzskatāmi atspoguļo ģermāniskās un slāviskās cilmes nosaukumu izplatību. Piemēram, Kurzemē un Rietumzemgalē ir izplatīts ģermānisms *ķilķeni* (un tā varianti), Vidzemē un vietām Rietumzemgalē ģermānisms *klimpas* (un tā varianti), galvenokārt Ziemeļvidzemē un Vidzemes dienvidos no Ilkšķiles līdz Aizkrauklei ģermānisms *klucis*. Slāviskie klimpu nosaukumi *kłockas*,

zacierka reģistrēti Latgalē, retāk Austrumzemgalē. Vairāki izloksnēs izplatīti klīmpu nosaukumi atvasināti no mantotiem verbiem, piemēram, *birzumi* (un varianti) Vidzemes centrālajā daļā, *burzknis* (un varianti) Dienvidaustrumvidzemē.

Arī klīmpu nosaukums *parpalas* kopā ar variantiem veido visai plašu areālu. Vārds *parpal(iñ)as* un tā varianti latviešu valodas izloksnēs tiek lietoti stingras mīklas sīku, drupinātu klīmpu apzīmēšanai, palaikam tie apzīmē arī zupu ar šādām klīmpām. Klīmpu mīkla gatavota no kviešu, retāk no miežu miltiem, iejaucot tos ūdenī vai pienā, nereti pievienojot olas un izveidojot stingru, sausu mīklu. Mīkla drupināta pienā, piemēram, Iecavā, Īlē, Lestenē, Slokā [Apv.], kā arī gaļas zupā, piemēram, Dobelē, Penkulē [Apv.]. Dažkārt mīkla vispirms izveltnēta, un tad no tās ar pirkstiem atdalīti nelieli gabaliņi, piemēram, Augstkalnē (Mežamuižā) [Ceļi VIII 232]. Sīkākas ziņas par ēdienu gatavošanu nereti ir ietvertas teicēju stāstījumos.

Klimpiņu nosaukums *parpalas* un tā varianti izloksnēs pierakstīti galvenokārt 20. gadsimta 70. gados. Visai skopas ziņas ir par šo nosaukumu lietojumu 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Tie fiksēti Kārļa Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos. To ņemot vērā, kā arī ēdienu galveno izejproduktu – kviešu miltus, ir pamats domāt, ka lauku iedzīvotāju uzturā plašāk šis ēdiens (resp. nosaukums) kļuvis pazīstams ne ātrāk kā ap 19. gadsimta vidu.

Nosaukums *parpaliņas* un tā varianti izplatīti galvenokārt Zemgales rietumos un centrālajā daļā un vietām tās pierobežā [sk. attēlu]. Biežāk sastopamas ā-celma formas, piemēram, *parpaliņas*³ Dobelē, Iecavā (*taīsija* *ar²* *parpaliņas*², *tās bii tādas sabērītas*², *saūsas*², *tās vaīrāk² piēna zupā² vārija*, *parpaliņas*² *vaīrāk² taīsija nuō² smalkajiēm², bīdēļētajīēm² miltiēm²*), Lestenē (*parpaliņas*² *iēbīrīdina² piēnā², kad usvārās². taīsa nuō² uōlas un miltiēm²*), Naudītē un Slokā [Apv.], Aizupē, Ezerē, Jaunaucē, Kabilē, Lielaucē, Lielvircavā, Sēmē, Sesavā, Sniķerē, Svētē, Vānē, Vecmokās, Zaļeniekos, *parpaliņas* Jaunpili, *parpaliņas*² Birzgalē, Skaistkalnē, Vecumniekos, (bez int.) Penkulē un Zentenē [Apv.], *parpalas*², piemēram, Bauskā (*vārija*² [žāvētu] *ābuōlu² zupu ar² maziēm² kīlkenišiēm². tuōs saūca² pat² parpalām²*) [Apv.], Džūkstē [Apv.], Lejasiecavā (*parpalas*² *saūca². iēbēra² vis.piīrms² [blodā] miltus. ta vareja piēnu uzliet² viřsū², [vai] tikat² ar² ūdeni². ar² pirkstiēm² bii [...] jāsabeīž² tādi² ciēti² kuīkuļi*) [Apv.], Valgundē [Apv.], Bērzē [LPA], Bikstos, Cērē, Ciecerē, Īlē, Jaunsvirlaukā, Naudītē, Remtē,

Šķibē, Vilcē, *pārpalas*² Mazzalvē [Apv.], *parpalas* Zentenē [Apv.]. Ēdiens – mazu kviešu miltu klimpu – nosaukums *parpalas* 19. gadsimta beigās fiksēts Līvbēržē [Austrums 1892, 2. nr., 157. lpp.]. Savukārt vārds *pārpalas* (*māte iemīcīja muldīņā pārpalas piena zupai*) minēts Ernesta Birznieka-Upīša stāstā [Jaunības Tekas 1925, 5. nr., 352. lpp.]. Piebilstams, ka rakstnieka dzimtajā Dzirciemā skaņu kopā -ar² patskanis *a* tiek pagarināts, piemēram, *kārsts, dārbs*.

K. Milenbaha vārdnīcā [ME III 91] nosaukums *pārpalas*² ‘kleine Weizenklösse’ dots no Naudītes un Šķibes, ari Vidzemes – Lejasciema. Jāpiezīmē, ka Lejasciema apkārtnē, pēc pēdējo gadu desmitu izlokšņu vākumiem, vārda *parpalas* lietojums nav konstatēts. K. Milenbaha vārdnīcas papildinājumos [EH II 168] nosaukums *parpalas* minēts no Dobeles, Elejas, Penkules, Sesavas, Vircavas un Zvārdes. Ar nozīmi ‘Klunkermus’ vārds *pārpalas* reģistrēts Bauskā [ME III 91].

Visai bieži sastopamas arī *iio*- un o-celma formas, piemēram, *paŕpaļi*² Kursišos (*kiłkînus*² *vāra ar tādus*² – *paŕpaļus*². *saved*² *tādu*² *ciētu*² *tuô*² [*klimpu mîklu*², *ka tâ*² *var*² *a piirkstiêm*² *iēknaibit*², *iēbērt*². *tiē i paŕpaļi*²]) un Mežotnē (*paŕpaļus*² *vârija*² *nuô*² *bîdēlmîltiem*² *un lâda*² *iēksâ*² *piēna zupâ*²) [Apv.], Bauskā, Ceraukstē, Īslicē, Sātiņos, Vircavā, *paŕpaļi* Birzgalē, Skaistkalnē, Taurkalnē, Vecumniekos, deminutīvs *paŕpalîši*² Bauskā (*māte vârija*² *ari tâdus*² *sîkus*² *kiłkenišus*² – *paŕpalîšus*². *viñus piēna zupâ*² *iēlaida*²) [Apv.], Lutriņos, Mežotnē, Rundālē, Ukros, Vecsaulē, *paŕpalîši* Bārbelē, Panemunē, variants *paŕpaļi*² Bukaišos, Elejā, Tērvetē, *paŕpalîni* Jaunpilī, *paŕpalîni*² Bēnē, Bukaišos (*tâda*² *vęca māte bij, ta tā tâ*² *saūca*² – *paŕpalîji*². *tagad jaû*² *vaīrs nelietuo*² *tuô vârdu*²), Ilē (*paŕpalîni*² *balît*² *piēna zupê*². *ar tiêm*² *paŕpalîniem*² *liêls dařps*²), Penkulē, Rundālē, Sniķerē, Ukros (*paŕpalînius*² *tâdus*² *maziñus maziñus* [vāra] *zupê*²) un Vadakstē [Apv.], Codē, Jaunsvirlaukā, Jēkabniekos, Lielplatonē, Saldū, Vecsaulē, Vircavā, Zaļeniekos, *pârpalîni*² Bruknā [Apv.], Bārbelē, Jaunsaulē, Skaistkalnē, Taurkalnē, *parpalîni* Vecaucē [Apv.].

K. Milenbaha vārdnīcas papildinājumos [EH II 168] nosaukums *parpalī* minēts no Mežotnes un Sesavas, *parpalîni* – no Augstkalnes (Mežamuižas) [Ceļi VIII 231] ar Līvijas Bičoles plašu aprakstu: *Parpalîni – mazi kilķeniņi (zacirkas leišos), veidot i no ļoti cieti nomīcītas rupju kviešu miltu miklas, izrullētas pladēs, atsevišķos gabalos, no kuriem plūca gabaliņus un meta katlā parpalînius* [turpat, 232. lpp.].

Vārddarināšanas variants *parpuļi* ‘kleine Weizen- od. Gerstenklösse’ (*parpuļu putra*) lietots Stelpē [ME III 92], Skaistkalnē fiksēta deminutīva forma *parpuļiņi*. Retumis reģistrēti citi vārda varianti, piemēram, *pařpales*² Augstkalnē, *pařpelí*² Vilcē, *pärpelī*² Gārsenē un Prodē [Šaudiņa 1994: 43], *perpelī* Stelpē, Vecumniekos, *pērpulī*, arī šķidrie *pērpulī* ‘šķidras mīklas klimpas’ Stelpē.

Šķirklis *parpalas*, *parpaliņas*, *parpaliņi* ‘klimpas; ķilķēni’ ir ietverts Janīnas Kursītes „Virtuves vārdene” ar atsauci uz kulinārijas literatūru, proti, 1942. un 1994. gadā publicētām pavāru grāmatām, kā arī uz Alberta Jansona reģistrējumu 1937. gadā un pierakstu Rīgā 2011. gadā [Kursīte 2012: 581].

Cilmes aspektā J. Endzelīns latviešu *parpalas* ar nozīmi ‘klimpas’ nedroši saista ar lietuviešu *pařpti* ‘aufdunsen’ un latviešu *perpe* ‘Borke auf Wunden’, salīdzina ar intransitīvo verbu *pařpinât* ‘schwatzten’ Naudītē, *pařpinât*² ‘murren’ Bauskā, ‘halblaut zanken’ Šķibē, kā arī atsaucas uz lietuviešu *pařpti* ‘quarren’ [ME III 91, 92] un droši norāda uz tā saistību ar lietuviešu *párpelaiā* vai *pařpalaiā* [EH II 168]. Šī saistība atzīta arī Ernsta Frenkeļa vārdnīcā [LEW I 541–542]. Nemot vērā klīmpu nosaukuma *parpalas* plašo lietojumu (arī vairākās libiskā dialekta izloksnēs), mazāk ticama ir Mirdzas Brences hipotēze par latviešu *parpaliņi* un *parpaliņas* aizgūšanu no lietuviešu *párpelaiā* [Brence 1970: 51].

Klīmpu nosaukums *párpelis* un tā varianti ir reģistrēti lietuviešu valodas izloksnēs, kā arī uz to ir atsauces lietuviešu literārās valodas vārdnīcās. Lietuviešu *párpelis* ‘iš miltų arba bulvių padaryti kukuliai’ ir sastopams austrumaukštaišu izloksnēs ēdienu leksikā [DLKŽ 1972: 509], *párpelis* ‘kukulis iš miltų arba bulvių’ [DLKŽ 2000: 504]; sal. arī *pařpalis* ‘miltinis kukulis’, *parpelis*, *párpelis* ‘iš miltų ar tarkuotų bulvių kukulis’, *parpalyné* 1. ‘parpaliū sriuba’, 2. ‘netikusi sriuba’, *parpeliēnē* ‘parpelių (kukulių) sriuba’ [LKŽ IX 426], *parpalyné* ‘menka, prasta sriuba’ Šauļu apkārtnē [Vitkauskas 1976: 242]. Sk. arī www.lkz.lt. Sal. baltkrievu izloksnēs *napanelia* ‘začipka’ [Kasčypravich 230].

Jāatzīst, ka 20. gadsimta otrajā pusē ir gūts visai plašs ieskats vārda *parpalas* un tā variantu lietojumā ēdienu leksikā. K. Milenbaha vārdnīcas un tās papildinājumu dotumi liecina par vārda *parpalas* semantikas sazarojumu, par kuru pagaidām izlokšņu pierakstos ir maz ziņu. K. Milenbaha vārdnīcā [ME III 91] vārdam *parpala* kā pirmā (tikai no Naudītēs) minēta nozīme ‘der Brummbär’, ar norādi comm.: *kuo nu parpini kā parpala?* Ar

cilvēka raksturojumu saistīta vārda *parpala* (*pârpala*²) nozīme 70. gadu vidū ir konstatēta vienas teicējas valodā Nīcā: *pârpala*² – *viēns*² uz *uōtru tâ*² *lamâjâs*². *tas i tâc*² *pârpala*²! Nozīme ‘eine Klatschbase’ zināma no Sarkaniem [EH II 168].

Šķiet, ka biežāk vārds *parpalas* latviešu valodas izloksnēs tiek lietots veca, saplīsuša apgērba, vecu lupatu apzīmēšanai, piemēram, ‘unordentlich verstreute Kleider und andere Sachen’ (*sāņem savas pârpalas*² *un panckas!*) Šķibē [ME III 91], ‘Fetzen, Lumpen’ Vircavā, Jaunpilī, Reņģē (Rubā vai Zebrenē) (*tam tâdas parpalas vien ir mugurā*) [EH II 168], *pârpalas*² – *tas tâ*² *vaīrâk*² uz *vêcâm*² *driskâm*², *tâdi*² *nederîgi*² *atkritumi nuô*² *drêbêm*², *striķiêm*² Nīcā, *pórpolys* – *vacas drêbes*², *lupotas. ustoba pŷlna*² *vysoádu pórpolu* Dignājā [Apv.].

„Latviešu valodas slenga vārdnīcā” vārds *parpalas* reģistrēts ar nozīmi ‘mantas, lietas’, kā arī minēts atvasinājums *parpalnieks* ‘nevīžīgi ģerbies cilvēks’ [LVSV 2006: 245]. Semantiski tuva vārda *parpalas* reģistrējums (ar atsauci uz nekonkrētu vietu – Kurzemi) pamanīts 1889. gadā publicētajā laikrakstā „Latviešu Avīzes”: *Sakrâvis savas parpalas, es sêdos ratos iekša un braucu* [42. nr., 1. lpp.]. Savukārt vārds *parpaļi*, proti, uzvārds *Parpaļi* (*Parpaļu* *gimene*, *Parpaļu* *meitas*) fiksēts satīriskā nedēļas laikrakstā 1924. gadā [Pūcesspiegelis 38. nr., 7. lpp.]. Vārds dzirdēts arī televīzijas seriālā: *Tu, mīlā, savāc savas parpalas un pazūdi!*

Tātad var secināt, ka vārds *parpalas* un tā varianti galvenokārt Zemgales rietumos un centrālajā daļā ir nostiprinājušies sīku klimpiņu apzīmēšanai, bet, kā norādīja viena teicēja, šis vārds dažkārt vairs netiek lietots. 20. gadsimtā vārds *parpalas* visai bieži tiek lietots arī ar nozīmi ‘skrandas, lupatas’.

AVOTI UN LITERATŪRA

Apv. – LU Latviešu valodas institūta izloksņu leksikas kartotēka.

Austrums – zinātnisks un literārs mēnešraksts; izdots no 1885. gada līdz 1906. gadam.

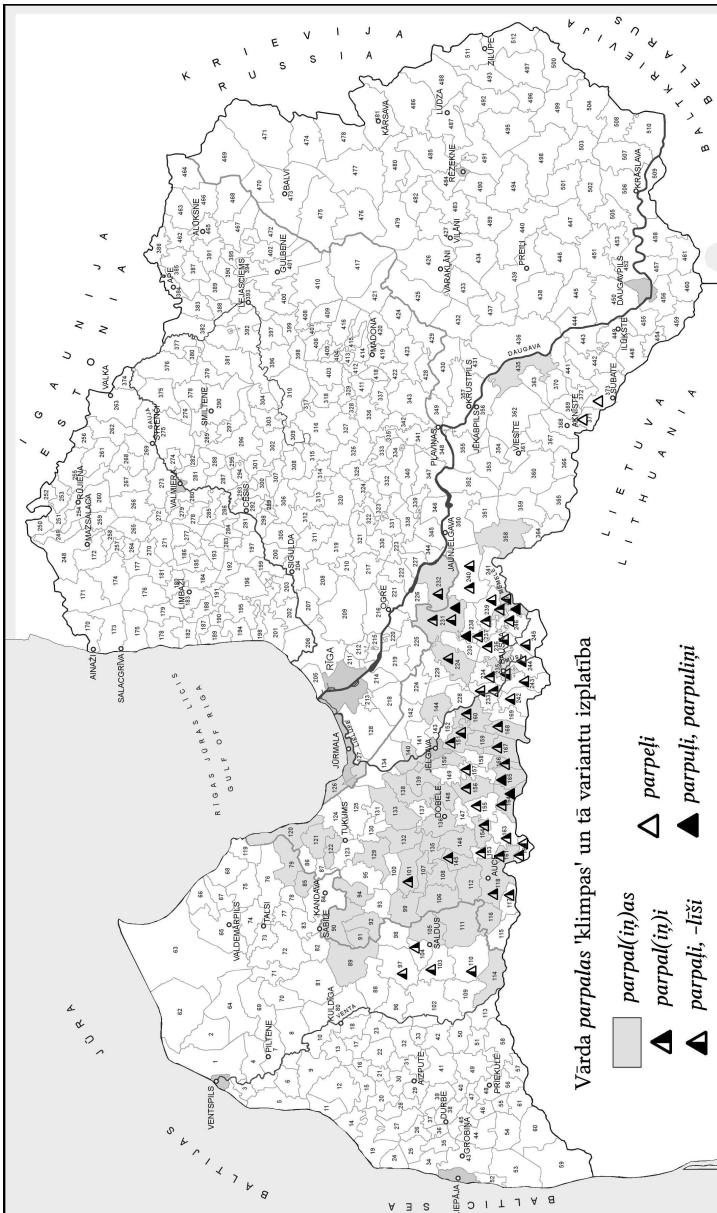
Brence, M. Naujai surasti latvių kalbos tarminiai lituanizmai. No: *Baltistica*, 6 (1) – Vilnius: Mintis, 1970, pp. 49–53.

Celi VIII – Jansons, A. Kādās Mežamuižas mājās norādītie ēdieni. No: *Celi*. Rakstu krājums. VIII. – Lunda: Ramave, 1967, 231.–232. lpp.

DLKŽ 1972 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leidimas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

- DLKŽ 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leidimas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- Dumpe, L. *Latviešu tradicionālā piensaimniecība. Piena produkti un piena ēdieni*. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998.
- EH – Endzelins, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. – Rīga, 1934–1946.
- Jaunības Tekas – mēnešraksts; izdots no 1910. gada līdz 1930. gadam.
- Kursīte, J. *Virtuves vārdene*. Rīga: Rundas, 2012.
- Latviešu Avizes – laikraksts; izdots no 1822. gada līdz 1915. gadam.
- LEW – Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. – Heidelberg: Göttingen, 1955–1965.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. IX. – Vilnius: Mintis, 1973.
- LPA – Liepājas Universitātes (bij. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas) studentu dialektoloģijas prakses un diplomdarbu materiāli.
- LVSV – Bušs, O., Ernstsons, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. – Rīga: Norden AB, 2006.
- ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins. 1.–4. sēj. – Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Pūcesspiegelis – satirisks nedēļas laikraksts; izdots no 1923. gada līdz 1926. gadam.
- Šaudiņa, V. *Lituānismi dažās Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs (Aknīste, Gārsene, Laši, Prode)*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Pielikums. 1994.
- Vitkauskas, V. *Šiaurēs rytų dūmininkų šnekta žodynas*. – Vilnius: Mokslas, 1976.
- Касьпяровіч, М. І. *Віцебскі краёвы слоўнік*. – Віцебск, 1927.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projekta „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” ietvaros.

Vārda *parpalas 'klīmpas'* un tā variantu izplatība

Марина ДОРОФЕЕНКО

(Витебский государственный университет имени П. М. Машерова)

**Виконимы Беларуси, восходящие к
названиям архитектурных объектов,
в лингвогеографическом аспекте**

Summary

Viconyms of Belarus Derived from the Names of Architectural Objects in the Linguistic and Geographical Aspects

The present article defines the features of distribution of viconyms of Belarus motivated by the names of architectural constructions. It is established that the group of analysed names mainly unites the viconyms motivated by the names of various architectural objects of village social infrastructure: agricultural, manufacturing, educational, public health, sport, leisure, public and cultural constructions. It is defined that the names created on the basis of the names of village services, cult objects, trade objects and other constructions are less involved in the viconomy of Belarus. On the basis of semantic and frequentative characteristics, the map illustrating the features of the functioning of the analyzed names is created. It is established that in the linguistic and geographical aspects viconyms, motivated by the names of objects of social infrastructure, are distributed rather evenly, however their greatest percentage is recorded in northeastern, eastern, and western regions of Belarus.

Key words: viconym, linguistic and geographical aspects, thematic groups, semantics, area, cartography

*

Изучение виконимов, или названий внутрисельских линейных объектов, началось сравнительно недавно – в 2006 г. На современном этапе развития науки об именах собственных данные ониимы анализируются в структурно-семантическом и лингвокультурологическом аспектах, в рамках которых выстраивают свои научные исследования А.М. Мезенко и Р.В. Разумов. Однако для постижения особенностей функционирования внутрисельских названий необходимо осуществление всестороннего исследования, неотъемлемой частью которого является применение картографирования в процессе изучения онименной лексики. Лингвогеографическое представление лексического материала актуально для ономастики, так как именно с его помощью

осуществляется территориальный анализ ономастических явлений, установление и сопоставление ареалов их концентрации.

Цель настоящего исследования – определение особенностей распространения виконимов Беларуси, мотивированных наименованиями архитектурных сооружений. Анализируемые названия формируют одну из тематических подгрупп, соответствующих принципу номинации внутрисельского линейного объекта по отношению к другим объектам. По результатам нашего исследования, названному принципу также отвечают еще три подгруппы:

- 1) виконимы, мотивированные названиями населенных пунктов и водных объектов;
- 2) виконимы, мотивированные названиями улиц;
- 3) виконимы, мотивированные указанием на местоположение линейного внутрисельского объекта относительно географических объектов.

Материалом исследования послужили 3059 внутрисельских наименований. На основе семантических и фреквентативных характеристик создана карта, иллюстрирующая особенности функционирования названий анализируемого типа. В процессе изучения онимных единиц применялись дескриптивный, картографический методы, а также элементы статистического анализа.

Группа проанализированных отапеллятивных образований объединяет названия, мотивированные **наименованиями архитектурных объектов социальной инфраструктуры села:**

а) сельскохозяйственных и производственных: Гуменная ул. – дер. Новая Мысь Бар. р-на Бр. обл., Гэсовская ул. – дер. Ключегорская Гор. р-на Вт. обл., Комбинатская ул. – п. Чирвоны Бор Чеч. р-на Гм. обл., ул. Лесничество – дер. Любуж Мг. р-на Мг. обл., Нефтебазовская ул. – дер. Юшки Калинк. р-на Гм. обл., Парниковая ул. – дер. Масловичи Mn. р-на Mn. обл., Судостроительная ул. – дер. Озерщина Реч. р-на Гм. обл., Тракторозаводская ул. – аг. Колодищи Mn. р-на Mn. обл.

Для урбанонимии более свойственны названия, образованные от наименований промышленных предприятий, а в виконимии многочисленны единицы, восходящие к наименованиям сельскохозяйственных объектов, построек, отдельных участков земли.

Преобладающее количество названий именно этой подгруппы связано с активным строительством новых промышленных и сельско-

хозяйственных объектов, эффективностью функционирования агропромышленного комплекса, интенсификацией процесса хозяйственного освоения региона. Важным показателем населенного пункта является развитая инфраструктура, обеспечивающая производственные процессы и создающая необходимые условия для жизнедеятельности. Основной сферой занятости населения в сельской местности является агропромышленный комплекс, организованный с учетом специфики местности, возможности использования ее ресурсов;

б) образовательных, здравоохранительных, спортивных, досуговых, общественных, культурных сооружений: *Амбулаторная ул.* – аг. Дараганово Осип. р-на Мг. обл., *Детсадовская ул.* – дер. Хорошее Лог. р-на Mn. обл., *Ветеринарный пер.* – аг. Петришки Mn. р-на Mn. обл., *Замковая ул.* (руины Смолянского замка, расположенного в деревне, являются памятником оборонного зодчества Беларуси [*Церковь Спасо-Преображенская в деревне Смольяны*]) – аг. Смольяны Орш. р-на Вт. обл., *ул. Пансионат* – п. Городище Mn. р-на Mn. обл., *Стадионная ул.* – дер. Хильчицы Житк. р-на Гм. обл.

В качестве мотивирующей основы задействованы наименования объектов социальной инфраструктуры, выполняющих образовательную, медицинскую, социальную, культурную функции, обеспечивающие достойное качество жизни, бытовые условия, социальное развитие населения и эффективное функционирование учреждений.

В виконимии Беларуси менее задействованы названия, сформированные на базе наименований:

а) служб села (учреждений связи, административных, транспортных, экстренных служб): *Конторская ул.* – аг. Погошково Клим. р-на Мг. обл., *Портовая ул.* – дер. Сычково Бобр. р-на Мг. обл., *Пожарная ул.* – дер. Годылево Бых. р-на Мг. обл., *Милицейская ул.* – дер. Михалово Волож. р-на Mn. обл., *Сельсоветская ул.* – аг. Красное Гм. р-на Гм. обл.

Среди виконимов анализируемой подгруппы преобладают единицы, сформированные на базе атрибутов железной дороги. Эти названия наиболее частотны в Брестской и Витебской областях. Именно в этих регионах самая развитая железнодорожная инфраструктура в стране: Брестская область занимает первое место в Беларуси по этому показателю, а Витебская – второе [Рэспубліка Беларусь: вобласці і раёны 2004: 8, 92];

б) культовых объектов: *Вознесенская ул.* (по названию церкви Вознесения Господня, расположенной в деревне) – дер. Вежки Жаб. р-на Бр. обл., *Кляшторный пер.* – аг. Гольшаны Ошм. р-на Гр. обл., *Монастырская ул.* – дер. Тадулино Вт. р-на Вт. обл., *Спасо-Преображенская ул.* (по названию Спасо-Преображенской церкви, построенной в середине XVIII в. в населенном пункте [Церковь Спасо-Преображенская в деревне Смольяны]) – аг. Смольяны Орш. р-на Вт. обл., *Церковная ул.* – аг. Конковичи Петрик. р-на Гм. обл., *Соборная ул.* – аг. Жировичи Сл. р-на Гр. обл. В качестве основы может быть задействовано название типа культового объекта;

в) торговых объектов: *Базарная ул.* – аг. Журавичи Рог. р-на Гм. обл., *Рыночная ул.* – аг. Деревная Столб. р-на Мн. обл., *Магазинная ул.* – дер. Верхняя Тошица Бых. р-на Мг. обл.;

г) построек: *Гаражная ул.* – п. Скачек Кир. р-на Мг. обл., *Дачная ул.* – аг. Бабиничи Орш. р-на Вт. обл., *Коттеджная ул.* – аг. Забельшин Хот. р-на Мг. обл., *Усадебная ул.* – дер. Лучной Мост. Берез. р-на Мн. обл.

По мнению Р.В. Разумова, в системе названий внутригородских линейных объектов данный тип наименований получил наибольшее распространение в течение советского периода истории и предоставил возможность наряду с реализацией основного значения вносить идеологическую мотивировку – прославлять труд человека [Разумов 2003: 14]. В виконимии среди названий, указывающих на месторасположение линейного объекта относительно других объектов, в данном случае архитектурных, преобладают онимные единицы, восходящие к названиям важнейших объектов материального производства и элементов социальной инфраструктуры села. Некоторые строения из-за своих размеров или же из-за своей значимости являются важными ориентирами в сельской местности и их названия служат базой для формирования наименований внутрисельских объектов.

Картографирование материала (см. карту 1) позволило выделить ареалы наибольшей концентрации названий данной тематической группы: Минский район Минской области (более 101 единицы), Витебский, Городокский и Оршанский районы Витебской области, Борисовский район Минской области, Могилёвский район Могилёвской области, Пинский и Столинский районы Брестской области (51–100

единиц). В лингвогеографическом плане виконимы, мотивированные названиями объектов социальной инфраструктуры села, распределены относительно равномерно: на всей территории Беларуси, за исключением указанных выше регионов, количество их фиксаций не превышает отметку 50, а средний индекс частотности (частное количества названий и районов) приблизительно равен 25–30.

Таким образом, результаты исследования виконимов, образованных от названий архитектурных объектов, позволили выявить следующие лингвогеографические особенности:

1. Наименования, образованные от названий архитектурных сооружений, преобладают над другими группами виконимов в шести районах Гродненской и Могилёвской областей, пяти районах Гомельской области, четырех районах Витебской области, трех районах Брестской и Минской областей (всего 27 районов), а также в трех регионах делят первое место с виконимами, сформированными на базе названий улиц (Берестовицкий район Гродненской области, Клецкий район Минской области, Мёрский район Витебской области).
2. Наибольшее количество анализируемых единиц зарегистрировано в центральном, северо-восточном и юго-западном регионах страны (Мн. обл. – 778 н.п., Вт. обл. – 669 н.п., Бр. обл. – 481 н.п., Мг. обл. – 450 н.п., Гм. обл. – 441 н.п., Гр. обл. – 240 н.п.). В процентном соотношении с другими группами виконимов, соответствующих принципу номинации внутрисельского линейного объекта по отношению к другим объектам, названия, мотивированные наименованиями архитектурных сооружений, распределены следующим образом: Вт. обл. – 7,6%, Мг. обл. – 7,4%, Гр. обл. – 7,3%, Гм. обл. – 6,2%, Mn. обл. – 6,2%, Бр. обл. – 5,1% (то есть их процентное содержание высоко в северо-восточном, восточном и западном регионах).
3. В рамках данного типа виконимов фреквентативно доминируют лишь несколько единиц. Бесспорным лидером является название *Школьная ул.*, занимающее первое место во всех областях. В пятерку наиболее популярных внутрисельских наименований в шести регионах входят виконимы *Железнодорожная ул.*, *Заводская ул.*; в пяти – *Дачная ул.*, *Почтовая ул.*, в одном – *Замковая ул.*, *Костельная ул.* (Гродненская область), *Клубная ул.* (Минская область).

ЛИТЕРАТУРА

Разумов, Р.В. *Система урбанонимов русского провинциального города конца XVIII–XX вв. (на примере городов Костромы, Рыбинска и Ярославля)*: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Р.В. Разумов; Яросл. гос. пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. – Ярославль, 2003. 22 с.

Рэспубліка Беларусь: вобласці і раёны: энцыкл. давед. / аўт.-склад. Л.В. Календа. – Мінск: БелЭн, 2004. 568 с.

Церковь Спасо-Преображенская в деревне Смольяны. Available: <http://by.holiday.by/skarb/270>.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

Аг. – агрогородок, Бар. – Барановичский, Берез. – Березинский, Бобр. – Бобруйский, Бр. обл. – Брестская область, Бых. – Быховский, Волож. – Воложинский, Вт. обл. – Витебская область, Вт. – Витебский, Гм. обл. – Гомельская область, Гм. – Гомельский, Гор. – Горецкий, Гр. обл. – Гродненская область, Жаб. – Жабинковский, Житк. – Житковичский, Калинк. – Калинковичский, Кир. – Кировский, Клим. – Климовичский, Лог. – Логойский, Мг. обл. – Могилёвская область, Мг. – Могилёвский, Mn. обл. – Минская область, Mn. – Минский, н.п. – населенный пункт, Орш. – Оршанский, Осип. – Осиповичский, Ошм. – Ошмянский, п. – поселок, пер. – переулок, Петрик. – Петриковский, Реч. – Речицкий, Рог. – Рогачёвский, р-н – район, Сл. – Слонимский, Столб. – Столбцовский, ул. – улица, Хот. – Хотимский, Чеч. – Чечерский.

Работа выполнялась при финансовой поддержке
Белорусского республиканского фонда
фундаментальных исследований.

Елена ГЕНЕРАЛОВА

(Санкт-Петербургский государственный университет)

**Значимость имён прилагательных в истории
русского языка и культуры
(на материале старорусского языка XVI–XVII вв.)**

Summary

The Significance of Adjectives in the History of the Russian Language and Culture (on the material of Old Russian of the 16th–17th centuries)

The present article provides arguments to prove the idea that the origins of the specific system of Russian adjectives dates back to the period of the Old Russian language (the 16th–17th centuries). The research is based on the material of the “Dictionary of Everyday Russian Language Moscow Russia 16th–17th centuries” and its card-files. In the language of the 16th–17th centuries the quantity of adjectives grew, their frequency in texts increased, new combinations were formed, some important semantic processes took place, e.g.: the formation of model semantics, the emergence of generalized words in different thematic groups and synonymous series, the occurrence of cases of regular change of grammatical categories of adjectives. In the history of culture adjectives carry important information about the medieval type of thinking and perception of certain qualities, serve as the source of specific historical data, provide information about the characteristics essential to the phenomena in a certain historical period, also they are significant for studying the etiquette formulas of the past epochs.

Key words: *Russian, adjective, historical lexicography, semantics, culture*

*

Истоки формирования специфической системы русских имён прилагательных (ИП) уходят в старорусский период (XVI–XVII вв.) – начальную эпоху сложения основы русского национального языка. Рассмотрим подробнее, какие факты доказывают это.

A. Количествоизменения.

1. Увеличение количества ИП в языке.

Материалы «Словаря обиходного русского языка XVI–XVII вв.»¹ (далее – СОРЯ) [СОРЯ] и его картотеки, отражающие языковую стихию складывающегося национального языка, свидетельствуют о том, что ИП занимают существенное место в языке этого периода: в опубликованных 6 выпусках СОРЯ они составляют 21,3% всего словарника (1799 из 8430 слов), оценка материалов картотеки подтверждает эти данные. Сравнение данных СОРЯ с данными «Словаря древнерусского языка XI–XIV вв.» [СлДРЯ] для уяснения места ИП в общем лексическом составе языка позволяет говорить об увеличении количества ИП в словарном составе языка.

Доля ИП в общем словарном составе.

Алфавитный отрезок	А	Г	Ж	К
Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.	24,41%	20,75%	22,78%	17,20%
Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII вв.	24,58%	24,55%	23,37%	22,36%

Следует, безусловно, помнить об относительной объективности статистических данных, особенно применительно к подсчёту количества ИП в истории языка: исторические словари не фиксируют, например, многочисленные притяжательные ИП от имён собственных и некоторые другие группы ИП, однако нельзя и проигнорировать отмечаемую тенденцию.

---

¹ После перевоза картотеки ДРС в 1951 г. в Москву Б.А. Ларин задумал словарь, включающий лексику живого языка XV–XVII вв., поскольку «это наиболее вопиющая лакуна русской лексикографии и самое зыбкое место, трясина, в которой гибнет всякая попытка построения русской исторической лексикологии» [Ларин 1993: 8]. СОРЯ – толковый исторический словарь ряда памятников, представляющих литературно-письменный язык Московской Руси на народно-разговорной основе. В конце 2014 г. вышел 6 выпуск СОРЯ, картотека СОРЯ насчитывает около 300 памятников, объём бумажной картотеки приближается к 0,5 млн. единиц, часть картотеки находится в электронном виде.

2. Увеличение частотности ИП в текстах.

Рост числа ИП связан с увеличением частотности их использования. Период старорусского языка интересен тем, что тексты представляют большое количество ИП и дают целые цепочки таких слов: *А на государе было платья: опашень чистой, новой, темнозеленои; ферезиполосок лйтчаты теплые* (*Выходы государей царей и великих князей Михаила Феодоровича, Алексея Михайловича, Федора Алексеевича всяя Русии самодержцев, 1642 г.*). При этом частотность отдельных лексем различна, и характерна сильная поляризация этой частотности: при наличии в языке XVI–XVII вв. высокочастотных ИП (например, *великий, добрый, бедный*), целый ряд слов имеет единичную фиксацию, и в ряде случаев сложно делать выводы об их узуальности.

3. Увеличение количества устойчивых сочетаний с ИП.

За счет увеличения количества и частотности ИП в текстах, более разнообразными становятся контексты с ИП, растет число устойчивых сочетаний с ними (см., напр., не фиксировавшиеся ранее фразеологизмы *дикое мясо* ‘нарост на долго не заживающих ранах’, *голыми головами* ‘без всякого имущества’, *заплечный мастер* ‘палач’ и др.). С ИП в языке XVI–XVII вв. образуется много составных наименований (*болезнь зубная, головная, животная, сердечная, камчюжская, месячная, студеная, похмельная, падучая, черная, желтая, фрянчужская*). Появление целых систем таких клише во многом связано с достаточно бурным развитием в России в XVII в. ремесел и промышленности и сложением терминологии этих отраслей.

Б. Качественные изменения.

1. Изменение состава ИП (большое количество относительных ИП).

Существенной тенденцией оказывается обновление состава ИП в языке XVI–XVII вв. В старорусский период развитие фонда ИП происходит прежде всего за счёт увеличения количества относительных ИП, образованных словообразовательными средствами, и словообразовательная вариативность выступает яркой особенностью неупорядоченной лексико-семантической системы языка преднационального периода (см. *глинастый (глинястый)-глиний-глиняный, бобровый-бобровый*).

2. Выработка типовой семантики ИП.

Многие исследователи подчеркивают важность фактора сочетаемости в семантической эволюции ИП: «лексическая сочетаемость, по крайней мере, для имён прилагательных, оказывается решающим критерием разграничения значений» [Шрамм 1979: 84]. Разнообразие контекстов ведёт к появлению новой сочетаемости, и в языке XVI–XVII вв. происходит во многом перестройка семантической структуры ряда ИП. Процесс касается не только отдельных слов, но затрагивает целые ЛСГ, а также отношения между лексемами и лексическими объединениями, т.е. носит системный характер.

В отдельных ЛСГ прежде всего относительных ИП вырабатывается и закрепляется типовая семантика. Например, ИП, производные от названий домашних и промысловых животных, развиваются следующие значения: 1) собственно относительное (*бобровой хвост*), 2) ‘сшийся, изготовленный из кожи, шкуры, меха этого животного’ (*ожерелье бобровое, шуба баранья*), 3) ‘о пище, лекарствах: приготовленный из этого животного или продуктов его жизнедеятельности’ (*сало моржовое, масло коровье*) 4) ‘приспособленный для содержания таких животных’ (*двор коровенный, двор быковский*), 5) ‘состоящий из таких животных’ (*воловое стадо, коровье поголовье*). На этом фоне всегда интересно изучение развития нетипичной семантики: напр., ИП *коровий* развивает и семантику ‘пасущий стадо таких животных’ (*коровей пастух*), *бобровый* используется в названии торгового ряда (*бобровый ряд*), в редких случаях появляется значение ‘ свойственный таким животным’: *Усивого коня воловая хода* (*Старинные сборники русских пословиц, поговорок, загадок и проч., собранные П. Симони, XVII в.*).

3. Появление гиперонимов в ряде ЛСГ.

Для качественных ИП в этот период характерно появление в ряде ЛСГ обобщающих слов. Это происходит во многих группах цветообозначений (напр., среди обозначений красного цвета), среди ИП обозначений размерности, формы, оценки и т.д. Напр., в это время образуется гипероним в группе кривизны: лексема *кривой* расширяет свою сочетаемость и семантику и используется для характеристики любых искривленных, гнутых, расположенных под углом, неправильной формы предметов (*кривая береза, кривой омут, кривое древо креста*).

4. Перестройка парадигматических отношений среди ИП.

В XVI–XVII вв. на фоне в целом перестройки древнерусской лексической системы идёт изменение парадигматических отношений среди ИП, в частности, систематизация и установление иерархичности в отдельных синонимических рядах. Напр., в деловых памятниках этого периода в значении ‘ложный, связанный с ложным обвинением’ используются ИП *затейный, покленный, ложный, прелестный, воровской, оговорный*. С одной стороны, выявляется большая близость семантики этих слов, что наряду с их частой совместной встречаемостью демонстрирует избыточность и плеоназм лексико-семантической системы русского языка XVI–XVII вв. См. напр., *Чтоб великий государь пожаловал не велел ево воровскому и ложному покленному челобитию поверит* (*Московская деловая и бытовая письменность XVII в., 1677 г.*). С другой стороны, эти основы не могут быть названы дублетными, каждая из них обнаруживает специфическую семантику, постепенно происходит дифференциация их значений, в результате которой как юридические термины для обозначения клеветы закрепляются лексемы с основами *затей-* и *поклен-*, и ИП *затейный* и *покленный* вычленяются уже не только как контекстуальные, но и как словарные синонимы.

5. Развитие новой категориальной семантики ИП (смены разряда).

В языке XVI–XVII вв. берёт начало ряд активных семантических процессов современного русского языка в области ИП, важнейший из которых –расшатывание границ между разрядами ИП. При всей дискуссионности выделения разрядов ИП, несомненна, во-первых, связь этой категории с семантикой ИП, а во вторых, очевиден тот факт, что переход ИП из разряда в разряд – диахроническое явление. В истории языка границы между лексико-грамматическими разрядами ИП оказываются более прочными: контекстов, в которых возникает новая семантика, значительно меньше. Однако в языке XVI–XVII вв. имеет место фактически первый регулярный и высокочастотный процесс смены ИП своей категориальной семантики. Это переход относительных ИП в качественные, состоящий в том, что относительные ИП, обозначающие материал или основную составляющую субстанцию (*брусничный, дымчатый, песочный, мясной, кирпичный* и др.) постоянно используются в памятниках XVI–XVII вв. как цветообозначения.

Таким образом, ИП играют значительную роль в языке XVI–XVII вв. Лингвистическая сущность процессов неразрывно связана с культурной значимостью ИП.

Увеличение количества ИП в языке – отражение соответствующего этапа развития общечеловеческого мышления, состоявшего в повышении внимания к категории качества (а за счет этого и опосредованно к познанию категории сущности, которая находится в центре средневекового мышления). Рост различных тематических групп свидетельствует о познании разнообразных свойств действительности.

Фиксируя в своей семантике важные признаки явлений, ИП дают информацию о самом типе мышления средневекового человека. Напр., анализ сочетаний ИП с высокочастотным словом *изба* показывает, что в качестве важнейших признаков избы как жилого строения выделяются материал, из которого сооружена эта постройка (*каменная, деревянная, брусяная изба*), ее функциональность (*теплая изба*) и субъективно воспринимаемое качество (*худая, погибельная изба*). По ИП, входящим в состав устойчивых сочетаний, можно судить о значимых для средневекового сознания признаках реалий: см. *белое железо ‘жесть’, громовая стрела (стрелка) а ‘молния’, б) ‘окаменелость, белемнит, «чертов палец»* (в средневековые использовались в колдовстве и по поверью образовывались от удара молнии в песок).

Сочетания с ИП дают информацию о материальной культуре ушедших времен, сохраняют сведения о технологии изготовления различных товаров: см. *скатный жемчуг ‘отборный окатистый жемчуг, идеальность формы которого проверялась путем скатывания жемчужин по наклонной поверхности’, прямые сапоги ‘обувь, сшитая по одной колодке, без различия правой и левой ноги’*.

Устойчивые сочетания с ИП интересны и в плане изучения этикетности эпохи, т.к. ИП входят в ряд титулов (*графская милость*), этикетных обращений (*милый друг*) и формул (*добroe утpo, душевное спасение и телесное здравие*). Использование некоторых имен прилагательных ИП в бранных устойчивых сочетаниях (*глухой черт, шишимора деревенский, собачий сын*) позволяет делать выводы о семантических особенностях и экспрессивности этих слов.

Таким образом, изучение функционирования ИП в языке XVI–XVII вв. позволяет делать выводы о начале сложения современной системы ИП русского языка во многом в это время и о значимости ИП в языке и культуре старорусского периода.

ЛИТЕРАТУРА

- Ларин, Б.А. Заметки о «Словаре обиходного русского языка Московской Руси» / Публикация и примечания С.С. Волкова. В кн.: *Вопросы теории и истории языка*. – Санкт-Петербург, 1993, с. 5–9.
- СлДРЯ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв)*; т. 1–9 /Гл. ред. Р. И. Аванесов, В.Б. Крысько. – Москва: Русский язык, 1988–2012, изд. продолж.
- СОРЯ – *Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII вв*. Вып. 1–6. – Санкт-Петербург: Наука, 2004–2014, изд. продолж.
- Шрам, А.Н. *Очерки по семантике качественных прилагательных*. – Ленинград: издательство ЛГУ, 1979. 136 с.

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ

(Šiaulių universitetas)

Irena KRUOPIENĖ

(Lietuvos muzikos ir teatro akademija)

Šiaurės panevėžiškių tarmė ir jos atspindžiai smulkiojoje tautosakoje

Summary

The Northern Aukštaitian Dialect of Panevėžys and Its Reflections in Minor Folklore

The purpose of the article – with the help of 358 examples of the minor folklore published in Ona Bluzmienė selection of folklore and memoirs titled “Linelius roviau, dainavau”, and 40 samples of “Joniškėlio apylinkių šnekto tekstai” – to get the reader acquainted with rather rich examples of minor folklore of the northern Aukštaitian dialect of Panevėžys, and to discuss how the examples reflect the Aukštaitian dialect of Panevėžys.

The texts of the northern Aukštaitian dialect of Panevėžys recorded in the analysed selections of folklore are presented not in a dialectological transcription but in a simplified spelling. However, even such a way of text presentation allows readers to see or simply “feel” the main peculiarities of the dialect, therefore, they could be used as a dialectological material by researchers of the dialects. It could be stated that the examples of the minor folklore of the northern Aukštaitian dialect of Panevėžys discussed in the article – proverbs, bywords, riddles – resemble closely the spoken dialect of the northern Aukštaitian dialect of Panevėžys with their linguistic peculiarities and are beautifully integrated into its linguistic system.

No doubt, by not introducing additional signs of dialectological transcription, the quality of dialectal forms suffered in some places – there are no difficult markers of accent, the reduced vowels at the end of the word are not introduced, the attention is not paid to particularly subtle phenomena of vocalization, consonantism, neutralization, however, the main peculiarities of the dialect (phonetic and non-phonetic) are reflected quite well in the analysed texts.

Key words: the northern Aukštaitian dialect of Panevėžys, minor folklore, retraction of the accent, linguistic peculiarities

*

1. Īvadinēs pastabos

Tautosakos kūrinių kalba yra dažnas tyrinējimo objekts ne tik lietuvių, bet ir užsienio kalbininkų darbuose. 2013 metais Mykolo Romerio universitete vykusioje konferencijoje „*Tarmēs – Europos tautų kultūros paveldas*“ šai temai buvo skirtas net vienos sekcijos – „*Tarmēs tekstas: lingvistinė ir literatūrologinė analizē*“ – darbas, kur pranešimus skaitė Lietuvos ir Lenkijos mokslininkai: Bronė Stundžienė [2013: 76], Jadwyga Wronicz [2013: 90] ir kt. Tyrinētojų nuomone, tarmiškai sakomas tekstas perteikia savitai matomą pasaulį, o parašius jį bendrine kalba tas pasaulis lyg susiaureja, susitraukia, tarsi nesuvokiamu būdu būtų išsitrinus dalis teksto prasmės, kuri išgirstama tik klausantis folkloro. Todēl viena iš didžiausių tautosakos kūrinių leidėjų problema – ne vien tekstu atrinkimas, bet ir jų pateikimo būdas.

Gimtosios šiaurės panevėžiškių tarmēs ypatybių vartojimą šio krašto dainuojoamoje tautosakoje yra tyrinėjusios ir šio pranešimo autorės [Kačiuškienė 2003]. Remiantis Stasės Lovčikaitės leidiniu „*Linkava: tradicija dabartyje*¹“ ir Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktine „*Linelius roviau, dainavau*²“, daroma išvada, kad šiaurės panevėžiškių dainose gražiai atispindi šiame krašte vartojama šnekamoji kalba: redukuojamas žodžio galas (trumpieji balsiai beveik netariami, o galiniai dvibalsiai *au*, *ai*, *ei* verčiami *o*, *e*, *ɛ* ilgieji balsiai *o*, *ə* žodžio galio pozicijoje keičiami į *a*, *e*). Ne galūnėje esantys trumpieji nekirčiuoti ar atitrauktinį kirtį turintys balsiai *i*, *u* gana dažnai platinami – jie tariami kaip *ɛ*, *o*, kietinamas priebalsis *l* ir kt. Tačiau dainuojamosios tautosakos kalba paprastai yra artimesnė lietuvių bendrinei kalbai. Dėl ritmikos čia gana dažnai gali būti išlaikomi ir trumpieji žodžio galio balsiai, vengiama įterptinių balsių, retesni kirčio atitraukimo atvejai ar įdomesni tarmēs sintaksės ypatumai [Kačiuškienė 2006: 85]. Kalbiniu aspektu smulkioji tautosaka nėra išsamiau tyrinėta. Plika akimi matyti, kad joje, kaip ir pasakojamojoje tautosakoje, geriau atspindimos esminės šiaurės panevėžiškių tarmēs ypatybės: įvairesni esti garsų pakitimai, artimesni tarmai kirčiavimo variantai ir kt.

Straipsnio tikslas – remiantis jau minētoje Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinėje „*Linelius roviau, dainavau*“ paskelbtais 358 smul-

---

¹ Lovčikaitė, S. *Linkava: tradicija dabartyje*. – Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 2003.

² Bluzmienė, O. *Linelius roviau, dainavau*. – Vilnius: Vaga, 1990.

kiosios tautosakos pavyzdžiais ir „*Joniškėlio apylinkių šnekto tekstais*“³ (40 vienetų) – supažindinti su šiaurės panevėžiškių tarmės smulkiosios tautosakos pavyzdžiais⁴ ir pasižiūrėti bei aptarti, kaip juose yra atspindima šiaurės panevėžiškių tarmė.

2. Rytų aukštaičiai šiaurės panevėžiškių: pagrindinės tarmės ypatybės

Pagal lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją [Zinkevičius 1978: 49–56] didelė šiaurinės Lietuvos dalis yra vadinama rytų aukštaičių tarmių, labiausiai nutolusių nuo lietuvių bendrinės kalbos. Jai priklauso Panevėžio, Siesikų, Taujėnų, Krekenavos, Ramygalos, Raguvos, Miežiškių, Biržų, Žeimelio, Linkuvos, Pasvalio, Pušaloto, Pakruojo, Kriukų, Rozalimo, Šeduvos, Sidabravo apylinkės [Bacevičiūtė et al. 2004: 173–181]. Skiriamoji šios tarmės ypatybė – trumpų galūnės balsių suplakimas, arba redukcija. Pagal šią ypatybę ir kirčio atitraukimo intensyvumą tarmė aiškiai skyla į dvi dalis: pietų panevėžiškius, pasižymintiems silpnese redukcija, ir šiaurės panevėžiškius, kur žodžio galo redukcija yra labai stipri. Šiaurės panevėžiškių (išskyrus Biržų kampą) priklauso visuotinio kirčio atitraukimo plotui: čia kirtis atitraukiama iš trumpos ir iš ilgos galūnės į bet kokio ilgumo šaknį.

Šiaurės panevėžiškių tarmės žodžio gale aiškiai nebetariami visi trumpeji balsiai ir ilgieji balsiai *ī*, *y* net ir tada, kai susidaro sunkiai ištariama kelių priebalsių samplaika. Minėtų balsių vietoje gali būti ištariamas neaiškios kokybės redukuotas, arba murmamasis, balsis: po minkštojo priebalsio dialektologų žymimas *ବ*: *gal'b'* ‘galiu, gali, gale’ *pasval'b'* ‘Pasvalys’, po kietojo – *ବ*: *nešb* ‘nešu’, *vaikb* ‘vaikas’. Susidarius sunkiai

³ *Joniškėlio apylinkių šnekto tekstai*. – Vilnius: VU, 1982. Beje, abu leidiniai remiasi Pasvalio rajono atstovų pateikta medžiaga: Ona Bluzmienė yra kilusi iš Talačkoniu kaimo, Joniškėlio apylinkės taip pat priklauso Pasvalio rajonui. Kadangi šiaurės panevėžiškių tarmė yra gana didelė ir ne visai vienalytė, todėl šiuose leidiniuose pasitaikančios ir aptariamos tarminės ypatybės, be abejo, yra būdingesnės Pasvalio krašto atstovams.

⁴ Kaip rodo straipsnyje aptariamu vaizdingesnių tarmės žodžių ir posakių žvalgomasis tyrimas, daugelis dabartinių Šiaulių universiteto filologų ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos studentų jau nebesuvokia jų reikšmės. Todėl manome esant prasminga juos čia kiek detaliau aptarti.

⁵ Straipsnyje (kaip ir analizuojamuose tekstuose) pateikiami pavyzdžiai nekirčiuojami, nežymimas balsių ilgumas, nenurodomi gomuriniai *n* variantai ir kitos subtilios fonetinės ypatybės.

ištariamai garsų samplaikai tarp priebalsių yra įterpiamas trejopos kokybės balsis *e*, *o*, *ɛ*: *kapel's* 'kaplys', *cu.kors* 'cukrus', *arkels* 'arklas'. Galūnēse redukuojami (trumpinami) ir dvibalsiai *au*, *ai*, *ei* – jie tariami kaip *o*, *ɛ*, *e*: *darō* 'daraū', *dare* 'darai', *dare* 'darei'. Vietoje ilgųjų nekirčiuotų žodžio galio *o*, *ɛ* tariami trumpieji – *a*, *e*: *mata* 'mato', *dare* 'dare'.

Tarmēje labai īvairuoja dvigarsių *am*, *an*, *em*, *en* tarimas: didžioji ploto dalis juos verčia *om*, *on*, *em*, *en*: *komp̩as* 'kampas', *runk̩a* 'ranka', *tempt'* 'tempti', *penk'* 'penki'. Rytinē dalis ir Biržų kampus šiuos dvigarsius verčia *um*, *un*, *im*, *in*: *kump̩as* 'kampas', *runk̩a* 'ranka', *timpt'* 'tempti', *pink'* 'penki'. Kai kur šie dvigarsiai gali būti tariami kaip bendrinėje kalboje.

Nosinai balsiai *q*, *ɛ* minėtose tarmēs dalyse atitinkamai verčiami: *o*, *e*: *šako* 'šaką', *šake* 'šakę' *arba* *u*, *i*: *šaku* 'šaką', *šaki* 'šakę'.

Iš kitų fonetinių ypatybių yra minėtini trumpieji balsiai *i*, *u*, kurie nekirčiuoti arba gavę atitrauktinį kirtį yra platinami, bet tariami trumpai. Balsis *u* šiose pozicijose visada keičiamas *o*: *sok̩s* 'suku', *dor'is* 'duris', o balsis *i* gali būti verčiamas dvejopai: prieš minkštajį priebalsį jis tariamas kaip *e*: *ket'* 'kiti', *ves'* 'visi', prieš kietąjį priebalsį – *o*: *k'ot̩s* 'kita', *v'os̩s* 'visa'.

Iš morfologinių tarmēs ypatybių galima paminėti gana dažnai tarmēje pasitaikantį vardžiodžių linksniavimo kamienų mišimą, kai painiojamos īvairių linksniuočių galūnės – sakoma *turgas* 'turgus', *sūnas* 'sūnus', *medas* 'medus', *gerūs* 'geri', *piktūs* 'pikti', *mažūs* 'maži'. Sumišusi gali būti ir vardžiodžių giminė: vietoj bendrinės kalbos vyriškosios giminės formų čia pasitaiko moteriškosios – *torta* 'tortas', *saldainė* 'saldainis' – arba atvirkšciai – *a.udors* 'audra' ir pan.

Īdomus yra prielinksnių vartojimas. Bendrinės kalbos prielinksnis *per* tarmēje keičiamas *par*: *par laukus* 'per laukus', *par karą* 'per karą', o vidaus esamasis vietininkas reiškiamas prielinksnine konstrukcija: *terp + kilminkas*: *pinigai terp kišenėje* 'grūdai terp maišo' 'maiše', *kava terp puodelio* 'puodelyje' ir pan.

Tarmēje pasitaiko daug specifinių žodžių ar jų reikšmių, pavyzdžiui, *roploti* 'ropinēti', *grindē* 'metalinis lankelis', *apsédai* 'šermenys', *kermenti* 'pamažu valgyti', *lupata* 'skuduras', *mazgilis* 'mazgotė', *padanginis* 'pašiūrė', *ripkutė* 'tabletė'. Nemažai vartojama ir latvizmų: *zaptē* 'uogenė', *uorē* 'vežimas šienui', *starkas* 'gandras', *lēnas* 'lētas', *ja* 'taip'⁶.

---

⁶ Plg. Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Leksikos ypatumai Mykolo Karčiausko poeziuje. In: Valoda – 2012, t. 22, pp. 382–390. Išsamiau apie šios tarmēs ypatybes žr.

3. Smulkiosios tautosakos pateikimas leidiniuose „*Linelius roviau, dainavau*“ ir „*Joniškėlio apylinkių šnekto tekstai*“

Anot tautosakos tyrejos Stundžienės, „skelbiant tautosaką spausdintu žodžiu, kurį perskaityti ir suprasti galėtų visi skaitytojai, t. y. tiek kalbantys bendrine kalba, tiek skirtinę tarmių atstovai, dažnai iškyla nemenka problema, kaip, publikuojant sakytinį tekstą, padaryti jį „paskaitomą“, transkribuoti jį ar versti į bendrinę kalbą“ [Stundžienė 2013: 90]. Kaip pažymi analizuojamų knygų sudarytojai, leidinių tikslas buvo pateikti geriausią šio krašto tautosaką, supaprastinta rašyba atspindint svarbiausias tarmės ypatybes [Stundžienė et al. 1990: 7; Garšva et al. 1982: 3]. Iš analizuojamuose leidiniuose pasitaikančios neįprastos rašybos pavyzdžių galima paminėti šiuos: ženklu *ε* žymimas užpakinės eilės balsis (balsio *é* variantas), prieš kurį priebalsiai visada tariami kietai (*lekt'* 'lékti', *vaike'* 'vaikai'); dešinėje raidės puseje viršuje kableliu žymimas priebalsių minkštumas (*mēš'k'* 'miške'); artimi bendrinės kalbos kirčiavimui žodžiai nekirčiuojami. „*Joniškėlio apylinkių šnekto tekstuose*“, be minėtų transkripcijos ženklių, išivedami dar du papildomi: *e* – žymintis nekirčiuotą nosinį *ę* arba atitrauktinį kirtį turintį balsio *i* variantą, arba balsį *i*, esant prieš minkštajį priebalsį (*meš'k' augęs'* 'miške augęs'); *o* – atitrauktinį kirtį turintis balsis *u* arba balsis *i*, vartojamas prieš kietąjį priebalsį (*oždeges'* 'uždegęs', *pakioš* 'pakiša').

4. Tarminės ypatybės smulkiojoje tautosakoje

4.1. Visuotinis kirčio atitraukimas

Kaip jau buvo minėta aptariant pagrindines tarmės ypatybes, viena svarbiausių tarmės ypatybių yra visuotinis kirčio atitraukimas. Šią ypatybę akivaizdžiai rodo esant ir analizuojamai smulkiosios tautosakos pavyzdžiai⁷: nerasta nė vieno atvejo, kur būtų kirčiuojama cirkumfleksinė ar trumpa galūnė ir nevykštū atitrauktinio kirčio skiemenui būdingi fonetiniai pak-

---

Kačiuškienė, G. *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*. – Vilnius: VUL, 2006; Garšva, K. *Lietvių kalbos paribio šnekto (fonologija)*. – Vilnius: LKI, 2005; Mikulėnienė, D. et al. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir komentarai*. – Vilnius: LKI, 2014.

⁷ Skliaustuose didžiosiomis raidėmis nurodomas autorius ar leidinys: OB – Ona Bluzmienė, JON – „*Joniškėlio apylinkių šnekto tekstai*“, skaičiais – smulkiosios tautosakos vienetų numeracija aptariamuose leidiniuose. Aptariamos ypatybės skiemenyje paryškintos ir pabrauktos straipsnio autoriumi.

timai: *Davē ēr dovanojē* ‘Davei ir dovanojai’ (OB 58); *Kalbū ir vējū nesugaudēs* ‘Kalbū ir vējū nesugaudysi’ (OB 110); *Negirk pradžios be pabaigos* ‘Negirk pradžios be pabaigos’ (OB 218); *Skola ne ron, neožgės* ‘Skola ne rona (žaizda), neužgis’ (OB 234); *Varge , bēdos, ka ne Kalēdos* ‘Vargai, bēdos, kad ne Kalēdos’ (OB 284); *Moč’ vēdury, vaike aplenk.* ‘Močia vidury, vaikai aplink; medis’ (OB 26); *Sušiolo, sukaito ēr pavargo kēp tēvo mušdamis* ‘Sušilau, sukaitau ir pavargau kaip tēvā mušdamas’ (OB 266); *Prisikabina kaip šova pri padles i sekioj* ‘Prisikabino kaip šuva prie padlos (maitos) ir sekioja’ (JON 7).

4.2. Vokalizmo ypatybēs

Kita svarbi tarmēs ypatybē, išskirianti jā iš kitų rytu aukštaičių tarmiņu – dvigarsiu *am, an, em, en* ir nosiniu balsiu *q, e* pakitimai. Nors tarmēje minēti dvigarsiai (priklasomai nuo kirčio ir priegaidēs, taip pat nuo īvairių tarmēs vietų) gali būti keičiami net kelioriopai [Bacevičiūtė et al. 2004: 173–174; Zinkevičius 1978: 64–65], analizuojamoje smulkiojoje tauto-sakoje dvigarsiai *am, an, em, en* dažniausiai verčiami *qm, on, em, en*, o nosiniai balsiai *q, e* – *o, e*. Tačiau (ypač „*Joniškėlio apylinkių šnekto tekstuose*“) buvo rasta ir kitokių šių garsų keitimo atvejų. Pavyzdžiui, *On pilna aruoda ir kiaula giar gaspadine* ‘Ant pilno aruodo ir kiaulė gera gaspadinė (šeimininkė)’ (OB 14); *Pela ont aruoda nedvēs nikad* ‘Pelē ant aruodo nedvēs niekada’ (OB 201); *Tupēnt’s bēgonče nebije* ‘Tupintis bēgančio nebijo’ (OB 273); *Be ronku, be koju palangē baladojes* ‘Be rankų, be kojų palangėje baladojas; vējas’ (OB 42); *Svetiōms šova kaip kond, ne teip skaud, kaip saus* ‘Svetimas šuva (šuo) kaip kanda, ne taip skauda, kaip savas’ (JON 61); *Žmogs dažnai suklomp, kaip arkel’s on(t) kiatoriu koju*⁸ ‘Žmogus dažnai suklumpa, kaip arklys ant keturių kojų’ (JON 64). Bet: *Lops un(t) lopa, adatos durele nē* ‘Lopas ant lopo, adatos dūrelis nēra; višta’ (JON 74); *Vytu vatu daržine un(t) ratu* ‘Vytu vatu daržinė ant ratų; vadelēs’ (JON 83).

Nosiniai balsiai *q, e*, kaip minėta, tarmēje gali būti verčiami dvejopai – *o, e* arba *u, i*. Aptariamuose smulkiosios tautosakos pavyzdžiuose visais atvejais vartoja platesni šių balsių atitikmenys – *o, e*. Pavyzdžiui, *Giors artojs’ ē so žosēn paar* ‘Geras artojas ir su žasiniu paaria’ (OB 14); *Bēd bēdo vej, vargs vargo rem* ‘Bēda bēdā veja, vargas vargā remia’ (OB 28); *Ne tas medis’ lūžt, katras palēnkēs*, bet *lūžt tiess* ‘Ne tas medis lūžta,

---

⁸ Pavyzdžiuose rašyba ir skyryba paliekama autentiška.

katras (kuris) palenkęs, bet lūžta tiesus' (OB 151); *Saka, milck vaiko kaip dūšio, o krēsk kaip grūšnio* 'Sako, vaiką mylėk kaip dūšią (sielą), krēsk kaip grūšnią (kriaušę)' (JON 59); *O ka pavežioje, kaip vel'n's' sava močio* 'O kad pavežiojo, kaip velnias savo močią' (JON 55); *Gi.mes' – rēk, užauges' – milek, o pasenės' – tilek* 'Gimės – rēk, užaugės – mylėk, pasenės – tylėk' (JON 45).

Kitos labai svarbios šiaurės panevėžiškiams ypatybės – redukuotų (arba murmamujų) žodžio galo balsių – smulkiosios tautosakos kūriniuose nepasitaikė; šioje pozicijoje dažniausiai nežymimas joks nei trumpųjų, nei ilgųjų balsių *i*, *y* reliktas⁹. Tačiau dėl sutrumpėjusio žodžio galo atsiradusių įterptinių balsių, palengvinančių kelių priebalsių samplaikos tarimą, pavyzdžių yra gana daug: *Vogt arkél* – ték è kalejimo važiuot' 'Vogtu arkliu – tik į kalėjimą važiuoti' (OB 10); *Ka taše basél* – skiedros byr 'Kad tašai basli – skiedros byra' (OB 27); *So dain givenioms lénksmesén's' è darbs geriau sekas* 'Su daina gyvenimas linksmesnis ir darbas geriau sekasi' (OB 50); *Kor to biedens būdams, bagoto pačio gaus'* 'Kur tu biednas (vargšas) būdamas bagotą (turtingą) pačią (žmoną) gausi' (OB 190); *Lionkse ms kėp pavasar's', a liūde ns kėp rodva* 'Linksma kaip pavasaris, liūdnas kaip rudva (ruduo)' (OB 198); *Išmanyk, šékšen, deguto* 'Išmanyk, šikšna, degutą' (OB 243). *Lauk pagados ne so grébel*, *o su dal'g'* 'Lauk pagados (gražaus oro) ne su grėbliu, o su dalgiu' (JON 50). Kaip matyti iš pavyzdžių, dažniausiai yra vartojami du įterptiniai balsiai: *ε* (tarp kietųjų priebalsių) ir *ə* (tarp minkštųjų priebalsių). Atveju su įterptiniu balsiu o analizuotuose tekstuose nepasitaikė.

4.3. Nekirčiuoto ir atitrauktinio kirčio žodžio kamieno vokalizmo pakitimai. *i*, *u* atitikmenys

Kaip jau buvo minėta, šiaurės panevėžiškių tarmėje nekirčiuoti ar atitrauktinį kirti gavę balsiai patiria ir kiekybinių (trukmės – ilgieji balsiai tariami trumpai), ir kokybinių (balsis pakeičiamas kitu) pakitimų. Ypač daug tokų garsų pasikeitimų pasitaiko balsių *i*, *u* atveju: *O, koks stepers, kėp vel'n's' – galet èr mešks vedžiot'* 'O koks stiprus, kaip velnias – galėtų ir meškas vedžioti' (OB 291); *Oi, kokè tava ūse ret'*, *kėp velne rogè* 'O kokie tavo ūsai reti, kaip velnio rugiai' (OB 278; *So dorm do torge, so*

---

⁹Nesileidžiant į diskusijas, norima tik pastebeti, kad toks, kad ir retkarčiais pasitaikančių garsų, nežymėjimas gali būti ir kai kurių leidinių sudarytojų išankstinis nusistatymas šių balsių vartojimo atžvilgiu.

pliok nér ka peštēs ‘Su durnu (kvailu) du turgu, su pliku néra ko peštis’ (OB 269; Kor lak’ kaip perkūns pēr’t oždeges? ‘Kur leki kaip perkūnas pirti uždegēs?’ (JON 49); Pijoks niausi. mōš – vel’n’s’ padušķo pakioš ‘Pijokas (girtuoklis) neužsimuša – velnias padušķa (pagalvē) pakiša’ (JON 57); Meš’k’ gi. mēs’, meš’k’ auges’, namo parējes’, kepor’s’ trauk’ ‘Miške gimēs, miške augēs, namo parējes, kepures traukia; kryžius’ (JON 76).

Nekirčiuotame žodžio kamiene pasitaiko ir kitokių balsių ar dvibalsių pakitimų. Labai īdomūs tarmēje nekirčiuotų sutaptinių dvibalsių *ie, ue*, *atitikmenys* – jų vietoje dažnai būna vartojami trumpieji balsiai *e, a*, o nekirčiuotas ilgasis balsis *ū* po minkštojo priebalsio gali būti tariamas kaip *ē*: *Gan tau tauzēt*, *kēp šova on dongo žérēdams* ‘Gana tau tauzyti (niekus kalbēti), kaip šuva (šuo) ant (i) dangų žiūrēdamas’ (OB 250); *Striūks buks vokečiuks – jam ruro šakaliuks* ‘Striukas bukas vokietukas – jam ruroje (užpakalyje) šakaliukas; gilē’ (OB 11); *Sens jaut’s’ vēsad tezesnē vago ēšvara* ‘Senas jautis visada tiesesnē vagą išvaro’ (OB 106) *Neik so veln’ obaliaut’*: *netek’s’ ir terbos, ir obale* ‘Neik su velniu obuoliauti: neteksi ir terbos, ir obuolio’ (OB 290); *Kri.ta ožals par viso svieto, kapoje genele par vi.so vieko* ‘Krito ažuolas per visą svietą (pasauli), kapojo geneliai per visą vieką (amžių); tiltas’ (JON 73).

4.4. Nekirčiuotas žodžio galas. Ilgujū balsių ir dvibalsių trumpinimas

Nekirčiuotame žodžio gale visi ilgieji balsiai trumpinami, *y, i* – netairiama arba labai stipriai redukuojami, o balsiai *ē* ir *o* – tariami kaip *e* ir *a*: *Kalbu ir vēju nesugaudēs* ‘Kalbü ir vējū nesugaudysi’ (OB 110); *Ojē, kokios tava ak’s’ ēsprogē – žiūr’ kēp rupuže on jaut’* ‘Ojē, kokios tavo akys išsprogē (išsprogusios) – žiūri kaip rupūžē ant (i) jautī’ (OB 3); *Avēno gava, da ēr gaidže reik’* ‘Avinā gavo, dar ir gaidžio reikia’ (OB 21); *Nuvežē buroks i malūnō* ‘Nuvežē burokus (runkelius) ī malūnā’ (JON 54); *Paukšte šmaukšte par mar’s’ leke, uodiag gvolt rēke* ‘Paukštē šmaukštē per marias lēkē, uodega gvoltu (balsu) rēkē; šautuvās’ (JON 79); *Nesijuok ka kaimyna pert’s’ diag – diaks i tava* ‘Nesijuok, kad kaimyno pirtis dega – degs ir tavo’ (JON 52).

Dvibalsiai *ai, au, ei* žodžio gale redukuojami ir tariami kaip balsiai *ɛ, ɔ, e*: *Jone, dil’ka ženijes?* ‘Ženijos gražio vieto pasedēt’, *piraga pavalgēt* ‘Jonai, dēl ko ženijiesi (vedi)? Ženijuosi (vedu) gražioje vietoje pasēdēti, pyrago pavalgiti’ (JON 45); *Do stalčiu.ķe, do klapčiu.ķe, kiator’ adomeļē* ‘Du stalčiukai, du klapčiukai, keturi adomēliai; karvē’ (JON 67); *Blogē gērdžes – giare bos* ‘Blogai girdisi – gerai bus’ (OB 94); *Kor gyven’ – tē*

name, kor nomér's' – tè *kaþe* ‘Kur gyveni – ten namai, kur numirsi – ten kapai’ (OB 175); Ko *išginé*, to ir *ganyk* ‘Ką išgynei, tą ir ganyk’ (OB 103).

4.5. Konsonantizmas. Priebalsių depalatalizacija

Be aptartujų balsių ir dvibalsių ypatybių, tarmėje ir analizuojamuose tekstuose galima rasti įvairiausią priebalsių pakitimų ir kombinacijų. Pati dažniausia iš jų – priebalsio *l* depalatalizacija, arba kietinimas. Nedėsningai, ypač priebalsių samplaikose, gali būti kietinami ir kiti (dažniausiai *s*, *t*, *b*) priebalsiai. Pavyzdžiui, *Ka l̥ets – kaip apati.ne gi.rnu pu.se* ‘Kad lėtas – kaip apatinė girnų pusė’ (JON 48); *Piala qnt aruoda, gaspadi.ne pri puoda – niabos bada* ‘Pelė ant aruodo, gaspadinė (šeimininkė) prie puodo – nebus bado’ (JON 56); *O kok' didela mergiote – posontra žyda ér komeleš galv* ‘O kokia didelė mergiotė – pusantro žydo ir kumelės galva’ (OB 160); *No smiertiales nér žolales* ‘Nuo smertelės (mirties) néra žolelės’ (OB 237); *Kép pinigu praše, kép lakštute čiulbe je, kép gava, šunim užpjude* ‘Kaip (kai) pinigų prašė, kaip lakštutė čiulbėjo, kaip (kai) gavo – šunimis užpjudė’ (OB 209); *Atain Kalèdos, ir vél' tos pačios bédos* ‘Ateina Kalédos, ir vél tos pačios bédos’ (OB 284).

Tarmėje būdingas ir priešingas reiškinys – galinio priebalsio *s*, einančio po priešakinės eilės balsių, ypač *i*, *y*, progresyvinis minkštinimas. Tokių pavyzdžių rasta ir analizuojamuose tekstuose: *Stov' šakès' pastatytos, on tų šakiu – kubéls, on ta kubéla – puods, on ta puoda – mišks, tam mēš'k' – kiš'k's'* ‘Stovi šakės pastatytos, ant tų šakių – kubilas, ant to kubilo – puodas, ant to puodo – miškas, tame miške – kiškis (žmogus)’ (OB 48); *Kiaturšak's' kiaturlap's', ont viršūnės' saula tiak* ‘Keturšakis, keturlapis, ant viršūnės saulė teka; saulegrąža’ (JON 72).

Pasitaikė priebalsių *j*, *v* pridėjimo ar *ispraudimo* atvejų. Tai gerai matyti iš pavyzdžių: *Šun' vijęs*, *nors ož vuodegos pagriebk* ‘Šunį vijęs, nors už uodegos pagriebk’ (OB 254); *Dvé kiaulaitės, keturios vodegaitės* ‘Dvi kiaulaitės, keturios uodegaitės; nagiňės’ (OB 29); *Varine kumelaite, kanapine vodegaite, kép ték už vuodegos pajémk – žveng'* ‘Varinė kumelaitė, kanapinė uodegaite, kaip (kai) tik už uodegos paimk – žvengia; varpas’ (OB 40); *Neloj ir nekond, al' ont nams nelaidž' ijeit'* ‘Neloja ir nekanda, ale (bet) ant (i) namus neleidžia įeiti; vartai arba spyna’ (OB 41); *Ka jéms' visko è galvo, tè èr plauke èstions* ‘Kad (jei) imsi viską į galvą, tai ir plaukai ištins’ (OB 86).

4.6. Kitos ypatybēs

Smulkios tautosakos pavyzdžiuose rasta ir viena kita morfoloģijos (kamieno ar galūnių mišimo, dviskaitos vartosenos), taip pat sintaksēs (priekšsnipj ar jų konstrukciju) ypatybē: *Visiem dončē balt'*, o kas už dončiu – nežinam 'Visiems dančiai (dantys) balti, o kas už dančių (dantų) – nežinome' (OB 71); *Pamaž' su gelaž'* 'Pamažu su geležē (geležimi)' (OB 88); *Né akiu, né ausiu, o ake ls vedžioj* 'Nei akių, nei ausių (vard. ausė), o akeles vedžioja; lazda' (OB 21); *Žiants – ti vyskopas, marč – ragan* 'Žentas – tai vyskupas, marčia (marti) – ragana' (JON 63); *Stov' pan vidoj, o kasos or* 'Stovi pana (mergina) viduje, o kasos ore (į lauką iškištros); morka' (JON 80); Tēngēn's' *do kart* dirb 'Tinginys du kartu (du kartus) dirba' (OB 262); *Gul' bob tyč, tai tyč' plyss', tiarp ta plyše jomarks* 'Guli boba tyčia, tai tyčiai plyšys, tarp to plyšio (tame plyšyje) jomarkas (turgus); bičių avilys' (JON 68).

Smulkiojoje tautosakoje gausu īvairiausių leksinių ypatybių – latvizmų ar šiaurės panevėžiškiams būdingų žodžių bei jų reikšmių, pavyzdžiui, *Api gryčio raudon'* takelę 'Apie gryčią (namą) raudoni takeliai; karoliai' (JON 65); *Ké išvoge arkél's, té tad kütē užrakéné* 'Kai išvogė arklius, tai tada kütę (tvartą) užrakinai' (OB 11); *Ne viosu bornom putro srébt'* 'Ne visų burnoms putrą (miltų sriubą) srébt' (OB 38); *Ne kasdien avinien* 'Ne kasdieną avinienu (aviena)' (OB 113); *Pluksnos – vēj, mes – vanag* 'Pluksnos (plunksnos) – vėjui, mes – vanagui' (OB 212); *Dyks puods tol' skomb* 'Dykas (tuščias) puodas toli skamba' (OB 219); *Išeje so sarmat kēp so terb* 'Išėjo su sarmata (gėda) kaip su terba' (OB 226); *O, atėje svet's' nebuvel's', reik ješkot' sūre supuvele* 'O, atėjo svečias nebuvėlis (nebuveč), reikia ieškoti sūrio supuvėlio (supuvusio)' (OB 242); *Teliok nebliovės', nebūs' jaut's'* 'Teliuku (versiuku) nebliovės, nebūsi jautis' (OB 259).

5. Išvados

Skelbtos ar užrašytos šiaurės panevėžiškių tautosakos nėra daug, todėl straipsnyje cituojamais smulkios tautosakos perliukais, kalbos vaizdin-gumu ir liaudiška filosofija gali pasigérēti visi tie, kurie yra neabejingi liaudies kūrybai ir joje užfiksuoτai krašto išminčiai ir kalbai. Palyginti negausią šio krašto žodinę kūrybą, anot žymaus šiaurės panevėžiškio kraš-totyrininko Juozo Šliavo, galėjo nulemti gana santūrus, šiaurietiškas žmonių gyvenimo būdas, geresnė negu kitur materialinė padėtis, nuobodoka lygu-mų gamta [Šliavas 1985: 96]. Kita vertus, minėtos priežastys galėjo turėti teigiamos įtakos tarmės savitumui, jos kalbinei raiškai išlaikyti.

Žinoma, yra ir bus skirtingų nuomonių, kuriuos garsus populiaresniame tekste žymėti, o kurių atsisakyti: tekstus pateikti, kad būtų lengvai skaityti ar kad juose būtų užfiksuota kuo daugiau ir kuo tikslesnės kalbinės informacijos. Analizuojamuose tautosakos rinkiniuose vienos iš labiausiai nutolusios nuo bendrinės kalbos tarmių tekstai pateikiami ne dialektologine transkripcija, o supaprastinta rašyba, todėl jie yra suprantami ne vien kalbininkams, bet visiems tautosakos mylėtojams ir skaitytojams. Tačiau ir tokiu būdu pateikiant tekstus pagrindinės tarmės ypatybės yra matomas ar tiesiog „išjaučiamos“, todėl jais, kaip dialektologine medžiaga, gali naujotis ir tarmių tyrejai. Ypač daug puikios kalbinės medžiagos galima rasti pasakojausmosios ar smulkiosios tautosakos pavyzdžiuose. Galime tik konstatuoti, kad čia aptariami šiaurės panevėžiškių tarmės smulkiosios tautosakos pavyzdžiai – patarlės, priežodžiai, mīslės – savo kalbinėmis ypatybėmis yra labai artimi šnekamajai šiaurės panevėžiškių tarbei, gražiai įsikomponuojantys į jos kalbinę sistemą.

Be jokios abejonės, neįsivedus papildomų dialektologinės transkripcijos ženklių, kai kur nukentėjo tarminių formų kokybė – čia nėra sudėtingo priegaidžių žymėjimo, neįsivedami murmamieji žodžio galo balsiai, nesigilinama į itin subtilius vokalizmo, konsonantizmo, neutralizacijos reiškinius, tačiau pagrindinės tarmės ypatybės (fonetinės ir nefonetinės) analizuoja-muose tekstuose gana gerai atspindimos.

Užrašyti tarmės smulkiosios tautosakos (ir ne tik smulkiosios) pavyzdžiai yra patikimi ir vertingi, nes juos, be pranešimo autorų, šifravo žinomi lituanistai (daugelis iš jų – šios tarmės atstovai): K. Garšva, R. Jackutė, R. Builytė ir kt.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Bacevičiūtė, R. et al. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. – Vilnius: LKI, 2004.
- Bluzmienė, O. *Linelius roviau, dainavau*. – Vilnius: Vaga, 1990.
- Garšva, K. *Lietuvių kalbos paribio šnekotos (fonologija)*. – Vilnius: LKI, 2005.
- Joniškėlio apylinkių šnekotos tekstai. – Vilnius: VU, 1982.
- Kačiuškienė, G. *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*. – Vilnius: VUL, 2006.
- Kačiuškienė, G. Šiaurės panevėžiškių tarmės ypatybų atspindžiai tautosakos rinkinyje „Linelius roviau, dainavau“. In: *Valoda – 2003. Valoda dažadu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2003, t. 13, pp. 138–144.

- Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Leksikos ypatumai Mykolo Karčiausko poezijs. In: *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2012, t. 22, pp. 382–390.
- Lovčikaitė, S. *Linkava: tradicija dabartyje*. – Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 2003.
- Mikulėnienė, D. et al. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolinguistinis tyrimas. Žemėlapiai ir komentarai*. – Vilnius: LKI, 2014.
- Stundžienė, B. Folkloras ir tarmė: sakytinis ir rašytinis aspektai. In: *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. – Vilnius: MRU, 2013, p. 76.
- Šliavas, J. *Žeimelio apylinkės*. – Vilnius: Mokslas, 1985.
- Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos dialektologija*. – Vilnius: Mokslas, 1978.
- Wronicz, J. Dialects as a Source of Material for Poetical Texts. In: *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. – Vilnius: MRU, 2013, p. 90.

Елена КОРОЛЁВА

(Даугавпилсский университет)

Представление о болезни по данным говоров старообрядцев Латгалии

Summary

Conception of Disease by the Data of Latgalian Old Believers' Dialects

The present article contains Old Believers' opinions about causes of diseases. Among them respondents designate retribution for sin, the evil eye, sorcery, penetrating into body of evil spirit, mouse or horse hair. Opinions about these causes connect heathen and Christian conceptions, with the dominance of Christian explanations. Disease, as dialects show, is treated as a living creature. It may attack and destroy a man. The author has registered 19 synonymous verbs meaning 'to be ill'. In binomial sentences the subject names the disease, in mononuclear sentences the illness is not designated because of taboo. Old Believers observe the taboo when talking about diseases, epidemic, evil spirit, and death. The verbs name intensive aggressive actions of diseases. The most frequent verbs for such cases are *бить*, *брать*, *хватать*. The human being appears as a passive creature in the face of a disease.

Key words: *decease, dialect, Old Believers, Christianity, heathenism, predicates*

*

Здоровье является одной из важнейших ценностей. В народной культуре концепт здоровья связан с представлениями о жизни, судьбе, грехе, труде, чистоте и смерти. «Жизненное время, «век», по народным представлениям, предопределено судьбой» [Толстая 2008: 171]. В отличие от судьбы и доли, которые изначально даются, наделяются верховными божествами, — здоровье, по мнению В. В. Усачевой, можно смоделировать, так как в отличие от судьбы оно в большой степени зависит от самого человека [Усачева 2008: 249]. По данным говоров староверов Латгалии (юго-восточная часть Латвии), это не совсем так.

В. В. Усачева отмечает, что утрата здоровья нарушает равновесие мира. Любое отклонение от традиции ведет к болезни: *бездетный, холостой, меченый, внебрачный* — оценивается в народной культуре как ведущее к хаосу. Болезнь — категория аксиологическая, болезни приносят всё злое, потустороннее. Они угрожают не только отдельному

человеку, но всему миропорядку в целом. Концепт здоровья объединяет весь жизненный цикл человека в один обряд. Но в каждом отдельном моменте этого обряда можно обнаружить свои средства, которыми достигается здоровье: это может быть система запретов, свод правил поведения, выполнение определенных ритуалов, высказывание благопожеланий в этикетно-бытовых ситуациях [Усачева 2008: 249–263]. В нашем регионе представлены этикетные формулы *Здравствуйте к вам!* *Челом здорово!* *На здоровье!* *На добре здоровьице!* *Хорошего здоровьица!*

Концепт здоровья у южных славян, описанный В. В. Усачевой, включает в себя восстанавливаемые этимологически признаки: крепкий, сильный (*дюжий*), способный к оплодотворению, обладающий жизненной силой (*дяглый*), целый (*исцеление*) [Усачева: 249–253]. «*Иscеление и есть возвращение отпавших от целого частей тела к исходной целостности*» [Топоров 1993: 68]. Староверы Латгалии распорядителем судьбы и подателем жизненных благ считают Бога. Здоровье и смерть зависят от праведности человека, выполнения им предписаний древлеправославной церкви. Христианское объяснение причины заболеваний связано с представлением о том, что болезнь дается человеку

- **за его грехи:** *В Божьем же писании написан: лута и лиха смерть грешнику.* (Шнт.). *Моя бабушка помирала, моей мамке отдала золотой хрест, и я решилась на серьги перелить, а потом хватилась, ну места не могла найти, как мне плохо!* (Клшв.).
- **за грехи родственников:** *Моя сестра долго лежала без ног: «Ай, Куленька, в тебя ж своих нет грехов, за чии жа ты грехи лежишь»?* (Клшв.).
- **из-за отсутствия веры в Бога или ее недостаточность:** *Как-то кто Бога не забывает, обычай Господний, и живёт получше!* (Снж.). *Шчас вот раки: мы всё делаем без креста, без молитвы, а раньше нельзя было хлеба даже отрезать, обязательно перекреститься.* (Брсвк.). *Надо всё с молитвой.* (Зуи)
- **из-за того что перед смертью надо помучиться, «отнести покуту»,** чтобы пойти на тот свет духовно чистым и попасть в царствие небесное: *Человек вот Богу верующий, его Бог наказывает болезням, чтоб ты покуту отнёс свою за грехи свои.* (Прл.) *Можса, мне Бог царство дас, что я так мучаюсь.* (Клшв.).
- **из-за лени или неспособности работать.** За грех Адама и Евы человек должен до конца дней своих добывать хлеб в поте лица своего:

Болезни, наоборот, от расслабления бывают. Мне, если нечево что делать, тряпки перекладаю. Если сделал всё – значит, всё, помирай! (Прл.).

- **из-за злобы:** Болезни мы сами себе делаем. Злоба – самое главное, нельзя ее держать: рассердился, до захода солнца должен примириться, чтоб не осталась на ночь эта злость, и надо всегда сказать: «Прости, я виноват!». Вот эти болезни сами себе и посылаем. (Ргн.).
- **болезнь дается святому человеку, она признак его особой отмеченности, святости:** Кто в болезни лежит, Господь даёт венец (знак святости). (Крк.).

О наказании грешника староверы говорят: *Бог наказал; Бог не принимает ‘о мучительной смерти’; Бог обидел; Бог разум отнял; Бог скрапал* («покарал»). Интересно, что в языке староверов таких устойчивых словосочетаний, показывающих заступничество Бога, в количественном отношении гораздо больше, чем показывающих Бога, карающего грешника: *Бог выведет, Бог даёт, Богкрыл, Бог миловал, Бог миновал, Бог подал, Бог подарил, Бог поддерживает, Бог подоспал, Бог подсказал, Бог пожалел, Бог помог, Бог послал, Бог принёс, Бог пронесёт, Бог спас, Бог хранит.*

В качестве оберега от всех демонов и напастей служит вера, прежде всего молитва и крест. Об этом же свидетельствуют «заговорные молитвы», используемые в обиходе: *Есть всякие привидения, надо всё с молитвой: когда обувашься, надо сказать: Крест на мне / Вера во мне / Крестом крещуся / В Иисуса Христа верю / И с ним никого не боюся. / Аминь. – Тогда на целый день спасён.* (Зуи).

Кроме того, как свидетельствуют данные говоры староверов, наблюдается и мифологическое объяснение причины болезней. Оно восходит к языческому прошлому славян. «Болезнь человека – состояние, воспринимаемое в народной культуре как результат действия демонов болезней, другой нечистой силы, веды, колдунов, людей с дурным глазом и т.п.» [СД-1: 225]. Взгляд – один из основных способов контакта с окружающим миром и с тем светом. С помощью силы глаз можно овладеть человеком, оживить его или убить, отсюда вера в дурной глаз, возможность сглаза. Мифологической причиной болезни может быть:

- **сглаз:** *Мстительные, завидные, посмотрит на человека и всё, кому чёрные глаза, тот опасный.* (Млт.). У нас была такая Черешиха, если взглянет на тебя, то обязательно будет лихорадить, и трясёт, и

воро�ает – глаз такой. Моему батьке было, как попался, так всё, считай, что болеть ему. (Млт.).

- **проникновение лошадиного волоса в организм человека:** *Лошадей када купают в озере, волос отрывается, живой волос становится, попал тебе на ногу и будет грызти-грызти, пока кость не отъест.* (Млт.)
- **вредоносные хтонические животные:** *По-настоящему, по-мужичьи это мышки хватают ей: зимой поехали, и яну там хватили (об опухоли суставов лошади).* (Крк.)
- **демоны болезни:** *Достала хвороба и тянет до гроба.* (Мрн.).
- **злоумышленные действия бесов:** *Да беси ж его брали (о приступе сумасшествия).* (Клшв.). *Тут меня бесы обобрали (заболел): с воспалением лёгких к ней попал.* (Млт.)

Как видим, в концепте болезни находит отражение синкретизм христианского и языческого. Народная философия связывает представления о болезни с религиозным, христианским концептом, а названия самих болезней и предикаты-метафоры, обозначающие болезненные состояния, отражают мифологические воззрения славян на болезни. Большой пласт диалектной лексики и фразеологии с семантикой болезненных состояний составляют фразеологизмы, связанные с представлением о **болезни как о живом существе**, которое нападает на человека и стремится уничтожить его, если он нарушает закон Божий. Такое представление демонстрируют и многочисленные глаголы с семантикой болезненного состояния человека, самые частотные из них глаголы *хватать, брать, бить* и их дериваты, а по отношению к эпидемиям используются глаголы с семантикой хождения: *пашива ходит, бобушки ходили*.

Формулы проклятий также основаны на древних представлениях славян о болезнях и их каузаторах – демонах болезни и нечистой силе.

- **Чтоб ей хвороба!** *Малец хороший, а она ломается, а косая, чтоб ей хвороба!* (М. Дзр.).
- **Бес яну хвати!** *Да бес яну хвати, что яна сорвалась, Катя эта виновата, что квохтуха сорвалась?* (Клшв.).
- **Чтоб тебя черти подхватали!** *Сругнутся: чтоб тебя черти подхватили! – нельзя так грубо ругаться (на детей).* (Лвн.)

Из статичных глаголов используется глагол *сесть* (в сравнительных конструкциях). «*Болезнь стремится к человеку, она хочет проникнуть внутрь, поселиться в его теле, в его доме, в селе*» [Усачёва 2008: 285]. Если нечистая сила сидет на человека, то она может проникнуть внутрь надолго или навсегда (*беси вселились*).

- **Как беси сядут.** ‘О тяжелом физическом состояния. *Другой день как беси сядут: такой тяжёлый, вялый.* (Млт.)
- **Как чёрт сел.** ‘О наступлении болезния. *Как чёрт всё равно сел: и один, и другой заболели.* (Млт.)

«*Хождение противоположно неподвижности, покою и, в частности, лежанию, которое ассоциируется с болезнью и смертью*» [Толстая 2015: 62]. Сидение также означает неподвижность, но при этом остается возможность выздоровления.

- **Как в соль сесть. / Как в воду сесть. / Как в солод сесть.** ‘Внезапно заболеть неизлечимой болезнью, неожиданно начать чахнуть, сильно болеть. *Не болело, не болело – и всё: приехал с базара, как в соль сел* (через три месяца умер). (Млт.). *Бывало нитку вставлял в иголку, видел как и надо, ослеп и всё – как в воду сел.* (Млт.). *Не болел, ничего, вдруг как в солод сел.* (Млт.).

Эта модель оказалась продуктивной для конструкций, называющих место локализации болезни: *Я потом села в бронхит: в моленной холодно, не топлено.* (Внв.).

Предикатами болезни выступают глаголы-метафоры, отражающие весь спектр вредоносных действий демонов болезней, угрожающих существованию человека. Это глаголы интенсивного действия, демонстрирующие агрессивно-наступательный характер демонов болезней и пассивность человека.

- **бить:** *Инфекция начинает, ноги бьёт, я проснулся, я не владею ногам* (Млт.). *Это, када бьет эпилепсия, скатерть, где на Паску покрываешь, салфетка, надо накрывать.* (Зуй).
- **брать|забрать-взять:** *Вздыгница* (сильная дрожь) *берёт от такого ливня.* (Пдр.). *Вот уже дрожанка берёт.* (Пдр.). *Меня лихоманка забрала.* (Стр. Стр.). *Мягкость меня берёт, недужая я стала.* (Крк.). *Слабота меня взяла.* (Удр.). *Кашель берёт, а в тебя тут всё разрывается* (от курения). (Млт.). *Ей от нервов колотуха и взяла, вся ходуном, ну вся тряслась.* (Клшв.). *Меня взяло – всё, уши*

- заложило, голову как щепит, ужে в меня головы своей нет на плечах (о гипертонии). (Пзн.).
- *вдарить*: **Давлене вдарило**, взлияние на мозг. (Крк.).
  - *гонять*: Крабовые палочки, я их вообще не могу, а тут ещё копченые, ну, меня и **гоняло всю ночь**, выхлестало всё. (Дгв.)
  - *держать*: Она с этого спугу и получилось ей, наверно, яну **родимец дяржал**. (Б. Дэр.).
  - *дёрнуть*: Я в скамейку кланялась-кланялась, и **хандроз дёрнул**: в меня хата кругом пошла. (Дгв.)
  - *жать*: **Хандроз мне жмёт голову и ноги** так само (Прл.).
  - *колотить*: Видно, человеку плохо совсем, **лихорадок колотит**. (Млт.).
  - *ломать*: И **инача** меня **канает, ломает**, в жар бросает — в меня ритм сердца **пошёл**. (Прл.).
  - *палить*: Всю восень кашель **бьёт**, как встану, раскашляюсь, **палит** и **палил**. (Пзн.).
  - *понести*: Мне как **понесла рвота!** (Б. Дэр.).
  - *свернуть*: Думали, никогда ему сносу не будет, а вот тебе — **свернуло**, здоровый малец был, и так быстро его **свернуло!** (Млт.).
  - *сесть*: Никакого двигу, ничаво, мёртвый человек, головы нет, ей на голову **село**, ну и где яну **вылечишь**? (Клшв.).
  - *скрутить*: Его уже **скрутило**. (Зуи).
  - *съесть*: **Язва** настолько **съевши желудок**, что он был ясный, как стекло! (Шнт.).
  - *тиснуть*: Однако горазд **хвороба тиснула**.
  - *трогать набок*: У него и как бы **рот трогает набок**, и глаза странные. (Мчнк.).
  - *трясти*: А **тряслася** на этих переменах — старик, молодик — так она и **померла в 18 лет**. (Лвн.).
  - *ударять*: Одну ногу отняли, и во второй **гангрена ударила**. (Млт.).
  - *хватить*: **Рожа хватила.** **Хватила мне рожа**, нога, температура в меня чуть к сорокам. (Зуи). Зуб **хватил**. ‘Заболел зубя. Этому зу **хватил**, малец кидается на стенки. (Млт.). **Бок хватил.** ‘Почка заболелая. **Как хватил мне бок мне!** (Млт.). **Давление хватило.** **Давление как хватило** большое. (Сбт.). **Боли хватили.** Отказалась от укола, ночью как **боли хватили**. (Крс.). **Болезни хватят.** **Болезни эти хватя** — и тую такую девку положило! (Блгрд.). **Ноги хватили.** **Как хватили мне ноги**, повредила их! (Згмн.).

Борьба за жизнь наиболее ярко предстает в паре *хватить-отхватить*: *Моему было – хватило его, лежит, одна женщина подошла, скорую вызвали: инсульт – хорошо, отхватили!* (Дгв.).

- *чокнуть:* *А ичас саму чокнуло, тронуло.* (Крс).

В говорах староверов эти глаголы могут использоваться как в личном употреблении (*нитромент* – это, если *хвалят боли*, я его держу как скорую помощь), так и в безличном (*када схватило меня, ещё в памяти была*). В данном случае интересным представляется взгляд Г. А. Золотовой, рассматривающей все односоставные предложения как двусоставные [Золотова, Онипенко и др. 2004: 102–206], при этом каузатор стихийного неконтролируемого действия демонов болезни может быть выражен формой творительного падежа (*яну хватило родам*) или не выражен совсем (*так было взяли сечас голову, не управляемся дед носить таблетки с Прейлей*). Невыраженность каузатора в этом случае исторически может оцениваться как своеобразное табу, распространенное в народной культуре, если речь идет о болезни, эпидемии, нечистой силе и смерти. По принципу *вспомни волка – и волк тут!* Наряду с табу отмечается и эвфемизация: *наверно, в меня враг (рак) вселился*. Чтобы задобрить болезнь, ее называют словом, обозначающим родственные отношения (*родимец* ‘эпилепсия’), или используют деминутивы (*родимчик*).

В жаргонах, распространенных на территории Латвии, напротив, сам человек выступает каузатором болезни, поскольку предстает как существо активное. Активность «неправильных» действий в данном случае и приводит к болезни. При этом используются глаголы *догнать, достать, поймать*: человек достиг какого-то возраста или физического состояния, при котором болезнь или смерть неизбежны, т. е. эти глаголы отражают движение жизни человека к своему неизбежному концу. Такое состояние человека в диалектном языке может быть оценено как старение, износ организма вследствие преклонного возраста или «неправильного» поведения. Кстати, наркоманы тоже изнашивают свой организм. Вполне возможно, что именно из их языка или субкультуры других «ловцов кайфа» эти конструкции могли попасть в городское просторечие, а затем в диалектный язык.

- *Бэ догнать.* ‘Заболеть гепатитом «бэ»я. Кости «бэ» догнал. (Дгв.)
- *Хворобу достать.* ‘Заболетья. Ты же хворобу достанешь в этой реиниы! (Млт.).

- **Воспаление лёгких поймать.** *Температура, тебя в дрожь берёт, как в лёд закованный, как поймала воспаление лёгких.* (Млт.).
- **Лишай поймать.** *А она кошечка была лишайная, и поймал лишай, скоко время не ходил в школу, пока обжился.* (Млт.)

Таким образом, по представлениям староверов, здоровье дано человеку изначально Богом как величайшая ценность, а болезни связаны с нарушением Божьих законов и Божьей воли, действием неуправляемых сил природы, демонов болезни, хтонов, злых людей и колдунов, во власти которых человек оказывается, как только «забывает Бога». По данным диалектного языка, человек – пассивное существо, именно таким предстает по данным старославянского языка и средневековый человек [Вендина 2002]. Если человек будет активным и нарушит запреты и предписания социума, то болезнь одолеет его раньше назначенного времени. Таким образом, наши староверы по образцу человека Средневековья пассивно воспринимают болезнь как неизбежную расплату за грехи, а южные славяне, по свидетельству В. В. Усачевой, ведут себя активно-наступательно, решительно противостоят болезни. «Общая идея здоровья наиболее четко и ярко проявляется в южнославянских традициях. Если северные славяне заботятся о том, чтобы не заболеть, то южные – о том, чтобы быть здоровыми. Это иная тактика и стратегия, наступательная, а не оборонительная» [Усачева 2008: 262].

ЛИТЕРАТУРА

- Вендина, Т. И. *Средневековый человек в зеркале старославянского языка.* – Москва, 2002.
- Золотова, Г. А., Онипенко, Н. К., Сидорова, М. Ю. *Коммуникативная грамматика русского языка.* – Москва, 2004.
- СД – *Славянские древности.* Энциклопедический словарь под ред. Н. И. Толстого. Т.1. – Москва, 1995.
- Толстая, С. М. *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе.* – Москва, 2008.
- Толстая, С. М. *Образ мира в тексте и ритуале.* – Москва, 2015.
- Топоров, В. Об индоевропейской заговорной традиции (избранные статьи). В кн.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор.* – Москва, 1993.
- Усачёва, В. В. Народная медицина. В кн.: *Магия слова и действия в народной культуре славян.* – Москва, 2008.

НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ, В КОТОРЫХ ПРОИЗВОДИЛИСЬ ЗАПИСИ ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧИ

Даугавпилсский р-н: Даугавпилс (Дгв.), Мирный (Мрн.), Старые Стропы (Стр. Стр.), Субате (Сбт.)

Краславский р-н: Белогрудово (Блгрд.), Зигманы (Згмн.), Калишово (Клшв.), Краслава (Крс.), Мыченки (Мчнк.), Рагинские (Ргн.), Удрия (Удр.)

Прейльский р-н: Большие Дзеркали (Б. Дэр.), Ливаны (Лвн.), Малые Дзеркали (М. Дэр.), Пизани (Пзн.), Прейли (Прл.), Санаужи (Снж.), Шниткино (Шнтк.)

Резекненский р-н: Борисовка (Брск.), Войново (Внв.), Зуи (Зуи), Круки (Крк.), Малта (Млт.), Пудерово (Пдр.)

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

Диграф *еры* в первоначальной глаголице

Summary

Digraph *Jery* in the Earliest Glagolitic Alphabet

As there are no manuscripts written in the 9th century, scientists reconstruct the Old Church Slavonic system as a unified one and do not describe the graphic and orthographic system of every manuscript as unique. Usually the letter *jery* in such descriptions is given in three forms – ѿ, ѿн, ѿи. The article proves that transliteration of glagolitic letters offered by V. Jagić is not correct: glagolitic letters ѿ, ѿн, and ѿи correspond to Greek letters H (Latin H = Greek X), Y, and I in abbreviation IXΘΥΣ. If we take into consideration the earliest manuscript, Kiev Folia, the combination of letters ѿи must be transliterated as ѿ with the phonetic meaning [y], but the combination ѿн corresponds to Cyrillic ѿ, which means [ъj] in inflexions of adjectives. The earliest glagolitic form of *jery* ѿи was a model for Cyrillic ѿ. At the same time the combination of ѿн (и) in Kiev Folia meant [ъj]. Later the origin of ѿн was forgotten and this letter was identified with Greek И.

Key words: *digraph, vowel, accommodation, contraction, the letter jery*

*

1

Учебные и научные описания старославянского языка основное внимание уделяют фонетической и грамматической системам, в то время как графико-орфографическая система удостаивается меньшего внимания. Поскольку древняя славянская письменность знает две азбуки – глаголицу и кириллицу, в изложении этих вопросов используется прием замены глаголических букв кириллическими с учетом некоторых несовпадений азбук (см., например, [Вайан 1952: 28–40; Илчев 1991]). Что касается буквы *еры*, то в сводных таблицах азбук приводятся все три известных варианта: ѿ, ѿн, ѿи, из которых только последний может относиться к глаголице, поскольку знак и служит для транслитерации глаголического ѿ иже. Остальные два, как будто, могут относиться и к глаголице, и к кириллице. Обобщающий характер описаний игнорирует индивидуальные особенности рукописей, поскольку собственно старославянский язык Кирилла и Мефодия мы реконструируем.

Буква *еры* изначально в славянской азбуке состояла из двух знаков – *ера* и одной из букв для звука [i] (это могла быть *и* или *ижеи*) и, будучи диграфом, в состав алфавита, вероятно, не входила [Зализняк 1999], подобным образом в греческий алфавит не включался диграф *ou* для звука [u]. Вопрос о первоначальном виде буквы *еры*, а именно: какая из букв, обозначающих [i], использовалась в диграфе, не простой, потому что не сохранились рукописи времен Кирилла и Мефодия, а в глаголице, как известно, три буквы для [i].

И.В. Ягич использовал следующую транслитерацию: $\delta = \text{н}$, т.е. *иже* (кириллическое и *восьмеричное*); $\tau = \text{i}$, т.е. *ижеи* (*и десятичное*); $\mathfrak{x} = \text{i}$, т.е. дополнительный знак *ижеи*. В своих публикациях я уже не раз доказывал, что эта транслитерация для первоначальной глаголицы не верна [Кузнецов 2000; Kuznecov 2001; Кузнецов 2012]. Используя сакральное греческое слово ΙΧΘΥΣ ‘рыба’, понимаемое христианами как аббревиатура фразы Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱός Σωτήρ (‘Иисус Христос Божий сын Спаситель’), Константин-Кирилл изменил алфавитную последовательность греческих букв Η – Θ – Ι на Θ – Η – Ι и расположил напротив Η (в латинском алфавите она читалась, как греческая X) букву Υ:

$$\begin{array}{c} \downarrow \Theta \leftarrow \text{H=X} \leftarrow \text{I} \\ \rightarrow \Upsilon \rightarrow \Sigma \end{array}$$

Отсюда в глаголице мы находим последовательность:

$$\begin{array}{c} \downarrow \Theta \leftarrow \mathfrak{x} \leftarrow \delta \\ \rightarrow \tau \rightarrow \varrho \end{array}$$

В глаголическом алфавите буквы $\mathfrak{x}$ и ϱ заняли свое место соответственно греческому: $\mathfrak{x}$ после *твърдо* напротив греческой $\Upsilon\nu$, а ϱ перед *твърдо* напротив греческой $\Sigma\sigma$. Следовательно, напротив греческой $\text{Н}\eta$ располагается глаголическая $\mathfrak{x}$, напротив $\text{I}\iota - \delta$. Кириллическая транслитерация должна быть следующей: $\mathfrak{x} - \text{н}$, $\delta - \text{i}$, а τ *ик* (*hic* в Abecenarium bulgaricum; это название кириллической буквы Υ сохранилось у староверов) – это дополнительный знак i . Возможно, первоначально этому знаку приписывалось не только значение [i], но и [ü], так как в самом греческом сохранялись варианты чтения – народный и книжный; и только в Моравии *иpsilon* читали только как [i], подобно чтению $\Upsilon\nu$ в латинских текстах, так буква τ оказалась рядом с $\mathfrak{x}$, а для [ü] и [jü] была введена буква τ *ю* (или *юс*).

2

В самом древнем из сохранившихся памятников глаголического письма – Киевских листках (X век, кроме л. 1г) [Німчук 1983; Киевские глаголические листки 1983] – букву *еры* со значением [у] следует транслитерировать как *и* в связи с установленными выше соответствиями, на протяжении всего текста встречается только один графический вариант:

1v – *и*θητρ = *ειητι* (у И.В. Ягича *ειητι*), *ρ*θη ($\times 2$) = *ηι*; 2г – *φεατυνθ*θη ($\times 2$) = *φειητηι*, *ρ*θη ($\times 3$) = *ηι*, *ωαεεχθηθ*θη = *ειογιηκηι*, *ειλαεθωθρθ*θη = *φαδθηтηι*; 2v – *εεωιθθηθ*θη = *ογεληιшι*, *θ*θη = *τιι*, *ρ*θη ($\times 2$) = *ηι*; 3г – *υθθηθρθ*θη = *καιηиимι*, *οχλθ*θη = *εнллι*, *λεθθθθθ*θη = *λεфстониι*, *ρ*θη ($\times 3$) = *ηι*, *κιλи*θη = *γρεхиι*; 3v – *ζθθθθθ*θη = *λицльиимι*, *ρεшθθ*θη = *нεкдити*, *θ*θη[*θ**ε*] = *ειдти*, *ωаиэθθ*θη = *т'клеси*, *ρ*θη ($\times 4$) = *ηι*; 4г – *ιιλлθ*θη = *γρεхиι*, *ρ*θη ($\times 3$) = *ηι*, *θ*θη ($\times 2$) = *τиι*, *ρ*θη – *паки*; 4v – *ρθθθθθ*θη = *насдити*ι, *ρ*θη ($\times 3$) = *ηι*; 5г – *ζθθθθθ*θη = *λицльиимι*, *λιθθ*θη f. N. pl. = *έκαιже*, *ωθθθ*θη = *таки* же, *ωθθθθθ*θη = *ειογιηκηι*, *ρ*θη ($\times 4$) = *ηι*, *θ*θη ($\times 2$) = *τиι*; 5v – *λιθθ*θη m. Acc. pl. = *έκαιже*, *ωθθθ*θη = *λαси*, *ρ*θη ($\times 5$) = *ηι*, [*ω*]θη = *τиι*; 6г – *ωθθθ*θη = *ειииou*, *ρ*θηυερη = *насдиченi*, *ωθθθ*θη = *λаси*, *ρ*θη ($\times 2$) = *ηι*, *θ*θη = *τиι*; 6v – *ρ*θη ($\times 4$) = *ηι*; 7г – *ζεииθ*θη – *молицк*ι, *γ*θηρηθη = *причиа*д*έккаи*, *ωθθθ*θη = *εиахи*, *ρ*θη ($\times 3$) = *ηι*; 7v – *ρ*θη ($\times 2$) = *ηι*, *γ*θηεс*ωθθθ*θη m. Acc. pl. = *причиа*г*стни*ι, *λεоωθθ*θη = *λастои*ηι.

Использование *ижеи*, т.е. *ι*, в диграфе можно объяснить влиянием греческих диграфов с *йотой* *αι*, *ει*, *οι*. В одном из последних исследований Й. Схакена [Schaeken 1987] применена транслитерация И.В. Ягича, поэтому выводы относительно графики в Киевских листках и вообще глаголической азбуки необходимо корректировать.

3

Регулярное написание окончания прилагательных и причастий муж. р. ед. ч. *Voc.=N.=Acc.* через сочетание букв *er+ik* *εт*, т.е. *и* (у И.В. Ягича – *и*), заставляет признать, что это сочетание не следует интерпретировать как то же [у], полученное в результате стяжения: *ъј* > *ъји* > *у*:

- m. Voc. = N. sing. [ъј]: 1v – жтлэшштупт = млостикл, улашэрт = к'кунл; 3г улашэрт (x2) = к'кунл, 4г – улашэрт = к'кунл;
5v – улашэрт = к'кунл; 6г – улашэрт = к'кунл;
- m. N. sing. [ъј]: 3v – ошэшшт = скулатл; 6г – гътэрэшшт = принесенл;
- m. Acc. sing. [ъј]: 3г – ошэшшт = скулатл; 3v гътэрэшшт = принесенл;
4г – гътэрэшшт = принесенл; 6v – гътэрэшшт = принесенл.

Надстрочный знак над сочетанием букв, скорее всего, не означает, что это диграф, а указывает на то, что *ик* принадлежит этому же слову. Гораздо реже такой знак стоит и над диграфом *еры* в конце слов, например: 3г жтлэш = силл. За сочетанием букв *ер+ик* эт следует видеть звуковую последовательность [ъј], в которой [ъ] не изменился в [ў] перед [ј]. Единственное исключение находим в передаче окончания пассивного причастия – m. N. sing. 7г льтьэ шэшшт = дарь ся принесенл тегъ, которое можно объяснить или ошибкой писца, при копировании текста не понявшего форму, или начавшимся стяжением флексии [ъј > ѿ].

4

В то же время последовательность звуков [у-ј] во флексиях членных прилагательных и причастий женского рода передается диграфом әб = ы:

- f. G. sing. 2г тъламътәшшт = прядра|гыла; шяфжэршшт = влаженл;
4v рэшэшшт = некесьскл; 7г шяфжэршшт = влаженл;
- f. N. pl. 5г уложишиэршшт = кажалюкленл;
- f. Acc. pl. 1v гътэрэшшт = принесенл; 3г рэшэшшт = некесьскл;
7г рэшэшшт = некесьскл.

Таким же образом оформляются стяженные флексии косвенных падежей множественного числа членных форм, а также Т.п. ед. муж.- сред. р.:

- m. Instr. sing. 4v ошэшшт = съ склатлмь; 7v уоошшт = казжатлмь;
- G. pl. 2г ошэшшт = склатлж; 2v ошэшшт = склатлж;
5г ошэшшт = земльсклж; 5v ошэшшт = тъмынлж;
6v ошэшшт = склатлж; 6v рэшэшшт = некесьсклж;
7г шяфжэршшт = влаженлж; рэшэшшт (2) = некесьсклж;
тъламъшшт = прядженилж; штшшт = үистлж;

ѹиւеւաւ (2) = սկլատկչ; 7ր բ՚եւսւաւ (2) = պրակեւենիչ;
ք՚ըշէ|զ՚օզ՚նաւ = նեկէսէսկչ; զ՚ըւաւ (2) = սկլատմչ;
բ՚եւսւաւ = պրակեւենիչ; [լ՚]յուշէրաւ = [կ՚]լայենիչ; одни пример, возможно, с утратой в конце листа второй части диграфа: *Loc.* 7ր ք՚ըշէզ՚օզ՚ն[օ]ւ = նեկէսէսկա[1]չ

D. 4v բ՚աւ-ի|րօզ՚նաւ = պօգանէսկալմ; 5ր [ք՚]լայենզ՚օզ՚ն = [իէ]|կէսէսկալմ;

Instr. 5v սլադրաւ = կ՚եսնիլմ; бу զ՚ըւաւ = սկլատմլ.

Следовательно, стяжение во флексиях прилагательных прошло сначала в формах множественного числа. И это объясняется тем, что здесь флексии нарушали закономерность: флексии других частей речи имели не более двух слогов, а в косвенных падежах мн. числа прилагательных оказывалось 3 слога.

5

Этимологически правильно оформлено сочетание суффикса и окончания членного причастия 2ր չ՚զզէյանցք = եկսեմօցին: [յ-յի] (лат. *omnipotens*). Однако далее эта форма записывается с конечным формантом -էր [յի]: 2v չ՚զզէյանցր (первый писец, далее второй), 3ր չ՚զզէյանցր, 4ր չ՚զզէյանցր 4v չ՚զզէյանցր, 5ր չ՚զզէյանցր = եկսեմօցի. Это свидетельствует о том, что адъективизация причастной формы (в сочетании с первой частью չ՚զզէ- = եկսե-) привела к переоформлению конечного форманта по образцу членных прилагательных (см. выше пункт 3).

6

Необходимо рассмотреть также, как отражается на письме параллельное сочетание [յի], которое встречается в родительном падеже мн. числа существительных *յ- склонения и в ед. числе прилагательных и местоимений муж. рода. Здесь отмечаются случаи передачи указанной звуковой последовательности сочетанием двух разных букв *ижеи* и *ижеи, ижеи и ик:*

G. pl. 1ր զ՚յանցրէզանցք = սկըբնատին, 2ր յարցք = լուծին; но: 4ր թթ|քօդք = չալւ

и сочетанием *еря с иком:*

G. pl. 6v թթրզայցք = չալոկէկձի;
m. Acc.sing. 3v զ՚օդք, 6ր զ՚օդք = սւ.

Гласный *ер* в этих примерах везде был в сильной позиции. Как видим, случаи аккомодации перед *йотом* фиксируются нерегулярно.

Также нерегулярно аккомодация *еря* в слабой позиции отмечается в сочетаниях [ы] перед разными другими гласными:

- сохранение *еря*

1v *ѧզօզաթօծ* = *յետեյիք*; 4r *չդյազօզաթօծ*, 4v *չդյազօզաթօծ*, 6r *չդյազօզաթօծ*, 7r *չդյազօզաթօծ* = *մլաստիք*; 5r *բօյզօվաթօծ* = *պոմուկիք*

- аккомодация, буква *ик*

3r *չդյազօզաթօծ* = *մլաստւիք*, 6v *չդյազօզաթօծ*; 4r *զթյանչաթօծ* = *սկճրակւիք*; *բըշթօզաթօծ* = *նեխարւիք*

- буква *ижеи*

1r *չջագաթօծա* = *այշյենիք*; *եաստրօծ* = *բօկանիւմ*; 2r *սթյագաթօծ* = *եա* *մյացենիւմ*; *սթյաթօծա* = *եալուրիք*; *ծալավաթօծա* = *օկէվէիսիք*; *ծթյալաթօծա* = *լյաճքենիք*; 2r *չթյազօզաթօծ*, 2v *չդյազօզաթօծ*, 5v *չդյազօզաթօծ* = *մլաստիք*; 2v *զթյագաթօծա* = *սկպասենիք*; *զթյագաթօծ* = *օյոկանիւմ*; 3r *ծթյագաթօծա* = *օյաշյենիք*; 3v *քթյագաթօծ* = *իա սկպասենիւմ*; *բալագինչօծա* = *պրէփալւիք*; 4r *ծթյանչաթօծա* = *լյակալենիք*; 4v *ծալանաթօծ* = *օկէվէիսիւմ*; 5r *քթյագաթօծ* = *իա բաշրյանիւմ*; *ծթյագաթօծ* = *լյաճքենիւմ*; 5v *սթյազրյաթօծ* = *եա եալյուկենիւմ*; *ծթյագաթօծ* = *լյաճքենիւմ*; *զթյագաթօծ* = *սկպասենիւմ*; 6r *բալազանչաթօծա* = *պրէստակլենիք*.

Как видим, гласный переднего ряда [ы] гораздо чаще отражается с аккомодацией перед *йотом*, чем непередний [ъ]. Объяснить это можно только тем, что акустическое впечатление и артикуляция переднего гласного [ы] и *йота* гораздо ближе друг к другу.

7

Итак, древнейшая сохранившаяся славянская рукопись западнославянского происхождения показывает, что в первоначальной глаголице звук [у] передавался на письме сочетанием букв *ер* и *ижеи*, т.е. *Յօ* = *յի*. Именно поэтому в новой, созданной уже учениками Константина и Мефодия кириллице эта буква оформляется со вторым компонентом *ижеи* (*и десятеричное*). Все сохранившиеся старославянские кириллические рукописи знают только одну букву *еры* с *и десятеричным*. Этот же элемент используется и в букве *еры* в одноеровых кириллических рукописях.

Что же касается глаголических рукописей, то в них наблюдаются изменения в передаче этого звука: наряду со старым диграфом *Յօ* = *յի*

(у И.В. Ягича ѿ), появляются диграфы ѿ = ѿ (в транслитерации И.В. Ягича ѿ), а также ѿ = ѿ (у И.В. Ягича ѿ). Однако были ли они равнозначными, этот вопрос еще плохо исследован. Например, в Зографском евангелии сочетание ѿ (у И.В. Ягича ѿ) пишется только в косвенных падежах членных прилагательных, а в остальных ѿ (в транслитерации И.В. Ягича ѿ), что заставляет видеть в окончаниях прилагательных последовательность [ъ(j)i].

ЛИТЕРАТУРА

- Вайан, А. *Руководство по старославянскому языку* / Пер. В.В. Бородич. — Москва: Издательство иностранной литературы, 1952.
- Зализняк, А.А. О древнейших кириллических азбецедариях. В кн.: *Поэтика. История литературы. Лингвистика*. Сборник к 70-летию Вяч. В. Иванова. — Москва: ОГИ, 1999, с. 543–576.
- Илчев, П. Старобългарската графика. Състав и характер на азбуките. Последователност, названия и числена стойност на буквите. Небуквени знакове. Зависимост на старобългарските азбуки от византийското писмо, връзки помежду им, разпространение. Въпросът за техния произход (§ 28–42). In: *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. — София: Издателство на Българската академия на науките, 1991, с. 41–52.
- Киевские глаголические листки X в. из Центральной научной библиотеки АН УССР в Киеве. [Отдел рукописей, шифр: ДА/П 328]. Факсимильное издание / Подготовка издания В.В. Нимчука. — Киев: Наукова думка, 1983.
- Кузнецов, А. М. Глаголица: между греческим и латинским. В кн.: *Вопросы языкоznания*, 2000, № 1. С. 111–120.
- Кузнецов, А. М. «Бывают странные сближенья...»: греческий юпсилон и глаголица. In: *Kalbotyra 57 (2). Slavistika Vilnensis*. — Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2012, с. 7–14.
- Німчук, В. В. *Київські глаголичні листки*. — Київ: Наукова думка, 1983.
- Kuznecov, A. M. La glagolite et les alphabets des langues sacrées. [Глаголица и алфавиты сакральных языков]. In: *Slavica occitania. Numéro 12: Alphabets slaves et interculturalité*. Edité per Jean Breuillard et Roger Comtet. — Toulouse: Département de Slavistique de l'Université de Toulouse-le Mirail. 2001, pp. 247–266.
- Schaeken, J. *Die Kiever Blätter* (Studies in Slavic and General Linguistics. Volume 9). — Amsterdam: Rodopi, 1987.

Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

Par dažām tendencēm augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs

Summary

On Some Tendencies in the Latgalian Sub-Dialects of the High Latvian Dialect

The present article regards the current situation in two of the Latgalian sub-dialects of the High Latvian dialect – namely, the sub-dialect of Kalniena (spoken in Vidzeme region) and the sub-dialect of Nautrēni (in Latgale). In the course of centuries, they have been influenced by various extra-linguistic factors. The Latgalian sub-dialects of Vidzeme, being separated from the rest of Latgalian sub-dialects for about 300 years, gradually shifted towards Standard Latvian which is based on the Central dialect of Latvian (covering large parts of Vidzeme and Kurzeme). Meanwhile, the Latvians of Latgale for centuries have mostly communicated in the local sub-dialects and in the written form of Latgalian based thereupon.

Nowadays the difference between both groups of Latgalian sub-dialects (those of Vidzeme and Latgale) is still quite prominent. For a comparative case-study, two sub-dialects were chosen – the sub-dialect of Kalniena or Kalncempji (spoken in Vidzeme, in the north-eastern part of Gubene district which borders on Alūksne district), and the sub-dialect of Nautrēni (situated in Latgale, in Rēzekne district). The territory of both sub-dialects is ethnically homogenous. In Kalniena, there are more than 92% Latvians. The rest of the inhabitants are Russians, Belarusians, Ukrainians, and some other nationalities. In Nautrēni, 96% of the inhabitants are Latvians (Latgarians). A small number of inhabitants belong to other nationalities – there are some Russians, Belarusians and Poles, one Bashkir and one Chuvash.

The article analyzes the usage of sub-dialect in communication between family members, between neighbours, at school, and elsewhere in the local society. The results lead to a conclusion that the Latgalian sub-dialect of Nautrēni in Latgale is more viable than the Latgalian sub-dialect of Kalniena in Vidzeme. In Nautrēni, practically all generations use the sub-dialect, although some features are gradually disappearing (especially in the speech of the younger generation).

Key words: *dialectology, sociolinguistics, High Latvian dialect, subdialect*

*

Valoda, līdz ar to arī tās teritoriālie paveidi – dialekti un izloksnes – nemītīgi mainās un attīstās. Plašsaziņas līdzekļu, iedzīvotāju migrācijas un vairāku citu faktoru ietekmē daudzas valodas parādības mainās, nivellējas un zūd. Mūsdienās vairs nevaram runāt par latviešu valodas dialektiem to tradicionālajā izpratnē, jo sakarā ar daudzajām teritoriālajām reformām un administratīvo teritoriju robežu maiņu arī izloksnes teritorija ir nosacīta [plašāk sk. Trumpa 2012: 99–119], kaut gan Latvijā dialektologi par izloksni uzskata viena pagasta robežas (pēc 1939. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma) runāto valodas paveidu. Ievērojama loma ir arī piederībai noteiktai draudzei (dažkārt pat nozīmīgāka nekā dzīvošana noteikta pagasta vai muižas teritorijā). Rezultātā viena pagasta (tātad arī vienas izloksnes) robežas var būt vairākas apakšizloksnes. Nedrīkst aizmirst arī dabīgos šķēršļus – mežus, purvus, ezerus un upes [sk. arī Rudzīte 1964: 27–28].

Rakstā aplūkota mūsdieni situācija augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs. Kā zināms, latgaliskās izloksnes ir visā Latgalē (Latgales latgaliskās izloksnes) un Vidzemes ziemeļaustrumos (Vidzemes latgaliskās izloksnes). Gadsimtu gaitā tās ir ietekmējuši arī atšķirīgi ekstralīngvistiskie faktori. Vispirms jāatzīmē tas, ka augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu teritorija vēsturiski ir bijusi sadalīta ar administratīvo robežu – pēc Altmarkas miera līguma 1629. gadā Latgale joprojām palika Polijas pakļautībā, bet Vidzeme nonāca zviedru un vācu ietekmē. Atšķirīgas rakstības tradīcijas (Latgalei 18. gs. pirmajā pusē izveidojās sava rakstības tradīcija, balstīta uz Dienvidlatgales izloksnēm un polisko ortogrāfiju), piederība dažādām konfesijām un nošķirtība, ko radīja valsts robeža, ietekmēja arī vietējās izloksnes. Vidzemes latgaliskās izloksnes pakāpeniski sāka tuvināties uz vidus dialekta pamata izveidotajai latviešu rakstu valodai, bet Latgalē galvenais saziņas līdzeklis latviešu starpā vairākus gadsimtus bija vietējās izloksnes [plašāk sk. Stafecka 2013: 267–284].

Arī mūsdienās atšķirība starp abu latgalisko izlokšņu grupām ir visai izteikta. Salīdzinājumam izvēlētas divas izloksnes – Kalniena (agrākā Kalnamuiža (*Kołłamuiża*)) jeb Kalncempji, kas ir Vidzemes latgaliskā izloksne un atrodas Gulbenes novada ziemeļaustrumu daļā pie robežas ar Alūksnes novadu,¹ un Latgales latgaliskā izloksne Nautrēni, kas atrodas Rēzeknes novadā.

---

¹ Kalnienas jeb Kalnamuižas izloksnes analīzei izmantoti Sarmītes Balodes LZP projekta Nr. 264/2012 ietvaros savākie un apkopotie materiāli.

Abu minēto izlokšņu teritorija ir etniski viendabīga. Kalnienā latviešu ir vairāk nekā 92%, vēl pagastā ir krievi, baltkrievi, ukraiņi un daži citu tautību iedzīvotāji [plašāk sk. Balode 2014: 244]. Nautrēnos 96% iedzīvotāju ir latvieši jeb latgalieši, neliels skaits citu tautību iedzīvotāju – krievu, baltkrievu, poļu, arī viena baškiriete un viena čuvašiete.

Kalnienā tika iztaijāti 30 dažādu paaudžu runātāji, Nautrēnos – 23.

Sociolingvistiskajā aptaujā iedzīvotāji tika intervēti par izloksnes lietojumu saziņā dažādās situācijās. Izloksne kā **ģimenes valoda** Kalnienā ir tikai vecākās paaudzes runātājiem. Kā novērojusi pētniece Sarmīte Balode, vecākās paaudzes pārstāvji izloksni prot un samērā bieži tajā runā, tomēr pārsvarā to dara mājās ģimenes lokā, arī sabiedriskajā telpā, satiekoties ar vietējiem iedzīvotājiem. Vidējās un jaunākās paaudzes runātāji ģimenē runā literārajā valodā ar vairāk vai mazāk izteiktām izloksnes īpatnībām, piemēram, šauro, nevis plato *ę*, *ē* o izloksnes *a* un *ā* vietā (*vecs, tēvs*). Par izloksnes lietojuma atšķirībām mājās un sabiedrībā 66 gadus veca sieviete atbild, ka sabiedrībā cenšas runāt literārajā valodā, bet mājās: *vār tēvelēt maleniski*.

Savukārt Nautrēnos galvenais saziņas līdzeklis ģimenē ir izloksne, un tajā vairumā gadījumu runā visu paaudžu iedzīvotāji. Nereti to sauc par latgaliešu valodu pretstatā latviešu jeb literārajai valodai. Dažās ģimenes vecāki, retāk vecvecāki ar visjaunāko paaudzi cenšas runāt literārajā valodā, taču arī ar izloksnes īpatnībām (šaurais *e*, *ē* izloksnes *a* un *ā* vietā, līdzskaņu palatalizācija u. c.). To apliecinā arī skolotāja Veronika: *Pi myūsim ir acse-višķys ģimēniš, kù vār saskaitāt, kas müojuōs àr bārnim runoj latvyski.* ‘Pie mums ir atsevišķas ģimenes, ko var saskaitīt, kas mājās ar bērniem runā latviski [t. i., literārajā valodā – A. S.]’.

Atšķirīga situācija ir **izloksnes lietojumā skolā**. Kalnienā skolā bērni savā starpā izloksnē nerunā, kaut izloksnes īpatnības vērojamas gandrīz katru skolēnu valodā. Savukārt Nautrēnu vidusskolā bērni arī savā starpā sarunājas latgaliski. To apliecinā arī skolotāja: *Nu bārni školā pamatā runoj latgaliski. I faktiski jī, atīdarñi is školu, jī vīnolga tù latgalīšu volūdu runoj. Kaut gòn cēnšās àr klasišķidrim i parunuôt i latvyski.* Tys atkarēigs *nu klašiš, nu situačējiš, kēi kot.* *A cytu rāizi vot runoj vysa klašā àr tù bārnu latvyski, cytu raizi tys bārnc lūfi labi jūtās... izajutās latgaliski.* ‘Nu bērni skolā pamatā runā latgaliski. Un faktiski viņi, atrākuši uz skolu, viņi vienalga to latgaliešu valodu runā. Kaut gan cenšas ar klassesbiedriem parunāt arī latviski [t. i., literārajā valodā – A. S.]. Tas atkarīgs no klases,

no situācijas, kā kuru reizi. Bet citreiz, lūk, runā visa klase ar to bērnu latviski, citreiz tas bērns ļoti labi jūtas... iejūtas latgaliski’.

Nautrēnu vidusskolā fakultatīvi tiek mācīta latgaliešu rakstu valoda un literatūra. Šīs stundas notiek vietējā izloksnē. Taču dažkārt arī pārējās mācību stundās, kuras, protams, notiek latviešu literārajā valodā, tiek iesaistīta vietējā izloksne. Kā apliecināja ģeogrāfijas skolotāja Anita, iepazīstoties, piemēram, ar apkārtne sastopamajiem dažadiem augiem un kokiem, skolēniem tiek dots uzdevums noskaidrot to nosaukumus arī vietējā izloksnē. Skolotājas secinājums ir, ka diemžēl bērni šos nosaukumus kopumā nezina, jo, arī runādami izloksnē, visbiežāk lieto to fonētiskus pārcēlumus no literārās valodas, tāpēc šāds uzdevums skolā ir apsveicams un var radīt interesi arī par dzimto izloksni.

Skolotājai Veronikai ir savi novērojumi par izloksni un literāro valodu skolēnu runā – proti, bēriem, kuri ģimenē runā izloksnē, valoda ir daudz bagātāka, tēlaināka, viņi biežāk lieto dažādus frazeoloģismus vai salīdzinājumus: *fēi daļa bārnu, kas jāu īt nu sātys ār latgalīšu volūdu, jī runoj latgalīšu volūdā..., latgalīšu volūda ir taīda bogota volūda, ār taīdīm i fēi cīnīm, dūmu graūdīm, kas jīm..., jī nāpzynuōtī... pīmārām, parosfī vydušškolā mās taīdu pīefiejumu vēicām leksikā, ka atkuortojām – sovys volūdys pīeteišona, i tot fī kāu kaic stūostiejiūms latgaliski, a pūorejī klāusuōs, i tod ižīt, ka pīec tām golu golā izaruodīš, ka tys bārnc kāu kaīdus dešmīfī frazeoloģismus i vāiruōk lītūojs stuōsšejuma laikā, bet jis pač tū nāpzynuōtī... nāpsazynuōš... ‘Tā daļa bērnu, kas jau no mājām nāk ar latgaliešu valodu, viņi runā latgaliešu valodā..., latgaliešu valoda ir tāda bagāta valoda, ar tādiem arī izteicieniem, domu graudiem, kas viņiem..., viņi neapzināti..., piemēram, parasti vidusskolā mēs veicam tādu pētījumu leksikā, ka atkārtojam – savas valodas pētišana, un tad tur kaut kāds stāstījums latgaliski, bet pārējie klausās, un tad iznāk, ka pēc tam galu galā izrādās, ka tas bērns kaut kādus desmit frazeoloģismus un vairāk lietojis stāstījuma laikā, bet viņš pats to neapzinājies... neapzinās...’.*

Vietējā saziņā (ciema veikalā, sarunās ar kaimiņiem) Kalnienā runā literārajā valodā un uzskata, ka citi varot smieties, ja runās izloksnē: *viņa [bibliotekāre] pasmīsīs, kuō mes te visas ḥamamīs. viņa pūorsmīsīs nū mūsu runāšanas [malēniski]; kod atnūoca kuōc(-ds) cīmīņš, tod runaja tuō smołkāki, bet parasti pēra valā pa maleniski. ‘viņa [bibliotekāre] pasmiesies, kā mēs te visas ḥemamies, viņa pārsmiesies no mūsu runāšanas [malēniski]; kad atnāca kāds ciemiņš, tad runāja tā smalkāk, bet parasti pēra valā*

malēniski’ [plašāk sk. Balode 2014: 246]. Dažkārt izloksnē parunā humoristiskās situācijās sadzīvē.

S. Balode arī novērojusi, ka vidējās paaudzes iedzīvotāju runātajā literārajā valodā novērojamas vairākas izloksnes ipatnības, piemēram, stieptās intonācijas vietā lieto krītošo (*māsa, piens*) izloksnes *a* skaņas vietā netiek lietots platais *ɛ*, *ẽ*; lietvārdū gala zilbē zudis *i* sekojoša *s* priekšā, ja nerodas neērtas līdzskaņu kopas (*mākūons*); darbības vārdū piedēkļos *j* priekšā tiek saisināti patskaņi (*satāsijs, baīdījās*); parasti lieto vārda *būt* pagātnes 3. personas saisināto formu *bij*. Savukārt leksikā nereti sastopami apvidvārdi (*vuška* ‘aita’, *pekele* ‘sainis, paka’, *vāģi* ‘ratī’ u. c.).

Nautrēnos vietējā saziņa notiek izloksnē. Arī kultūras pasākumi nereti noris izloksnē. To atzinīgi novērtē vietējie jaunieši: *Pasuokumūs... asu tūmār pamaņiejušā, ka latgaliski pādejā laikā. Ūn as poša ari jīutu tū, ka tys ir organīskuōk myūšim... Dēl tām, ka fēi latvīšu līferarūo volūda tūmār nav fīk fēira, ūn mān jēi nazaklāusuōs pūoruōk labi..., jū runoj taīdūs pasuokumūs. Tys cīlvāks taī kāi grybātu lūši izaſeikfīs latgaliski, bet jis runoj latvīski dēl tām, ka tys taī kāi pīņamīts.* ‘Pasākumos... esmu tomēr pamanījusi, ka latgaliski pēdējā laikā [runā]. Un es pati arī jūtu, ka tas ir organiskāk mums... Tādēļ, ka tā latviešu literārā valoda tomēr nav tik tīra, un man viņa neizklausās pārāk labi..., [ka] to runā tādos pasākumos. Tas cilvēks tā kā gribētu ļoti izteikties latgaliski, bet viņš runā latviski tādēļ, ka tā pieņemts’.

Kalnienā jaunieši izloksnē praktiski nerunā, taču viņu, tāpat kā vidējās paaudzes pārstāvju runā, gandrīz bez izņēmuma ir jūtamas izloksnes pēdas. Sarmīte Balode min galvenās no tām: nav stieptās intonācijas; nelieto plato *ɛ*, *ẽ*, tas aizstāts ar šauro *e*, *ē*; vīriešu dzimtes *ii*-o celmu lietvārdiem datīva forma parasti ir *-am* (*brālam, kaķam, arī suņam*), gala zilbē zudis *i* sekojoša *s* priekšā, sevišķi deminutīvos (*brāls, sunīc*); bieži lieto vīriešu personvārdus, kas atvasināti ar izskauņu *-uks* (*Āndruiks, Ričuks*); sastopams priedēklis *da-* un prievārds *da* (*dalikt, da Gūlbenei nedabrāuksi*); 1. konjugācijas darbības vārdū nākotnes formas, kam sakne beidzas ar *s, z, t, d*, ir bez *ī* iesprauduma (*neššu, siššu, veššu*) [plašāk sk. Balode 2014: 248].

Nautrēnos jaunieši savā starpā ārpus skolas sarunājas gan vietējā izloksnē, gan arī literārajā valodā. Interesanti, ka literārajā valodā biežāk sazinās meitenes, bet puiši priekšroku dod vietējai izloksnei.

1992. gadā dzimusī jauniete saka: *Mes pat ar mātītiņām, as zynu, ka sačājām pūišym, nu... kēi jūs varot latgaliski runoīt školā? Vajag taču latviski. Nu taī tys ir pašicīs. As runoju arī vysaīžoīk. Gōn latviski, gōn*

latgaliski. Nu fī, kas taī vāiruōk vīfejī, ar fīm, prūtāms, vāiruōk latgaliski. Bet ir ari kāu kāidys drāudženīš, ār kurōm as runoju latviski. Lai ari māš obys zynōm latgalīšu volūdu. ‘Mēs pat ar meitenēm, es zinu, ka teicām pušiem, nu kā jūs varat latgaliski runāt skolā? Vajag taču latviski. Nu tā tas ir palicis. Es arī runāju dažādi. Gan latviski, gan latgaliski. Nu tie, kas vairāk vietējie, ar tiem, protams, vairāk latgaliski. Bet ir arī kaut kādas draudzenes, ar kurām es runāju latviski. Kaut arī mēs abas zinām latgaliešu valodu’.

Arī runājot literārajā valodā, izloksnes īpatnības ir jūtamas. Tāpat kā Kalnienā, arī Nautrēnos runātājiem ir tikai lauztā un krītošā, bet nav stieptās intonācijas. Visai jūtama ir līdzskauļu palatalizācija, runājot arī literārajā valodā (*žārnā, sāulā, likī*).

Attieksme pret savu dzimto izloksni kopumā ir pozitīva gan Kalnienā, gan Nautrēnos, kaut arī Kalnienā izloksnē cenšas nerunāt. Kalnienā nepātikot izteikti lauztā intonācija, tomēr vidējās paaudzes pārstāvji atzīstot, ka ir jauki parunāt malēniski. Nautrēnos visu paaudžu runātāji izloksni vērtē pozitīvi, to sauc par latgaliešu valodu pretstatā latviešu jeb literārajai valodai. Vidējās paaudzes runātāja atzīst, ka izloksne viņai ir mātes valoda, bet literārā valoda – skolā iemācīta valoda. Arī vairāki jaunieši atzina, ka runā latgaliski, jo, kā teica 29 gadus vecs jaunietis, *latgaliskiš manī ir lūti spiečeīgs, jo as dāudz kontakīejūs ār vacoīkù pa-aūdzi* ‘latgaliskais manī ir ļoti spēcīgs, jo es daudz kontaktējos ar vecāko paaudzi’. Daži jaunieši atzina, ka censoties runāt latgaliski arī ārpus Latgales, sevišķi Rīgā.

Uz jautājumu, *ja cilvēks runā izloksnē, viņš, pēc jūsu domām, a) ir vecākās paaudzes pārstāvis, b) laucinieks, c) ar zemu izglītības līmeni, d) tāds, kurš ciena savu senču valodu – dzimto izloksni vai ir patriotiski noskaņots*, visi respondenti gan Kalnienā, gan Nautrēnos ir atbildējuši, *ka cilvēks, kas runā izloksnē, ir tāds, kas ciena savu senču valodu – dzimto izloksni*.

Gan Kalnienā, gan Nautrēnos respondentiem tika lūgts atbildēt uz jautājumiem par dažādu tematisko grupu leksiku. Lai atbildes varētu salīdzināt ar senākiem vākumiem, tika izvēlēti jautājumi no *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas*. Jāpiebilst, ka mūsdienās gandrīz vairs nevar iegūt atbildes par leksikas slāni, kas saistīts ar senāko saimniekošanas sistēmu – zemkopību, lopkopību, amatniecību, jo mainījušies ir darba rīki un metodes, piemēram, maizes raudzēšanai vairs neizmanto abru (Vidzemē) vai stīpoto apaļo dēļu trauku (Latgalē), bet gan mūsdienīgos, veikalā pirktos emaljētos katlus. Vecākās paaudzes runā-

tāji gan vēl atceras vienu otru seno reāliju un tās nosaukumu, bet lielākoties šis leksikas slānis arī vecākajai paaudzei ir jau pasīvā leksika.

Aptauju rezultāti rāda, ka ir vārdi, kurus abās izloksnēs lieto galvenokārt vecākā, retāk vidējā paaudze, piemēram, zileņu nosaukums *glūzenes* Kalnienā un *rēibiņi* Nautrēnos, ķiploka nosaukums *čošņaks* Kalnienā un *casnaks* (-gs) Nautrēnos, vaivariņu nosaukums *dzāivari*, *dzāivaraji*, *dzāivariņi* Kalnienā un *kukuži* Nautrēnos, ķirzakas nosaukums *šķierglata* Kalnienā un *šķierzloc* (-ts) Nautrēnos, čūskas nosaukums *čōuška* Kalnienā un *tūorps* Nautrēnos (pēdējo brīvā runā lietoja arī viens 26 gadus vecs jaunietis).

Daudzi vārdi ir nonākuši t. s. pasīvajā lietojumā, kad vārds ir dzirdēts un ir zināma tā nozīme, bet saziņā tas netiek lietots, piemēram, Kalnienā 47 gadus veca sieviete atceras, ka vecāmāte zvirbuli sauca par *žīguru*, ķirzaku par *šķierglatu*, pieliekamo kambari par *šaparīti*. 41 gadu vecs vīrietis atminas, ka tēvs pieliekamo kambari saucis par *āijkāmbari* [Balode 2014: 250].

Savukārt Nautrēnos tikai retais vairs atcerējās, ka, piemēram, ceriņu senākais nosaukums bijis *besa kūki*, pīlādža nosaukums – *cārmyūška*, *dajuūkt* nozīmē ‘pierast’ u. c.

Abās aplūkotajās izloksnēs leksikā vērojama latviešu literārās valodas ietekme, Nautrēnos, nereti runājot izloksnē, nelieto vecos izloksnes vārdus, bet gan pārcēlumus no literārās valodas. Raksturīgi, ka šādus pārcēlumus parasti lieto, atbildot uz konkrētiem jautājumiem, taču brīvā stāstījumā izloksnes vārdu ir daudz vairāk, pat jaunākas paaudzes runā.

Abu izlokšņu pārstāvji bija vienisprātis, ka izloksnes vajag popularizēt, ka vajadzētu iestudēt teātra izrādes izloksnē, varētu tajā būt arī televīzijas un radio raidijumi.

LITERATŪRA

- Balode, S. Mūsdienu Kalnienas izloksne dažādu paaudžu runā. No: *Linguistica Lettica* 22. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014, 241.–260. lpp.
- Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma*. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1954.
- Rudzīte, M. *Latviešu dialektoloģija*. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
- Stafecka, A. Latgaliešu rakstu valoda. No: *Latviešu valoda*. – Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 267.–284. lpp.
- Trumpa, E. *Latviešu ģeolinguistikas etides*. – Rīga: Zinātne, 2012.

Надежда ШАКУН
(Белорусский государственный университет)

Проблемы исследования кирилло-методиевского наследия в белорусских говорах

Summary

**The Research Problems of the Cyrillo-Methodian Heritage
in Belarusian Dialects**

The present article regards regular methodological problems of the studies of the Cyrillo-Methodian heritage in Belarusian dialects. In particular, it is focused on the methodological difficulties a researcher faces attempting to interpret a lexeme or a form as Cyrillo-Methodian (Church Slavonic) and then to determine the way and the time of its penetration in a dialect.

The study of the Church Slavonic vocabulary in Belarusian dialects seems important for the reconstruction of the character of literary language development, as well as that of the national language in general. Perhaps, as far as the dialects are conservative (closed) and old language units, they can show more clearly and objectively the system of relations between the Belarusian vernacular and the Church Slavonic lexical fund. For the research the data of Ivan Nasovič Dialect Dictionary and the data of the Etymological Dictionary of the Belarusian Language were used. The greatest interest for researching and interpreting lies in the Church Slavonic lexemes with a connotative sense or with a new sense that can declare profound adaptation of the lexemes in dialects.

Key words: *Cyrillo-Methodian heritage, Church Slavonic lexis, Belarusian dialects, methodology*

*

Прежде всего необходимо определить понятие «кирилло-методиевское наследие» в рамках данного исследования.

В своих предыдущих работах, посвященных кирилло-методиевской традиции на Туровщине, мы затрагивали вопрос интерпретации термина «кирилло-методиевский».

Как известно, в современной палеославистике существует широкий и узкий взгляд на понятие, обозначенное термином «кирилло-методиевская традиция, или *Cyrillo-Methodiana*». В узком смысле *Cyrillo-Methodiana* – это традиция первых славянских переводов богослужеб-

ных книг, сделанных непосредственно Кириллом и Мефодием, а также их учениками (узким кругом). В широком смысле – это все наследие памятников древнеславянского языка¹, рукописных и печатных, которые создавались или переписывались на всей славянской территории, начиная с IX и до XVIII века. Если использовать термин в широком смысле, то, соответственно, под «кирилло-мефодиевскими наследием» следует понимать 1) любые памятники / тексты, созданные в русле кирилло-мефодиевской традиции, а не только первые славянские переводы Святого Писания; 2) языковой материал этих памятников: лексический фонд, словообразовательные модели, фонетические и стилистические особенности языковых единиц, которые «маркируют» кирилло-мефодиевские тексты. В научной практике такие языковые единицы чаще называют «старославянизмы» или «церковнославянизмы». Это связано с тем, что термины старославянский язык (древнеславянский ранней поры) и церковнославянский язык (древнеславянский позднейшей поры, язык изводов) давно закрепились в палеославистике как базовые, «традиционные» термины, более привычные. Таким образом, в данной работе под «кирилло-мефодиевским наследием» мы будем понимать именно *специфический языковой материал кирилло-мефодиевских памятников (маркеры), или церковнославянизмы*.

Место и роль церковнославянизмов в белорусских говорах до сих пор изучена фрагментарно [Цыхун 2012; Николаева 1989]. О роли церковнославянизмов в белорусском литературном языке писали также А. Журавский, Л. Шакун, М. Тимошук. Такой слабый интерес к данной теме может быть объяснен наличием некоторых стереотипов. Во-первых, считается, что белорусские говоры, равно как и белорусский литературный язык меньше других славянских языков попали под влияние кирилло-мефодиевской традиции; во-вторых, обычно больший интерес у исследователей вызывает аспект влияния кирилло-мефодиевской традиции на формирование именно *литературных*, а не народных форм языка. В отношении русского и украинского языков ситуа-

---

¹ Термин «древнеславянский язык» активно использовался Н. Толстым. Он ставил вопрос о «существовании единого славянского литературного языка, который функционировал с IX века почти до конца XVIII в. и был распространен среди восточных и части южных славян, а в ранний период и среди славян западных» [Толстой 1988: 34], и предлагал изучать историю развития языка как единое целое, пользуясь методом синхронных срезов.

ция чуть лучше, но все же и там более пристально изучалась степень взаимодействия именно литературного языка с церковнославянским.

Так, комплексное исследование церковнославянизмов в своё время проводила О. Порохова в докторской диссертации, посвященной исследованию полногласия и неполногласия в русском литературном языке и говорах [Порохова 1978].

До этого о роли влияния древнеславянского языка на формирование литературных восточнославянских языков и на народный язык на разных языковых уровнях говорили Р. Аванесов, Вяч. Вс. Иванов, В. Колесов, Г. Николаев.

Гораздо менее детально изучено влияние кирилло-мефодиевской традиции на литературный украинский язык и украинские говоры (ср. исследования М. Алефиренко, В. Нимчука, Г. Пивторака, Е. Зазовской (Zazowska) и др.). Отдельно следует выделить недавнюю диссертацию Т. Новиковой [Новікова 2012], посвященную комплексному исследованию церковнославянизмов в современном украинском языке.

Тем не менее, вопрос проникновения и адаптации церковнославянизмов в говорах нам видится не менее важным, поскольку историю развития литературного языка не следует рассматривать в отрыве от языка народного. Особенно это касается белорусского литературного языка как языка молодого, сформировавшегося в XIX веке на основе диалектов центральной зоны Беларуси. Хотя, как отмечалось выше, и другие восточнославянские языки — украинский и русский (причем как литературные, так и диалектные формы) — также соприкасались с кирилло-мефодиевской традицией. Как полагает О. Николаева, «по сути дела история развития восточнославянских языков есть история сложных и разнообразных взаимоотношений их со старославянским (церковнославянским) языком» [Николаева 1989: 6]. И под восточнославянскими языками тут следует понимать именно национальные языки, включая диалектные образования.

О. Порохова утверждает: «Изучение церковнославянизмов в диалектах больше, чем в какой-либо другой сфере языка покажет характер их взаимодействия с русским языком (...), так как диалекты — область русской речи, наиболее далеко отстоящая от церковнославянского языка. На фоне системы мало нормированной формы языка со специфическими русскими приметами достаточно отчетливо выявится количество и характер церковнославянских заимствований в русский язык, а благодаря консервации в диалектах многоного из языка древних

эпох, они дадут возможность определить особенности влияния на русский язык в его древних устных формах...» [Прохорова 1978: 1–2].

Итак, каково же основное проблемное поле исследования влияния кирилло-мефодиевской традиции на народные говоры?

Прежде всего, лингвиста могут интересовать в данной области следующие направления или проблемные вопросы:

- 1) методология и методы исследования в области идентификации, отбора и анализа (интерпретации) старославянизмов / церковнославянизмов в народных говорах;
- 2) способы определения времени и путей заимствования старославянизмов / церковнославянизмов в народный язык;
- 3) способы ограничения заимствований непосредственно из старославянского / церковнославянского от заимствований позднейших из русского языка или через посредничество русского языка.

Что касается методов определения (идентификации) церковнославянизмов в говорах, то в этом вопросе особых разногласий среди лингвистов нет. К данному вопросу обращались еще А. Шахматов, В. Виноградов, Ф. Филин. Более-менее единодушно к ряду традиционных маркеров церковнославянизмов на разных языковых уровнях относят:

- 1) на фонетическом – неполногласие, рефлексы **dj*, **tj* – жд, шт (щ);
- 2) на словообразовательном – приставки *вос-*, *пре-*, *со-*; сложные слова з первой частью *благо-*, *боже-*, *веро-* и под.;
- 3) на лексическом – база словаря Садник и Айцетмюлера;
- 4) на грамматическом уровне – прежде всего формы действительных причастий настоящего времени (для белорусского языка это формы с суффиксами *-уч-/юч-*, *-ач-/яч-*), краткие формы прилагательных (для белорусского языка не характерны).

Что же касается способов определения путей проникновения церковнославянизмов, то следует отметить, что этот аспект остается самым проблемным и острым в данной теме.

Сложно однозначно судить, проникали ли церковнославянизмы в говоры по конфессиональному признаку – непосредственно из языка богослужения, или все же из языка образованных слоев населения – из городского кайне, или из литературного языка того периода (например, старобелорусский литературный язык).

В отношении русского языка об этой проблеме говорила в своем исследовании О. Порохова: «Церковнославянские элементы могли

проникать в диалекты уже в древнейшую пору, при этом, по-видимому, не только через разговорную речь лиц, знающих церковнославянский язык, но, в какой-то мере, и непосредственно из письменного языка разных жанров, поскольку грамотные люди среди простого народа встречались и в ранние эпохи существования письменности на Руси» [Порохова 1978: 3].

Что касается способов определения времени заимствования (а чем старше заимствование, тем больше вероятность, что оно пришло напрямую из старославянского – в частности, это значимо для белорусского языка) и способов разграничения непосредственных заимствований из старославянского / церковнославянского языка и позднейших заимствований посредством русского языка, то здесь хорошим индикатором именно для белорусских диалектов могут выступать словари говоров, сделанные в XIX веке. XIX век – период, когда белорусские земли находились в составе Российской империи, однако белорусские диалекты оставались относительно закрытыми от влияния русского литературного языка: об этом свидетельствуют фактор образованности (сельское население по большей части было безграмотным), фактор закрытости для внешнего влияния и консервативности. В этом отношении хорошей базой может послужить Словарь белорусского наречия И. Носовича 1870 года [Носович 1983].

Особое внимание следует при этом уделять семантическим церковнославянизмам, имеющим в диалектах иное, отличное от закрепленного в литературном языке значение; лексике с коннотативным значением, что может свидетельствовать о глубокой степени адаптации слова в говорах, о давнем заимствовании.

Итак, у Носовича находим следующие семантические церковнославянизмы, как правило, с коннотативным значением (приведем здесь только несколько наиболее ярких примеров): **алягорика** 1) умничанье: *Несець якую-сь алягорыку;* и **алягорикъ** 1) выдумщик: *Ой ты алягоригъ!* **Ум'ешь говориць** [Насович 1983: 5]; **аминъ** 1) конец: *Вотъ и аминъ усему дз'клу* [Насович 1983: 6]; **анахима, анахимка, анахимъ** бранное слово: *Анахиму гетому и смерци нема* [Ibidem]; **аспida** 1) змѣя 2) злая женщина: *Хтожъ ужiveца съ гетою аспидою* [Насович 1983: 8; ЭСБМ 1978: 179]; неполногласная форма **безвремица** 1) непогода; 2) смутное время, недосугъ [Насович 1983: 18]; **времемъ** 1) иногда, **времскій** 1) долгий: *не времскoe време чекаць будзешъ* [Насович 1983: 70].

В Этымалагічным слоўніку беларускай мовы (ЭСБМ): **анциюда** 1) непаседа, благі чалавек; узнікла ў выніку кантамінацыі з *Анцихрыст і Іуда* [ЭСБМ 1978: 118]; **безма, безна** 1) гразкае, непрыкметнае месца, багна; 2) багністае, вадзяное месца, якое зарасло чаротам, дрыгва, глыбіня [ЭСБМ 1978: 343].

Церковнославянизмы в народном фольклоре, в пословицах также будут свидетельствовать о давнем периоде заимствования слова: так, в словаре Носовича неполногласная форма **врагъ** встречается в пословицах *попала брага на врагу и врагу отдавъ свою душу*.

Таким образом, мы рассмотрели основное проблемное поле в области исследования влияния кирилло-мефодиевского наследия на народный язык и пришли к следующим предварительным выводам:

- 1) исследование усвоения церковнославянизмов белорусскими говорами видится важным для реконструкции картины формирования и развития литературного языка старой и новой поры, а также национального языка в целом, поскольку именно диалекты как образования более древние и более консервативные (закрытые) покажут систему отношений белорусского языка с церковнославянским более ярко и более объективно (в особенностях, если изучать данные фольклора и старых словарей);
- 2) при исследовании путей проникновения церковнославянизмов важно учитывать фактор времени и семантику конкретной языковой единицы; изменение семантики, использование в народной речи церковнославянизмов со значением, отличным от того, которое закрепилось за ним в литературном языке, будут свидетельствовать о поддержке факта их раннего заимствования и глубокой адаптации в говоре;
- 3) интересен и тот факт, что в современном белорусском литературном языке мы не обнаруживаем некоторых церковнославянизмов, которые есть в русском литературном, но находим их в диалектах, что можно объяснить прерванностью литературной традиции между старым и новым белорусским языками.

ЛИТЕРАТУРА

- Вопросы образования восточнославянских национальных языков / Акад. Наук СССР. Ин-т рус. яз. – Москва: Изд-во АН СССР, 1962. 143 с.*
- Насовіч, І.І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1983. 792 с.*
- Николаева, О.М. *Старославянизмы (церковнославянизмы) в современных белорусском и русском литературных языках: формальные, семантико-стилистические и функциональные сходства и различия*. Диссерт. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. – Минск: АН БССР, 1989.
- Новікова, Т.В. *Церковнослов'янізми в сучасній українській мові / Автореф. дисерту на здобуття наукового ступеня канд. філ. наук. – Чернівці, 2012. 20 с.*
- Порохова, О.Г. *Полногласие и неполногласие в русском литературном языке и говорах*. Автореф. диссерт. на соискание уч. степени доктора филологических наук. – Москва: АН СССР. Ин-т рус. яз., 1978. 37 с.
- Толстой, Н.И. *История и структура славянских литературных языков*. – Москва: Наука, 1988. 239 с.
- Цыхун, Г. *Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка*. – Мінск: РІВШ, 2012. 372 с.
- Шакун, Л. *Значэнне царкоўнаславянскай мовы ў развіцці беларускай літаратурнай мовы*. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1958. 18, [1] с.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. А–Б / [Рэд. В.У. Мартынаў]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. 440 с.*

Edita BARTNIKAITĖ, Jovita DAUKŠYTĖ
(Vytautas Magnus University)

Lithuanian Identity in the Context of Other European Cultures: Semantic Peculiarities of Paremiological Units

Summary

Lithuanian Identity in the Context of Other European Cultures: Semantic Peculiarities of Paremiological Units

The process of convergence between Europe and the loyalty of the member states is taking place. It indicates that European identity is of another level and in order to perceive it, it is necessary to envisage the synergistic cooperation with the identities of the member states. Contradictions among the EU identities are often misleading as they can work together, compatibility being the most important factor. Cultural principles that are at the basis of a state and personality identity formation have to be given deserved attention.

The unique character of the Lithuanian language, culture and history creates the ethno-cultural background of our state that has to integrate into the overall picture of the EU, but at the same time it has to preserve its originality and identity. The present research is looking into the points of contact with cultures and identities of the other EU countries that might help our country to integrate in the overall picture of the European identity which in its turn will serve the development of intercultural communication skills.

The aim of the article is to elucidate the problem of the Lithuanian socio-cultural background influencing the identity of a Lithuanian in the context of other European cultures and development of the communicative competence on the basis of Lithuanian proverbs and sayings.

Key words: identity, sociocultural background, linguistic ethno-cultural information, proverb, intercultural communication

Резюме

Литовский идентитет в контексте других Европейских культур: семантические особенности паремических единиц

Литва интегрируется в Европейский Союз, в политические, экономические и социальные сообщества. Уникальность языка, культуры, истории создают тот этнокультурный фон нашего государства, который должен интегрироваться

в общую картину ЕС, но вместе с тем должен сохранить свою уникальность и идентичность. В статье пытаемся найти те точки соприкосновения с культурами и идентитетами других стран ЕС, которые могут помочь Литве интегрироваться в общую картину Европейского идентитета, что в свою очередь послужит развитию навыков межкультурной коммуникации.

Цель статьи – осветить проблему литовскоязычного социокультурного фона, влияющего на идентитет литовца в контексте других европейских культур и развитие коммуникативной компетенции, на примере литовских пословиц и поговорок. Надо отметить, что многие ученые лингвисты сходятся во мнении, что социокультурный компонент является основополагающим фактором в овладении иноязычной речью. Когда обучающиеся достигают порогового уровня в лексико-грамматической компетенции, на первый план выступает проблема взаимодействия двух языковых картин мира – родного и изучаемого иностранного языка. Пытаясь освоить нормы и правила культурной и языковой сущности, мы все равно проявляем свое национальное, культуроспецифическое свойство.

Ключевые слова: *идентитет, социокультурный фон, лингвистическая этно-культурная информация, паремическая единица, межкультурная коммуникация*

*

Identity of a civilization is difficult to equate with politics and even harder with the state. Thus European historical, geographical and cultural borders changed with time. If initially Europe denoted the Mediterranean region and the Roman Empire, at present it covers broader areas of Western-European lands uniting the Christian cultural space. Historically, European culture did not result in geopolitical units as national cultures influenced the establishment of national states. At present, the process of convergence between Europe and the loyalty of the member states is taking place. It indicates that European identity is of another level and in order to perceive it, it is necessary to envisage the synergistic cooperation with the identities of the member states. Contradictions among the EU identities are misleading as they can work together, compatibility being the most important factor.

This leads to a question – is it possible to understand the unified EU identity only with the help of political values? It is obvious that not only political, economic and ideological values unite the EU states. Cultural principles that are at the basis of a state and personality identity formation have to be given deserved attention.

Identity in its simplest definition means self-portrait, self-consciousness or characteristics. In social research, identity is perceived as objective or

subjective belonging to a certain denominator taking part in the formation of the “I”. It covers self-determining features as well as draws the borderline between the “self” and the “alien”. The notion of identity is supported by two schools: constructivism and essentialism. Constructivists see identity as socially constructed, constantly changing and accessible for everyone like worldview. Essentialists argue that identities are constant and originally laid, e.g. racial, sexual and ethnic. We can talk about the European identity only in its constructive notion sense spread in social, political sciences and in culturology [Jeffrey 2009: 25].

Collective identities generate the feeling of unity and otherness depending on how people construct and reconstruct social reality. The more different the society is in the functional respect, the more it is in need of collective identity and vice versa. Additional value of collective identity is that it offers analytical means for understanding the illusion of grasping the single social communicative space where there is no direct social interaction. Common political identities are part of the collective identity. Political identities may be several, but there is common influence – to unite people so that they would see the others as part of the common expanse, as friends for whom, in case of the need, they would be ready to make sacrifices.

The increase in the numbers of the EU identities over the past decades has led to the necessity of their adaptation to each other which in its own course brings dynamics into the policy of identity and identification. Identity is a result of awareness of one's own reflections about oneself. That is why identity is a reflection of the spirit of the society.

The collective approach says that the present day EU is comprised of multiple identities, collective included. It means that they have to combine with each other even if the power that they do it whereby is different [Risse 2010: 5].

Lithuania is integrating in the EU in terms of joining political, economic and social communities. The unique character of the language, culture and history creates the ethno-cultural background of our state that has to integrate into the overall picture of the EU, but at the same time it has to preserve its originality and identity. In our research, we are trying to find the points of contact with cultures and identities of the other EU countries that might help our country to integrate in the overall picture of the European identity which in its turn will serve the development of intercultural communication skills.

The becoming of a personality, education of the language culture, formation of the intercultural communication skills, are becoming significant in applying the communication-oriented method which has at its base wide application of typical communicative situations of spoken communication. The material of teaching basic kinds of linguistic activity has to be comprised of texts on lingua-regional topics enriched with the intercultural components and the educational process itself has to be aimed at cognition of the language and culture in close relation with the linguistic ethno-culture of the nation. Moreover, the facts and knowledge of culture under study have to be analyzed as part of the overall world culture. In different cultures there is something common of what has been created in every historical period in science and art, public life and morals, customs and traditions, but still retains its specificity and singularity. In the semantics of every natural language, in its systemic organization and linguistic realizations, spiritual treasures of the world are epitomized and the language of the nation reflects the world through the viewpoint of human behavior, relationship, motives and interests.

Every word of the foreign language reflects the foreign world and culture: it stands for the representation of the world that is caused by national consciousness [Будагов 1995: 7]. Overcoming the linguistic barrier is not sufficient in order to provide effective communication between the representatives of different cultures. To achieve that it is necessary to overcome the cultural barrier. The bearer of the national language and culture possesses specific characteristics. It is of utmost importance to take into account the peculiarities of the national characters of the communicators, as well as the specificity of their emotional constitution. Linguistic sociocultural methodology is based on the axiom that sociocultural structures are at the base of the linguistic ones. We learn about the world with the help of thinking in a certain cultural field and we employ the language to express our impressions, opinions, emotions and perceptions. Therefore, the one who has chosen this organic and holistic approach has to treat a language as a mirror reflecting the nation's geography, climate, history, life conditions, traditions, mode of life and creativity.

The aim of the article is to elucidate the problem of the Lithuanian sociocultural background influencing the identity of a Lithuanian in the context of other European cultures and development of the communicative competence on the basis of Lithuanian proverbs and sayings.

It should be noted that numerous researchers in the field of linguistics share the opinion that the sociocultural component is to be considered fundamental in mastering a foreign language. When a learner reaches the threshold level of the lexical-grammatical competence, the problem of interaction of two linguistic world views emerges, i.e. the world views of the native and the foreign language. Striving to grasp the norms and rules of cultural and linguistic essence, we still demonstrate our national and culture-wise specific characteristics. National accent in the foreign language can be perceived not only by the physical hearing, but also appears as inner, almost subconscious component of a personality. Coding of the linguistic ethno-cultural information may take place not only with the help of lexical units of the language – all linguistic means and most of the extra-linguistic resources (gestures, facial expressions, poses in communication, etc.) are “employed” in the shaping of the communicator’s thought and add particular modality to the expression. Awareness of sociocultural mistakes when learning a foreign language facilitates the conception of oneself as the bearer of the native culture and at the same time discloses the culture of the language under study.

Under the conditions of a constantly changing geo-economic and geo-cultural situation, a human has to be able to construct a mutually beneficial dialog with all the subjects of the common living space. He or she has to be able to build humanitarian intercultural bridges between the representatives of different cultures and countries. A significant role in this process is assigned to the language as the only available instrument which enables mutual understanding among the representatives of different cultures. This leads to the obvious reorientation of lingua-didactic and methodological research to the issues of intercultural communication and more specifically to the problems of formation of the students’ ability to effectively participate in it [Тер-Минасова 2000: 25].

Some scholars concur in the definition of the concept of cross-cultural communication by pointing to one of the aspects of this notion – namely the exchange of values, ideas and feelings of different cultural groups and individual personalities. Thus, the above opinion allows the aspect of interpersonal relationship among the representatives of different cultural groups to be distinguished. Literature analysis suggests the inference that the problem of interpersonal perception has been studied, as a rule, on the materials of linguistic units. Numerous researches ground the idea that phraseology of any language is the most valuable linguistic heritage that first of all

reflects the relations among people. Most vivid examples of the linguistic heritage are proverbs and sayings of different nations, the analysis and perception of which provide valuable information about the ‘home’ and ‘target’ languages and cultures.

According to Wolfgang Mieder [Mieder 2001: 234], the present day paremiology is a phenomenon that has no boundaries and is facing quite a lot of challenges. It is beyond doubt that proverbs, the treasures of generationally-tested wisdom, allow us to deal effectively with the complexities of the modern human condition in our everyday life and communication. It is in traditional proverbs and their value system that we seek some basic structure. In 1982 Mieder introduced the term ‘anti-proverb’ for stylistic use of proverbs in his book *Antisprichwörter*. This theory initiated a new trend in paremiological studies. Researchers of the field accepted it as a term denoting innovative changes in the traditional use of proverbs.

A. Zalyaleeva carried out the comparative analysis of English and Russian proverbs and sayings naming the research “Interpersonal perception”. The linguistic data under discussion comprised 95 English proverbs and sayings, reflecting situations of interpersonal communication engrained either in the phraseological meaning or in the inner form of the proverb itself. Zalyaleeva distinguishes 14 basic thematic groups that could cover a substantial amount of English proverbs and sayings under the common heading “Interpersonal perception”. Most of the analysed paremic units fall under the thematic category “one is judged by his/her actions”. Some other groups that could be mentioned are ‘one is judged according to behaviour in society’, “one is judged according to his/her speech”, “one cannot be judged by appearance”, etc. The author remarks that native speakers of the English language base the interpersonal perception on people’s actions, speech, behaviour in society and habits. People’s characteristics are most vivid in extreme situations [Залялеева 2002: 155].

Thus, having realized one of the aspects of interpersonal perception of the native speakers of the English language, the representatives of other linguistic groups master particular skills of intercultural communication with the representatives of the target foreign language group.

The analysis of certain Lithuanian proverbs and sayings and comparing their thematic meaning and very often identical lexical expression with those disclosed in the mentioned comparative analysis of English, Russian, French, German and Polish proverbs and sayings allow to maintain that

certain Lithuanian paremic units carry the same notional character of interpersonal relations. The following examples illustrate the above idea:

Nauja šluota gerai šluoja / A new broom sweeps clean / Новая метла хорошо мечтает / Un nouveau balai balaie bien / Neue Besen kehren gut; Ką pasėsi, tą ir pjausi / As you sow, so shall you reap / Что посеешь, то пожнешь / Il faut semer qui veut moissonner / Man erntet, was man sät; Lengviau pasakyti, nei padaryti / Easier said than done / Легко сказать, да трудно сделать / Il est plus facile de dire que de faire / Das ist leichter gesagt als getan;

Duok pirštą, tai ir ranką nukąs / Give someone an inch and they will take a mile / Сунь палец, всю руку отхватят / Donnez-leur en long comme le doigt, ils en prendront long comme le bras;

Kas moka, tas ir muziką užsako / He who pays the piper calls the tune / Чьи деньги – того и музыка / Qui paie les violons choisit la musique; Koks tėvas, toks ir sūnus / Like father, like son / Каков отец, таков и сын / Tel père, tel fils / Jaki ojciec, taki syn;

Nėra dūmų be ugnies / No smoke without fire / Hem дыма без огня / Il n'y a pas de feu sans fumée / Wo Rauch ist, ist auch Feuer / Nie ma dymu bez ognia;

Ne viskas auksas, kas žiba / All that glitters is not gold / Не все золото, что блестит / Es ist nicht alles Gold, was glänzt / Nie wszystko złoto, co błyszczą;

Pinigai ant medžio neauga / Money doesn't grow on trees / Деньги на дереве не растут / Pieniądze na drzewie nie rosną etc.

The facts that the languages under analysis belong to different linguistic groups, the bearers of these languages represent different cultures, as well as the level of economic and social development from the historical point of view make it even more interesting to discern the common points of interpersonal communication illustrated by proverbs and sayings. Thus Lithuanian students learning English, Russian, French, German and Polish as foreign languages can definitely benefit from the analysis of this material. It may serve as one of the didactic methods for foreign language teaching through cognition and analysis of interpersonal relations in the native culture and the culture of the target language.

In conclusion, it could be stated that the analysis of the Lithuanian identity in the context of other European cultures based on paremic units showed the similarity of the world outlooks, ethno-culture, spiritual world of the nations inhabiting Europe, despite their belonging to different

linguistic groups and cultures. This could serve as one of the aspects of the formation of the European identity.

In the course of comparison and identification of the native and foreign culture as well as individual facts of the language, we not only acquire linguistic knowledge but also master intercommunication skills. The semantics of every natural language, its systemic organization and linguistic realization include the spiritual treasures of the world. Different cultures share what was created in different historical epochs in science and art, public life and morals, customs and traditions but still retain their specificity and peculiarities. Development of intercultural skills is to be closely related to the linguistic and ethnic culture of the nation and happens on the basis of this culture.

Incorporation of Lithuanian paremic units into the linguistic material of other foreign languages could successfully serve as a didactic method for the development of intercultural communication through the cognition of interpersonal perception present in native and foreign cultures.

LITERATURE

- Jeffrey, T., Checkel, P. *European Identity*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 25 p.
- Mieder, W. *Modern Paremiology in Retrospect and Prospect*. – Dublin: University College Dublin Press, 2001, pp. 215–228.
- Risse, T. *Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. – London: Cornell University Press, 2010, 5 p.
- Будагов, Р.А. *Человек и его язык*. – Москва, 1995, pp. 191–194.
- Заяллеева, А.З. Опыт сопоставительного анализа английских и русских пословиц и поговорок. В кн.: *Материалы международной научно-практической конференции. Т. IX*. – Санкт-Петербург, 2002, 155 р.
- Тер-Минасова, С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. – Москва, 2000, pp. 25–29.

Жанна БОРМАНЕ, Мария СТРИЖАК
(Балтийская международная академия)

**Игра слов в переводе художественного текста
(на примере переводов романа В. Пелевина
«Generation P» на немецкий язык)**

Summary

**Word Play in the Translation of Literary Text: A Case Study of
the Translations of the Novel *Generation P* by V. Pelevin into German**

The present article explores the issue of translation of contemporary Russian literature into German. Word play is part and parcel of the contemporary Russian language, including the language of fiction. Communicating it in translation is an extremely challenging task. The paper compares two translations of the novel *Generation P* by V. Pelevin into German and analyses the characteristic features of rendering word play in them. Pelevin's novel *Generation P* describes the diverse and often contradictory Russian realia of the 1990s, which are also reflected in the language of the novel. The blending of various themes into a single one whole results in the mixture of language elements from different stylistic levels, e.g. words of Russian origin and borrowings, neutral and casual/vernacular vocabulary, advertising and theological terminology and obscene words. In the rendering of word play into German, all three possible ways of transference were employed, i.e., omission of wordplay, substitution and word-for-word translation, accompanied by commentaries.

Key words: *word play, German, Russian, translation, V. Pelevin, literary text*

*

Современная литература, прекрасно иллюстрирующая актуальные ценности, а также глубинные основы ментальности того или иного народа, является одной из возможностей знакомства с культурой другой страны. Для этого необходимы качественные переводы. Целью данной статьи является анализ и сравнение передачи игры слов в двух различных переводах одной из глав романа В. Пелевина «*Generation P*» на немецкий язык. Один из переводов выполнен профессиональным немецким переводчиком Андреасом Третнером с иностранного языка на родной. Второй перевод (с родного языка на иностранный) был создан начинающим переводчиком Марией Стрижак в рамках бакалаврской работы.

«Generation P» [Пелевин 2011] – один из популярнейших романов Пелевина. Главный герой романа Вавилен Татарский живет и работает в постсоветском рыночно-рекламном мире, в котором господствует медийное представление о реальности. Татарский становится создателем рекламных текстов, «криейтером». Его задачей является перевод западных рекламных слоганов и их адаптация к русскому контексту. Советская идеология и западные рекламные стратегии переплетаются самым причудливым образом, что выражается в том числе и в языковой игре. Слияние в единое целое различных тем приводит и к смешению языковых элементов различных стилистических уровней: русских слов и многочисленных заимствований, нейтральной лексики и лексики разговорной и просторечной, терминологии из сфер рекламы и теологии и обсценной лексики. Такое смешение составляет одну из главных особенностей стиля Пелевина, которую, несомненно, необходимо учитывать при переводе.

Роман Пелевина был переведен на немецкий язык Андреасом Третнером и издан в Берлине в 2000 году [Pelewin 2000]. Андреас Третнер учился в Лейпциге, с 1981 года он является дипломированным переводчиком на русский и болгарский. С 1985 года он занялся литературным переводом. Из русских авторов, кроме Пелевина, он переводил также Владимира Сорокина, Бориса Акунина, Александра Эткинда и др. [Slavisches Seminar 2012].

Мария Стрижак защитила в 2013 году бакалаврскую работу по специальности *Письменный и устный перевод* в Балтийской международной академии. Перевод одной из глав романа Пелевина на немецкий язык был проделан ею в рамках бакалаврского исследования [Strizhak 2013].

Языковая игра – определенный тип речевого поведения говорящих, основанный на преднамеренном нарушении системных отношений языка с целью создания неканонических языковых форм и структур, приобретающих в результате этой деструкции экспрессивное значение и способность вызывать у читателя эстетический и, в целом, стилистический эффект [СЭСРЯ 2006: 657]. Для языковой игры используются (хотя и не в равной степени) ресурсы всех языковых уровней. Игра слов или каламбур является самым распространенным видом языковой игры. «Каламбур – это шутка, основанная на смысловом объединении в одном контексте либо разных значений одного слова, либо разных слов (словосочетаний), тождественных или сходных по

звуканию» [Санников 2002: 490]. Обыгрываться могут: 1) разные значения одного слова; 2) значения омонимов; 3) значения паронимов; 4) псевдосинонимы; 5) псевдоантонимы [там же: 490–497].

Передача игры слов в переводе связана с серьезными трудностями. При этом часто говорят и о проблеме переводимости, т.к. адекватная передача игры слов подчас оказывается невозможной. У различных теоретиков перевода можно найти описание трех способов передачи игры слов в переводе: 1) пропуск игры слов; 2) использование игры слов, базирующейся на других лексических основах; 3) буквальная передача оригинала, сопровождающаяся комментарием [Levy, Popovic 2001: 152; Федоров 1983: 303; Сдобников, Петрова 2006: 135].

Занятость главного героя романа Пелевина Вавилена Татарского в рекламной отрасли провоцирует появление в тексте игры слов, т.к. Татарский работает над созданием новых слоганов. Использование звукового строя речи (рифмы, игры слов, основанной на близости звучания) характерно для языка рекламы, потому что слоган должен хорошо запоминаться. В рабочих материалах Татарского над рекламными слоганами находим три примера игры слов (Таблица 1).

Таблица 1.

Игра слов, основанная на близости звучания, и ее передача в переводе

В. Пелевин	Перевод А. Третнера	Перевод М. Стрижак
1) Кока-колокол и Пепси-колокол. Проб- ка у бутылки в виде золотого колокольчика.	—	Coca-Glocke und Pepsi-Glocke. Die Flaschenkorke hat eine Form vom goldenen Glöckchen
2) ... кока-колготки, кока-колбаски, кока- колымские рассказы (нанять команду писа- телей)	—	Coca-Konfekte, Coca-Konfi- türe, Coca-Kondome
3) Храм Спаса на pro-V: шампунь, инвестиции.	—	—

Примеры 1 и 2 – разработка Татарским рекламного слогана *Coca-Cola*. Пример 1 демонстрирует, что он находит в русском языке слово *колокол*, своим звучанием напоминающее название нужного бренда, и создает на его основе такие окказионализмы, как *кока-колокол* и *пепси-колокол*. Возникшую игру слов непросто передать в переводе. Рус-

ское колокол начинается со звукового комплекса *кол*, а его немецкий эквивалент *Glocke* – нет. Третнер в своем переводе полностью опускает фрагмент, содержащий игру слов. В переводе Стрижак предлагается лишь буквальный перевод *Coca-Glocke* и *Pepsi-Glocke*, игра слов при этом утрачивается. Пример 2 показывает дальнейшую разработку темы *Coca-Cola*. Все найденные Татарским слова содержат в своей форме звуковой комплекс *кол*: *колготки*, *колбаски*, *колымские*. Если произвести буквальный перевод на немецкий язык, игра слов будет утрачена: рус. *кока-колготки* – нем. *Coca-Strumpfhose*, рус. *кока-колбаски* – нем. *Coca-Würste*, рус. *кока-колымские рассказы* – нем. *Coca-Kolyma-Erzählungen*. Лишь в последнем случае сохранится звуковое обыгрывание, которое, тем не менее, для немецкого читателя и останется лишь звуком, если его не снабдить подробным объяснением о том, что *Колыма* – знаковое имя в русской культуре: историческая область на северо-востоке России, где в годы массовых репрессий 1932–1953 годов находились исправительно-трудовые лагеря. «Колымские рассказы» – сборник рассказов Варлама Шаламова, в котором отражена жизнь заключенных ГУЛАГа.

В переводе на немецкий язык А. Третнер снова опускает игру слов. М. Стрижак передает игру слов, обыгрывая другие основы. Поскольку обыграть компонент *кол* не представляется возможным, М. Стрижак создает игру слов, обыгрывая звуковой комплекс *ко*: *Coca-Konfekte* (*Konfekte* ‘конфеты’), *Coca-Konfitüre* (*Konfitüre* ‘варенье’), *Coca-Kondome* (*Kondome* ‘презервативы’). Семантически нагруженную *Колыму* и «Колымские рассказы» Стрижак оставляет за рамками переводного текста.

В примере 3 игра слов возникает в оригинальном тексте за счет изменения формы (графики и звучания) в названии знаменитого Храма Воскресения Христова в Санкт-Петербурге, часто называемого храмом *Спаса на крови*: *pro-V*место *крови*. Для обыгрывания имени используется фрагмент названия шампуня *Pantene pro v*, который активно рекламировался в России в 90-е годы. Придуманный слоган должен был провоцировать потенциального потребителя, потому что в этом слогане стилистически высокое (название храма) осознанно соединяется с обиходной лексикой (название шампуня). Кроме того, сам *Храм Спаса на крови* является определенным символом России 90-х годов, потому что в это время в России снова открывались храмы, и это было важным политическим процессом. Придуманный Татарским слоган от-

ражает и еще одну тенденцию русского языка 90-х годов – использование большого количества заимствований, что объясняется сменой политических, экономических установок, а также культурных и моральных ориентиров, проходившей в это время в обществе. Большое количество приведенной культурно-специфической информации, содержащейся в примере 3, не позволяет переводчикам сохранить игру слов: оба переводчика опускают фрагмент со слоганом и не передают игру слов в переводе.

В анализируемой главе романа встречается один пример игры слов, в основе которой лежат омонимы (Таблица 2).

Таблица 2.

**Игра слов, основанная на смысловом объединении омонимов,
и ее передача в переводе**

В. Пелевин	Перевод А. Третнера	Перевод М. Стрижак
<i>Менеджер по размещению акций Михаил НЕПОЙМАН</i>	<i>Manager Aktienverkehr Michail Nepojman</i>	<i>Manager der Aktienanlage Michail NEPOJMAN</i>

Данный пример – это текст визитной карточки менеджера Михаила *Непоймана*, который успевает тайно передать ее главному герою в надежде на помочь, потому что сам он находится в руках у бандитов. В данной ситуации фамилия становится говорящей: *Непойман* – от ‘не пойман’, что создает комический эффект, потому что человек по фамилии *Непойман* пойман бандитами. При передаче фамилии в переводе оба переводчика используют транслитерацию, что приводит к утрате игры слов. Поэтому Стрижак дает к своему переводу объясняющий комментарий [Strizhak 2013: 78]. Третнер не дает в своем переводе никаких указаний на комическую ситуацию оригинала. При этом трудно однозначно оценить, сделано ли это умышленно, чтобы не усложнять реципиенту восприятие текста, или переводчик сам не уловил иронии оригинала.

Последний рассматриваемый пример демонстрирует игру слов, основанную на многозначности (Таблица 3).

Игра слов возникает за счет многозначности слова *козел*, которое имеет нейтральное значение ‘самец козы’ [СРЯ 1999: 68] и может быть использовано как бранное слово: *Козел* – вульг.– прост. Бранно. ‘Мерзкий, подлый, вредный мужчина’, жарг. ‘преследуемый и презираемый заключенный’ [Мокиенко, Никитина 2008: 119]. Отрицательная оцен-

ка козла имеет древние метафорические и мифологические корни и связана как с его физиологическими качествами (дурной запах и похотливость), так и с представлениями о козле как об одном из воплощений дьявола:ср. античного козлоногого Пана, русского черта с козлиными копытами и т.п. [там же].

Таблица 3.

Игра слов, основанная на многозначности, и ее передача в переводе

В. Пелевин	Перевод А. Третнера	Перевод М. Стрижак
<i>Я в горах не коз пас, а козлов, — спокойно ответил Гусейн.</i>	<i>"Ich habe nie in den Bergen Zicken gehütet", erwiderte Hussejn gelassen. "Höchstens Böcke."</i>	<i>"Ich habe im Gebirge keine Ziegen gehütet... Die alten Gockel aber schon ja... ", antwortete Hussejn ruhig.</i>

В немецкой бранной лексике можно выделить большую группу слов, являющихся метафорическим переосмыслинением названий животных [Scheffler 2000: 108]. Но слово *Ziegenbock* ‘козел’ не относится к ругательствам. Поэтому переводчики должны искать другие средства для передачи игры слов. Стрижак произвела в переводе замену, передав рус. *козлы* как нем. *die alten Gockel*, где *Gockel* разг. ‘петух’ [DWDS]. При этом сохраняется игра слов: *Gockel* обозначает животное, а в составе фамильярного выражения *der alte Gockel* используется как ругательство, являясь разговорным и оценочным. Третнер осуществляет дословный перевод: рус. *козлы* – нем. *Böcke*. Игра слов при этом утрачивается.

Анализ приведенных примеров показал, что при передаче игры слов в немецких переводах использовались три возможных способа такой передачи: пропуск игры слов, замена и дословный перевод, снабженный комментарием. При этом Стрижак стремилась передать игру слов при помощи замены или примечания с объяснением, Третнер использовал либо пропуск игры слов, либо дословный перевод, но без комментария, что тоже приводило к утрате игры слов. Но перевод Третнера тем самым адаптировал текст для немецкого реципиента. В переводе Стрижак, сохранившей почти все примеры игры слов, прослеживается большая ориентация на текст оригинала. Роман Пелевина «Generation P» отражает многообразные и часто противоречивые реалии пестрой российской действительности 90-х годов XX века. Перевод такого текста является сложной задачей, потому что необходимо

хорошо ориентироваться в специфике той жизни, которую отражает язык, что легче сделать носителю языка оригинала. Поиск соответствующих средств выражения в языке перевода – это, напротив, задача, которую наиболее успешно можно решить, находясь на позиции целевой культуры. Переводчику при этом на стадии интерпретации текста могла бы помочь предварительная работа с информантами, представляющими культуру оригинала и имеющими филологическое образование.

ЛИТЕРАТУРА

- Мокиенко, В.М., Никитина, Т.Г. *Русское сквернословие. Краткий, но выразительный словарь*. – Москва: Олма Медиа Групп, 2008. 384 с.
- Пелевин, В. *Generation «П»*. – Москва: Эксмо, 2011. 318 с.
- Санников, В.З. *Русский язык в зеркале языковой игры*. – Москва: Языки славянской культуры, 2002. 552 с.
- Сдобников, В.В., Петрова, О.В. *Теория перевода*. – Москва: Восток – Запад, 2006. 448 с.
- СРЯ – *Словарь русского языка в 4х тт. Том 2*. – Москва: Русский язык, 1999. 736 с.
- СЭСРЯ – *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. – Москва: Флинта, Наука, 2006. 696 с.
- Фёдоров, А.В. *Основы общей теории перевода*. – Москва: Высшая школа, 1983. 338 с.
- DWDS – *Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. Available: www.dwds.de
- Levy, J., Popovic, A. Literarische Qualität in Übersetzungen. In: Stolze, R. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. – Tübingen: Gunter Narr Verlag Tübingen, 2001, S. 152–154.
- Pelewin, V. *Generation P*. – Berlin: Lits Taschenbuch, 2000.
- Scheffler, G. *Schimpfwörter im Themenvorrat einer Gesellschaft*. – Berlin: Tectum Verlag, 2000. 325 S.
- Slavisches Seminar. Universität Tübingen*. – 2012. Available: <http://www.uni-tuebingen.de/en/faculties/philosophische-fakultaet/fachbereiche/neuphilologie/slavisches-seminar/textabdruecke/andreas-tretner.html>
- Strizhak, M. *Probleme von Übersetzung der gegenwärtigen russischen Literatur ins Deutsche am Beispiel von V. Pelewins Roman “Generation P”*: Bachelorarbeit. – Riga: BIA, 2013. 62 S.

Александр ФИЛЕЙ
(Вентспилсская Высшая школа)

Особенности передачи урбонимов в разговорнике «Ein Rusch Boeck»

Summary

**Peculiarities of the Transmission of Urbonyms in the Phrasebook
“Ein Rusch Boeck”**

The present article provides consequential analysis of a part of the lexical material of “*Ein Rusch Boeck*” concerning the structural features of Russian urbonyms, which are transmitted by the graphic elements of Low German. The phonetic and morphological peculiarities of the elements of both Russian and Low German toponyms are commented in terms of their etymological characteristics and historical variance. Particular attention is paid to the semantic features, actualized in nomination. Specific comment is devoted to the principles of correlation between Russian and Low German urbonyms. The article could be interesting to everybody whose field of learning is associated with historical linguistics, contact linguistics, and the history of relations between Russian and German in the late Middle Ages.

Key words: *Russian, German, language contact, urbonym, “Ein Rusch Boeck”, lexico-thematic groups, variation*

*

Тексты торговых разговорников представляют собой двуязычные письменные памятники русско-ганзейской речевой коммуникации. Они составлялись с целью способствовать изучению разговорной нормы жителей крупных торговых городов Северо-Западной Руси (далее – СЗР), которая представляла собой вариант регионального койне, впитавший в себя диалектные единицы различных говоров. Немецкие торговцы, имевшие опыт интенсивных торговых и языковых контактов с русскими жителями, отправлялись в экспедиции на земли Пскова и Новгорода [Сквайрс, Фердинанд 2002; Хорошевич 1963; Рыбина 2008]. Там они фиксировали речевые единицы, находившиеся в употреблении для составления разговорников, целевой аудиторией которых являлись молодые ганзейцы (*sprakelerers*). В условиях монополии на изучение русского языка ученики должны были к 20 годам освоить

русскую разговорную норму. Разговорник «*Ein Rusch Boeck*» (1568 г.) состоит из 188 лексико-тематических блоков (далее – ЛТБ), эксплицирующих как слова, так и фразы, часть которых представляет собой речевые формулы.

Ряд ЛТБ (26–26а) посвящён номинациям, которые отражают наиболее значимые города, крупные центры торговой деятельности представителей обеих сторон. Известно, что урбонимы в старорусской речевой традиции (в особенности иностранные) обладали большой лексико-фонетической вариативностью как при фиксации в письменных источниках XV–XVII вв., так и в устном узусе. В начальной части ЛТБ приведены общие названия единиц топики: *Gorod* (26.3); *Posada* (26.4); *Wysche gorod* (26.5); *Gora* (26.6).

Лексема *gorod* – *Eine stadt*. Этимологически она восходит к семантическому признаку ‘населённый пункт, огороженный стеной’.

Также актуализировано пространство, которое располагалось ‘вне стены’: *posada* – *Eine vor stadt* (‘населённая часть, примыкающая к городской семье, предместье’). Возникновение флексии *-a* может быть объяснено: 1. Морфологической интерференцией под влиянием н.-нем. лексемы *Eine vor stadt*; 2. Южнорусской диалектной чертой; см. ст.-укр. *посада* (XV в.) в значении ‘поселення, осада’ [CCM II: 200] и совр. белор. *пасада*: ‘садзіба’ (‘усадьба’) [ТСБМ IV: 67]. Эту же версию см. [Fałowski 1996: 104]. 3. Сравнительно регулярной исконной моделью префиксальной деривации от исходного вариантного *-сад/-сад-a.*; см. *осада* в знач. ‘административно-территориальной единицы’ [СЛРЯ 13: 75]. Фасмер указывает на древнепольскую лексему, восходящую к латинской: *dr.-польск. posad “suburbium”* (Ягич, *AfslPh* 13, 300) [ЭСРЯ III: 338]. В СРНГ: ЛСВ *посад*: ‘город’; ‘село’; ‘одна из сторон деревянной улицы, ряд домов’ [СРНГ 30: 132]. В древнерусской урбанистической концепции *посад* – населённая область за пределами кремля или детинца, где традиционно располагались торг и поселения ремесленников. В СД: *посад* (без формы женского рода) – ‘оседлое поселение вне города либо крепости; слобода, слободка, предместье или форштадт’ [СД 3: 856].

Лексема *wysche gorod* (*вышгород*) указывает на административную часть; она передана синонимичными вариантами *Ein porck Aber schloß*. См. н.-нем. *borch*: ‘Burg, Feste (F.)’, ‘Schloss’, ‘Haus’, ‘Stadt’; лат. *castrum*, *castellum*, *urbs* [Лü 61b (*borch*)] и *slot*: ‘Schloss’; ‘Burg, Kastell’; лат. *castrum* [Лü 355b (*slot*)]. Эти н.-нем. номинации отражают

ют смыслы, связанные с резиденцией городской власти, и содержат интегральную сему ‘замок’.

Номинация *gora* – *Ein borch*. Обычно замок-резиденция верховой власти располагался на возвышенности. Возможен семантический сдвиг, в результате чего сформировался ЛСВ, обозначавший место резиденции городской власти. См. *вышгород*, чья внутренняя форма указывает на размещение на возвышенности.

26.7. *Kollon* – *Kellen*.

Номинация *Kollon* развита полногласие при переосмыслении сп.-нем. формы *Kellen*, видимо, под влиянием закона аналогии. В русской письменной традиции при фиксации этого урбонима наблюдается варианность: *Келен*, *Колен*, *Келинг*, *Коллен*, *Коллинг*, *Кольни* и др. [ВК 1: 314; ВК 2: 329]. Частично это связано с особенностями стихийного звуко-буквенного переосмысления иноязычной структуры названия города. Возможно, на передачу влиял фактор вариантности структуры исконного ойконима в совокупности н.-нем. диалектов XVI–XVII века.

26.8. *Lubcka* – *Lübeck*.

В древнерусской традиции развился формант женского рода (если допустить, что перед нами – форма номинатива), а из финального корневого *ck* оформился квазисуффикс *-ck* (*Lubcka*). Вероятно др.-русск. заимствование номинации *Любка* из речи славян-ободритов в XI–XII вв. Там она развилась из формы *Любице* (ср. польск. *Lubeka* и сп.-лат. *Lybeca*). Славянская форма женского рода с суффиксом-аффрикатой могла быть древнее той, что возникла в н.-нем. диалектах. Возможно, зафиксирована форма генитива *Lubcka* с нарушением грамматического соответствия: «*От славнаго града Любка моремъ тысяща верстъ, а брегом полторы тысящи*» («Хождение на Флорентийский собор»): [<http://www.pereplet.ru/gorm/chrons/florsob.htm>]. Из этого же источника – форма датива: «*Кони митрополичи гнали берегом от Риги к Любку на Русскую землю*». Вероятно, оба морфологических варианта могли функционировать равнозначно, а форма м.р. сформировалась под влиянием ганзейского узуса. В русской традиции сохранялось выпадение *-e*.

Урбоним *Любек* фиксируется в Смоленской грамоте 1229 г. и грамоте Ярослава 1269 г. [Fałowski 1996: 105]. См. узус XVII в.: *Любек*, *Любак*, *Люпик*, *Люпих* и форма ж.р. *Любка* [ВК 1: 316; ВК 2: 330], а

также форма pluralis *Любки*, представляющая собой морфологическое переосмысление, характерное для простонародно-бытовой стихии. Ср.: *Lubcka-Lubeck* [Fen.: 50.1].

26.10. *Riga – Rüge*; 26.11. *Kolliwan – Reühal*; 26.12. *Jurgew – Dorpett*.

1. В средневековых немецких источниках фигурирует название *Riege*. Отражение переднего гласного в названии соответствует происходившему в н.-нем. позиционно мотивированному переходу [i] > [ü] [Lasch 1914: 99–101], который обусловил вариативную взаимозаменяемость графических показателей *i* – *ü* при интерференциональной субSTITУции русских звуков.
2. Вариантная оппозиция *Kolliwan – Reühal*. Урбоним *Колывань* традиционно употреблялся в др.-русск. письменной коммуникации. Тж в 83.1–3: *Kuda ty Chotzisch twoi towar poslati Na Koluywan / Na Reühal*. Название *Колывань* регулярно фиксируется с 1223 г. (в грамотах – с 1294 г.) [Fałowski 1996: 105]. См. у Фасмера: герой русск. былин, часто *Колывагн Колывагнович* и др. мифоономастические варианты; др.-русск. *Колыванъ*, собств. (Новгор. I летоп.). Название города *Колывань* впервые фиксируется в араб. источнике в форме *Qaliwany* (из «Книги Рожера» Аль-Идриси (1154 г.). Есть также версия о древнеугрофинском происхождении этимона: фин. *Kalevanpoika* «сын Калева», эст. *Kalevipoeg* [ЭСРЯ 2: 299]. См. *Коливан – Kolliwan – Reuell* [Fen.: 50.2]; фиксация в разговорнике Фенне свидетельствует о том, что урбоним *Колывань* сохраняется в узусе с начала XVII в.
3. *Jurgew* также представляет собой древне- и ст.-русск. форму; ср. н.-нем. *Dorpett*. В др.-русск. источниках: *Югрьев Немегцкий* с указанием на *Dorpatt* и толкованием: «русская крепость, основанная Ярославом» (Лаврентьевск. летоп. под 1030 г.: «и постави (Ярославъ) градъ Юрьевъ») [ЭСРЯ 4: 535].

26.13. *Rugodiw – Narwen*.

Есть указания на происхождение урбонима *Ругодивъ* из др.-угр.-финск. *Rukotivo* «дух, покровитель ржи» [ЭСРЯ 3: 513]. Возможно индоевр. происхождение: *rug-* (ржь) и *dív-* (божество). Фольклорные представления о ‘божестве – покровителе ржи’ могли перекочевывать в др.-русск. мифоурбонимику. У Фенне: *Rugodiva-Rugodiua-Narue* [Fen.: 50.4; 217.1].

26.14. *Nougorod – New garden.*

Н.-нем. лексема предположительно основана на лужицком корневом элементе, заимствованном ст.-нем. диалектными группами раньше создания разговорника. Номинация была распространена в латиноязычной документации, относящейся к корпусу текстов Ганзы: «*Copia placitorum Noughardorum ab anno Domini 1392 per Johannem Nyebur etc. [...]»* (фрагмент из *Нибурова мира* 1392 г.) [Сквайрс 2001: 73 http://www.drevnyaya.ru/vyp/stat/s4_6_6.pdf]. В ст.-нем. тексте договора Новгорода с ганзейскими городами фигурируют также формы *Nowgharden* (L) и *Nougarden* (R2), где проявляется вариативность *u-w* в первом компоненте.

26.15-16.: *Mosckwa gorod stolnoi w ruscki semlj – Muschckawen die heißtt stadt Ihn Rusen landt.*

В н.-нем. *Muschckawen* любопытна мена *o-u*, связанная с внутренними процессами в фонетической системе языка-реципиента. Ср.-нем. формант *-en* был традиционным; ср.: *Narwen, wüborgen, fenedygen*.

26.17. *Wobsckow – pleschckawen.*

Здесь представлена предложная форма со значением направления движения. Постановка /b/ мотивирована неразличением [b]/[p] в н.-нем. (см. вариантность при передаче *porgk* > *borsch* (26.5) и др.). В н.-нем. части отражена традиционная форма *pleschckawen*, заимствованная из др.-русск. на начальном этапе языковых контактов (до выпадения *-ле-*). См. у Фенне: *Псков-Pschoff-Plesckow* [Fen.: 50.10] и сочетания *W kotorom gorode / Wo psckowe* (43.21-22).

26.18. *Jam gorod – Ein bleck tho Jamme.*

В русской лексеме корневые компоненты записаны раздельно, видимо, по аналогии с *New garden*, *Stock holm* и др. В н.-нем. приведена описательная конструкция *Ein bleck tho Jamme*. Сквайрс и Фердинанд указывают на то, что «*Ein Rusch Boeck*» фиксирует топоним *Ямгород*, который «сопровождается пояснением» [Сквайрс, Фердинанд 2002: 122]. Форма *Jamme* восходит к угр.-финск. топониму, при этом урбокомпоненты *-gorod* (*-borch*) не отражены. Н.-нем. *Bleck = blēk* (1): *freier Platz, Raum zwischen zwei Häusern, Fläche, Grundstück, Stelle, Fleck, kleiner Ort, Flecken (M.), Dorf, Städtchen, kurze Strecke, Wegstrecke* [Лü 57a (blek)]. Вероятно, в н.-нем. фиксируется значение ‘городок / деревня Ямме’.

26.19. *Wybor – wüborgen.*

1. Возможно, др.-русск. вариант названия *Выборга*. В Иоакимовской летописи упоминается постройка города при море старейшиной Новгорода Гостомыслом, который называет его *Выбором* в честь своего сына. При комментировании текста летописи Татищев предполагал, что *Выбор* является *Выборгом*. В таком случае в «*Ein Rusch Boeck*» отражена первоначальная номинация. Имеется указание на происхождение названия *Wiborg* от др.-сканд. *vi* – “священный”, “святой” и *borg* – “город”. Тж. см. [ЭСРЯ 1: 367]. Финальный *-g* нем. топоформанта *-borg* / *-borch* мог выпадать в беглой речи.
2. Отражается название псковской крепости *Выбор*. См.: «[...] заложиша город новыи в Котельньском обрубе и нарекоша имя ему Выбор [...]» (Пск. I лет. (Тих. сп.). В пользу этого предположения свидетельствует фактор значимости псковского торгового направления. Н.-нем. форма *wüborgen*: 1. Могла являться коррелятом северного города *Выборг*; 2. Могла быть коррелятом псковской крепости *Выбор* и развить *g* по аналогии с компонентом *-borg*.

26.20. *Stockolno (Stock holm).*

Урбоним подвергся деэтимологизации, в результате чего произошло морфонологическое переосмысление. См. др.-русск. *Стекольн-o*, *Стекольн-a*, а также *Стеколно*-*Stekolno*-*Stockholm* [Fen.: 50.12]. У Фасмера: *Стекольна Стекольня* (плавающая флексия *-a*, *-'a / -o*): др.-русск. *Стокгольм*, «часто в XVI–XVII вв.»; эти формы могут восходить к *Стеколна* с твёрдым латералом [ЭСРЯ 3: 753]. Вероятна контаминация слов *стекольня* “стекольное производство” с исконно шведским *Stockholm* (первонач. “остров (*holm*) в проливе Сток”). Вероятно, *Stockolno* – переходный вариант в структурной цепи *Stock holm* – *Stockolno* – *Stekolno* – *Steckoln-a/-'q*. При этом происходило семантическое наложение реалии «стекольня».

26.21. *Wabow – Abaw.*

Начальный [в] объясняется: 1. Развитием *w*-протезы; 2. Слиянием с предлогом по аналогии с *Wobsckow* (26.17) [Fałowski 1996: 106]. Также оформился флексивный элемент *-w/-ow*:ср. *Пск-ов*. Н.-нем. *Abaw* отражает вариантное использование др.-русск. лексемы (мена *-o/-a* связана с безударностью суффикса). Название *Åbo* из шведского *å* – «река» и *bo* – «жить». В др.-русск. часто употреблялся урбоним *Abo*,

(ср.-лат. *Aboensis* (1270 г.), однако в ст.-русск. традиции встречалось название *Абов* (Послания Ивана IV, 1573 г.).

26.22. *Amborch* (*hamborg*).

При освоении заимствования [h] отпадает в начале слова. Меняется и качество финального: [г] > [х]. Ср. из судебной документации: «...Новгородский подъячий Григорий Нечаев, послан был для такого же посольского дела в немецкие города, в Любек да в Амборх» [http://www.drevlit.ru/docs/russia/XVI/1560-1580/Akty_Popov_I/181-200/200.php] а также из царской грамоты Михаила Романова к датскому королю Христиану IV: «Пришли в нашу землю, в Кильдин остров воинские два корабля вашего государства... и у того острова громили города Амборха корабль» [<http://kildin.ru/Vek17.html>]. Встречаются варианты *Гамбурх*, *Амбург*, *Амбурук*, *Анбурук*, *Амбур* и др. [ВК 1: 309; ВК 2: 327].

26.23. *Lunsckaia* – *lunes stat.*

Отражено название ‘английская земля’: см. *луньскыи* [СДРЯ II: 55]; *лунский*, *лундский*: ‘лондонский’ [СЛРЯ VIII: 305]. Значение столицы (крупного экономического центра с важной ганзейской факторией) было более актуальным в русском сознании, замещая в простонародном и официальном узусе реалию *Англия*. См. также у Фенне: *лунская земля lunsckaia seml.-Engelandt* [Fen.: 49.11]; *лунская-lunsckaia* [Fen.: 132.1].

26a.1: *ffenedych* – *fenedygen*.

1. Номинация может отражать специфическую форму этнохоронима *венедищи*, *веньдищи*: “венецианцы”, др.-русск. (СПИ, Ходж. Игн. Смольн. 15) [ЭСРЯ I: 290–291]. На это указывает параллельное сочетание *Soloto fenedyscko (Fenedyger goldt)* (36.12). В таком случае неясен характер финального [х]. Форма этникона *венедищи* < ср.-лат. *Veneticum* [ЭСРЯ, там же] по ассоциативной аналогии в восприятии носителей русского языка могла являться синонимичным обозначением ‘итальянской земли’.
2. Топоним *Венден* (*Кесь*), крупный торговый форпост, один из политических центров, отражение которого было важно для составителей. См. *Венден*: [...] из прибалт.-нем. *Wenden*, эст. *Vo~ndu*, др.-русск. название *Кесь* [ЭСРЯ I: 290]. Урбоним, вероятно, восходит к исторической народности *вендов* (*венедов*). При передаче

начальный [в] был замещён *ff* при оглушении. Возможен гипотетический вариант номинации: *Венден* = *Венеден < *венды* = *венеды* (?) с затемнённым *-ysh*. Однако не зафиксирован исконный топоним *Кесь*. Ср. у Фенне: *Кяс-Kaesz-Wenden* (!), и это частично подтверждает версию об отражении в «*Ein Rusch Boeck*» именно топонима *Венден*. Возможно, составители «*Ein Rusch Boeck*» регулярно слышали название *Венден* в русской речи.

26а.2. *wilna*.

Отсутствует н.-нем. перевод. Эта номинация представляет др.-русск. название *Вильны*, важного и влиятельного торгового города.

26а.3. *Rackobor – Wesenborch*.

В источниках фиксируется ойконим *Раковор* как др.-русск. эквивалент названия *Везенберг*: «*великии князъ Дмитрии Александровичъ и Ярославъ съ заетмъ своимъ с Довмонтомъ и с мужи с новгородци и со псковичи, и идее к Раковору, и бысть съча велика с погаными немци на полъ чистъ*» (Пск. лет. 1268 г.). Урбоним является древнефинноугризмом. Мена [в]-[б], возможно, мотивирована расщеплением основы с выделением смысловых компонентов *рак* и *бор*. У *Фасмера*: «старое название города *Rakvere* в Эстонии, др.-русск. *Раковоръ*, из др.-эст. *Rahkawoori*, совр. эст. *Rakvere*, фин. *Rahkavuori*» [ЭСРЯ III: 439]. В н.-нем. *Wesenborch* присутствует традиционный топоформант *-borch* (ср. *Amborch* в русской части).

26.9. *Danscko – Dantzügck*. 26а.5. *polotzcko – poletzcko*.

Эти лексемы являются структурно схожими. При образовании урбонимов часто фигурировал флексивный элемент *-cko/-o*, как в *Stockolno*.

ЛИТЕРАТУРА

Вести-куранты 1–4. «*Вести-куранты*». Под ред. С.И. Коткова. – Москва, 1972, 1976, 1980, 1983.

Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка (СД) под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. 1–4 т. – Москва: Цитадель, 1998.

«Дело по челобитью дьяка Сурьянинова Тараканова о пожаловании ему за службы и за московское осадное сиденье из поместья вотчины», текст. Available: http://www.drevlit.ru/docs/russia/XVI/1560-1580/Akty_Popov_I/181-200/200.php

- Fałowski, A. „*Ein Rusch Boeck...*”, roszjsko-niemiecki anonymous słownick i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa. – Krakow: Wydawnictwo i Drukarnia S.C. “DRUKROL”, 1996.
- Lasch, A. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. – Halle a. S. Verlag von Max Niemeyer, 1914.
- Lübben, A. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. – Darmstadt, 1980. Digitalisiert von Köbler, G. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, 3. A. 2014.
- Рыбина, Е.А. Новгород и Ганза. В кн.: *Истоки и вершины восточнославянской цивилизации*. 4-й том. – Москва. Издательство МГУ, 2008.
- Сквайрс, Е.Р. Особенности нижненемецких переводов договоров Ганзы с Новгородом (Нибуром мир 1392 г.). В кн.: *Древняя Русь: вопросы медиевистики*. – Москва, 2001.
- Сквайрс, Е. Р., Фердинанд, С. Н. *Ганза и Новгород: Языковые аспекты исторических контактов*. – Москва: Индрик, 2002.
- Словарь русских народных говоров*. – Москва-Ленинград, с 1965 г. Available: <http://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html>
- Словарь русского языка XI–XVII вв.* – Москва: Наука, с 1975 г. Available: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>
- Словник Староукраїнської мови XIV–XV ст.* – Київ, 1977–1978.
- Срезневский, И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам (СДРЯ)*. Т. I–III. – Санкт-Петербург, 1893–1912.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. – Минск, 1977–1984.
- Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian. – Pskov 1607: An electronic text edition. Hendriks, P. and Schaeken, J. Slavic Department, Leiden University: version 1.1 (July 2008)
- Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка (ЭСРЯ)*, изд. 2. Т. I–IV. – Москва, 1986–1987. Available: <http://vasmer.narod.ru/>
- «Хождение на Флорентийский собор», текст. Available: <http://www.pereplet.ru/gorm/chrons/florsob.htm>
- Хорошкович, А. Л. *Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой в XIV–XV веках*. – Москва: Издательство АН СССР, 1963.
- «Царская грамота Михаила Романова к датскому королю Христиану IV», текст. Available: <http://kildin.ru/Vek17.html>

Марина ХАЛИМОНЕ
(Даугавпилсский университет)

Специфика внешнего проявления эмоции «гнев» в рассказах А.П. Чехова и Р.М. Блауманиса

Summary

Specific Aspects of the Emotional Expression of Anger in Chekhov's and Blaumanis's Short Stories

The present article is devoted to the analysis of the external manifestation of the emotion “anger” in short stories by A. Chekhov and R. Blaumanis as the most prominent representatives of the Russian and Latvian national cultures. The external manifestation of the emotion “anger” is reflected on the character’s whole face as well as on its separate parts. Some uncontrolled physiological reactions such as tears, gasp, or foam at the mouth can indicate the external manifestation of anger. The active action expressed by a verb “to spit” signifies an excessive degree of manifestation of anger in both writers’ works. The article draws conclusions on the markers of the external manifestation of “anger” which complement the view of the universal and culturally-specific manifestation of the emotion “anger” in short stories by the Russian and Latvian authors.

Key words: *Russian, Latvian, emotion “anger”, expression, national culture*

*

Одним из важнейших параметров в описании психологических состояний является «внешнее выражение эмоции». Это обусловлено тем, что «о переживаниях человека можно судить по характеру изменения психомоторики и физиологических параметров: мимике, пантомиме (позе), двигательным реакциям, голосу и вегетативным реакциям» [Вербина 2008: 26]. Настоящая статья посвящена анализу универсального и культурно-специфичного во внешнем проявлении эмоции «гнев» в рассказах ярчайших представителей русской и латышской национальных культур.

Предметом нашего исследования является стадия «гнева», где признаки возбужденного состояния проявляются на лице, которое «обладает наибольшей способностью выражать различные эмоциональные оттенки» [Ильин 2001: 24].

Изучение эмоций через детали портретной характеристики персонажа обеспечивает более точное понимание его психологического состояния. Так, в описании мимических инвариантов базовых эмоций, в том числе гнева, выделяется «три автономные зоны лица: верхняя (область лба и бровей), средняя (глаза, веки, основание носа) и нижняя (нос, щеки, рот, челюсти, подбородок)» [Ильин 2001: 24]. Рассмотрим функционирование психологической детали в портретном описании персонажей рассказов А.П. Чехова и Р.М. Блауманиса. Интересным представляется факт, что в произведениях А.П. Чехова не найдены примеры, в которых состояние гнева отражено в верхней части лица, однако особую группу составляют примеры с глаголом «морщиться», отражающие изменение выражения лица в состоянии раздражения: *Только когда инженер, отдохнувши минутку, опять принялся развивать свою мысль и повторять то, что уже было сказано им вначале, студент раздраженно поморщился, встал из-за стола и отошел от своей кровати* [Чехов VII: 136]; *Он выглянул из-под простыни, приподнял голову и, раздраженно морщась, проговорил быстро: — Надо быть очень наивным, чтобы верить и придавать решающее значение человеческой речи и логике* [Чехов VII: 137].

В рассказах Р.М. Блауманиса состояние гнева подчеркивается устойчивым выражением *dziļa dusmu krunka*, которая может появиться между бровями или на лбу: *Starp uzacīm nozuda zem cepures sīrtīja dziļa dusmu krunka, ģītīja pluta bij iepelēka* [Blaumanis II: 254]; *Dziļa dusmu krunka parādījās uz Edgara bālās pieres un viņa mazā, smailā deguna nāsis sāka drebēt* [Blaumanis II: 357], а также сочетанием *uzacis nikni sarāvis*: „*Nupat pie manis bij Vējs*”, *viņš atbildēja un lūkojās, uzacis nikni sarāvis, nozīmīgi Jāni* [Blaumanis II: 198].

Средняя часть лица как место сосредоточения «гнева» в произведениях обоих авторов представлена большим количеством примеров. Как показал анализ, глаза, являясь проводником во внутренний мир человека, могут выражать различную степень проявления эмоции «гнев»: высокую и предельную. В этом ряду высокая степень передается с помощью устойчивого выражения «таращить глаза» в сочетании с наречием «сердито» в рассказах А.П. Чехова: *Он опустился в кресло, но тотчас же быстро вскочил, побежжал к доктору и, сердито тараща глаза, заговорил визгливым тенором: — Враг я вам?* [Чехов VII: 156]. В текстах Р.М. Блауманиса эта степень передана устойчивыми сочетаниями *dusmigs skatiens, naidīgs mirklis*: „*Neskaities mani tik dusmīgiem*

*skatiņiem, tas man iet caur sirdi...” [Blaumanis II: 127]; „Pats ka nedabū!”
puika, tikko asaras valdīdams, izsaucās un meta naidīgus mirķus uz Birkenbauti. „Žūpa!” [Blaumanis III: 39].*

Предельная степень проявления описываемой эмоции представлена метафорическим сочетанием «гнев – огонь», «dusmas – liesmas», встречающимся в текстах обоих авторов: *Бархатные глаза Фролова вспыхнули. Он обмотал вокруг пальца угол скатерти, сделал легкое движение, и закуски, подсвечники, бутылки – все со звоном и с визгом загремело на пол* [Чехов VI: 58]; „*Ko!*” viņš iesaucās, un viņa acis likās degot liesmās [Blaumanis II: 116]; *Lienes acīs iedegās it kā liesma* [Blaumanis II: 128]. В рассказах Р.М. Блауманиса о предельной степени можно говорить в связи с метафорой «гнев – молния»: „*Kādas dāmu ausis!*” puisis tikpat nelaipni iesaucās, un zibens iz viņa lielajām tumšzilām acīm kēra sulaini [Blaumanis II: 357]; „*Ak, es jau zinu gan, miļā. Es gan manīju, ka tev acis zibēja, kad Baltij jaunkundze Edgaru aizstāvēja*” [Blaumanis II: 363].

В рассказах А.П. Чехова на предельную степень проявления эмоции указывает метафорическое сочетание «налитые кровью глаза»: – *Как ты меня обозвал? – спросил Дымов, выпрямляясь, и глаза его налились кровью. – Как? Я мазепа? Да? Так вот же тебе! Ступай ищи!* [Чехов VII: 82].

Отражение гневного эмоционального состояния в описании нижней части лица представлено большим количеством примеров в произведениях как А.П. Чехова, так и Р.М. Блауманиса. Предельная степень проявления гнева в портретных описаниях обоих авторов может сопровождаться появлением пены на губах, в углах рта: *Злобно оглядывая синие панталоны, Ляшкевский постепенно вдохновляется и входит в такой азарт, что на губах его выступает пена* [Чехов VI: 192]; *Viņa sārtais ģīmis bij sarkans, platās lūpas slapjas un lūpu kaktos baltas putījas* [Blaumanis III: 177].

Выражение гнева в текстах Р.М. Блауманиса передается через такие портретные детали, как щеки: *Viņas vaigi drebēja. Tādējādi parādījusi savas morāliskās dusmas, viņa apkusa* [Blaumanis II: 166]; зубы, которые стучат от гнева: *Viņš vēl ilgāk savās aklās dusmās būtu ālējies un nakts klusumti traucējis, ja viņam zobi tā nebūtu sākuši klabēt, ka tas vairs ne vārda lāgā neverēja izrunāt* [Blaumanis III: 65] и которые могут быть стиснутыми от гнева: *Ilze vai sastinga aiz dusmām. ...Un, zobus sakodusi, viņa lopus izlaida iz kūts* [Blaumanis II: 347].

Внешнее проявление эмоции «гнев» может сопровождаться появлением таких неконтролируемых физиологических реакций, как слезы, затрудненное дыхание. Следует обратить внимание на тот факт, что в рассказах А.П. Чехова «плач от гнева» встречается в единичных случаях: *Старик, все больше распалиаясь и плача от гнева, продолжал описывать то, что он видел* [Чехов VI: 458], в то время как в рассказах Р.М. Блауманиса сочетание «*dusmu asaras*» является частотным: *Pili nonācis, tas nosvieda savā istabā cepuri uz galda, saņēma galvu abās rokās un raudāja rūgtas dusmu un žēlabu asaras* [Blaumanis II: 218]; „*Es esmu nevainīgs,*” *brūveris sacīja piecēlies un dusmu asaras norīdams* [Blaumanis III: 66].

На предельную степень проявления гнева в портретных описаниях обоих авторов указывает и затрудненное дыхание: *Егорушка, давно уже ненавидевший Дымова, почувствовал, что дышать уже нечем; он – никогда с ним этого не было раньше – вдруг затрясся всем телом, затоптал ногами и закричал пронзительно: – Бейте его! Бейте его!* [Чехов VII: 83]; „*Nespēju tevis nonāvēt,*” *viņš runāja, grūti elpodams un kvēlojošus mirkļus pār brāli laizdams, „bet tomēr tev atriebšos!”* [Blaumanis II: 219].

Помимо уже описанных неконтролируемых реакций, на предельную степень проявления гнева у обоих авторов указывает также активное действие, выражющееся глаголом «плонуть»: *Баба швырнула к его ногам топор, со злобой плонула и, судя по выражению губ, стала браниться* [Чехов VI: 26]; „*Velns, sātans, velns...*” *dvesa puika. Viņa sārtais ģimis bij sarkans, platās lūpas slapjas un lūpu kaktos baltas putiņas. Piepeši viņš Juram iespļāva ģimi* [Blaumanis III: 177].

Как показал анализ, параметр «внешнее проявление эмоции» является значимым для описания гневного состояния в произведениях А.П. Чехова и Р.М. Блауманиса. Через портретную характеристику авторами дается описание эмоционального состояния героев. Выбор деталей для портретного описания имеет как универсальные, так и культурно-специфичные черты.

Так, в портретных описаниях обоих авторов наибольшую выразительность представляют средняя и нижняя части лица. Средняя часть лица у обоих авторов отличается выразительностью, так как именно здесь находятся глаза – основной орган познания мира. Выражение глаз может указывать на высокую и предельную степень проявления эмоции. О высокой степени проявления «гнева» свидетельствуют соотносительные сочетания слов: *сердито таращить глаза;* *dusmīgs*

skatiens, naidīgs mirklis. Предельная степень проявления «гнева» находит отражение в метафорах «гнев – огонь» в портретных деталях обоих авторов, в то время как метафорическое сочетание «кровью налитые глаза» характерно для портретного описания в рассказах А.П. Чехова, а сравнение «гнева в глазах» с молнией является частотным в портретных описаниях Р.М. Блауманиса.

Нижняя часть лица в портретной характеристики также является выразителем гневного состояния в произведениях обоих авторов. Предельная степень «гнева» может проявляться в появлении пены на губах, в углах рта, а также заключаться в неконтролируемом активном действии (ср. глагол «плонуть»). В описаниях обоих авторов гневное состояние часто сопровождается такими неконтролируемыми физиологическими реакциями, как слезы, затрудненное дыхание. Если в текстах латышского автора более частотной реакцией являются слезы гнева – *«dusmu asaras»*, то в рассказах русского писателя – затрудненное дыхание. В этих проявлениях прослеживается разная реакция на встречу с преградой, следствием которой является гнев. «Чтобы избежать опасности, одни люди используют блокирующие элементы поведения: зажмуриваются, закрывают лицо руками» или начинают плакать, другие ведут себя крайне агрессивно: используют угрожающую позу, взгляд, выпячивают грудь, начинают задыхаться от гнева [Наварро, Карлис 2009: 55].

Интересными представляются наблюдения о том, что у А.П. Чехова первая стадия «гнева» (раздражение) связана с глаголом «морщиться» (ср.: *раздраженно поморщился; раздраженно морщась*), то есть гневное состояние носит всеохватный характер, отражается на всем лице. Это может быть объяснено открытостью чувств и эмоций, нежеланием сдерживать их проявление.

В портретных описаниях Р.М. Блауманиса в центре внимания находится не все лицо, а отдельные его детали, что в определенной степени может указывать на закрытость персонажа в проявлении негативной эмоции, «дозированную» ее демонстрацию. Следует отметить, что в рассказах Р.М. Блауманиса частотным является описание состояния гнева в верхней части лица. Оно представлено устойчивым сочетанием *dziļa dusmu krunka*, где эпитет *dziļa* характеризует высокую степень проявления «гнева» и повторяемость эмоции. О сдерживании эмоции и одновременно ее неконтролируемом характере свидетельствуют в описании гневного состояния движения щек и зубов.

Дальнейшее изучение этих и других маркеров «внешнего проявления гнева» поможет создать более полную картину универсального и культурно-специфичного в выражении базовой эмоции «гнев» в разных лингвокультурах.

ЛИТЕРАТУРА

- Вербина, Г.Г. *Психология эмоций: учеб. пособие* / Г.Г. Вербина. – Чебоксары: Чувашский университет, 2008.
- Ильин, Е.П. *Эмоции и чувства*. – Санкт-Петербург: Питер, 2001.
- Я вижу, о чем вы думаете* / Д. Наварро, М. Карлис; пер. с англ. О.Г. Белошеев. – Минск: Попурри, 2009.
- Чехов, А.П. *Полное собрание сочинений и писем в 30 томах, т. 6–9.* – Москва: Наука, 1976–1985.
- Blaumanis, R. *Kopoti raksti: 9 sēj., 3.,4. sēj.* / Sast. I. Kalniņa. – Rīga: Apgāds „Cirulis”, 1993–1995.

Zaiga IKERE
(Daugavpils University)

Text in Philosophy: Word Creation and Translation

Summary

Text in Philosophy: Word Creation and Translation

When translating philosophical texts, the translation of philosophical terms may bear the character of an act of meaning construction. It is due to the fact that the cognitive content of a philosophical term often depends upon the individual interpretation of a particular author. There are cases when a widely used philosophical term may obtain a meaning different from the generally accepted one.

Philosophical text reflects the movement of a particular author's mode of thinking. In the history of philosophy such a vivid example is Hegel, who was prolific in creating new terminology. In the Latvian philosophy such prolific authors of neologisms are Igors Šuvajevs and Māris Vecvagars. Šuvajevs has created such words as: *esigums, mēsīgums, büt-iespēšana, ārinieks, dzīvesvedums, iriba, irošais, irīgums*, etc.

Communication as a process plays a significant role in the use and creation of new words and terms in philosophy. Such scholars as Lev Vygotsky and Emmanuel Levinas, for instance, stress the inseparable connection of thought and meaning with the linguistic processes and their impact on the external forms of the linguistic expression. The description of the communication process has developed from Saussurian-Lockean linear communication model into Jakobson's interpersonal verbal communication model, the latter including six elements of communication process.

The philosophical message is realised in discourse. The object of the cognition there entails general concepts and ideas expressed in language and due to language. Thought, language and communication are the three pillars the philosophical edifice is based upon.

Key words: *philosophical text, translation, meaning, term, word creation, communication*

Kopsavilkums
Teksts filozofijā: vārdrade un tulkojums

Tulkot terminus filozofijā, tulkotājam nereti jāveic termina nozīmes konstruēšana. Tas izskaidrojams ar to, ka filozofijas terminu konceptuālais saturs bieži vien atkarīgs no teksta autora individuālās interpretācijas, un vispārpieņemtais

filozofijas termins konkrētā autora lietojumā iegūst jaunu saturu, vai arī tiek radīti jauni vārdi un termīni. Filozofijas vēsturē tāds piemērs ir Hēgelis.

Teksts filozofijā atspoguļo noteiktu laikmetu un filozofijas virziena autora, viņa pasaules uzskatījumā sakņotu domu paudumu. Tas determinē tekstā lietoto terminu jēdzienisko saturu un šī satura lingvistisko reprezentāciju.

Filozofa teksts atspoguļo viņa domāšanas attīstību, tādēļ filozofi meklē jaunus vārdus savu jēdzienu precīzākai izteikšanai. Latviešu filozofijā vārdrades zinā sevišķi jāatzīmē Igors Šuvajevs un Māris Vecvagars. Igors Šuvajevs lieto tādus vārdus un terminus kā, piemēram, *esīgums, mēsīgums, būt-iespēšana, ārinieks, dzīvesvedums, irība, irošais, irīgums* u.c.

Komunikācijai kā procesam ir svarīga loma vārdu tapšanai un lietojumam filozofijas zinātnē. Ļevs Vigotskis un Emanuēls Levins, piemēram, uzsver domāšanas un nozīmes nesaraujamo saistību ar lingvistiskajiem procesiem. Komunikācijas modeļa apraksts attīstījies no Loka – Sosīra lineārā komunikācijas modeļa līdz Romāna Jakobsona starppersonu verbālās komunikācijas modelim. Tas aptver sešus elementus: adresantu, kontekstu, vēstijumu, kontaktu, kodu un adresātu.

Filozofija ir diskursīva prakse. Tās kognīcijas priekšmets ir vispārīgi jēdzieni un idejas, kas izteiktas valodā un pateicoties valodai. Filozofiskais vēstījums realizējas diskursā. Domāšana, valoda un komunikācija ir tie trīs pilāri, uz kuriem balstās filozofijas celtne.

Atslēgas vārdi: *filozofijas teksts, tulkošana, nozīme, termins, vārdrade, komunikācija*

*

Text in Philosophy: Word Creation and Translation

Translation of terms as an act of meaning construction

When we deal with translation of specialized texts, there emerge a number of specific problems. If this text is of the field of the human sciences, then some of the topical problems are the language of a particular author and the terminology he/she uses. In all kinds of texts, in order to decipher the author's message, the phenomenon the translator has to deal with is the context, namely, the different modes of the context. The translation specialist Rita Temmerman characterizes the linguistic context – the context so widely discussed in literature on translation theory – as a co-text. She remarks that besides the linguistic context there are several other kinds of context for the translator to bear in mind. She admits that translation is a specific act of meaning construction of all kinds of contexts. Temmerman, for instance, writes:

Not only the linguistic context (or co-text) should be considered by the translator but also the situational context, cultural context, social

context, cognitive context... Translation is a specific act of meaning construction of all kinds of context [Temmerman 2012: 100].

Since thought, and subsequently, term meaning is developed within and through the text, then the question follows what kind of text is a philosophical text. When considering this issue, the following remark can be drawn: text in general is a verbal manifestation of a special domain of human activity; in case of a specialized text – it describes a special field of knowledge; in case of a philosophical one – philosophy is the field of knowledge as a domain context. Philosophical text represents the philosophical thought of a particular author of a particular cultural and temporal space, wherein a particular term gains its meaning. Thus, in many cases the term possesses a trait of historicity (e.g., in texts by Kant, Hegel, ancient Greek philosophers, etc.). In order to communicate the specific cognitive context, philosophers have searched for ways of the most appropriate manner of depicting and conveying the cognitive results obtained. In this respect the Polish philosopher Yan Szmyd remarks:

This is a tendency, well known to historians of philosophy, which consists in the fact that every extensive, separate, creative philosophical thought, school or intellectual orientation of earlier or present-day history of philosophy has searched for ways of introducing its breakthroughs by constructing its own specific, sometimes even hermetic, forms of articulating its cognitive content, its innovative perception and illumination of reality [Szmyd 2011: 42–43].

Term invention

The articulation of the new cognitive content may result in a new item of vocabulary. Hence, outstanding philosophers have produced their own cognitive apparatuses and, consequently, their own terminology. That is the reason why philosophers tend to invent new words and terms, or assign new meanings to old terms. As marked, for instance, by scholars of Hegel's philosophy, this has been the peculiarity of Hegel's mode of writing. For example, it is noted:

Hegel has no general interest in using a word in the same sense throughout his works or even in a single text... Hegel begins by using a term in one or more of its already familiar senses and then develops his own sense or senses from it [Inwood 1992: 14; cited in Charlston 2012: 33].

In order to articulate the new context, the philosopher turns to word creation and, consequently, new terms as neologisms may appear. As to

Latvian philosophers, Igors Šuvajevs and Māris Vecvagars are very prolific in this respect. Šuvajevs' neologisms are, for instance, *pirmspriedums*, *būt-iespēšana*, *esīgums*, *mēsīgums*, *dzīvesvedums*, *atvērsta domāšana* [see Ikere 2010: 106], *ārinieks*, *cilvēkbūtne*, *cilvēkbūšana* and many others [Šuvajevs 2007]. He has suggested, for instance, using the term *būtne* instead of the traditionally used *esamība* as more appropriate in the Latvian language of philosophy [Šuvajevs 2007: 21].

Māris Vecvagars has created such words as *pārdomība*, *pārdomīgs*, *kārestība*, *rūpestība*, *notulība* [Ikere 2010: 107]. Describing Austin's philosophy, Jānis Vējš has been drawn to create such a term as *cilvēka dzīvesdarbība* [Vējš 2011: 319].

Philosophers resort to *word derivation* means as well. For instance, in order to differentiate between the notions for the "man", "to be" and "is" ('būt' and 'ir'), Igors Šuvajevs dedicates to this issue the whole subchapter in his book "Filosofija kā dzīvesmāksla" (Philosophy as Art of Life). In his book he uses a calque from German term *Lebenskunst*. There he wants to stress the essential difference between a meaningful existence of a human being and his/her existence as living at the present moment as for the present moment.

To make the reader grasp these nuances in the meaning of the human *Lebenswelt*, he makes use of the term *ira* (being). This term was widely used by Latvian philosophers in the 1930s and is still used by Roberts Mūks after that period. Igors Šuvajevs creates neologisms *iraidība*, *irīgums* and form derivations from these nouns: *irošais*, *iraidīgs*. He writes:

Cilvēku, protams, raksturo tas, ka viņš ir, taču šī iraidība ir kaut kas pārejošs un irstošs. Bet cilvēku kā cilvēku raksturo 'būt', viņš dzīvo ne tikai irā, viņš pastāv uz nebūtības fona, kaut gan kā dzīva būtne ir caurcaurēm iraidīgs.

Reizēm cilvēks atjauš šo atšķirību starp 'ir' un 'būt', tas var notikt visne-gaiditākajos brižos. Taču tikpat labi viņš var nodzīvot visu mūžu, tā arī nemanot šo atšķirību, nenojaušot to. Turklāt tas laikam nepavisam nenozīmē, ka viņš ir dzīvojis vai pastāvējis tikai tā kā irošais. Savukārt atšķirības nomanīšana, atjaušana vai atskāršana var veidoties visdažā-dākajos izteikumos [Šuvajevs 2007: 148].

Šuvajevs uses *ira*, *iraidība* and *irīgums* for the concept *being*. It is his individual use, since the majority of other Latvian philosophers use the standardized term *esamība*. Moreover, Māris Vecvagars and Ansis Zunde have introduced the term *iriskums* for the concept *esamība*, for which the

translation ‘being’ is offered, but *iriba* is translated into English as *essence*, *entity* [see LAV 1997: 232].

In order to make his idea more vivid, to accentuate that human beingness is but transient, and not durable, Šuvajevs has resorted to the use of wordplay, referring to *iraidiba* as *irstošs* (from *irt* – ‘to crumble, to fall to pieces’).

Translation as Communication and Discourse

The word, or in our case – the term the translator encounters is, as it were, the final result, the end product of the thought process. Scholars, for instance, Lev Vygotsky (1956), Emmanuel Levinas (1969), assume that language and thought cannot be separated. Lev Vygotsky states:

The relation of thought to word is not a thing but a process, a continual movement back and forth from thought to word and from word to thought... Thought is not merely expressed in words, it comes into existence through them... Thought and word are not cut from one pattern... The structure of speech does not simply mirror the structure of thought; that is why words cannot be put on by thought like a ready made garment. Thought undergoes many changes as it turns into speech [Vygotsky 1986: 218–219].

When we deal with translation, the priority for the translator is to grasp the meaning of the verbal sign. In this respect the meaning is a priority.

Levinas, assuming that thought and language cannot be separated, stresses, however, that meaning has a priority over the sign, since it is the meaning that makes the sign function. He remarks:

... we must bear in mind that it is not the linguistic sign that makes signification possible but rather that signification... first makes the sign function possible at all [Levinas 1969: 206; cited in Foran 2012: 78].

The translator first of all deals with the transmission of meaning. How is this transmission realized? This process may be characterized as a mode of communication. First of all, the translator is the reader of the source text. In Lockean – Saussurean communication model the participants are the speaker and the listener. I have to remind though that Saussure’s primary concern was speech and not language. In order to present the process of communication, another model, namely, Roman Jakobson’s interpersonal verbal communication model will suit the purpose. Saussure’s model was introduced at the beginning of the 20th century. Since that time, partly due to Ludwig Wittgenstein’s and John Langshaw Austin’s discus-

sions and writings in the middle of the previous century on language, thought and reality, the understanding of the role and function of language has changed. It is characterized by the so-called functional approach: Wittgenstein introduced the concept of language games and Austin advanced the tenet that language is a vehicle for doing things (*How to Do Things with Words*, printed basing on the lectures he delivered at Harvard University in 1955). The philosopher Jānis Vējš, the translator of Austin's work into Latvian, remarks that in the 20th century language is not understood anymore as a passive reflection of the objective (external) world or only as an active manifestation of subjective (internal) feelings. Language has become to be understood as a demiurge – a means of transforming reality [Vējš 2011: 307].

In 1960 Roman Jakobson proposed a model of interpersonal verbal communication which moved beyond the basic Lockean – Saussurean model of communication (consisting of speaker and listener). Jakobson highlighted the importance of the codes and social contexts involved here. He outlined what he regarded as the six constitutive factors that are engaged in any act of communication. He considered such factors as addresser, message, addressee, and introduced in the model also context, contact and code. He proposed the following version:

He explained:

The addresser sends a message to addressee. To be operative, the message requires a context referred to (referent in another, somewhat ambivalent, nomenclature) seized by the addressee, and either verbal or capable of being verbalized, a code fully, or at least partially, common to the addresser and addressee (or in other words, to the encoder or decoder of the message); and finally, a contact, a physical channel and psychological connection between the addresser and the addressee, enabling both of them to stay in communication [Jakobson 1960: 353].

In philosophical domain, communication is of paramount value. As held by Jānis Vējš, philosophy is a science that is spoken, i.e. dealing with speech. He calls it *runājama zinātne*. He writes:

... philosophising in its Greek west-European manifestation has always been a science that is spoken: words, sentences, arguments and suchlike tools of a thinker's self-expression have always been at its center [Vējs 2011: 301].

Philosophy is a discursive practice. Its cognitive subject matter is generalizing concepts and ideas realized in language and by means of language. Philosophical message is realized through discourse. Philosophy deals with thought, language and discursive communication, and these three constituents are inseparable.

As to thinking, since it is a process proceeding in a dialogical form (as stated by Charles Sanders Pierce), the peculiarity of the knowledge domain of philosophy is that philosophical thought develops and matures in discourse. The thought emerges and is evolving within the thinking process when the subject first of all turns to his/her mind and the answer is obtained as it were by way of exchanging ideas with his/her other self. In translation the message is exchanged with the author of the source text. Language there is only a prior condition of communication; as marked by Paul Ricoeur, it is a discourse wherein messages are exchanged.

Ricoeur claims:

While language is only a prior condition of communication for which it provides the codes, it is in discourse that all messages are exchanged. So discourse not only has a world, but it has another, another person, an interlocutor to whom it is addressed [Ricoeur 1981: 133; cited in Bottone 2012: 68].

The translator's task then is to hear the author's voice, to grasp the message and have it transmitted in the target text.

To summarize: the aim of the present paper was to draw readers' attention 1) to some specific features of a philosophical text that determine the peculiarities of the use and translation of philosophical terms, 2) to show the connection philosophical terminology has with language, thought, and communication, and 3) to discuss translation of terms as a meaning construction in discourse.

LITERATURE

- Bottone, A. Translation and Justice in Paul Ricoeur. In: Foran L. (ed.). *Translation in Philosophy*. ISFLL, vol. 11. – Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers, 2012, pp. 65–74.
- Charlston, D. Translating Hegel's Ambiguity: A Culture of Humor and Witz. In: Foran L. (ed.) *Translation in Philosophy*. ISFLL, vol. 11. – Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers, 2012, pp. 27–40.
- Foran, A. Translation as a Path to the Other. In: Foran L. (ed.). *Translation in Philosophy*. ISFLL, vol. 11. – Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers, 2012, pp. 75–88.
- Ikere, Z. *Translating English Philosophical Terminology into Latvia: A Semantic Approach*. – Daugavpils: Daugavpils University Press “Saule”, 2010, p. 234.
- Inwood, U. *A Hegel Dictionary*. – Oxford: Blackwell, 1992.
- Jakobson, R. Closing Statement: linguistics and poetics. In: Sebeok (ed.). *Style in Language*. – Cambridge, MA: MIT Press, 1960, pp. 350–377.
- Latviešu-angļu vārdnīca. – Riga: SIA Ekonomisko attiecību institūts, 1997.
- Levinas, E. *Totality and Infinity*. Trans. By A. Lingis. – Pennsylvania: Duquesne University Press, 1969.
- Ricoeur, P. *Hermeneutics and the Human Sciences*. Trans by G. B. Thompson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Szmyd, J. The Role of Anna-Teresa Tymieniecka’s Philosophy in the “Post-Modern-World”. Cognitive Optimism, Innovativeness and Creativity. In: *Phenomenological Inquiry. A Review of Philosophical Ideas and Trends*, vol. XXXV. – Hanover, New Hampshire, USA: The World institute for Advanced Phenomenological Research and learning, 2011, pp. 17–24.
- Temmerman, R. Translating and the Dynamics of Understanding Words in Context. In: *The International Scientific Conference “Meaning in Translation: Illusion of Precision. Book of Abstracts*. – Riga, 2012, p. 100.
- Šuvajevs, I. *Filosofija ka dzīvesmāksla*. – Riga: Zvaigzne ABC, 2007.
- Vējš, J. Darišana ar vārdiem (tulkotāja pēcvārds). No: Džons Langšovs Ostins. *Kā ar vārdiem darīt lietas*. Tulk. J. N. Vējš. – Riga: Liepnieks & Rītups, 2011, 301.–324. lpp.
- Vygotsky, L. *Thought and Language*. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1986. [Russian edition 1956].

Svetlana KOROŁOVA
(Latvijas Universitāte)

Rendering Cultural Realia in English Translations Produced by Non-Native Speakers of English

Summary

Rendering Cultural Realia in English Translations Produced by Non-Native Speakers of English

English texts, both authentic texts and translations, produced by non-native speakers of English have become a typical phenomenon in international lingua franca contexts. On frequent occasions, non-native English writers or translators should refer to the cultural environment and realia they belong to. The possible approaches to rendering local cultural realia in English translated texts are investigated in the article based on the selected empirical examples.

Key words: *translation, cultural realia, non-native-speaker translation*

Kopsavilkums

Kultūras reāliju atveide tulkojumos angļu valodā kā svešvalodā

Autentiskie teksti un tulkojumi angļu valodā, kuru autoriem vai tulkotājiem angļu valoda nav dzimtā, ir kļuvuši diezgan izplatīti mūsdienu *lingua franca* kontekstā. Bieži vien savos darbos šie autori vai tulkotāji sastopas ar tādu izaicinājumu kā vietējo kultūras reāliju atveide. Šajā rakstā tiek analizētas iespējamās kultūras reāliju atveides stratēģijas tulkojumā, izmantojot konkrētus piemērus.

Atslēgas vārdi: *tulkojums, kultūras reālīja, autentiski teksti, angļu valoda*

*

English texts, both authentic texts and translations, produced by non-native speakers of English have become a typical phenomenon in international lingua franca contexts. On frequent occasions, non-native English writers or translators should refer to the cultural environment and realia they belong to. The possible approaches to rendering local cultural realia in English translated texts are investigated in the article based on the selected empirical examples.

Today, translation theoreticians and practitioners tend to demonstrate two widespread views on directionality in translation; one can be defined

as *idealistic* and the other – as *realistic*. The supporters of the former believe that “translat[ing] into your language of habitual use [...] is the only way you can translate naturally, accurately and with maximum effectiveness” [Newmark 1988: 3]. Another argument in favour of this view is formulated by Mona Baker – “a person’s competence in actively using the idioms and fixed expressions of a foreign language hardly ever matches that of a native speaker” [1992: 64]. However, the latter view is very popular among those who deal with translation from languages of lesser diffusion. For example, Stuart Campbell in *Translation into the Second Language* claims that translation into non-mother tongue is an inevitable practice in the multicultural contexts [1998]. Furthermore, given the current lingua franca status of English, it seems very natural for both translation professionals and academics to recognise that “translation into English as a non-mother tongue has become a fact of modern life for which we need to train our future professional” [Snell-Hornby 2000: 37].

Working into their non-mother tongue, translators occasionally have to deal with culture-specific items or culture realia in the source text. The oldest and very comprehensible definition of culture realia was offered by Vlahov and Florin who defined realia as “words (and composed expressions) of the popular language representing denominations of objects, concepts, typical phenomena of a given geographic place, of material life or of social-historical peculiarities of some people, nation, country, tribe, that for this reason carry national, local or historical colour; these words do not have exact matches in other languages” [1970: 438]. The choice of an appropriate strategy for rendering culture realia presents a particular challenge for translators, even more so for those who translate into a non-mother tongue.

The examples of realia translation solutions presented further were selected from texts published on the University of Latvia (UL) homepage. The English translations are produced by Professional Master’s Study Programme students, who are Latvian native speakers, as authentic assignment, i.e. *an assignment given to students designed to assess their ability to apply standard-driven knowledge and skills to real-world challenges* [Jon Mueller <http://jfmueler.faculty.noctrl.edu>] within Translation Practice courses. Before analyzing the examples, it is worth naming the main factors that influence the choice of translation strategy in the given circumstances, i.e. the purpose of translation and the target reader. UL homepage translators

mostly deal with informative texts, however, their translation purpose goes far beyond conveying the source text information. The English translations are meant not only to inform the target reader, but also to educate them or, even more, to trigger their interest in Latvian culture, history, traditions, etc. In their turn, the target readers and their expectations seem to be the greatest challenge when deciding upon a translation strategy. The target texts have to reach a reader whose cultural and linguistic background could be hardly identified. It may be presumed that most of UL homepage target readers are non-native speakers of English, too. However, it is barely possible to state with certainty that they belong to or are integrated into European / Western culture or any other world culture. For example, potential target readers may include international exchange students and teachers from countries such as Brazil, China, Egypt, Ghana, Japan, Myanmar, Turkey and many others. Thus, making the target text as comprehensible as possible for a wide range of implied and putative readers becomes of major importance.

Yet another factor affecting the choice of translation strategy is a cultural priority. UL homepage translators have no dilemma opting between sourceculture and target-culture oriented translation; in this case, they are supposed to be biased and strive to preserve the cultural aspects of the source language rather than introduce those of the target language. Though, sometimes they may also produce culture-neutral translations.

The complex set of factors described above leads to a combination of strategies being applied by English non-native speakers to their English translations.

The following examples are to demonstrate the solutions of rendering Latvian cultural realia into English.

Senākā neatkarīgās Latvijas augstskola – Latvijas Universitāte – vienmēr ir bijusi pamatā citu Latvijas universitāšu izveidei un attīstībai, nodrošinot kopējās zinātniskās vides uzplaukumu.

The University of Latvia, as the oldest higher education establishment of the independent Latvia/the first Republic of Latvia (1918–1940), has always served as the basis for development of other Latvian universities, securing the advancement of the common scientific environment.

The University of Latvia, as the oldest national higher education establishment, has always served as the basis for development of other Latvian universities, securing the advancement of the common scientific environment.

The above solutions of translating *neatkarīgās Latvijas* demonstrate three different strategies for rendering the name of a particular period in Latvia's history. The first solution – *the independent Latvia* – presents a through-translation that may be confusing and leaves it for the target reader to discover the exact years when the country (first) gained its independence. The second one – *the first Republic of Latvia (1918–1940)* – offers an explanation and addition providing the target reader with the relevant background information. The third solution – *national* – is a generalisation, which is the most laconic and culture-neutral of the three options. Obviously, the second and the third translation versions can be judged as target-reader friendly as they are equally comprehensible; however, the second version also performs an educational function that can be appreciated by the target reader.

The next set of examples includes references to Krišjānis Barons, a prominent figure in Latvian history and culture, who collected more than 200,000 Latvian folk songs – *dainas*.

Lai arī jau no skolas sola ikviens pazīst *Barontēva sirmo bārdu*, folkloras pētniecība piesaista arvien jaunus pētnieku prātus.

Although *the profound works of the great Latvian folklorist Krisjanis Barons, an old man with a grey beard*, are known and studied at school by every Latvian, still folklore research is attracting more and more young minds.

The Latvian source sentence is particularly challenging by the cultural realia embedded in a synecdoche. Therefore, a combination of strategies, including modulation, explanation and addition, is applied to produce a comprehensible target version. It may be argued that the description of Barons' appearance could be omitted from the target text without loss of context-relevant information. Nevertheless, the translator decided to preserve it as Barons' image is quite common in Latvia, besides in 2013, when the text was published, Barons' image could be seen on the 100 lat banknote still in circulation.

Latvijas stomatoloģijas pirmsākumi saistās ar 1921. gadu, kad Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē tika atvērta Zobārstniecības nodaļa. Par tās pirmo vadītāju kļuva viens no pirmajiem latviešu zobārstiem, docents, vēlāk profesors Kārlis Barons (1865–1944), *Dainu tēva Krišjāņa Barona* dēls.

Stomatology in Latvia dates back to 1921 when a Dentistry Department was opened at the UL Faculty of Medicine. One of the first Latvian

dentists, Prof. Kārlis Barons (1865–1944) became the first Head of the UL Dentistry Department. Kārlis Barons was the son of famous Latvian folklorist *Krišjānis Barons, also known as the Father of Folk Songs (Dainutēvs)*.

In the above example, the realia *Dainutēvs* is rendered by through-translation, supported by transference, explanation and addition. Here, some background information was added, despite the reference is supplementary and could be omitted altogether; obviously, in working out this solution, the educational purpose prevailed against the reasons of economy.

Another interesting strategy of rendering non-material realia is found in the following example:

Sēnošana kopā ar draugiem vai ģimeni vasarā ir raksturīga tikai latviešiem...

[Pataccini considers] *Latvian mushroom picking traditions* as strange.

[Pataccini finds] some Latvian *ways of socialising, such as picking wild mushrooms*, very unusual.

While in the first and in the second target versions, the translator used similar translation strategies, such as explanation, addition and omission, the second one appears more explicit due to introducing the necessary details. Thus, the Latvian habit of picking mushrooms is described as an act of socialising, i.e. coming together for some common purpose, and it is mentioned that mushrooms are picked in the wild, presumably in forests.

The last group of examples includes realia of material life.

Plkst. 19.00 visi aicināti uz *Rīgas kultūras vasarnīcu „Esplanāde 2014”*, kur notiks LU un LU Radio NABA rākots pasākums, to vadīs un tajā ar dzīvajiem eksperimentiem piedalīsies LU jaunie zinātnieki.

The UL in cooperation with the UL Radio NABA invites everyone to visit the event hosted by the UL young scientists at the *creative information space Esplanāde 2014*. The young scientists will entertain visitors with exciting live experiments.

The cultural realia [*kultūras*] *vasarnīca*, despite the existing English equivalents ‘summer cottage, villa’, is translated by explanation, otherwise it could mislead rather than inform the target reader. On the one hand, the object got its metaphoric name because of the seasonal limited use and/or the construction’s temporary nature; on the other hand, it bears no resemblance to a cottage or villa as such. However, the English collocation *information space* (cf. *exhibition space*), where the object’s functionality rather

than the construction type is implied, seems an appropriate descriptive term. In this case, the translator decided to modify the collocation adding the adjective *creative*, thus emphasizing the artistic and culture-related innovation functions.

LU Akadēmiskais centrs top bijušā mazdārziņu teritorijā, vēsturiskā rajonā – pie Jelgavas ielas, kas ir daļa no vecā Jelgavas ceļa, kurš kartē iezīmēts tālajā 1764. gadā. Pirms tam šajā teritorijā atradušies *mazdārziņi*.

Location for the UL Academic Centre is a blend of historical heritage and contemporary symbols of the city. Once it had been a part of the Old Jelgava Road, first marked on the map in 1764, but later it was transformed into *allotment gardens*.

The above is one of the rare cases when the UL homepage translator rendered the realia, *mazdārziņi*, by a cultural equivalent. Both realia imply non-commercial gardening on individual small garden plots which appears to be very popular not only in Europe, but also in North America, Australia, and Asia.

Ikviens ir redzējis kādu amerikāņu mākslas filmu, kur studentu akadēmiskā un ikdienas dzīve norit īpaši izveidotos studiju kompleksos, *ko sarunvalodā mēdz dēvēt par studentu pilsētiņam*.

Everyone probably has seen American films, where students' academic and everyday life takes place in specialized study complexes or *campuses*.

In the last example, the realia *studentu pilsētiņa*, which is an obvious calque from the Russian 'студенческий городок', is translated by its English cultural equivalent. It is interesting that the realia is used in the Latvian source text as a synonym of the descriptive term *studiju komplekss* and is preceded by a linking phrase (*ko sarunvalodā mēdz dēvēt par*) omitted in the target version. This can be explained by the linguistic context, as the term is not a colloquialism and could be recognised by most target readers.

In conclusion it may be stated that the choice of strategies for rendering cultural realia is defined by the translation purpose and the target readership irrespective of translation directionality. The UL homepage translators strive to achieve two goals – to preserve the cultural identity of the Latvian source text, and to produce a reader-oriented, comprehensible target text; thus, dealing with cultural realia, they often have to apply a combination of translation strategies.

LITERATURE

- Baker, M. *In Other Words. A Textbook on Translation.* – London: Routledge, 1999. 304 p.
- Campbell, S. *Translating into the Second Language.* – Harlow, Essex: Addison Wesley Longman, 1998. 208 p.
- Mueller, J. *Authentic Assessment Toolbox.* Available: <http://jfmueller.faculty.noctrl.edu/toolbox/tasks.htm>
- Newmark, P. *A Textbook of Translation.* – New York: Prentice Hall, 1988. 292 p.
- Snell-Hornby, M. McLanguage: The identity of English as an issue in translation today. In: *Translation into Non-Mother Tongues. In Professional Practice and Training*, ed. M. Grosman et al. – Tübingen: Stauffenburg, 2000, pp. 35–44.
- Vlahov, S., Florin, S. *Neperevodimoe v perevode. Realii.* – Moskva: Sovetskij pisatel, 1970, pp. 432–456.

Алина ЛОГИНОВА
(Даугавпилсский университет)

**«Путь же взял он по направлению к
Васильевскому острову через В-й проспект...».
Аббревиатурные топонимы в романе Ф. Достоевского
«Преступление и наказание»:
аспект перевода на латышский язык**

Summary

**“The route he took toward Vassilievsy Island by Bth Avenue”.
Place Names in Fyodor Dostoevsky’s Novel “Crime and Punishment”:
Aspects of Translation into Latvian**

The present article describes the toponyms of the novel by Fyodor Dostoevsky “Crime and Punishment”, as well as its translation into Latvian. Comparative analysis of the respective languages makes it possible to identify the nuances of meaning units studied in the original and translation, define the problem of translation of names of specific units in a literary text. This, in turn, allows one to trace the place of toponymic designations in the creation of the world picture of the original and the translation.

Key words: *toponym, semantics, translation, aesthetic function, F. Dostoevsky, novel “Crime and Punishment”*

*

Анализ художественного произведения и специфики функционирования отдельных его композиционных черт предполагает обращение к пространственно-временным отношениям (хронотопу), в частности – к осмыслинию пространства. Пространство, обозначенное Ю. Лотманом «моделью мира данного автора», проецирует в художественном тексте особую реальность, внешне похожую на объективную, однако преобразованную в индивидуально-авторскую, художественную. Учитывая свойство художественного пространства «быть вместе с теми, кто во всём», интерес представляют его отдельные единицы, а именно – топонимы как «наиболее очевидное средство локализации места действия в произведении» [Беляцкая, Пастушенко: в сети]. При этом следует отметить, что топонимы в художественном тексте полу-

чают и «эмоционально-оценочно-экспрессивные коннотации в процессе наращивания дополнительных значений, что часто имеет символическое значение» [Беленькая 1969: 96]. Итогом совмещения «реального» и «символического» становится единица, являющаяся маркером художественного текста, эстетически обогащенная, способная заключать в себе черты реального пространства, одновременно становясь знаком ирреального, потустороннего.

В романе Ф. Достоевского «Преступление и наказание» интерес представляет ряд абреквиатурных топонимов, не только маркирующих пространство, но и поддерживающих концепт «не-цельности», который вбирает ряд лексических единиц с данной семантикой и является доминантным в рамках художественного мира. Следует отметить, что топонимика романа становилась предметом изучения многих исследователей (работы Н. Анциферова, С. Белова, Л. Гроссмана, Т. Зыряновой и др.), причем анализу подвергалась специфика обозначения пространства дома/города (в том числе отдельных маркёров этих пространств), рассматривались особенности обозначений улиц, переулков и площадей Петербурга, отдельное внимание удалено номерным знакам зданий, домов и др. Художественно созданный Петербург и соответствовал своему реальному прототипу, и отличался от него. На это, в частности, указывали К. Кумпан и А. Конечный, отмечавшие, что «сложная картина нарушения реальной топографии Петербурга создает специфический образ города в романе: с одной стороны, узнаваемый конкретный район города, с другой — город-двойник, отраженный как бы в кривом зеркале, где улицы и расстояния не соответствуют реальным, а дома героев и их местонахождение подвижны и неуловимы» [Кумпан, Конечный 1976: 190]. Учитывая исследовательский интерес к изучению топонимов в романе «Преступление и наказание», следует обратить внимание на функционирование данных единиц по отношению к «не-цельности», а также рассмотреть топонимы романа в переводе на латышский язык, что позволит выявить особенности не только исследуемых контекстов, но и выявить новые нюансы смыслов «не-цельности» в оригинале романа и его переводе.

Следует обозначить критерии «не-цельности» как доминантного свойства картины мира романа «Преступление и наказание» и рассмотреть лексические единицы в рамках него. Семантика «не-цельности» указывает на нарушение чего-то целого, превращение целого в раздробленное, хаотичное, дисгармоничное. Это находит отражение в

номинациях лица («*Раскольников*» – от «раскол»; «разбойник» – от «разбой»; «лохмотник» – от «лохмотья» и др.), в портрете персонажа («чепр был раздроблен и даже сворочен чуть-чуть на сторону»; «лицо <...> искривлено судорогой» и др.), в том числе, в описании предметов одежды, обуви («вся истрепанная и пожелтевшая меховая кацавейка»; «дырявый сапог» и др.). «Не-цельность» отражается в описании мебели, предметов быта («очень ободранный диван»; «надтреснутый чайник» и др.), в описании пространства, указывающего на «отдельные» части города («площадь»; «мост» и др.), а также на «не-цельное» пространство дома/квартиры («коридор»; «проходная комната» и др.).

Особый интерес представляют формальные средства выражения «не-цельности», в частности, графический способ. Так, следует отметить высокую частотность аббревиатурных топонимов, что является характерным свойством «открытого» пространства, прямо не названного, лишь косвенно указывающего на место действия, при этом «наибольшим разнообразием этих имен характеризуются в романе <...> проспекты, переулки, улицы, <...> мосты» [Гинзбург 1996: 87]. Отметим, что высоко значимым в аспекте передачи «не-цельности» топонимов становится дефис, графически ассоциируемый с «разделением», несвязностью, намекающий на недоговоренность, интригу, «означаемым которого является идея перерождения, перехода из одного мира в другой» [Гинзбург 1996: 88].

Сразу отметим, что дефис, эстетически востребованный для передачи «не-цельности» в тексте оригинала романа, в переводе опускается. Это обусловлено тем, что традиция сокращений языковых единиц в латышском языке лишь в редких случаях предусматривает редукцию слов с помощью дефиса. При этом основным способом редукции является сокращение слова до заглавной буквы.

В целом ряде контекстов мы встречаем топонимы, образованные аббревиатурным способом, маркирующие локальное пространство (ср.: «в С-м переулке»; «выходя с В-го проспекта на площадь»; «К-нумосту»; «он пошел на Т- в мост» и др.) Обращаясь к переводу данных контекстов, становится очевидным, что топонимы переданы заглавной буквой (ср.: «S. šķērsielā»; «izejot no V. Prospektā uz laukuma»; «K. Tilda pusi»; «devās uz T. Tilda pusi»). Перевод утрачивает дефис как яркий маркер «не-цельности» при сохранении сокращенной формы топонима. Можно заметить, что последние два контекста приобретают и новые нюансы смыслов – дается указание на намерение идти «в сторону мо-

ста», а не на «сам мост». Здесь же отметим контексты, в которых топонимы маркируют пространство с более широкими границами (ср.: «деньги же все назначались в один монастырь в Н-й губернии»; «Р-й губернии» и др.). В переводе данные контексты представлены идентично вышеуказанным: *«visa nauda turpretī bija novēlēta kādam N. Guberņas klosterim»*; *«но R. gubernas»*.

Особое место в ряду рассматриваемых контекстов занимают те, в которых, наряду с «не-цельными», в одном контексте появляются «цельные» топонимы: «Путь же взял он по направлению к Васильевскому острову через В-й проспект»; «он пошел к Неве по В-му проспекту» и др. Нельзя не заметить, что особенностью данных контекстов является указание на максимальную точность местоположения, с одной стороны, и как бы на некоторую завуалированность, возможность его разгадать — с другой. Данный прием обращает внимание на достоверность этих мест, на их существование на самом деле. Перевод данных контекстов на латышский язык передает полные названия топонимов точно, а «не-цельные» топонимы, как и в оригинале, сохраняют семантику «недоговоренности», «зашифрованности» (ср.: *«Viņš sāka iet Vasilija salas virzienā pa V. prospektu»*, и далее: *«Viņš devās pa V. prospektu uz Nevu»*).

В ряде случаев происходят более существенные замены, при которых «не-цельные» топонимы текста оригинала заменяются полными формами в переводе (ср.: «колокольня В-й церкви» — *«Voznesenskas baznīcas zvanu tornis»*, и далее: «они теперь на канаве у В-ского моста» — *«viņi tagad pie kanāla, pie Voznesenskas tilta»*). Заметим, что в переводе появление точного названия топонима «Вознесенский мост» в известной степени оправданно, так как речь идет, очевидно, именно о нем — на это указывает топоним «Вознесенский» в тексте романа (ср.: « — Это на Вознесенском», «на Вознесенском проспекте»); а также черновой вариант романа (ср. «На углу Садовой и Вознесенского я набрел на одну гостиницу») [Достоевский 1973: 74, т. 7]. Заявленная в разных контекстах, лексема «Вознесенский», имеющая внутреннюю форму, получает дополнительное приращение смысла — она связана с покаянием, идеей искупления, «вознесения». Интересно, что в оригинале аббревиатурная номинация дана в одном контексте с лексемой «канава», ассоциирующейся с чем-то трагическим (ср.: «она облокотилась правою рукой о перила, подняла правую ногу и замахнула ее за решетку, затем левую, и бросилась в канаву. Грязная вода раздалась, поглотила на мгновение жертву»). Отметим и единичный контекст, в котором перевод конкрети-

зирует местонахождение, тем самым скрытый смысл топонима утрачивается (ср.: «он постоял, подумал и пошел направо, тротуаром, по направлению к В -му.»), в переводе: «Viņš pastāvēja, padomāja un sāka iet pa ietvi uz labo pusī prospektā virzienā»). Графический способ оказывается востребованным не только в отношении топонимов, но и в обозначении адресата: «я, знаете, труслив-с, поехал намедни к Б-ну». В переводе аббревиатура топонима сохранена, однако значимый в контексте «не-цельности» дефис отсутствует (ср.: «Es, ziniet, esmu bailīgs, aizgāju viendien pie B.»).

Отдельную группу контекстов образуют те, в которых топонимы редуцированы до суффиксов и флексий (ср.: «подошел он к преогромнейшему дому, выходившему одною стеной на канаву, а другою в -ю улицу»; «у меня мать и сестра в- й губернии»; «Раскольников прошел прямо на-ский мост»; «он находился на — ском проспекте, шагах в тридцати или в сорока от Сенной» и др.). Особенностью данных контекстов становится то, что топонимы оказываются максимально «стертыми» для распознавания. В отличие от предыдущих топонимов, это, видимо, вымышленные адреса, которые знакомы героям и должны оставаться неизвестными для читателей. Перевод же указывает на топонимы, о названии которых можно догадаться, следовательно, меняется сам их статус – от «возможно, вымышленных, несуществующих» до «вполне реальных». На это указывает заглавная буква топонима в переводе, которая намекает на его полное название (ср.: «pret N. ielu»; «man ir tāte un māsa N. guberņā»; «Raskoļnikovs iznāca taisni uz V. tilta»; «viņš bija pārgājis pār Siena laukumi un iznācis uz O. prospektu») и др.

В ряду данных примеров отметим и единичный контекст, в котором топоним редуцирован до флексии, а перевод воспроизводит топоним в полном виде (ср.: «когда на другое утро, ровно в одиннадцать часов, Раскольников вошел в дом-й части» – «kad otrā dienā tiesi pulksten vienpadsmitos Raskoļnikovs iegāja policijas iecirkņa namā»). Оригинал топонима тоже поддерживает идею «вымышленности», о которой было сказано выше, однако перевод раскрывает некую идею детективности (по сюжету, Раскольников в полицейском участке не сознается в содеянном убийстве).

Следует выделить и способ аббревиации топонима с помощью многоточия: «Катерина Ивановна тотчас же увлеклась в разные подробности и вдруг заговорила о том, как при помощи выхлопотанной пенсии она непременно заведет в своем родном городе Т... пансион для благород-

ных девиц», и далее: «*Катерина Ивановна немедленно распространилась о всех подробностях будущего прекрасного и спокойного жития-бытия в Т..., <...> о французе Манго, который <...> еще и теперь доживает свой век в Т...».* В данном случае актуализованным оказывается многоточие, которое также передает семантику недоговоренности, некой интриги. Причем, с одной стороны, заглавная буква «Т» намекает на реальность топонима, с другой – многоточие указывает на неоднозначность такого прочтения. Определение «*родном*» говорит о высокой степени значимости этого города для героини, косвенно указывая на прошлое героини (Катерина Ивановна из дворянского рода, а стремление вернуться в свой город означает обратиться к своим истокам как к некоему утраченному идеалу, избавиться от всех тягот жизни). Отметим, что в переводе данный топоним представлен как «*T. pilsēta*» с утратой многоточия, при этом сокращенная форма топонима передает намек на недосказанность, таинственность этого места.

Таким образом, можно сделать некоторые выводы о специфике аббревиатурных топонимов в романе «Преступление и наказание».

Следует учесть особую значимость «не-цельности» в рамках художественной картины мира романа Ф. Достоевского «Преступление и наказание», свидетельством чего являются контексты, в которых данное свойство находит непосредственное отражение (номинации лица, портрет, предметный мир, пространство). Востребованной «не-цельность» становится и по отношению к аббревиатурным топонимам данного романа. «Не-цельность» заключается в графическом написании топонимов с помощью дефиса. В исследуемых контекстах основным способом редукции топонимов является аббревиация двух видов: сохраняющая заглавную букву и флексию; редуцирующая топоним до суффикса и флексии. «Не-цельными» являются топонимы, маркирующие как локальное пространство, так и пространство с более широкими границами. Встречаются случаи совмещения в одном контексте как «не-цельных» топонимов, так и топонимов в полной форме. Интересным, в этом смысле, является то, что в редуцированном виде предстают не только названия топонимов, но и «имя» адресата.

В этом смысле, перевод аббревиатурных топонимов на латышский язык обнаруживает значимую утрату – дефис, эстетически востребованный для передачи «не-цельности» в тексте оригинала романа. В ряде контекстов топонимы редуцируются до заглавной буквы. Перевод топонимов раскрывает новые нюансы смыслов, не заявленные в ориги-

нале. Возможны случаи появления полных форм топонимов в переводе при наличии сокращенных в тексте оригинала. В некоторых случаях встречаются замены топонима в переводе, которые достигаются за счет появления заглавной буквы топонима, притом что в оригинале текста топоним редуцируется до суффикса / флексии. При этом «нечельность» топонима в переводе удерживает семантику скрытности, завуалированности, необычности за счет «сокращенной» формы.

Учитывая вышесказанное, отметим, что именно наличие прямо не названных топонимов, их «подразумеваемость» в пространстве романа создает подтекст. Он указывает не только на постоянное изменение мира вокруг героев, его «перетекание» из реального в вымышленное. Изменение происходит и во внутреннем мире самих героев, в их стремлении преобразоваться и преобразовать мир вокруг себя, что позволяет воспринимать картину мира романа как цельную, в совокупности связей и отношений.

ЛИТЕРАТУРА

- Dostojevskis, F. *Noziegums un sods*. Kopoti raksti desmit sējumos. V sējums. – Rīga: Liesma, 1975.
- Беленькая, В. Д. *Топонимы в составе лексической системы языка*. – Москва: Наука, 1969.
- Беляцкая, В., Пастушенко, Л. Функции топонимов как составляющей идиостиля Бернварда Веспера. В кн.: *Современная наука: актуальные проблемы и пути их решения*. – Москва, 2014, № 9. Available: <http://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-toponimov-kak-sostavlyayushey-idiostilya-bernvara-vespera>
- Гинзбург, Е. Из заметок по топонимике Достоевского. В кн.: *Слово Достоевского. Сборник статей / Под ред. Ю.Н. Карапова*. Институт русского языка РАН. – Москва, 1996.
- Достоевский, Ф. *Преступление и наказание*. ПСС в 30т. т. 6., 7. – Москва: Наука, 1973.
- Кумпан, К., Конечный, А. Наблюдения над топографией «Преступления и наказания». В кн.: *Известия АН СССР. Отделение лит. и яз.*, 1976, № 2.
- Лотман, Ю. Художественное пространство в прозе Гоголя. В кн.: Лотман, Ю.М. *В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь*. – Москва: Просвещение, 1988.

Галина СЫРИЦА

(Даугавпилсский университет)

Фразеологизмы с компонентом-фитонимом в русском и немецком языках

Summary

Phraseological Units with the Vegetative Component in Russian and German Languages

The paper presents a comparative analysis of Russian and German phraseological units with the vegetative component. The main attention is paid to the connotative aspect of semantics. The occurrence of these or of phytonyms in the composition of phraseological units characterized by selectivity due to historical and cultural features of the language. The connotative potential of phytonyms based on the most often characteristic of plants in General, much less in a figurative interpretation involves the morphological characteristics of individual plants. The analysis showed that idioms with identical partitioned phytonym (in particular, component root) in both languages give a large group and correlative units are characterized by close connotative background. Significant among the German phraseological units with the component root is phraseological units with the semantics of "eradicating evil". In the composition of Russian and German idioms in the active part of the phytonyms, with negatively-evaluative semes in the structure of primary importance. Thanks semam the estimated values of phytonyms is the development of autonomic metaphors. Reduced connotative background of the phrase is determined primarily connotative reduced phytonym in its composition. The majority of the phraseological units in both languages has a live internal form. Quantitative and qualitative composition of the phraseological units with the same vegetative component in the analyzed languages is different

Key words: *phraseologisms with the vegetative component, Russian, German, connotation, comparison*

*

Вхождение фитонимов в состав фразеологизмов характеризуется известной избирательностью, что обусловлено культурно-историческими особенностями языка. Так, безэквивалентными фразеологизмами по отношению к ряду языков, в том числе и к немецкому, являются *проще пареной репы, хрюк редьки не слаше, лыка не вяжет*, в которых отражены названия плодов, частей растений, значимых для русской

народной жизни. Характеризующую функцию в русском языке выполняет фитоним *фрукт* (*ну и фрукт, том еще фрукт*), в немецком – *Pflanze* (*растение*) – «ugs. eigenartiger Mensch» [DU: 1332]: *eine nette Pflanze!* Эквивалентные фразеологизмы, этимологически восходящие к одному источнику, могут тем не менее отличаться грамматической формой компонентов (ср., например: *запретный плод сладок* – *Verbotene Früchte sind süß*). Коннотативный потенциал фитонимов основывается чаще всего на характеристике растения в целом, значительно реже в образное осмысление вовлекаются отдельные морфологические признаки растения (ср., например, *роза* (*цветок*) и *шипы* (*колючки*)). Антонимическая соотнесенность этих признаков базируется на противоположной оценочной коннотации, позволяющей создавать оксюморонные сочетания «роза без шипов» (ср. фразеологизм: *нет розы без шипов*; то же в немецком языке: *keine Rose ohne Dornen*).

Если отбор и закрепление того или иного фитонима в составе фразеологизма является культурно-специфичным, то универсальным компонентом-фитонимом является название части растения. Так, компонент «корень» вовлечен в широкую систему фразеологизмов как в русском, так и в немецком языках. Коннотативный фон рассматриваемого партитативного фитонима определяется значимостью этой части растения для его жизнедеятельности: «Подземная часть растения, служащая для укрепления его в почве и всасывания из неё воды и питательных веществ» [МАС 1981, 3: 134]. Символическое осмысление корня в позитивно-оценочном ключе связано с прочностью, основательностью (ср. название *женьшэня* – *корень жизни*). Корень как основа всего закреплен во фразеологизме *смотреть в корень* – «Вникать в суть чего-л., обращать внимание на самое существенное, главное в каком-л. деле, явлении, обстоятельстве и т.п.» [ФСРЯ 1989: 438] (ср. также выражение Козьмы Пруткова *зри в корень*).

Целый ряд фразеологизмов в немецком языке подчеркивает значимость корня: *wenn die Wurzeln vertrocknen, so stirbt der Baum; wo die Wurzeln stehen, da wird es wieder grün* [Beyer 1985: 688]. Соотносительными являются многозначные фразеологизмы с живой внутренней формой: *пускать/пустить корни* – «1. Прочно, надолго обосноваться где-либо, обзаводиться хозяйством 2. Приобретать особую силу, становиться постоянным, укореняться. О чувствах, привычках, тех или иных явлениях, действиях и т.п.» [ФСРЯ 1989: 370] – *Wurzeln schlagen* –

1. Wurzeln ausbilden und anwachsen 2. sich einleben, heimisch werden [Duden: 890]. Близким по семантике является фразеологизм *врастать корнями* – «Сильно привыкать, привязываться к чему-л., сживаться с чем-л.» [ФСРЯ 1989: 81]. Сема «длительность укоренения» находит отражение в шутливом немецком фразеологизме *soll ich hier Wurzeln schlagen – (ugs.)* «*ungeduldiger Kommentar, wenn man lange (stehend) warten muß*» [Duden: 890].

Фразеологизму *подрубить под корень* («Причинить, нанести кому-либо непоправимый ущерб в самой основе» [ФСРЯ 1989: 332]) соответствует немецкий *j-n an der Wurzel treffen* [DRPW 1975: 634]. Зависимость качества плодов от корней отражается во фразеологизме *каковы корешки, таковы и вершки*, в немецком – *ist die Wurzel heilig, so sind auch die Zweige heilig; wo die Wurzel nichts taugt, ist auch die Frucht nicht wert* [Beyer 1985: 688].

Одновременно корень с pragmatisческой точки зрения предстает как часть растения, непригодная к употреблению, что позволяет создавать оппозиции «корень – плод», «вершки – корешки». Фразеологизм *кому вершки, а кому и корешки (тебе вершки, мне корешки)* – о невыгодном или обманном деле же – многократно обыгрывается в русском фольклоре. Своеобразной трансформацией фразеологизма, восходящего к античности *корень учения горек, а плод его сладок* (шутливое поощрение человека, который усердно учится) является немецкий фразеологизм *Je bitterer die Wurzel, je süßer die Frucht* [Beyer 1985: 688].

Негативно-оценочный потенциал фразеологизмов этой группы связан с указанием на то, что укорененным может оказаться злое растение (в расширительном смысле – зло). В русском языке закреплен восходящий к Библии фразеологизм *корень зла* («основа, источник, главная причина чего-л. неприятного» [ФСРЛЯ 1995: 319]). Семантика искоренения зла отражена в соотносительных фразеологизмах *вырывать с корнем* («Совершенно, совсем, окончательно уничтожить, искоренять» [ФСРЯ 1989: 96] и *mit der Wurzel ausrotten* [DRPW 1975: 634]). Целый ряд немецких фразеологизмов развивает эту семантику: *das Übel an der Wurzel fassen* [Duden: 795], где объектная сема *das Übel* входит в состав фразеологизма (ср. также: *Geiz ist die Wurzel allen Übels; Die Axt an die Wurzel legen* – «Das Ausrotten eines Übels» [GW 1985: 133]). Прочность, основательность искоренения зла отражена во фразеологизме с интенсифицирующей семантикой *mit Stumpf und Stiel* (с корнями и стеблями) – «*völlig, ganz und gar*» [Duden: 748].

Во фразеологическую систему в обоих языках вовлекается широкий круг фитонимов, имеющих оценочные семы в структуре значения. На их базе строится также развитие переносных значений. Сниженными коннотациями обладает фитоним *мох* в обоих языках, развитию которых способствуют ассоциативно-оценочные семы в структуре значения: «растение без корней и цветков, произрастающее обычно в сырых местах, на земле, деревьях, камнях и т.п.» [Ефремова 2000: www]. Фразеологизм *зарастать мохом* имеет значение «отставая от жизни, коснуться, опускаться» [ФСРЯ 1989: 292]: *Это очищает, а то мохом обросли, шерсть из ушей лезет, а что уж про душу* (В. Личутин «Любостай»). В немецком языке этот фразеологизм имеет значение «становиться старым»: *Moos ansetzen* – «(ugs.) alt werden, veralten; an Aktualität verlieren [Duden: 527]. Это значение отражено в русских говорах: *порасти (обрасти) мохом* – «стать старым» [СРНГ 1982: 309]. В ряде контекстов этот фразеологизм обладает диффузным значением: *Однажды я смущила схимника: был в Киеве такой старик, лет неизвестных, мохом весь оброс* (Н. Лесков «На ножах»); *А искушал ты когда-нибудь вот этаких-то, вот что акриды-то едят, да по семнадцати лет в голой пустыне молятся, мохом обросли?* (Ф. Достоевский «Братья Карамазовы»); *Живу старым вдовцом и совсем мохом оброс* (Д. Мамин-Сибиряк «Три конца»).

Сниженные коннотации имеет безэквивалентный фразеологизм *сердце обросло мохом* – «кто-либо стал бездушным, бесчувственным, черствым» [ФСРЯ 1989: 421]. Негативно-оценочный фон удерживает диалектный фразеологизм *мох и болото (наговорить)* – «много глупостей, нелепостей (наговорить)» [СРНГ 1982: 309]. Сила распространения зла, его всепроникаемость находит отражение во фразеологизме *quach an jähnen Felsen wächst Moos* [Sprichwörterlexikon 1984: 402]. *Мох* является знаком статичной, малоподвижной жизни: *auf dem rollenden Stein wächst kein Moos (Anerkennend von Fleißigen)* [Sprichwörterlexikon 1984: 402]. Жаргонное значение слова *Moos* в немецком языке – «мелкие деньги» – закрепилось в сниженных фразеологизмах *ohne Moos nichts / nix los* – «(ugs.) wer kein oder zu wenig Geld hat, dessen Wünsche bleiben unerfüllt» [Duden: 527], *Moos haben* – иметь деньжонки [DRPW 1975: 400].

Оценочные семы в структуре денотативного значения компонента – фитонима могут быть эксплицированы во фразеологизме. Так,

устойчивое сочетание *ожечься крапивой* эксплицирует сему «с жгучими волосками», закрепленную в структуре значения (ср.: «Травянистое сорное растение с жгучими волосками на листьях и стеблях» [МАС 1981, 3: 157]). Коннотативный фон фитонима поддерживается группой синонимичных номинаций в народных названиях, в которых также эксплицирован наиболее значимый признак растения: *жегучка, жгучка, жигалка, стрекава*. Идентичные синонимы *крапива – стрекава* есть и в немецком языке: *Nessel – Brennnessel*. С немецким фразеологизмом *sich (mit etw.) in die Nesseln setzen (ugs.)* – «*sich (mit etw.) Unannehmlichkeiten bereiten*» [Duden: 550] («садиться в крапиву», т.е. «попасть впросак») соотносится паремия *с ним водиться, что в крапиву садиться* [Даль 1981: 185]: *С вами водиться – что в крапиву садиться* (М. Зощенко «Лёля и Минька»). Негативно-оценочный фон фитонима удерживается в целом ряде паремий в немецком языке: *kluge Hühner legen auch in die Nesseln* (Auch der Vorsichtigste macht mal einen Fehler); *der muß sehr müde sein, der auf Nesseln schläft; Nesseln brennen Freund und Feind; was zur Nessel werden will, brennt bei Zeiten* [Beyer 1985: 424].

В русском языке в коннотативное поле фитонима *крапива* вовлекается компонент, не закрепленный в денотативном значении: «семя крапивы». Фразеологизм *крапивное семя* («Презр. Чиновники-взяточники и крючкотворы; чиновники вообще [ФСРЯ 1989: 420]») пополняет синонимический ряд фразеологических номинаций *чернильная душа, канцелярская крыса* и активно используется в литературе 19 века. Негативно-оценочный потенциал основан на семах «легко сеется» и «большое количество» (ср. также бранное выражение: *это крапивное зелье!* [Даль 1981: 185]). Востребованной является также семантика цвета (ср.: *На Невском проспекте вдруг настает весна: он покрывается весь чиновниками в зеленых вицмундирах* (Н. Гоголь «Невский проспект»)). Прямое или косвенное указание на большое количество содержится в целом ряде контекстов: *Нет тебе разрешения жениться! Вашего крапивного семени столько развелось, что деваться некуда* (М. Салтыков-Щедрин «Выгодная женитьба»); *Здесь точно, что ей скучновато... Купцов хороших ни единого, дворян хороших тоже нет, одно крапивное семя – чиновники* (П. Мельников-Печерский «На горах»). Фразеологизм развивает переносное значение: *Я зараз так думаю, что нету на белом свете ничего хуже баб!* Это – такое крапивное семя... это,

братец ты мой, у бога самая плохая выдумка — бабы! Я бы их, чертей вредных, всех до одной перевел... (М. Шолохов «Тихий Дон»).

Расширение коннотативного фона фитонима крапива происходит также на основе семы «знак запустения»: *Хороша слобода, да крапивой поросла* (запустела); *Не садись под чужой забор, а хоть в крапивку, да под свой* [Даль 1981: 185] (ср. в немецком языке: *kein Garten ohne Nessel; wer Nesseln pflanzt, kann keine Lilien finden*) [Sprichwörterlexikon 1984: 424]. Этот коннотативный признак находит отражение в тексте Библии: “*Проходил я мимо поля человека ленивого и мимо виноградника человека скудоумного, и вот все это заросло терном, поверхность его покрылась крапивою*” (Притч. 24:30–31); “*И зарастут дворцы ее колючими растениями, крапивою и репейником — твердыни ее; и будет она жилищем шакалов, пристанищем страусов*” (Ис. 34:13) и др. Фитоним «крапива» как символ запустения и наказания встречается в Библии неоднократно. И. Сокольский отмечает, что этот фитоним в переводе Библии представляет собой замену названий ядовитых и быстро растущих растений, традиционных для Израиля, выбор лексемы *крапива* объясняется тем, что его символическая нагрузка является идентичной. В немецком переводе Библии используется этот же фитоним — *Nesseln*.

Столь же сниженные коннотации развивает фитоним *репейник*, также восходящий к библейскому тексту: *Собирают ли с терновника виноград или с репейника смоквы?* (Мф. 7:16). Характерной особенностью фитонимов *крапива*, *репейник* (лопух) является использование их в широком ряду лексики, называющей сорные травы: *Поля лежат пустые, поросшие полынью, лопухом и крапивой* (И. Гончаров «Обрыв»); *В деревню, разрушенную, заросшую лопухами и крапивой, летом стала приезжать зоологическая экспедиция* (М. Тарковский «Жизнь и книга»). Значимость фитонима для русской языковой картины мира подчеркивается наличием вариантов лексем (*репейник*, *репейник*). Обе лексемы развиваются метонимическое значение: *репей* — «1. Колючая головка (соцветие), плод репейника 2. Разг. То же, что репейник (в 1 знач.)» [МАС 1981, 3: 707]; *репейник* — «1. Название ряда растений с плодами, снабженными цепкими щетинками, с помощью которых плоды прицепляются к шерсти животных или к одежде человека и таким образом разносятся. 2. То же, что репей (в 1 знач.)» [МАС 1981, 3: 707].

Особенности листьев этого растения нашли отражение в синонимичной номинации *лопух* («1. Травянистое сорное растение сем. слож-

ноцветных, с крупными широкими листьями и цепкими колючками; *репейник*» [МАС 1981, 3: 270]. М. Фасмер связывает внутреннюю форму этого слова с литовским *lāpas* «лист» [Фасмер 1984, 2: 520]. Фитоним *лопух* удерживает сниженный коннотативный фон в паремиях: *нерастет лопух выше ясения, не летит петух выше ястреба; трава лопух, а от нее живот опух* [Даль 1981, 2: 688]. Эта лексема развивает антропоморфную метафору: *лопух* – «насмешл., разг.-снизж. Неприсобленный к жизни, несообразительный человек» [Химик 2004: 298]. На базе переносного значения с ярко выраженной коннотацией появляется фразеологизм с интенсифицирующей семантикой *лопух лопухом*, созданный на основе устойчивой модели тавтологических сочетаний (ср.: *дуб дубом, дурак дураком*): «*Развесил уши: мол, я – третий калач! А сам лопух лопухом*. Наконец Вася заснул и спал мрачно, без снов, вздрагивая и огорчаясь (Ю. Коваль «Приключения Васи Куролесова»).

Сниженный коннотативный фон фразеологизмов с фитонимом *репей* основывается на денотативных признаках «сорное растение»: *высок репей, да черт ему рад; рад, как репью; репьем осеешься, не жито взойдет* [Даль 1981, 4: 92], а также «цепляющееся растение» – с актуализацией ассоциативной оценочной семы «и это неприятно»: *пристал как репей* (о том, кто ведёт себя навязчиво, надоедливо); *влепить кому репья* – сделать досаду [Даль 1981, 4: 92] (ср. также у Даля: *Я ему влеплю в бороду репей*) (ср. также: забился, как колос в волос (что репей в шерсть). Фразеологизм *пристал как репей* характеризуется компонентной вариативностью: *Из кустов выскоцил Боря, победно взвизгнул и вцепился в гостя, как репей* (М. Горький «Жизнь Матвея Кожемякина»), *Прилипнет, как репей, и отцепы от него нету!* (М. Шолохов «Тихий Дон»), *Ты свою боль по ветру пускаешь, и цепляется она репьем за другие души* (В. Астафьев «Пастух и пастушка»).

Синонимами фитонима *репей* в народном языке являются *дедовник, дедок*. В словаре Фасмера устанавливается связь этих номинаций с лексемой *дед* – «из-за колючек, которые напоминают небритую бороду старика» [Фасмер 1986, 1: 494] (ср. также жаргонное значение фитонима *репей (репейник)* – «лицо (обычно небритое, заросшее)» [Елистратов 1994: 405]. Сниженный коннотативный фон на основе того же денотативного признака «прицепливается» сохраняется во фразеологизме *вешать / навешивать собак на кого-либо* – «Прост. Наговаривать, клеветать на кого-либо, необоснованно обвинять в чём-либо»

[ФСРЯ 1989: 63] (ср. также соотносительный фразеологизм *вешать собак на шею* [ФСРЯ 1989: 63]: *Сейчас и вовсе абсурдно, но в отделе, разумеется, продолжают вешать собак на Родионцева* (В. Маканин «Человек свиты»).

В немецком языке нет синонимов к слову *репей* (фитоним *die Klette* обозначает *репей, лопух*) и нет фразеологизмов с актуализацией семы «сорное растение». Коннотативный фон соотносительных фразеологизмов *пристал как репей* и *an jmdn. hängen wie eine Klette* оказывается несколько разным. Немецкий фразеологизм удерживает позитивно-оценочные коннотации, закрепленные в значении: «(ugs.) jmdn. sehr gern haben und und sich ständig in seiner Nähe aufhalten; sehr anhänglich sein» [Duden: 334]. Близкий денотативный признак «быть тесно связанным с кем-л.» отражен еще в одном безэквивалентном немецком фразеологизме: *zusammenhängen wie die Kletten* – (ugs.) eng verbunden, unzertrennlich sein [Duden: 334]. Фразеологизмы могут использоваться в контекстах, описывающих тесную дружбу, крепкую любовь (ср.: *их водой не разольешь*).

Близкий по семантике фразеологизм *zusammenhalten wie Pech und Schwefel* – «unerschütterlich zusammenhalten» [Duden: 914] имеет другую внутреннюю форму (*держаться вместе как вар и сера*) и этимологически восходит к народным представлениям об образах ада (ср. устаревшие выражения «*brennen wie Pech und Schwefel*», «*jemandem Pech und Schwefel wünschen*»).

Интересно отметить, что в 1948 году швейцарским инженером Жоржем де Местралем была изобретена застежка-липучка, когда он внимательно рассмотрел семена лопуха, прицепившиеся к шерсти его собаки. Внутренняя форма названия застежки на немецком языке включает лексему *Klette* (*лопух, репей*): *Klettverschluss*.

Подведем некоторые итоги. Как показал анализ, фразеологизмы с идентичным партитативным фитонимом в обоих языках дают большую группу соотносительных единиц и характеризуются близким коннотативным фоном. Значительное место среди немецких фразеологизмов с компонентом *корень* занимают фразеологизмы с семантикой «искоренение зла». В компонентный состав русских и немецких фразеологизмов активно входят фитонимы, имеющие негативно-оценочные семы в структуре первичного значения. Наличие оценочных сем способствует также развитию вегетативных метафор. Сниженный

коннотативный фон фразеологизма определяется прежде всего коннотативно сниженным фитонимом в его составе. Большинство рассматриваемых фразеологизмов в обоих языках имеет живую внутреннюю форму, во многом предопределяющую развитие коннотации. Количество и качественный состав фразеологизмов с одним и тем же компонентом-фитонимом в рассматриваемых языках оказывается различным.

ЛИТЕРАТУРА

- Библия.* Синодальный перевод Библии: Изд. Моск. Патриархии, 1956–1965 гг. – Брюссель, 1989.
- Даль – Даль, В.И. *Толковый словарь живого великорусского слова*. В 4-х томах. Т. 1–4. – Москва. 1981.
- МАС – *Словарь современного русского литературного языка*. В 4-х т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. – Москва: Русский язык, 1981.
- БАС – *Словарь современного русского литературного языка*. / Редкол.: В.И. Чернышев и др. В 17 т. – Москва–Ленинград: Академия Наук СССР, 1950–1956.
- Елистратов, В. С. *Словарь московского арго*. – Москва: Русские словари, 1994.
- Ефремова, Т. Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. – Москва: Русский язык, 2000. Available: [www.http://slovoonline.ru/slovar_efremova/](http://slovoonline.ru/slovar_efremova/)
- СРНГ – *Словарь русских народных говоров*. Выпуск 18. – Ленинград: Наука, 1982.
- Сокольский, И. Что есть что в мире библейских растений. В кн.: *Наука и жизнь*, 2006, № 5.
- Фасмер – Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. В 4-х т. – Москва: Прогресс, 1986–1987.
- ФСРЯ – *Фразеологический словарь русского языка* / под ред. А. И. Молоткова. – Москва: Русский язык, 1989.
- ФСРЛЯ – *Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII–XX вв.* / под ред. А. И. Федорова. – Москва: Топикал, 1995.
- Химик, В. В. *Большой словарь русской разговорной речи*. – Санкт-Петербург: Норинт, 2004.
- Bedeutungswörterbuch – Das Bedeutungswörterbuch. Band 10. – Dudenverlag, 2010.
- Beyer, H. *Sprichwörterlexikon: Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis Gegenwart*. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1985.

Grüne Redensarten, Weisheiten, Zitaten und Sprichwörter. Available: <http://www.garten-literatur.de/Leselaube/abc/redens.htm>

GW – *Geflügelte Worte, Zitate, Sentenzen und Begriffe in ihrem geschichtlichen Zusammenhang.* – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1985.

Die Bibel. Nach der Übersetzung Martin Luthers. – Deutsche Bibelgesellschaft, 1993.

DRPW – Deutsch-Russisches Phraseologisches Wörterbuch. – Moskau: Verlag Russische Sprache, 1975.

DU – *Deutsches Universalwörterbuch Dudenverlag.* – Berlin, 2014.

Sprichwörter – *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten der Deutschen.* – Leipzig, 1861.

DUDEN – *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* – Mannheim – Leipzig – Wien: Dudenverlag, 2011.

Sprichwörterlexikon – *Sprichwörterlexikon* VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1984, herausgegeben von Horst und Annelies Beyer.

Liene MARKUS-NARVILA
(LU Latviešu valodas institūts)

Lejaskurzemes izlokšņu morfoloģiskās iezīmes J. Ķibura manuskriptā „Sendienu dziesma”

Summary

Morphological Peculiarities of South-Western Kurzeme Sub-Dialects in J. Ķiburs’ Manuscript “The Song of Bygone Days”

The present article draws its material from the text of a play “The Song of Bygone Days” written by Jēkabs Ķiburs, the leader of an ethnographic music group in the village of Bārta which is situated in the south-western part of Latvia, near the Lithuanian border. The manuscript is written in the Bārta sub-dialect which belongs to the Curonian variety of the Central dialect of Latvian, and also shows some features of the Semigallian sub-dialects. The most prominent morphological peculiarities observed in the manuscript are the following: 1) some noun stems and gender forms differ from those of the standard language, such as *ace* ‘eye’ (Standard Latvian *acs*), *krāsne* ‘oven’ (Standard Latvian *krāsns*), *nakte* ‘night’ (Standard Latvian *nakts*), *pirte* ‘sauna’ (Standard Latvian *pirts*), *fabriks* ‘factory’ (Standard Latvian *fabrika*); 2) lexemes with the suffixes *-inis*, *-ine*, e.g. *circinis* ‘cricket (insect)’ (Standard Latvian *circenis*), *meitine* ‘girl’ (Standard Latvian *meitene*), *zemine* ‘strawberry’ (Standard Latvian *zemene*); 3) reflexive forms derived with the formant *-sa*, e.g. *izsaliecies* ‘bent, crooked’ (Standard Latvian *izliecīes*), *nosaturēties* ‘to hold on’ (Standard Latvian *noturēties*), *sasavākties* ‘to pull oneself together’ (Standard Latvian *savākties*), etc.; 4) wide use of verb forms with the ending *-e-* in the past tense: *lēce* ‘jumped’ (Standard Latvian *lēca*), *nāce* ‘came’ (Standard Latvian *nāce*), *tvēre* ‘grasped’ (Standard Latvian *tvēra*), *vede* ‘carried, brought’ (Standard Latvian *veda*), etc.; 5) verb forms derived from the historical *ājo*-stem, e.g. *dancāt* ‘to dance’ (Standard Latvian *dancot*), *dzievāt* ‘to live’ (Standard Latvian *dzīvot*), etc.

Key words: *Bārta sub-dialect, South-Western Kurzeme, morphological peculiarities, manuscript, the 21st century*

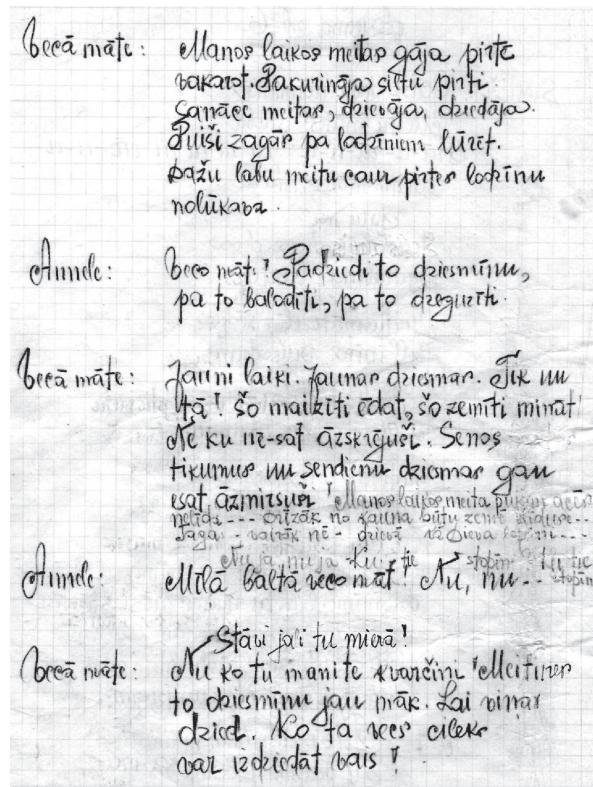
*

Ievads

Jēkabs Ķiburis (1897–1972) bijis etnogrāfs, tautasdziesmu vācējs un teicējs, kurš Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtam atstājis visu sava mūža krājumu – 18 klades ar 5130 folkloras vienībām. J. Ķiburis bijis arī dažādu etnogrāfisku materiālu autors, tie ir: materiāli radiofonam,

dažādu sarīkojumu scenāriji, uzvedumi, no kuriem 11 glabājas Bārtas muzejā. J. Ķibura daiļrade no valodnieciskā viedokļa līdz šim nav analizēta.

Rakstā uzmanība pievērsta vienam no apjomīgākajiem J. Ķibura darbiem – uzvedumam „Sendienu dziesma”, kas tapis ap 1955. gadu, bet kura darbibas norises laiks – 1855. gads [SDz I 1]. Trīs cēlienu uzvedumā „Sendienu dziesma” ir ap 150 lpp. rokrakstā (teksta paraugu sk. 1. att.). Tos autors rakstījis, precizi attēlojot izloksnes valodu, jo J. Ķiburis bijis bārtenieks vairākās paaudzēs, tāpēc viņa vārdformas ir autentiskas un precīzas [plašāk par J. Ķiburi un viņa devumu sk. Markus-Narvila 2014; 189–202].

1. attēls. Fragments no J. Ķibura uzveduma „Sendienu dziesma”
I cēliena: vakarošana – pūra locīšana [SDz I 20]

Raksturīgākās substantīvu formu iezīmes

Substantīvu deklinācijas. Atsevišķiem lietvārdiem konstatētas no latviešu literārās valodas atšķirīgas celmu (arī dzimšu) formas, kas ir raksturīga Lejaskurzemes areāla īpatnība.

Manuskriptā sastopams plašs ē-celma lietvārdū skaits *i*-celmu vietā, piemēram: *ace(s)* (*Manos laikos meita puisim acēs nelīda.. SDz I 30; Še tev ar skaugā ace!* SDz II 28), *guove* (..*guovei kreima kā nev tā nev.* SDz I 34), *klēte* (*Mičis manc lai klētē tika, sestās dienas vakarīnu..* SDz I 36; *Klētē grīda ielikuse!* SDz II 38; *Es izskriešu āz klētes pakša pasaklausīties!* SDz III 5), *krāsne* (*Kā krāsnes speltes caurums.* SDz I 21), *nakte* (*Kas ta lai tādus naktes putnus te silda.* SDz I 47; *Zagli jau tig pa naktēm ložnā.* SDz II 18), *pirte* (*Manos laikos meitas gāja pirtē vakarot.* SDz I 30; *Ta to jau pirtes dumberī neslīcīni.* SDz III 10; *Situse auduse mūs māsīna / Nev gājuse pirtēja atmiegu gulēt.* SDz III 21), *sāle* (..*No maizītes, no sālītes, no gudraja padomiņ.* SDz I 29).

Reģistrēti arī vairāki ā-celma lietvārdi, kam literārajā valodā atbilst *i*-celms: *kranta* (vsk. ak. *krantu:* *Kā bijis jau kroga atlejā – pret Plostnieku krantu..* SDz I 43; *Skroderis mudigi āzmetis 3 krustus priekšā un zirgs tā kā vērzaks nosavēlis pa krantu upē.* SDz I 46) vai ē-celms: *pīpa* (*Dod garu pīpu ar „čibuku” un ceļ 3 reiz saukdami Urrā, urrā, urrā!!!* SDz III 16), *plinta* (*Siksnas plinta, vēja lode, papēdī mērkē, degunā trāpa.* SDz I 39), *reiza* (*Nu i tava reiza gruci grūst.* SDz I 50; *Pirma reizu dancāt ved vedējtēvs un vedējmāte.* SDz III 23).

Sporādiski fiksētas arī citas leksēmas ar dzimšu un celmu svārstībām: *balsīnis* ‘balstiņa’ (*Raiba spalviņa kā dzeguzīti / Skaidris balsīnis kā meitenīti.* SDz I 31), *dēlis* ‘dēls’ (*Es neraugu tautu dēlis tavu cauņu cepurīti..* SDz I 40), *kasts* ‘kaste’ (..*duj tīnes, duj lādes, duj graudu kasti..* SDz II 29), *pārs* ‘pāris’ (*Visi pāri seko kā dejo pirmais pārs..* SDz I 50; *Gājienus teica katrs pārs individuali.* SDz I 51; *Pie katras penķaļa spilgtu rakstu cimdu pārs.* SDz III 19), *tabāks* (*Nu šņaucama tabāka doze!* SDz I 36) ‘tabaka’, dsk. lietota forma *sievieši* ‘sievietes’ (*Sievieši smejas.* SDz I 21) u. c.

Manuskriptā iekļauts arī vārds *ragus* ‘ragavas’, kas mūsdienās reti lietots (*Duj goves, duj zirgi, duj kalti rati, dižas ragus, maģas ragus, rakstītas kamanas..* SDz II 29).

Šādas celmu un dzimšu svārstības Lejaskurzemē vērojamas jau kopš 17. gs.: J. Langija vārdnīcā minētas tādas formas kā *bļuods, jūrmalis, mencis* u. c. [Langijs 1685; plašāk par to sk. Laumane 2004: 13–16], to apstiprina

arī citu Lejaskurzemes izlokšņu dotumi: *aite*¹ fiksēta Aizvīķos, Grobiņā, Nīcā, Nigrandē, Purmsātos, Vaiņodē u. c. [LVDA 1999]; *guove, pir’te, smilkte, zuose; talks, pārs, glāzs* – Gramzdā, *lapse* Gramzdā, Kalētos u. c. [Ābele 1929: 101–102], *ace, guove, zuose; caune, lapse; glāza, pipa, reiza* u. c. Pērkonē [Valtere 1938: 128–129], *sierde, pierte, klēte, zuose; reiza* u. c. Skrundā [Pirāga 2006: 36–37], *aces, sirde, smiltes, ugune; lapse, grīde, slave, dures* u. c. Rucavā [Ābele 1927: 121; LVDA materiāli; Ozola 2007: 380–381], arī *klēte, krāsne, pākstes, pirte* u. c. Sventājā [Ozola 2004: 97].

Bārtas izloksnē lietvārdiem no literārās valodas atšķirīgs celmu un dzimšu lietojums (gan pamatformā, gan locījumos) sastopams vēl 21. gs. (2014. gada ieraksti): *katrā mājā bi maizes krāsne. trīs guoves, zirgs. visu reizā. atrada diķē.* (Z. D.); *apaugām [...] ar utēm. kā tā zālite bi, tā guoves ēda.* (L. P.); *tā bij rijas krāsne. tas nau kurmis, bet tas ir žurks. bi jāslauc tā guove* (V. U.); *tā bi tā krāsne. stallē sildija* [ūdeni]. *tur stāvēja mums tai šķūnē. tuos lika šķūnē, žāvēja. teic – tā launā ace. tur tā vecā klēte ir.* (D. A.)

Senās locījumu formas substantīviem saglabātas retumis: tās parādās galvenokārt dainu materiālos, taču atsevišķos gadījumos iekļautas arī personāžu runā.

Senais datīvs (siev. dz. vsk. galotne -i): [...] *daži labi mātes meiti tapi-nāta villānite* [SDz I 17]; *Gaismīni austota nozaga māsu / Saulīti lecota caur ciemu vede* [SDz I 22]; *Pārnesat tēvama un māmulīti* [...] / *Tai maģi māsīni tai pastarīti* [...] [SDz I 22]; *Raiba spalviņa kā dzeguzīti / Skaidris balsīnis kā meitenīti* [SDz I 31]; *Viņč esot azmetis krustus savi laimi priekšā* [SDz I 46]; *saulīti lecot* [SDz II 9]; *Uz mūžu sasēde ne vieni dienī* [SDz II 14]; *Sīmitu reižu paldievs sakū tik ražēni jaunuļavīti* [SDz III 17]; *Saki tautu netiklīti kāda vaina mūs māsīni* [SDz III 35].

J. Endzelins senā vienskaitļa datīva galotni -i kā tipisku minējis vairākās Lejaskurzemes izloksnēs: Bārtā, Gramzdā, Kalētos, Krūtē, Nīcā, Pērkonē [Endzelīns 1951: 414]; sal. piemērus: *nuones guovi dzeret* Kalētos; *ne vieni saimenieku meiti, kas man nabaga ser’dienīti; klēti, cūki, māti* Gramzdā; *cūki, māti, guovi, zuvi* Kalētos [Ābele 1929: 103]; *nedrīkst teikt māti; mērnieks mani meiti teicis; tai sievi kāja sāp;* *baznīci sarkans jumts* Pērkonē [Valtere 1938: 129]; Rucavas izloksnē galotnē izmantots gan īsais -i, gan garais -ī: *māmulīti, pādīti, cūkī, māti, vistī* [Ābele 1927: 123]. Arī Sventājas

---

¹ Šeit un turpmāk visi izlokšņu piemēri doti bez avotos norādītajām diakritiskajām zīmēm.

latviešu izloksnē dzirdama sieviešu dzimtes lietvārdiem *ā-* un *ē-*celma vien-skaitļa datīva galotne *-i*: *Tai māmiņi pirmā meita [..] Lai auga pādīti; mammi bija zirks [gs]..; ienes un rāda tai mammi..* [Ozola 2004: 95–96].

Savukārt B. Bušmane norādījusi, ka 20. gs. otrajā pusē senā datīva galotne *-i* raksturīga Nīcā, Pērkonē, Rucavā [Bušmane 1989: 175–176]. Rucavas izloksnē, kā arī Sventājas latviešu valodā šāda veida formas (gan ar īsu galotni *-i*, gan garu *-ī*) sporādiski lietotas vēl 21. gs., bet biežāk jaunākos pierakstos fiksēta galotne *-ij*: *mātīj, meitīj, vistīj, ziemīj* [par lie-tojumu Rucavā un Sventājā sk. Ozola 2007: 381–382].

Senais instrumentālis (vīr. dz. dsk. galotne *-is*): *Sešis zaris svece dega [..]* [SDz I 29]; *Saklastišu pa gurnis* [SDz I 58]; *Kā darija senis laikis, tā darīsim šodien ar* [SDz II 23]; *Lec Saulīte no rītiņa zelta zaris zarodama* [SDz II 24]; *..caur devīņis rožu krūmis* [SDz II 43]; *Tu jau esi nosapelnīse ar atlociņu galis* [SDz III 21].

Kā norādījis J. Endzelins, šī forma lietota Bārtā, Gramzdā, Kalētos, Krūtē, Nīcā, Pērkonē, Priekulē, Rucavā, Vērgalē, arī Kuršu kāpās u. c. [Endzelins 1951: 406], piemēram, *kuo ta vakaris vāra?* Kalētos [Ābele 1929: 103], *pa celis, pa mežis, ar akmenīši pilli, pa ties jumtis, uz ties kapis, kādis laikis u. c.* [Valtere 1938: 129]; *ar baltis diegis, ar ratis, ar balti ziedis, pa Jāņis, pa mežis; ar šītādis spārnis, pa leišis, uz ties āķis u. c.* Rucavā [Ābele 1927: 122–123; LiepU; plašāk sk. Ozola 2007: 383–384]; arī *mellis kreklis, platis celis, a miltis u. c.* Sventājas latviešu valodā [Ozola 2004: 94–95].

Senās locījumu formas nav zudušas arī 21. gs., tās sporādiski reģistrētas Bārtā: *bet mēs ejam uz uotru pusi, uz Leišis* (V. U.); *nu vakara iejaucu iekš milt(i)s (?) ūdeni* (Z. D.).

Substantīvu piedēkļu lietojums. Substantīviem gan J. Ķibura manuskriptos, gan Lejaskurzemes izloksnēs pierasts ir piedēklis *-el-*, ko parasti lieto bez nievājuma nokrāsas, piemēram: *Tāds gabalelis jau irād līdz Bārtas baznīcai ko braukt* [SDz II 26]; *Robežnieku gruntelis* ‘gruntnieks’ kā tauku *skutulelis* [SDz I 40]; *Apģērbs: pelēks lindruķelis, baltas zeķeles, kamolītis un balts kreklis..* [SDz I 8]; *Nākat, nu nākat [..] uz mūreli sasildīties!* [SDz II 16]; *Nē, va nelaidīsi to sieveli vaļā!* *Nobeigs to sieveli!* [SDz I 39].

Leksēmas *lindruķelis* un *zeķeles* izmantotas autora piebildē, rakstu-rojot personāžu, kas varētu liecināt par šīs parādības lietojumu arī autora leksikā, kā arī tās noturību vēl darba sarakstīšanas laikā (ap 20. gs. 50. ga-diem).

Piedēklis *-el-* lietots arī personvārda atvasināšanā: *Lūko Madele kur nu būs tas īstais..* [SDz III 31].

Liekas, ka arī Bārtas izloksnē leksēmām, kas atvasinātas ar piedēkli *-el-*, varētu nebūt nievājuma nokrāsa: „ar izskaņu *-ele*, *-elis* darinātie apelatīvi Lejaskurzemē parasti ir bez nievajuma vai mazvērtības nokrāsas” [Laumane 1987: 126]. Līdzīgs secinājums arī par Rucavas izloksni [par to sk. Markus-Narvila 2008: 104–107] un Nīcas izloksni [par to Bušmane 1989: 107–110]. Šādas formas fiksētas arī Aivīkos (*namelis*, *kaktelis*), Gramzsdā (*ruoķele*, *puišelis*, *šunelis*), Kalētos (*jāiet pa tuo eželi*, *visādi ziedēli*) [Ābele 1929: 102] u. c.

B. Bušmane norāda, ka arī lietuviešu valodā „izplatītajiem deminutīviem ar izskaņām *-elis*, *-elē* nav raksturīga nievīguma nokrāsa” [Bušmane 1989: 109]. Taču, lai gan pierobežas apgabalošas vērojamas abu radu valodu ciešas paralēles, Lejaskurzemes izloksnēs fiksētie deminutīvi ar piedēkli *-el-* (bez nievīguma nokrāsas) neļauj droši spriest par lietuviešu valodas ietekmi šo vārdu darināšanā, jo, piemēram, arī V. Rūķe-Draviņa uzsver, ka atvasinājumos ar piedēkli *-el-* nav meklējama lietuviešu valodas ietekme: ar piedēkli *-el-* darināti vārdi sastopami ne tikai latviešu un lietuviešu, bet arī senprūšu valodā, tāpēc nav nepieciešamības vārdos ar izskaņu *-elis* meklēt svešu cilmi [Rūķe-Draviņa 1959: 261; plašāk par piedēkli *-el-* sk. Markus-Narvila 2008: 104–107].

Lejaskurzemē produktīvs arī piedēklis *-in-*. Tas plaši izmantots J. Kībura manuskriptā: *Pēlējama ielaidišu ar akmini mugurāja* [SDz III 19]; *Blusai kāju pievērpušas – circinim degunu* [SDz I 18]; *Cik ta mums tām kalpinēm tās mantas irād?* [SDz II 29]; *Meitines to dziesmīnu jau māk* [SDz I 30]; *Tā meitine jau i gatavais študenc* [SDz I 43]; *Meitines! Kavājat brūti!* [SDz II 11]; *Pavārine kliegdama ar pavārni rokā skrien pakaļ* [SDz II 36]; *Pavārine ar grāpi aiziet* [SDz II 37]; *Kā ritinc pie ratiem, kā ritinc pie ratiem..* [SDz III 27]; *Ta nē, ta nē skroder – to jau tā ciemiņu vecine – tā Klankaru Truža vērpuse* [Dz I 21] ..*cita aiz citas nāk vedējines un paliek dīzvedējiem pa trim katrā pusē* [SDz II 14]; *Kad visi sanākuši, vedējines, izceļot sierus rokās un izmetot labu riņķi pa priekšplānu..* [SDz II 15]; *Brūte kā zemiņu odzīna!* [SDz I 59; III 30].

J. Endzelīns minējis, ka piedēklim *-in-* galvenokārt piemīt trīs atvasinājuma nozīmes: 1) tas lietots, aizstājot literārās valodas un atsevišķu vidus dialekta izloksņu piedēkli *-en-*; 2) tam piemīt priekšmetiskā nozīme; 3) tas plaši izmantots deminutīvu veidošanā [Endzelīns 1951: 312–313; par to arī Bušmane 1989: 123–124].

B. Laumane uzsver, ka „salīdzinājumā ar toponīmiem apelatīvi ar piedēkli *-in-*, kas nav deminutīvi, Lejaskurzemē ir retāk sastopami” [Laumane 1987: 129]. Arī J. Ķibura manuskriptā ar šīm formām netiek veidotas deminutīvformas; formas ar *-in-* visbiežāk lietotas, aizstājot literārās valodas piedēkli *-en-*, kā arī personu nosaukumu atvasināšanā.

Līdzīgas formas sastopamas arī citur Lejaskurzemē, piemēram, *blūsīnes* ‘masalas; masaliņas’, *brūkline*, *glāzīne* ‘zilene’, *kalpine* ‘kalpa sieva’, *meitīne*, *villīne* u. c. Nīcā [Bušmane 1989: 123–127]; *leitīne*, *meitīne*, *putīnis*, *ritīnis* [Ābele 1927: 122] un *brukline* ‘brūklene’, *circinis*, *gūžīne* ‘purene’, *nabaģīne* ‘nabagmāja’, *sisīnis*, *zīdīne* ‘zida lakats’, *žagarīne* ‘zaru slota’ u. c. Rucavā [Markus-Narvila 2008: 115–116].

Priedēkļa *-in-* produktivitāti Lejaskurzemē apliecinā arī toponīmi: plavu nosaukumi Bārtā *Krupīne*, *Kušķīne*, Nīcā *Brūnīne*, *Pēcīne* [Laumane 1987: 128]; Rucavā J. Plāķis reģistrējis, piemēram, pļavas *Balčīnes* pļava, *Kāpīnes* pļava, *Šķupelīnes* pļava; *Vellīna* ceļš, ganības *Ezerīns*, *Kāpīne* [Plāķis I 1936: 99–100]; kā arī ar to atvasināti uzvārdi Lejaskurzemē, piemēram, *Bidīns*, *Miltīns*, *Pirktinīs*, *Spārīns*, *Strautīns* [Plāķis I 1936: 99–100; plašāk par atvasinājumiem ar piedēkli *-in-* sk. Markus-Narvila 2008: 114–118].

Deminutīvu veidošanai Lejaskurzemē (arī Vidzemes vidienē) bieži izmantots piedēklis *-in-*. Manuskriptā „Sendienu dziesma” šādu atvasinājumu lietojums ir ļoti plašs, vārdformas veidotas gan no sieviešu, gan vīriešu dzimtes vārdiem (cilmes aspektā no mantotiem un aizgūtiem vārdiem), no visplašākās tematikas leksēmām un ietverti gan tautasdziešmu materiālā, gan personāžu runā, piemēram: *Kādu dziesmu dziedāsim / No rītīna celdamies. / Par ošiem, ozoliem / Par jaunām liepīnām* [SDz I 4]; *Sak māmīna nelaizdama / Tev meitīna daudz vajaga* [SDz I 11]; *Znotīn, tā mana meitīna, tā tig i vērpēja* [SDz I 17]; *Kas pūrīnu pielocīja bajārīnu meitīnām?* [SDz II 29]; *Vai manu dienīnu!* [SDz II 30]; *Panāksnieces miltus mala trīs balstīni skanējās* [SDz II 34]; *Paldievs, dēlin, pa grāpi!* [SDz II 37]; *Sievīnas miļas! Ūkerat daiktus rokā!* [SDz III 6]; *Jem pādīte tu par labu manas maģas dāvanīnas* [SDz III 23]; *Lūgtu nu lūgtu jemāt pa labu Robežnieku mielastīnu* [SDz III 24] u. c.

Forma ar *-in-* fiksēta arī vietvārdu un personvārdu veidošanā, piemēram: *Uz Grobīnu* [SDz I 19]; *Klāvīnu*, *brālīti*, *čubini maku* [SDz II 38]; *Tu tig liec pādīti Maigīnu vārdā* [SDz III 34]; *Pa Mārtīniem būšot tādas kāzas, tādas kāzas..* [SDz III 36].

Ar piedēkli *-īn-* reģistrētas, piemēram, leksēmas: *arājīns, bālelīns, caurumīns, celīns, ciemīns, desīna, dziesmīna, gaismīna, kundzīnis, lodzīns, miedzīns, mūžīnis, padomīns, putnīns, ratīns, rudentīns, spalvīna, sudrabīns, tautīnas, tikumīns u. c.* Kopā vairāk nekā 50 vārdlietojumu [plašāk sk. SDz I–III].

J. Endzelīns uzsvēr, ka formas *-īns* un *-īna* sastopamas izlokšņu deminutīvos un atbilst deminutīvu atvasināšanai ar formām *-īnš, -īņa* [Endzelīns 1951: 318]; šādi veidoti deminutīvi sastopami arī Kalētos (*vainacīns, rijīna, kalnīnā*), Gramzdā (*mazīnc, māsīna, kājīna* Ābele 1929: 102), Nīcā (*bucīns, cilvēcīns, dīzumīns, garumīns, smukumīns, tikumīns u. c.*; par to sk. Bušmane 1989: 127), arī Rucavā (*bernīns, kuocīnis, meitīna*) [plašāk par piedēkli *-īn-* Rucavas izloksnē sk. Markus-Narvila 2008: 118–119].

Raksturīgākās verbu formu iezīmes

J. Ķībura manuskriptos vērojamas arī dažādas no literārās valodas atšķirīgas verbu formas, kas pazīstamas ne tikai Bārtas izloksnē, bet arī plašāk Lejaskurzemē.

Atgriezenisko formu lietojums. I. Ozola rakstā par Rucavas izloksni norāda, ka refleksīvās formas ir interesantas „pirmkārt, to uzbūves dēļ, jo te atgriezenisko rāditāju ne tikai tautasdzesmās, bet vēl arvien arī ikdienas runā mēdz novietot starp priedēkli un sakni, kas baltu valodās priedēkļa darbības vārdiem tiek uzskatīts par senāku formas veidojumu” [Ozola 2007: 391; par refleksīvformām sk. arī Endzelīns 1951: 903–916].

J. Ķībura manuskriptā „Sendienu dziesma” visplašāk izmantots formants *-sa-*, kas apstiprina arī N. Dzintara pētījumā izteikto par verbu atgriezeniskajām formām Lejaskurzemē, kur norādīts, ka „Dienvidrietumkurzemē 20. gs. 2. pusē visbiežāk konstatējams *-sa-*” [Dzintars 2002: 86]. Piemēram (atgriezeniskās formas pētāmā avotā kopā lietotas vairāk nekā 50 reižu): *Skatāt, skatāt, ku labs cilvēks atsaradies!* [SDz I 12]; *Kas paši nevar sasavākties kopā – tiem Spannelīne palīdz!* [SDz I 15]; *Kāda līgine atsatikusēs!* [SDz I 17]; *Nu pasaklausies tig!* [SDz I 43]; *Kas jali tie pa laudīm – neļau cilvēkiem ne apsasēsties!* [SDz II 15]; ..*ta jau mums visiem atliek tig pasarakstīties – tig pasarakstīties* [SDz II 24]; *Te jau nevar no blēžiem atsakauties!* [SDz II 42]; *Gandrīz āzsarijusēs..* [SDz III 4]; *Tie vedēji jau i visa kā nosapelnīšies!* [SDz III 23]; *Es te apsapīktos uz vietas!* [SDz III 26] u. c.

Sporādiski fiksēts arī īsinātais formants *-s-*: *No dīzceļa nosgriezuse un šīj sētā ietecejese..* [SDz II 18]; *Visi tādi kā nosbaidīšies* [SDz II 31]; *Nu*

tig sasturies! [SDz III 4]; kā arī no tradicionāli lietotajiem *-s-*, *-sa-*, *-si-* atšķirīgais formants *-se-*: *Te jau varētu apsapikties, bet nu paseraušu, paseraušu..* [SDz II 28]. Vai formants *-se-* vārdā *paseraušu* būtu lituāniskas cilmes [plašāk par *-se-*, kas fiksēts Kuršu kāpu izloksnē, sk. Endzelīns 1951: 914]?

Līdzīga veida atgriezeniskie verbi sastopami arī Bārtas tuvākajās kaimiņizloksnēs, piemēram, *ūssametas, apsastājas, atsaruonas* u. c. Gramzdā, *pasarunāties, nuosakāries, pasavelkuos* Aizvīķos, mēs *nuosmazgātuos* u. c. Kalētos [Ābele 1929: 110]; *nuosalisti, nuosakliegt, sasagrieze; nuosraudāt, sasprast, piescelt* u. c. Nīcā [Bušmane 1989: 216–219]; *viņš nuosapurināja, atsamuostas, apsaģērjuos; pasrāduoties, nuosbijuos, sastiekuos* u. c. Pērkonē [Valtere 1938: 131–132]; *aissalaidēs, sasakaujas, nuosabeidzas, atsadusēju; nuosraudi; apsiju* u. c. Rucavā [Ābele 1927: 137; Ozola 2007: 392–393]; *iesalikt, nuosamazgāju, piesamete, sasarunāt; atsadzērties, sasapazināmies, sasaspiestuos* u. c. Sventājā [Ozola 2004: 98–99].

Verbu pagātnes ē-celmu lietojums. Piemēram, vsk. 3. pers.: *Kad es ganos izgriezu kājīnu, vecā māte mani novede pie Šķibraga Andriķines* [SDz I 36]; *Situ, situ tautu galdu līdz atlēce šķēmelīte* [SDz III 37]; dsk. 1. pers.: *Panācēm māsīnu tautīnu klēti..* [SDz I 22]; *Are, nu jāteic tā: braucēm, braucēm, caur mežu mežiem, pa ceļu ceļiem..* [SDz II 17]; *Mēs atvedēm otru pasi!* [SDz III 9]; dsk. 3. pers.: *Kur tautīnas pūru vede / Stalti brauce sirmi zirgi..* [SDz II 45].

Vēl minamas tādas pagātnes ē-celma verbu formas: *atvēre, ause, cēle, jēme, lēce, nodeve, pabāze, pacēle, palaide, pārvede, pūte, sasēde, sviede, tvēre, vēre* u. c. [sk. SDz I–III].

Pagātnes ē-celmu lietojums Lejaskurzemes izloksnēs agrāk bijusi raksturīga parādība. Piemēram, A. Ābele no Rucavas izloksnes devusi plašu pagātnes ē-celma verbu sarakstu: 34 darbības vārdus, piemēram, (*at*)*krite, brēce, deve, lūdze, mete, nāce, nebrauce, nese, teice* (vsk./dsk. 3. pers.), *džāvēm, ēdēm, kavēm, šāvēm, vedēm* u. c. (dsk. 1. pers.) [plašāk sk. Ābele 1928: 136]. Līdzīgas formas lietotas arī Gramzdā un Kalētos: *atvežu, par'nešu; atnešu vežu* (vsk. 1. pers.), *vede* (vsk./dsk. 3. pers.), *vedēm* (dsk. 1. pers.), *vedēt* (dsk. 2. pers.) [plašāk sk. Ābele 1929, 109]. Taču, kā norāda A. Ābele, „[...] pat visvecākie gramzdinieki lietā ē-celmu vietā arī ā-celmus” [Ābele 1929: 109], un Pērkonē, piemēram, *ēde, nese, vede* (vsk./dsk. 3. pers.), kas dzirdamas vairs tikai retumis [Valtere 1938: 131], kā arī Nīcā, piemēram, *brauču, (ap)mešu, iznešu, pārnešu* (vsk. 1. pers.), *āve, deve,*

grieze, nese, pūte, sviede, šņāce (vsk./dsk. 3. pers.), kas 20. gs. 80. gadu beigās Nīcā vēl saklausītas visai bieži [par to Bušmane 1989: 209–211]. Pagātnes ē-celma formas reģistrētas arī Sventājas izloksnē: *apsūce, deve, izmine, laide, vede* (vsk./dsk. 3. pers.) u. c. [par to Ozola 2004: 99].

Verbu pagātnes forma ar *-ava* fiksētas divas reizes: *labu meitu caur pirtes lodzīnu nolūkava* [SDz I 30], *Kā mūs visus pamielava / Robežnieku māmulīte* [SDz III 28]. Tās parasti tiek lietotas verbiem, kas nenoteiksmē beidzas ar *-uot*.

Lidzīgas formas ar *-ava* saglabājušās plašāk Lejaskurzemē, piemēram, Aizvīķos, Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Rucavā, taču daļā izlokšņu tās galvenokārt bijušas pasīvās leksikas sastāvdaļa [par to Reķēna 1995: 16]. Sal. arī piemērus: *skalavām drānas* Aizvīķos, *nemelavu, aizligava, nezaļava* Kalētos [Ābele 1929: 109]; *plekstes zvejava, tur mēs dzīwavam, vardava ruozi, mums neslimava zirgi* u. c. Sventājā [Ozola 2004: 98]. Kaut gan A. Ābele tādus vārdus kā (*iz*)*skalavām, melavu, nedzievava, nuodzīvava, nuolīgava, pamielavu, puškavās* no Rucavas min kā regulāras formas verbus, kas nenoteiksmē beidzas ar *-uot* [par to Ābele 1928: 136], taču, aprakstot Gramzdas draudzes izloksnes, A. Ābele min, ka formu ar *-avā* vietā „tagad arī vecie ļaudis lietā tikai formas ar *-uoju*” [Ābele 1929: 108]; savukārt 20. gs. 60. gados Rucavā pierakstītas tādas formas kā *pamielavu, nuobucāvu, pabaļavu, ziņavām* u. tml. [par to Ozola 2007: 391].

āio-celmu darbības vārdu lietojums. J. Ķībura manuskriptā verbi ar izskauņu *-āt* konstatējami samērā plaši: *Vedat to Spannelini dancāt!* [SDz I 48]; *Pirma reizu dancāt ved vedējtēvs un vedējmāte* [SDz III 23]; *Un ar pasaule jādzievā..* [SDz II 29]; *Māra .. dod tiem jaunajiem savu svētību – visu mūžu dzie-vā-jot!* [SDz III 13]; *Skraidā vēl apkārt!* [SDz I 23]; *Vēl tas Ķaupīnc bērza galonē šūpājas?* [SDz I 28]; *No upmalas uz noleju vienc raibais taurīnc skraidāja* [SDz II 35]; *Pagai, ka es sākšu ziņgāt* [SDz I 32]; *Lai tek zupa ziņgādama gar pautiem zābakos* [SDz II 34] u. c.

Šādas verbu formas fiksētas arī 1685. gada Jāņa Langija vārdnīcā [Langijs 1685; vairāk par vārdnīcā iekļautajām formām sk. Laumane 2004: 10]. Tās sastopamas arī daiļliteratūras tekstos, kuros atspoguļota Lejaskurzemē lietotā valoda, piemēram, J. Janševska romānā „Dzimtene”, kur spilgti atklātas Nicas izloksnes bagātības, minēti vārdi: *draiskāties, vaināt, uzpiipāt, dancāt // dancot* u. c. [Bušmane 2004: 70; plašāk par *āio-celmu* formām Rucavas izloksnē u. c. Lejaskurzemē, piem., Gramzdā, Pērkonē, sk. Markus-Narvila 2010: 20–36].

Uz šo formu produktivitāti Lejaskurzemē, piemēram, Nīcā, Pērkonē, Rucavā, Skrundā, norāda arī M. Rudzīte, minot tādas formas kā *balvāt*, *būvāt*, *dancāt*, *dzievāt* vai *dzīvāt* ‘strādāt’, *drīvāt*, *klibāt*, *maurāt*, *pumpāt* ‘pogāt’, *pīpāt*, *skraidāt*, *skuolāt*, *šķiņķāt*, *vaināt*, *vilāt*, *žūpāt* u. tml. [Rudzīte 1995: 72]; sal. arī *rīvāt* Aizvīķos, *skraidāt*, *žūpāt*, *brūvāt*, *pīpāt*, *būvāt* Gramzdā, *dancāt* Kalētos [Ābele 1929: 108], *bādāties*, *dancāt*, *dzievāt*, *kavāt*, *skuolāt*, *šķiņķāt*, *šūpāt*, *vaināt* u. c. Pērkonē [Valtere 1938: 131].

Bārtā verbi ar -āt dzirdami arī 21. gs. (2014. gada ieraksti), piemēram: *es ar esu zāgājusi. un katrs velk, zāgā. vīrs mācēja uzvīlāt* (L. P.); *kaut kur pienaglāja. divi vīri dakšā* (V. U.); *ņēma ārā un skalināja* (D. A.); *tie visi ir izzāgāti un pruom. jā, jā, dancāja!* (Z. D.); *ta viņi akal zāgāja tuos kuokus* (E. R.).

Secinājumi

J. Kībura literārie autorteksti ir labs izpētes objekts, tajā spilgti saskatāmas Lejaskurzemes izlokšņu morfoloģiskās īpatnības. Tēlojot 19. gs. otro pusī, autors nav māksligi *arhaizējis* izloksnes runu, viņa minētie valodas fakti atsevišķas Lejaskurzemes izloksnēs (piem., Bārtā, Nīcā, Rucavā, Kalētos) sastopami arī 21. gs.

Izloksnei raksturīgās substantīvu formu īpatnības:

- 1) avotā konstatēts plašs ē-celmu (piem., *ace*, *klēte*, *nakte*) un ā-celmu (*kranta*, *pīpa*, *reiza*) lietojums;
- 2) substantīviem saglabātas senās locījumu formas: senais datīvs (siev. dz. vsk. galotne *-i*) un senais instrumentālis (vīr. dz. dsk. galotne *-is*); fiksēti Lejaskurzemes izloksnēm raksturīgie piedēkļi: *-el-* (*gabalelis*, *mūrelis*, *skutulelis*, *zeķeļi* u. c.), *-in-* (*akmins*, *circinis*, *meitime*, *zemine* u. c.), *-in-* (*liepīna*, *māmīna*, *meitīna*, *pūrīn(i)s*, *sievīna* u. c.).

Raksturīgākās verbu formu īpatnības:

- 1) konstatēts plašs atgriezenisko formu lietojums; visbiežāk izmantots formants *-sa-*, kas raksturīgs visai Lejaskurzemei (*apsasēsties*, *pasarakstīties*, *sasavākties*), izmantots arī formants *-s-* (*nos^griezuse*, *sasturīties*), bet sporādiski – reģionam netipiskais *-se-* (*paseraušu*);
- 2) saglabājušās no literārās valodas atšķirīgas arhaiskas verbu celmu formas, piemēram, ē-celma verbu lietojums (vsk./dsk. 3. pers. formas *ause*, *cēle*, *jēme*, *tvēre*, *vēre* u. c.), pagātnes verbi ar izskaņu *-ava* (*nolūkava*, *pamielava*), āio-celmu verbi (*dancāt*, *dzievāt*, *skraidāt*, *šūpāt*, *ziņgāt* u. c.).

LITERATŪRA

- Ābele, A. Rucavas izloksne. No: *Filologu biedrības raksti*, VIII. – Rīga: J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1928, 135.–144. lpp.
- Ābele, A. Gramzda draudzes izloksne. No: *Filologu biedrības raksti*, IX. – Rīga: J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1929, 89.–113. lpp.
- Bušmane, B. Lejaskurzemes izlokšņu bagātības J. Janševska romānā „Dzimtene”. No: *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. – Liepāja: LiePA, 2004, 61.–80. lpp.
- Bušmane, B. *Nicas izloksne*. – Rīga: Zinātne, 1989. 351 lpp.
- Dzintars, N. Refleksīvie verbi Dienvidrietumkurzemes izloksnēs. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums* 6. – Liepāja: LiePA, 2002, 84.–93. lpp.
- Endzelins, J. *Latviešu valodas gramatika*. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 1100 lpp.
- Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- Ķiburis, J. *Sendienu dziesma*. Senās Bārtas etnogrāfijas un folkloras skate. I cēliens: vakarošana – pūra locišana; II cēliens: kāzas; III cēliens: ligavas un pūra pārvešana. Manuskripts.
- Laumane, B. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības. No: *Onomastikas apcerējumi*. – Rīga: Zinātne, 1987, 125.–169. lpp.
- Laumane, B. Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā (1685). No: *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. – Liepāja: LiePA, 2004, 5.–20. lpp.
- Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Karšu un komentāru autori B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. – Rīga: Zinātne, 1999. 404 lpp.
- Latviešu valodas dialektu atlanta materiāli*. Glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Markus-Narvila, L. Par dažiem mazpētītiem Bārtas izloksnes materiāliem. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums* 18 (1). – Liepāja: LiePA, 2014, 189.–202. lpp.
- Markus-Narvila, L. Produktīvie Rucavas izloksnes lietvārdū piedēkļi. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums* 12(1). – Liepāja: LiePA, 2008, 104.–122. lpp.
- Markus-Narvila, L. Rucavas izloksnes ājo-celmu verbi. No: *Linguistica Lettica* 19. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 20.–36. lpp.
- Ozola, I. Turpat blakus Rucavai: Sventājas latviešu izloksne. No: *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. – Liepāja: LiePA, 2004, 92.–109. lpp.
- Ozola, I. Gramatiskās īpatnības un to pārmaiņas rucavnieku valodā. No: *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklora, valoda*. – Liepāja: LiePA, 2007, 379.–400. lpp.
- Pirāga, M. *Skrundas izloksnes apraksts*. Zin. red. I. Ozola. – Liepāja: LiePA, 2006. 144 lpp.

- Plāķis, J. Latvijas vārdi un pavārdi. 1. daļa. Kurzemes vārdi. No: *LU raksti. Filol. un filoz. sērija, 4. sēj.* – Riga, 1936. 303 lpp.
- Reķēna, A. Verbu formu paralēles latgaliskajās, Zemgales sēliskajās un kursiskajās izloksnēs. No: *Latvijas ZA Vēstis:* A daļa. 1995, Nr. 3/4, 14.–22. lpp.
- Rudzīte, M. Latviešu valoda Kurzemē. No: *Kurzeme un kurzemnieki:* Apraksti. Kartes. Attēli. – Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1995, 69.–75. lpp.
- Rūķe-Draviņa, V. *Diminutive im lettischen.* – Lund: Ab. Ph. Lindsteds Univ. – Bokhandel, 1959. 408 S.
- Valtere, E. Pērkones izloksne. No: *Filologu biedrības raksti, XVIII.* – Rīga: A/s J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1938, 123.–135. lpp.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas
„Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projekta
„Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” ietvaros.

Veronika RUŽA
(Daugavpils Universitāte)

Sintaktisko struktūru īpatnības dzīvesstāstu valodā

Summary

The Features of Syntactic Structure in the Language of Life Stories

Oral history sources are interdisciplinary narratives that are interesting not only for historians, culture historians, but also for linguists, because they provide a rich material for the research on colloquial speech and dialectology. Oral history narratives mainly consist of several persons' life stories. We used collection resources of Daugavpils University Oral History Centre and Daugavpils Mark Rotko Art Centre to draw research for the publication. There are addressed typical features of colloquial language syntactic structures: expressions, compactions, sentence abruptions, reductions, and parcellation that are based on life story texts. The morphological setting of these constructions is also drafted.

It is concluded that in these constructions of life stories there is characteristic regularity set by the specific kind of the text: it is a dialogue of an interviewer and a narrator. The syntactic formation of each text also depends on several extralinguistic conditions: the place, time, purpose, and atmosphere of the interview, the narrator's psychological condition, ability to tell and analyse, and also the narrator's linguistic wealth.

Key words: oral history, life story, colloquial speech, syntactic structure, expression, compaction, abrupture of a sentence, reduction, parcellation

*

Mūsdieni valodnieciskajos pētījumos arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta sarunvalodas izpētei, jo tā ir dzīvā valoda, kurā atklājas visas valodiskās sistēmas aktualitātes. Reizēm vārdos „jāietērpj” kaut kas tāds, kam runātājs nespēj momentāni atrast atbilstošu leksiku vai gramatisku „ietērpu” – vārdu, formu, terminu, vārdu savienojumu u. tml. Latvijā arvien plašāk dažādos aspektos tiek pētīta sarunvaloda, vairāk uzmanību pievēršot leksiskajam un gramatiskajam aspektam.

Sarunvalodas teksti visbiežāk ir mutvārdu formā, tas nozīmē, ja tos nefiksē, šie teksti nesaglabājas. Tātad, lai sarunvalodas teksts tiktu saglabāts, vispirms tas jāfiksē audīali (informācijas nesējā), tad jāatsifrē un jāfiksē rakstveidā. Protams, fiksē tikai tos tekstus, par kuriem rodas kāda īpaša interese.

Sarunvalodas izpētē valodniekiem pateicīgs materiāls ir mutvārdu vēstures krājumu dotumi. Mutvārdu vēstures pētniecībai Latvijā nav senu tradīciju, šis darbs ir aizsācies tikai 20. gadsimta beigās. Pārņemot pasaules pieredzi, mutvārdu vēstures pētnieki jau ir devuši savu pienesumu šini jomā: tiek vākti materiāli, veidoti krājumi, publicēti raksti un grāmatas. Daugavpilī mutvārdu vēstures materiālu krājumi glabājas Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrā, Marka Rotko mākslas centrā, Daugavpils novadpētniecības un mākslas muzejā. Te atrodamas atmiņas par senākiem un ne tik seniem laikiem un notikumiem, dažādu personu bērnības atmiņas u. c. Daļa šo materiālu ir atšifrēta un transkribēta, daļa arvien vēl atrodama tikai audioierakstos.

Kā rodas mutvārdu vēstures naratīvi: 1) teicējs stāsta savas atmiņas vai dzīvesstāstu, ko intervētājs fiksē audīli informācijas nesējā; 2) tālāk šie teksti tiek transkribēti. Mutvārdu vēstures naratīvu transkribēšana ir sarežģīts process, jo ir jāsaglabā autentiskums. Līdz ar to transkribētie mutvārdu vēstures avoti ir autentiski sarunvalodas naratīvi.

Mutvārdu vēstures pētniecības centrālais virziens ir cilvēku dzīvesstāstu izpēte. Audioieraksts parasti top kā divu personu – intervētāja un teicēja – dialogs. Intervētājs pirms došanās uz sarunu uzzina kaut skopu informāciju par teicēju un aptuveni prognozē jautājumus (vismaz intervijas sākumam). Savukārt teicēja atbildes ir spontānas, nereti emocionāli piesātinātas (jo cilvēks atsauc atmiņā notikumus, pat visu savu dzīvi). Teicēja stāstījuma sintaktiskā uzbūve ir piesātināta ar iespraudumiem un iestarpinājumiem, teikumu aprāvumiem, atkārtojumiem, sarunvalodai raksturīgām morfoloģiskām formām un leksisku.

Valodniece N. Naua norāda, ka „[...] spontāna runa nav redīgējama – reiz izteiktu vārdu nevar dzēst, runātājs var tikai labot savu teikto ar jauniem vārdiem” [Naua 2007: 84]. To pašu uzsver arī vēsturnieki: „[...] ir lietas, ko grūti pārnest uz drukāto tekstu” [Melāne 2015]. Dzīvesstātos ir daudz sintakses līmeņa valodas īpatnību, kas regulāri atkārtojas dažādu teicēju tekstos. Visbiežāk šīs īpatnības nosaka dažādi ekstralengvistiski faktori (bailes no audiotehnikas, kas nereti sākumā samulsina teicēju; psiholoģiski pārdzīvojumi, ko uzzundī atmiņas; subjektīva sniegtais informācijas svarīguma gradācija u. c.).

Piemēram:

Intervētājs: Pastāstiet, lūdzu, savu dzīvesstāstu!

Teicējs: Nu... ko... Jūs tagad šito jau rakstīsiet? [intervējamā ir manāmi satraukusies] [DU MVC]

Dzīvesstāstu tekstos ļoti izplatīta parādība ir izsacījumi, kurus veido palīgvārdi, uzrunas konstrukcijas, arī patstāvīgas nozīmes vārdi. Šādi izsacījumi kļūst saprotami un iegūst saturu tikai kontekstā, dzīvesstāstos tā noteikti ir dialoģiskā vienība, ko veido intervētāja un teicēja teksts – visbiežāk jautājums un atbilde. Kā D. Bormane uzsver, dzīvesstāsts top kā individuāla refleksija, bet funkcionē – dialogā [Bormane 2010: 99]. Un, protams, ka tikai dialogā (dialoģiskā vienībā) top skaidrs, kas slēpjelas aiz *jā*, *nu jā*, *nē*, *hm*, *ā* u. c.

Piemēram:

Intervētājs: Kurš ir kurš?

Teicējs: Nu jā. [DRMC]

Parasti partikulu izsacījumos vārdi tiek atkārtoti divas vai pat trīs reizes. Ar atkārtojumu teicējs, reizēm arī intervētājs, aizpilda pauzes, kas rodas domāšanas procesā, uzsver pateiktā nozīmīgumu, pauž kādu emocionālu pārdzīvojumu.

Piemēram:

Intervētājs: Tāds kā pikniks, jā?

Teicējs: Jā, jā... [DU MVC]

Intervētājs: Un pionieros jūs arī nebijāt?

Teicējs: Nē, nē, nekur nebiju, nebiju. [DU MVC]

Intervētājs: Jums tā nu bija kāds pulkstenis kādreiz?

Teicējs: Bij. Bija, jā. [DU MVC]

Teicējs: Nezinu, man nav tādu ekstra, ekstra piedzīvojumu, ekstra, ekstra slēdzienu, ekstra huligānisma neesmu taisījis, es ekstra izcilnieks i neesmu bijis [...]. Mācījos i mācījos tā. [DU MVC]

Teicējs: Jā, ir, ir. Es saku, ir mans klassesbiedrs [...]. [DRMC]

Tātad izsacījumos ļoti raksturīgi ir blīvējumi un kāršojumi, par ko I. Lokmane saka, ka „sarunvalodā mēdz būt daudz kā vajadzīgu, tā nevajadzīgu atkārtojumu – gan tāpēc, ka reizē runājam un domājam, gan pastiprinājuma nolūkā, lai klausītājam kas svarīgs nepaslīdētu garām” [Lokmane 2005: 37].

Savukārt J. Rozenbergs vārdu blīvēšanu uzskata par vienu no stilistisko potenču realizācijas veidiem, kas izpaužas vairākos valodas līmeņos, tostarp teikuma un teksta pakāpē, un kas vērtējams ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi [Rozenbergs 1995: 36–37]. Blīvējumi un kāršojumi liecina arī

par sarunvalodas automatizāciju, jo, kā jau teikts iepriekš, dažādu autoru tekstos ir vērojama vienu un to pašu konstrukciju regulāra realizācija ar vienādu mērķi un saturu.

Izsacijumos parādās vēl viena sarunvalodai raksturīga sintakses īpatnība – teikumu aprāvums. Teikumu aprāvumu izraisa gan ārēji cēloņi (kāds iejaucas sarunā, nejausi atskan kāds troksnis, kāds ienāk u. tml.), gan cilvēka iekšējie faktori (meklē istos vārdus, mēģina atcerēties, kaut ko noklusē u. tml.). Dzīvesstāstu tekstos dominē iekšējie cēloņi.

Piemēram:

Teicējs: Un es atceros, ka viņš bija kaut kur Skrudalienas pusē, tur mēs braucām pie ... ciemos pie tiem saimniekiem, tur ... [DRMC]

Teicējs: Un esmu otrs bērns, brālis ir divus gadus vecāks par mani, Zigurds ... [DRMC]

Intervētājs: Un tēvam bija saimniecība?

Teicējs: Saimniecība... Nu agrāk tas bija... Jā, bet ... bet padomju laikos visu saimniecību likvidēja kolbozos. [DU MVC]

Sarunvalodai raksturīgas dažādas teikuma struktūras nepilnības, sadalījums. Dzīvesstāstu tekstos no šim nepilnajām struktūrām visbiežāk vērojami reducējumi (izlaidumi) un parcelējumi (izteikuma struktūras sadalījumi divos vai vairākos komunikātos). Turklat nereti abi šie sintaktiskie procesi ir vērojami vienlaikus. L. Lauze norāda, ka vienkārša teikuma modeļa sadalīta realizācija latviešu sarunvalodā ir raksturīga parādība, kas galvenokārt vērojama dialogos [Lauze 2004: 64].

Piemēram:

Intervētājs: Bieži tēvs brauca uz tirgu?

Teicējs: Vispār katru nedēļu. Katru nedēļu! Divas reizes, dažreiz i reizi, kā kad, bet nu tas bija katru nedēļu. [DU MVC]

Intervētājs: Ar ko jums asociējas Daugavpils, vai ko jums pašam nozīmē šī vieta?

Teicējs: Nu kā, mana dzimtene [smaida]. Dzimtā puse. [DRMC]

Teicējs: Nu, es piedzimu... 3... 1931. gada 28. janvāri... Kārļa dienā... Daugavpils... nu, Daugavpils slimnīcā. [DRMC]

Kā liecina minētie fragmenti, gan parcelācijas, gan redukcijas gadījumos ir vērojami arī vārdu blīvējumi, teksta aprāvumi.

Tātad mutvārdu vēstures avoti ir starpdisciplināri naratīvi, kuri interesē ne vien vēsturniekus, kultūrvēsturniekus, bet arī valodniekus, jo tajos atro-

dams bagātīgs materiāls sarunvalodas pētījumiem. Mutvārdu vēstures naratīvus veido galvenokārt dažādu personu dzivesstāsti.

Pamatojoties uz dzivesstāstu tekstiem, publikācijā aplūkotas sarunvalodai tipiskas sintaktiskās struktūras ipatnības: izsacījumi, blīvējumi, kāršumi, teikuma aprāvums, redukcija un parcelācija. Ieskicēts šo konstrukciju morfoloģiskais noformējums.

Aplūkotajām konstrukcijām dzivesstāstu pierakstos ir raksturīga regulitāte, un to nosaka teksta veids: tas ir intervētāja un teicēja dialogs. Katra teksta sintaktiskā uzbūve ir atkarīga arī no dažādiem ekstralīngvisiskiem apstākļiem: intervijas vietas, laika, nolūka un atmosfēras, teicēja psiholoģiskā stāvokļa, prasmes stāstīt un analizēt, arīdzan no teicēja valodas bagātības.

Publikācijā izmantoti Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra un Daugavpils Marka Rotko mākslas centra krājumu dotumi.

SAĪSINĀJUMI

DU MVC – Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra krājums

DRMC – Daugavpils Marka Rotko mākslas centra krājums

LITERATŪRA

Bormane, D. Viens dzivesstāsts – divi teksti: no mutiskā uz rakstīto. No: *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai klūtu par zviedriem.* – Rīga: Zinātne, 2010, 102.–103. lpp.

Lauze, L. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā.* – Liepāja, 2004. 195. lpp.

Lokmane, I. Liekvārdība plašsaziņas līdzekļos. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 1. sēj. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 31.–38. lpp.

Melāne, Z. Priekšvārds katalogam *Pēteris Martinsons. Latgalē dzimušu mākslinieku dzivesstāsti.* – Daugavpils: Daugavpils Marka Rotko mākslas centrs, 2015.

Naua, N. No balss līdz rakstam – mutvārdu stāstijuma atšifrēšanas problēmas un iespējas. No: *Spogulis. Dzivesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība.* – Rīga: LU FSI, 2007, 83.–94. lpp.

Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. 231. lpp.

Dzintra ŠULCE
(Liepājas Universitāte)

Pārdomas par dažiem valodas jautājumiem „Latviešu valodas gramatikā” normatīvā aspektā

Summary

Reflections on Some Language Issues in “Latvian Grammar” in the Normative Aspect

The creation process and the content of “Latvian Grammar” have long been the point of discussion at different meetings and gatherings organised by the involved people, presenting the derived ideas and researches at international and local scientific conferences and publications in Latvia and beyond.

It is generally known that academic grammar is a normative one. It has been recognized many times during the creation process of “Latvian Grammar”.

When working with the recently published “Latvian Grammar” and analysing its content, more and more often a conclusion arises that the interpretation of the issues included in certain chapters differs significantly; inconsistencies can be observed, thereby creating contradictions within the framework of one book. Editions of the normative character should not include untested (and quite often erroneous) examples and subjective assertions. Disputable issues should be discussed at seminars, meetings or scientific conferences and reflected in collections of articles.

Certain problematic language practice issues could be a matter for discussion at the sittings of the Latvian Language Expert Commission, for example, accepting parallel versions in case they already exist in the language practice. As the analysed material shows, it would be useful to conduct a wide survey among the language users on the problematic language practice issues, as the former took place only in 1960 and no longer reflects the objective language use nowadays.

Naturally, the authors of any edition are entitled to their own views and presentation of the material but only within the framework of scientificity of the corresponding field. Ignoring (distorting) the principle of scientific approach can create inevitable consequences in the Latvian language content acquisition, therefore the competence and responsibility of the authors, reviewers, and editors for preparing an academic edition should be increased.

Key words: *academic grammar, assessment of its content, solution of problematic issues*

*

Ir izdota ilgi gaidītā „Latviešu valodas gramatika” [turpmāk LVG 2013]. Tās tapšanas ceļš ir bijis visai nopietns un sarežģīts. LVG izstrādes gaita un saturs tika apspriesti dažādās sēdēs un sanāksmēs, tika organizētas darba grupas un diskusijas, „[...] gūtās atziņas un pētījumi ir publiskoti starptautiskās un vietējās zinātniskās konferencēs un publikācijās Latvijā un ārpus tās” [LVG 2013: 19], piemēram, šiem jautājumiem tika veltīta atsevišķa darba sekcija „Latviešu valodas gramatika: problēmas un risinājumi” Apvienotajā Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresā un Letonikas 4. kongresā Rīgā no 2011. gada 24. oktobra līdz 27. oktobrim. Ar jaunās gramatikas sagatavošanas problēmām varēja iepazīties plašā materiālu kopā „Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli” [Koncepcija 2008].

Kā ir atzīts gramatikas saturu apspriešanas laikā, autoriem vajadzētu „vienoties par gramatikas teorētiskā izklāsta modeli, tās izstrādes metodiskajiem un tehniskajiem principiem; [...] nezaudējot savu individualitāti un pieeju atšķirības, kompromisu meklēšanas un vienošanās gaitā klūt par vienota pētījuma – latviešu valodas gramatikas – dalībniekiem” [Koncepcija 2008: 10].

No 2008. gada līdz 2011. gada decembrim gramatikas pirms variants tika izstrādāts Dainas Nitiņas vadībā. Viņa ir akcentējusi: „Gramatikai ir jāsniedz priekšstats par to, kāda pašreiz ir latviešu valoda, un tas nav viegls uzdevums. Akadēmiskajai gramatikai vajadzētu būt labai padomdevējai, kas mudinātu piesargāties no valodas kvalitātei bīstamām parādībām, mācītu nošķirt visiem latviešu valodas stiliem kopējo no tā, kas pieņemams ikdienas runā, bet neiederas rakstos vai paaugstināta stila valodā” [Nitiņa 2014: 225].

Vispārizināms ir fakts, ka akadēmiskā gramatika ir normatīva gramatika. Tas neskaitāmas reizes ir atzīts arī LVG izstrādes laikā:

„To, ka jaunā latviešu valodas gramatika sniegs atbildes uz daudziem valodas praktiskās lietošanas jautājumiem, [...] gaida skolotāji, tekstu redīgētāji un citi valodas lietotāji. [...] normatīvo aspektu gramatikas autori neverēs nolikt malā un par to nāksies vienoties konceptuāli” [Nitiņa 2014: 223].

Pašreiz arvien biežāk izskan apgalvojums, ka publicētais apjomīgais darbs nav normatīvā gramatika. Gramatikas priekšvārdā tā ir nosaukta par jauno akadēmisko gramatiku [LVG 2013: 19], taču šāds skaidrojums

nenoliedz normatīvo aspektu, jo *akadēmisks* ir „*zinātniski pārbaudīts, pilnīgs, piem., akadēmisks izdevums*” [SV 2008: 29]. Arī par lietojuma ierobežojumu LVG nav nekādu īpašu norāžu, bet par mērķauditoriju ir teikts:

„*Gramatika paredzēta valodniekiem, latviešu valodas skolotājiem, augstskolu pedagogiem, studentiem un citiem interesentiem*” [LVG 2013: 21].

Tieši skolotāji un studenti arī visbiežāk gribētu izmantot šo jauno izdevumu, taču ne vienmēr saprot, kā vērtēt atsevišķu valodas jautājumu traktējumu un minētos piemērus. Šī raksta mērķis nav norādīt uz kādām nenozīmīgām drukas kļūdām vai sīkām neprecizitātēm, jo tādas var gadīties ikvienā izdevumā (arī redaktors vai recenzents diemžēl ne vienmēr visu var pamānīt). Raksta pamatdoma ir pavisam cita – paskatīties uz LVG saturu plašāk, arī salīdzinot vienu un to pašu jautājumu izklāstu dažādās gramatikas nodaļās un citos normatīvajos avotos.

Strādājot ar LVG un analizējot tās saturu, arvien biežāk nākas secināt, ka autoru sākotnējā iecere – *akadēmiskajai gramatikai vajadzētu būt labai padomdevējai* – tomēr pilnībā nav realizēta, atsevišķās nodaļās iekļauto jautājumu interpretācija būtiski atšķiras, ir vērojamas nekonsekvences, līdz ar to veidojas pretrunas viena darba ietvaros.

Jaunajā gramatikā parādās vairākas valodniecības skolas, uzskatu un koncepciju dažādība, ir vērojama valodas parādību atšķirīga interpretācija (grūti spriest – tas ir pluss vai mīnuss). Joprojām nav konkrētu atbilžu uz vairākiem būtiskiem valodas jautājumiem, arī praktiskā lietojuma problēmas nereti paliek neatrisinātas. Nenoliedzami, ka, „*izmantojot valodu kā saziņas līdzekli, mēs esam spiesti par to interesēties – mēs vērtējam vārdu krājumu, gramatisko uzbūvi, skanējumu un spējam ietekmēt arī valodas attīstību*” [Auziņa 2014: 131]. Nozīmīgs paligs šajā procesā varētu būt arī LVG.

Raksta izstrādes laikā tika salīdzināti dažādi valodnieciskie izdevumi, un šķiet, ka galvenais normatīvais avots latviešu valodā joprojām ir un paliek „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca” [LVPPV 1995]. Jaunākajos izdevumos nevajadzētu iekļaut nepārbaudītus (un bieži vien nepareizus piemērus un subjektīvus apgalvojumus). Tas lieku reizi mulsina valodas lietotāju un neveicina literārās valodas apguvi. Diskutējamie jautājumi būtu apspriežami semināros, sēdēs vai zinātniskajās konferencēs un iekļaujami rakstu krājumos, nevis izdevumos ar normatīvu raksturu.

Piemēram, par atsevišķiem sintakses izpētes jautājumiem saistībā ar citām valodniecības nozarēm un nepietiekamu morfoloģijas un sintakses teorētisko saikni gramatikas tapšanas gaitā ir izteikusies viena no LVG autorēm Linda Lauze. Analizējot dažādu autoru paustos viedokļus, viņa akcentē: „[...] vajadzētu pārvērtēt, vai ir pamats paplašināt konteksta substantivējumu izpratni morfoloģijā, konkrētāk, uzskatīt, ka „par konteksta substantivējumu var kļūt jebkurš īpašības vārds, ja tekstā ir izlaists lietvārds, kuru tas apzīmē“ (pasvītrojums mans – L. L.) (Kalme, Smiltniece 2001, 85)” [citēts pēc Lauze 2012: 31].

Kaut arī mūsdienās ir vērojama spēcīga neliterārās sarunvalodas un citu valodu ietekme, „*tomēr par normu noteikšanas pamatu nedrīkst izvirzīt tikai valodas prakses masveidīgumu un kāda varianta lietošanas biežumu. Nedrīkst vieglprātīgi atcelt pamatotas, valodas sistēmā balstītas normas tikai tāpēc, ka kāda cita valodas parādība ir plašāk sastopama*” [Strautiņa, Sulce 2009: 8].

Turklāt vienmēr ir jāatceras, ka maiņa vienā valodas apakšsistēmā uzreiz izraisa pārmaiņas kādā citā. Šādas saiknes un konsekvences trūkumu diemžēl var vērot arī LVG. Piemēram, to var konstatēt, salīdzinot ar vēstu-risko līdzskaņu mijus saistīto jautājumu izklāstu LVG nodaļas „Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi un likumi” [LVG 2013: 89–95], „Galvenās latviešu valodas pareizrunas jeb ortoepijas problēmas” [LVG 2013: 136–137], „Morfonoloģija” [LVG 2013: 158–165], „Morfoloģija” [LVG 2013: 357–366].

Vienmēr derētu pārbaudīt minēto piemēru pareizību, kaut vai lokāmos un nelokāmos lietvārdus mūsdienu latviešu valodā, jo, piemēram, lietvārds *flamings* [sal. LVPPV 1995: 227; SV 2008: 260; LVV 1993: 219; arī www.tezaurs.lv] LVG tekstā pēkšņi ir kļuvis nelokāms – *sārts flamingo* [LVG 2013: 335], kaut gan nelokāmo lietvārdu piemēru valodā ir pietiekami daudz, un diez vai vajadzētu minēt nepārbaudītus faktus. Valodniecības terminu rakstībā būtu jāievēro konsekvence, arī vārdu koprakstījums vai šķirtrakstījums, sevišķi – atbilstošajā nodaļā viena paragrāfa ietvaros, piemēram:

- „1. *Nelokāmajiem sugas vārdiem ir vīriešu dzimtes nozīme.* [...]”
2. *Nelokāmie īpašvārdi iegūst tādas dzimtes nozīmi, kāda ir atbilstošajiem sugasvārdiem jeb apelatīviem [...]”* (pasvītrojums mans – Dz. Š.) [LVG 2013: 335–336]. Sal. *sugasvārds* [LVPPV 1995: 772; VPSV 2007: 381].

Iedzīlinoties atsevišķu jautājumu apskatā, diemžēl nākas secināt, ka LVG autori reizēm nav spējuši vienoties par kādas valodas parādības optimālu izklāstu vietu un veidu, piemēram, vietām saturiski tiek atkārtota viena un tā pati informācija sadaļā „Vārda uzsvars” [LVG 2013: 120–122] un „Vārda uzsvara normēšana” [LVG 2013: 123–125], gan atkārtojot teoriju, gan minot vienus un tos pašus piemērus – par paralēlvariantu lietošanu [sal. LVG 2013: 120; 123], par vārda nozīmes maiņu atkarībā no uzsvara lietojuma [sal. LVG 2013: 120; 123], par uzsvara maiņu emfātiskā runā [sal. LVG 2013: 121; 124]. Salīdzinoši liela uzmanība ir pievērsta paliguzsvaram [LVG 2013: 121–122], kaut gan tieši tam ikdienas lietojumā nav būtiskas nozīmes.

Saistībā ar zilbes intonācijas lietojumu būtu jāievēro konsekvence, un šos jautājumus arī vajadzētu aplūkot divās nodaļās [sal. ar vārda uzsvaru], jo tas lielā mērā ir arī pareizrunas jautājums, taču šie jautājumi ir aplūkoti tikai vienā sadaļā „Valodas suprasegmentālās jeb prosodiskās vienības” [LVG 2013: 104–106], neko jaunu nepiedāvājot saistībā ar pareizrunu. Zilbes intonācijas normēšanā paliek diskutējami jautājumi par triju (resp. stieptā, krītošā un lauztā) vai divu intonāciju (resp. stieptā un nestieptā) sistēmu lietošanu latviešu valodā.

Lai novērstu nekonsekvenci svešvārdu atveidē un sekmētu vienotu svešvārdu pareizrakstību, par atsevišķu internacionālismu izrunu un rakstību mūsdienās lemj Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK), un tās ieteikumiem ir normatīvs raksturs, piemēram, *cukini*, *tornādo*, *pomelo*, *samits*, *piraija*, *karaoke*, *tekvondo*, *hohoba*, *ehimācija* [LVEK sēdes protokols Nr. 15, 2011. gada 16. novembrī; Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/leumi.html> (28.01.2015)]. Diemžēl LVG ir minēts piemērs ar normai neatbilstošu īso patskani – „*Cepsts cukini ar astoņkāju konserviem*” [LVG 2013: 336]. Tā kā internacionālismos patskaņu kvantitātei nav fonoloģiskas nozīmes, tad to lietošanā lielā mērā ir jāievēro oriģinālvalodas izruna, tradīcija vai konvencija. Daži no svešvārdiem vēl nav iekļauti nevienā vārdnīcā vai arī tiem tiek doti dažādi varianti, tāpēc būtu jābalstīs tikai uz LVEK lēmumiem, jo citu normatīvu avotu pašreiz nemaz nav, piemēram, *oregano*, *ājurvēda*, *kāmasūtra*, *šitake* [LVEK sēdes protokols Nr. 27, 2013. gada 10. aprīlī; Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/leumi.html> (21.02.2015)]. Ar jaunākajiem LVEK lēmumiem var iepazīties arī krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”, piemēram, [2014: 188–189].

Pēc LVG izdošanas ir aktualizējies jautājums par līdzskaņa [j] noteiktās mijas lietošanu atsevišķos 5. deklinācijas lietvārdos (svešvārdos) daudzskaitļa ģenitīvā, piemēram, *karafe* – *karafju* [LVG 2013: 92]; *karafe* – *karafju*, *žirafe* – *žirafju* [LVG 2013: 164], kuros līdz šim mijā netika lietota [sal. Guļevska, Mīkelsone, Porīte 2002: 60; skaidrojošās un pareizrakstības vārdnīcas, arī www.tezaurs.lv]. Konsekvenes dēļ tad jau būtu jālieto mijā arī vārdos *ģeogrāfe* – *ģeogrāfju*, *kartogrāfe* – *kartogrāfju*, *horeogrāfe* – *horeogrāfju* u. c. Jautājums par līdzskaņa [j] noteiktās mijas interpretāciju LVG ir izskanējis jau daudz plašāk un ir tīcīs iekļauts LVEK sēdes kārtībā, taču dažādu apstākļu dēļ vēl nav izskatīts [LVEK sēdes protokola Nr. 38, 2014. gada 12. novembrī]. Atkārtoti tas bija paredzēts 2015. gada 14. janvāra sēdē, taču atkal bez rezultātiem.

LVG atbilstošo nodaļu autori atsaucas uz savulaik publicēto Laimdota Cepliša rakstu par līdzskaņu mijas trūkumu lietvārdū locījumos [Ceplitis: 1981: 216–221], taču to ir izmantojuši tikai daļēji un pieļāvuši mijū tādās formās, kurās tā literārajā valodā parasti netiek lietota. Sal. „*Kā izriet no šā saraksta, lietvārda locījumos nepārvēršas š, ž, č, dz, k, ġ, ņ, l, j, r, f, b: kakis – kakū, astoņkājis – astoņkāju, stūris – stūru, žirafe – žirafu u. tml.*” [Ceplitis 1981: 217]

Vienmēr rūpīgi būtu pārdomājams arī jautājums par paralēlvariantu ieteikšanu to lietvārdū formās, kurās labskaņas dēļ tie iepriekš valodas praksē netika lietoti, piemēram, *šprote*: *šprošu* vai *šprotu* [LVG 2013: 162]. Sal. *šprotu* [LVPPV 1995: 787]. L. Ceplitis savā rakstā ir devis visus bezmijas lietvārdus, kā arī norādījis paralēlformas, tajā skaitā *šprote* – *šprotu* bez līdzskaņu mijas [Ceplitis 1981: 220].

Jebkurā pētījumā ir jāpārbauda atsauces, minot citu autoru darbus, piemēram, LVG nevietā ir citēta Alise Laua, dodot līdzskaņu grupu piemērus „[...] *halle*: *halļu*, *pinne*: *piņu* (Laua 1997: 94, 95)” [LVG 2013: 161]. Minētajā avotā šādu piemēru nav un nevar būt, jo no izrunas viedokļa šajās formās ir garš skanenis, nevis līdzskaņu grupa. Pašreiz atsevišķas formas ar mijū vai bez tās lietojuma vajadzības gadījumā akceptē LVEK, piemēram, tika apspriests jautājums par to, ka daudzskaitļa ģenitīvā līdzskaņu mijā nav jālieto salikteņiem *datubāzes* un *dabasgāzes*: *datubāzu*, *dabasgāzu* [sal. arī LVPPV 1995: 159] vai *bāze* – *bāzu* [LVPPV 1995: 122]; [LVEK sēdes protokols Nr. 15, 2011. gada 16. novembrī; Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/leumi.html> (21.01.2015)].

Šķiet, ka tieši LVG izstrādes laikā lielāka uzmanība bija jāpievērš jautājumam par līdzskaņu mijas lietojumu tiem otrās deklinācijas divzilbīgiem vīriešu personvārdiem, kam sakne beidzas ar līdzskaņiem *-t-* vai *-d-*, piemēram, *Uldis, Valdis, Rūdis, Gatis, Artis, Raitis, Guntis, Aldis* u. c. Ja, no vienas puses, gramatikas autori pareizrunas nodaļā atzīst, ka „*pēdējos gados ir palielināties formu Arša (Artis), Gaša (Gatis), Raiša (Raitis), Rūža (Rūdis), Ulža (Uldis), Valža (Valdis) [...] lietojums un ir pieļaujamas paralel-formas*” [LVG 2013: 137], tad, no otras puses, runājot par otrās deklinācijas lietvārdiem, atbilstošās nodaļas autore līdzskaņu mijas lietojumu tieši šajās pašās formās noliedz un uzsver, ka „*līdzskaņu mijas nav divzilbju personvārdos, kuros galotnes -is priekšā ir līdzskaņi t, d: Valdis – Valda, Rūdis – Rūda, Artis – Arta, Gatis – Gata*” [LVG 2013: 359]. Mijas esamība šajās formās ir noliepta arī citā gramatikas nodaļā, piemēram, „[...] *Aldis: Alda, Andis: Anda, Antis: Anta, Atis: Ata, Centis: Centa, Gatis: Gata, Guntis: Gunta [...]*” [LVG 2013: 161].

Atkal nākas atzīt, ka šāda nekonsekvence vienas gramatikas ietvaros neveicina literārās valodas normu apguvi.

Saistībā ar personvārdu formām savulaik jau ir publicēts Rūtas Kolužas subjektīvais apgalvojums latviešu valodas rokasgrāmatā vidusskolām „Tā vai šitā?”:

„*Pēdējos gados valodnieki ir vienojušies par paralelformām: Atis – Aša vai Ata, Valdis – Valža vai Valda*” [Koluža 2003: 14–15], kaut gan tādas vienošanās nav joprojām, un šo formu lietojumā ir vērojamas atšķirības (to vēlreiz apliecina arī LVG saturs).

Ja konteksts nevar novērst pārpratumus, tad mija tomēr nav ieteicama, piemēram, *Edis – Eda* (nevis *Eža*), *Atis – Ata* (nevis *Aša*). Miju nevajadzētu lietot arī tajos gadījumos, ja vārda „īpašnieks”, t. i., lietotājs pret to iebilst.

Mijas lietošana vai nelietošana (gan sugarsvārdos, gan īpašvārdos) vienmēr ir rūpīgi jāapsver (to pierāda arī šo formu izpēte diachroniskā aspektā), jo vārdu labskaņa lielā mērā ir subjektīvs jēdziens. Par to varam pārliecināties arī, pētot savulaik apspriestos valodas prakses jautājumus Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēdēs no 1933. gada līdz 1942. gadam, kurās nereti kāds no jautājumiem bija saistīts tieši ar līdzskaņu mijas lietošanu lietvārdu ģenitīva formās, piemēram, *auss, inde, kase, klase, laudis, māte, pase, rase, uts, valsts, zoss, kvīts, dividende, Jumis, Alvis, Dāvis* [Sal. atbilstošos protokolus – Endzelins 2001]. Sēdēs dotās atbildes un ieteikumi joprojām ir nozīmīgi arī mūsdienu latviešu valodas lietotājiem.

Nevar neievērot, ka valodniecības terminu skaidrojumā LVG trūkst precizitātes un konsekvences. Piemēram, nodaļā „Latviešu valodas skaņu un fonēmu sistēma” [LVG 2013: 33–37] terminiem ir dots tulkojums angļu valodā, dažiem pat vairākas reizes, piemēram, *konsonantsks*, *balsigs*, *nazāls*, *griezīgs*, *garš*, *zilbisks*. Minēto terminu skaidrojums ar tulkojumu angļu, vācu un krievu valodā ir atrodams jau VPSV [2007], tāpēc LVG šāds tulkojums ir lieks, turklāt absolūti nav ievērota konsekvence citu terminu pierakstā un skaidrojumā [sal. dažādas LVG nodaļas]. Vietām LVG ir dota terminu etimoloģija, kas, vērtējot no lingvistiskā aspekta, ir daudz lietderīgāka par tulkojumu angļu valodā [sal. *afiksāls* LVG 2013: 143; *deonimizācija* LVG 2013: 204] vai arī ir atrodama norāde par šī termina skaidrojumu VPSV, piemēram, *metatonija* [LVG 2013: 185]. Lielai daļai terminu vispār nav nekāda skaidrojuma vai norādes, kur to meklēt.

Nenoliedzami, valoda attīstās un mainās, līdz ar to ir likumsakarīgi, ka mainās arī literārās valodas normas. Kamēr sabiedrībā turpinās diskusijas un konkrētu lēmumu joprojām nav, par atsevišķiem problemātiskiem valodas prakses jautājumiem varētu spriest Latviešu valodas ekspertu komisijas sēdēs, piemēram, akceptējot paralēlvariantus, ja tādi valodas praksē jau eksistē. Savulaik šie jautājumi tika apspriesti Pareizrakstības komisijā un publicēti „Latviešu valodas kultūras jautājumu” kārtējā laidienā, piemēram, „Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta o lasījumu” [1985: 116–120] vai „Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu” [1970: 169–174].

Uz problemātiskajiem jautājumiem atbildes tiek meklētas dažādos veidos, arī Latviešu valodas aģentūrā. Apkopotā veidā tās ir ievietotas krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” sadaļā „Valodas konsultācijas” [2009–2014].

Savukārt Latviešu valodas aģentūras darbinieki savās atbildēs atsaucas uz normatīviem avotiem, tajā skaitā uz LVG, taču pēdējā laikā nākas secināt, ka uz vairākiem būtiskiem valodas prakses jautājumiem gramatikā atbildes nevar atrast vai arī tās neatbilst līdzšinējai normai. Strādājot ar latviešu valodas skolotājiem, bieži ir jāatbild uz problemātiskiem valodas jautājumiem. Skolotāji tic rakstītam vārdam, labprāt izmanto jaunāko informāciju, taču grib dzirdēt konkrētas un precīzas atbildes.

Protams, jebkura izdevuma autoram ir tiesības uz savu skatījumu un materiāla izklāstu (taču gribētu piebilst – attiecīgās nozares zinātniskuma ietvaros), līdz ar to būtiski ir jāuzlabo jebkura izdevuma kvalitāte (ne tikai valodniecībā). Zinātniskuma principa pavājināšanās vai ignorēšana var

radīt nenovēršamas sekas latviešu valodas satura apguvē, tāpēc noteikti ir jāpalielina autoru, recenzentu un redaktoru kompetence un atbildība akadēmisku izdevumu sagatavošanā [Šulce 2013: 110].

Pa šo laiku ir izdots LVG atkārtotais – 2. izdevums [LVG 2015], saturisku izmaiņu tajā nav, diemžēl autori ir novērsuši tikai dažas pamānītās pareizrakstības un interpunkcijas kļūdas, kā arī tehniskās nepilnības. Kā liecina analizētais materiāls, tad lietderīga būtu valodas lietotāju iespējami plaša aptauja par problemātiskajiem valodas prakses jautājumiem. Perspektīvā ir jādomā, kā LVG aplūkotos jautājumus saskaņot ar skolu programmām, kā arī augstskolu bakalaura un maģistra programmās iekļauto saturu, novēršot atsevišķu valodas jautājumu atšķirigo interpretāciju.

Ar „Latviešu valodas gramatikas” izstrādi lielā mērā ir nostiprināta mūsdienu valodniecības terminoloģija. Apjomīgais izdevums, nenoliedzami, rosina diskutēt par valodu un turpināt pētījumus par latviešu valodas sistēmu dažādos aspektos.

LITERATŪRA

- Auziņa, I. Pareizrunas normas mūsdienu latviešu valodā. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 9. – Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2014, 131.–138. lpp.
- Ceplītis, L. Līdzskaņu mijas trūkums lietvārda locījumos. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17. laidiens. – Rīga: Avots, 1981, 216.–221. lpp.
- Endzelins, J. *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942.* – ASV: RAMAVE, 2001, 257 lpp.
- Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata. Latviešu valoda.* – Rīga: Avots, 2002, 234 lpp.
- Koluža, R. *Tā vai šitā? Latviešu valodas rokasgrāmata 10.–12. klasei.* – Lielvārde: Lielvārds, 2003. 96 lpp.
- Koncepcija – *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospeks, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008. 368 lpp.
- LVG – *Latviešu valodas gramatika.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013. 1024 lpp. (2. izdevums – 2015)
- LVPPV – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca.* – Rīga: Avots, 1995. 945 lpp.
- Lauze, L. Mutvārdu teksta sintakses vieta jaunajā akadēmiskajā gramatikā. No: *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātnē, sabiedrība un nacionālā identitāte”.* Valodniecības raksti. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2012, 26.–34. lpp.

Laua, A. *Latviešu literārās valodas fonētika*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 160 lpp.
Nītiņa, D. Dažas latviešu valodas gramatikas sagatavošanas problēmas. No: *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Sast. autore. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014, 217.–226. lpp. (pirmpublicējums – *Linguistica Lettica*). Rīga: LU LaVI, 2008, 5.–14. lpp.)

Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta o lasījumu. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laidiens. – Rīga: Avots, 1985, 116.–120. lpp.

Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laidiens. – Rīga: Avots, 1970, 169.–174. lpp.

Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizruna un pareizrakstība*. – Rīga: RaKa, 2009. 100 lpp.

Šulce, Dz. Zinātniskums un latviešu valodas mācību līdzekļi 21. gadsimtā. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 8. – Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2013, 104.–110. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnica*. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

SV – *Svešvārdzu vārdnīca*. – Rīga: Avots, 2008. 1024 lpp.

Valodas konsultācijas. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. – Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2009–2014.

INTERNETA RESURSI

LVEK sēdes protokols Nr. 15, 2011. gada 16. novembrī. Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/lenumi.html> [skatīts 28.01.2015].

LVEK sēdes protokols Nr. 38, 2014. gada 12. novembrī. Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/lenumi.html> [skatīts 21.01.2015].

LVEK sēdes protokols Nr. 27, 2013. gada 10. aprīlī. Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/lenumi.html> [skatīts 21.02.2015].

www.tezaurs.lv [skatīts 24.02.2015].

Māra VALPĒTERE
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Partikulas „it kā” un „tā kā” un to atbilstmes norvēgu valodā

Summary

Particles “it kā” and “tā kā” and Their Equivalents in Norwegian

Lately, particular attention has been paid to the word combinations *it kā* and *tā kā* ('as if', 'as though') and their functions as conjunctions and particles. The particle *it kā* allots a modal meaning to a sentence – a nuance of doubt, whereas the conjunction *it kā* has the meaning of comparison, but lacks modality. The same can be said about *tā kā*. The article deals with the modal particles *it kā* and *tā kā*, disregarding the respective conjunctions. A conjunction is obligatory, and its position in the sentence cannot be void, whereas a particle is not an obligatory part of a sentence, and it can be removed without a loss to the syntax, although the lexical meaning can change.

The article deals with the examples from spoken language, which determines the specific use of the particles *it kā* and *tā kā*, as well as their Norwegian equivalents – the adverb *liksom* ('as if') and the word combination *på en måte* ('in a way').

All the examples used in the article in Latvian are taken from spontaneous interviews of young people conducted in 2005, and in Norwegian – from 3 spoken language corpora – TAUS (1971–1973), UNO (young people's language in Oslo District, 1997–1998) and NoTa (Oslo, 2004–2006).

In Norwegian, the term "particle" is not used, and functions similar to those of Latvian particles are fulfilled by modal adverbs. Norwegian grammar books also use a broader term – the so-called "small words" (*småord*), which denote discourse markers. Lately, special interest is paid to modal particles and discourse markers and their interrelations. Consequently, it can be pointed out that the term "discourse markers" has a broader conceptual meaning.

The author of the article has come to the conclusion that the Latvian modal particle *it kā* and the Norwegian adverb *liksom* have similar functions in the spoken language. Both the particles *it kā* and *tā kā*, and the Norwegian adverb *liksom*, as well as the word combination *på en måte* express modality in the sentence to a greater or smaller degree.

On the other hand, those words often fulfil the functions of discourse markers, which, notwithstanding the language, 1) serve as a boundary between the structural components of speech, 2) mark the logical centre of an utterance, 3) function as

softeners, expressing doubt, insecurity, 4) mark hesitation and pauses, 5) help to establish and maintain an active link between the speaker and the listener.

As discourse markers, the semantic meaning of those words weakens, which in Norwegian is expressed by the reduction of the adverb *liksom* to *lissom*.

In Latvian, the particle *it kā* can be used in combination with the indicative and oblique moods. The oblique mood as such already expresses modality, but combined with the particle *it kā* the modal meaning intensifies. In Norwegian, such a synthetic form of expression does not exist.

Key words: *Latvian, Norwegian, spoken language, modal particles, it kā, liksom*

*

Latviešu lingvistikas pētījumos īpaša uzmanība pievērsta vārdu savienojumiem *it kā* un *tā kā*, to funkcijām. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV₃ – 3. sējums, 1975. g., LLVV₄ – 4. sējums, 1980. g.) un „Latviešu valodas vārdnīcā” (LVV, 1987. g.) šie vārdu savienojumi nav ievietoti kā patstāvīgs šķirklis, bet ietverti sadaļās, kur aplūkotas partikulas *it*, *itin*, apstākļa vārds *tā* un dažādām vārdšķirām piederošais *kā*. [LVV: 300, 348, 791; LLVV₃: 482; LLVV₄: 69–71]

„Latviešu valodas vārdnīcā”

Partikulu *it* un *itin* sadaļās: *it (itin) kā* – 1) ‘šķietami, kā liekas (partikula)’; 2) ‘*tā kā*, gluži *kā* (pakārtojuma saiklis)’. *Mežā bija tik kluss, it kā vēja nemaz nebūtu.* [LVV: 300]

Partikulas *kā* sadaļā: *itin kā; it kā; tā kā* – ‘partikula; 1) lieto, norādot uz pieļāvumu vai uz šķietamu līdzību (ar ko); 2) saikļa nozīmē’. [LVV: 348]

Saikļa kā sadaļā: tā kā – ‘pakārtojuma saiklis’ [LVV: 348].

Apstākļa vārda *tā* sadaļā: *tā kā* – 1) ‘partikula, kas norāda uz apgalvojuma nenoteiktību’; 2) ‘cēloņa saiklis’ [LVV: 791].

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā”

Partikulu *it* un *itin* sadaļās: *it (itin) kā* 1) ‘šķietami, kā liekas, ne pilnīgi’; 2) ‘*tā kā, pilnīgi kā*’ [LLVV₃: 482].

Valodniece Joanna Chojnicka rakstā par latviešu vārdu savienojuma *it kā* funkcionalitāti norāda, ka vārdnīcās tiek atzīmētas divas vārdu savienojuma *it kā* galvenās funkcijas – saikļa funkcija un partikulas funkcija. Autore šo vārdu savienojumu aplūko *kā* heterosēmiskus vārdus [Chojnicka 2010: 43]. Latviešu lingviste A. Kalnača atzīmē, ka vārdnīcās norādīta partikulas *it kā* polisēmija ir vārdšķiru homonīmija – partikula *it kā* piesķir teikumam modālu nozīmi – šaubu niansi, turpretī saiklim *it kā* ir salī-

dzinājuma nozīme, bet modalitāte nepiemīt [Kalnača 2010: 41]. Tas pats attiecināms uz partikulu **tā kā**. Rakstā apskatītas modālās partikulas **it kā** un **tā kā** bez saikļa nozīmes. J. Chojnicka, atzīmējot saikļa un partikulas galvenās atšķirības, norāda, ka saiklis teikumā ir obligāts un tā pozīcija nevar palikt tukša, savukārt partikula teikumā nav obligāta teikuma sintaktiskajai uzbūvei, taču tās esamība vai neesamība teikumā maina tā leksisko nozīmi [Chojnicka 2010: 46, 54, 56].

Rakstā izmantots latviešu un norvēgu jauniešu sarunvalodas materiāls, kas nosaka arī partikulu **it kā** un **tā kā** specifisko lietojumu. Piemēri latviešu valodā ķemti no 2005. gadā veiktajām spontānām jauniešu intervijām, bet norvēgu valodā izmantoti piemēri no trim sarunvalodas korpusiem – sarunvalodas korpuiss TAUS (savākts 1971.–1973. g.), UNO korpuiss (jauniešu sarunas Oslo apkaimē 1997.–1998. g.) un NoTa korpuiss (Oslo) (2004.–2006. g.).

Partikulas ir palīgvārdu vārdšķira, kas izsaka teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, piešķirot atsevišķam teikuma loceklim vai visam teikumam kopumā modālas, emocionālas vai jēdzieniskas nozīmes niansi, piemēram, šaubas, ierobežojumu, iespējamību, noliegumu, salīdzinājumu; un to nozīme nosakāma tikai kontekstā [VPSV: 288].

Latviešu valodas gramatikās ar nelielām niansēm partikulas pēc nozīmes tiek iedalītas divās galvenajās partikulu grupās: 1) dažādu nozīmu niansētājas un pastiprinātājas partikulas un 2) modālās partikulas [Ceplite, Ceplitis, 1991: 116–118; MLLVG 780, 791–800]. Valodniece Dzintra Paegle, iedalot partikulas divās grupās, modificē iepriekš minēto partikulu grupu aprakstu un nošķir „*1) nozīmju niansētājas partikulas* *jeb neistās modālās partikulas, [...]*” (pie kurām pieskaita arī partikulas **it kā** un **tā kā**) un „*2) modālās partikulas*”, tātad „*jebkura partikula teikumā pauž runātāja attieksmi pret īstenību, izsakot modalitāti*” [Paegle 2003: 210–212]. Savukārt A. Kalnača runā par īstu modālo partikulu, jo tās šaubu un nedrošības nokrāsa ir viena no modalitātes izpausmēm valodā [MLLVG 796; Paegle 2003: 211, 212; Kalnača 2010: 42].

Norvēgu valodā partikulu funkcijas veic adverbi. Tieka nošķirti brīvie adverbi un teikuma adverbi (*setningsadverb*). Modālie adverbi (*modal-adverb*) pieder teikuma adverbu grupai [Hagen 2002: 130, 139, 140]. Modālo partikulu **it kā** un **tā kā** norvēgu ekvivalenti, ņis vārds vārdnīcās atzīmēts kā piederošs vairākām vārdšķirām – **kā** saiklis, adverbs un **kā** lietvārds [Landrø, Wagensteen (eds.) 1994: 304; Haugen 1993: 250].

Daudzi pētījumi veltīti modālo partikulu un diskursa iezīmētāju analīzei. Tieki pētīti modālo partikulu un diskursa iezīmētāju saskares punkti, to klasifikācija: vai modālās partikulas un diskursa iezīmētāji ir atsevišķas lingvistiskas kategorijas, vai modālās partikulas ir diskursa iezīmētāju apakšgrupa, vai arī abi traktējami kā plašākas grupas – pragmatisko iezīmētāju (*pragmatic markers*) vai diskursa partikulu (*discourse particles*) – apakšgrupa [Degand et. al] 2013: 1, 2].

Diskursa iezīmētājus varētu raksturot kā īsus vārdus vai izteicienus, kas iezīmē vēstījuma ideju struktūru, palīdz interpretēt runas vienības un nostiprina tās kā diskursa daļu. Informācijas nesēji segmenti saglabā savu struktūru arī bez tiem. „*Diskursa iezīmētāji pieder pie dažādām gramatiskām kategorijām, piem., tie var būt partikulas, saikļi, darbības vārdi, apstākļa vārdi, leksikalizētas teikuma daļas*” [Brēde 1997: 5; Brēde 2004: 323]. No iepriekš minētā izriet, ka diskursa iezīmētāji ir plašāks jēdziens nekā modālās partikulas un sarunas diskursā pārklājas.

J. Chojnicka atzīmē, ka partikula **it kā** ir sarunvalodas elements, kas daudz biežāk lietota runā nekā rakstu diskursā un galvenokārt sarunas kontekstā. Parasti tā lietota īstenības izteiksmē, kaut arī autores materiālā sastopami piemēri atstāstījuma un vēlējuma izteiksmē [Chojnicka 2010: 56, 60]. Daži valodnieki partikulu **it kā** raksturo kā tipisku atstāstījuma partikulu (B. Vimers), taču, kā atzīmē A. Kalnača, tā ne vienmēr norāda uz atstāstītu informāciju, bieži vien tā izteic teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu vaiatura vērtējumu. Lai arī partikulas **it kā** lietošana kombinācijā ar atstāstījuma izteiksmi valodniecībā tiek uzskatīta par valodas līdzekļu pārdaudzumu, jo modalitāti jau izsaka atstāstījuma izteiksme, runātā valodā šādi gadījumi nav retums [Kalnača 2010: 40, 41, 45]. Tomēr izskatot konkrēto latviešu sarunvalodas materiālu, šādus piemērus atrast neizdevās, ko var izskaidrot ar minētā materiāla – izvērstajām intervijām – specifiku. Visi turpmākie piemēri ir īstenības izteiksmē.

- vari pamanīt kaut kādu atšķirību starp **it kā** padomju laiku skolu un **it kā** tagad kad kaut kas..?
- vai jums bij' speciāla vieta [*spoku stāstiem*] / vai tumsā stāstījāt vai kaut kā..?
nē pat tumsu nevaidzēja / kad bij'.. kad teiksim.. bij' tas diendusas laiks / [...] tad mēs **it kā** gulējām vienā istabā / [...] pietika pat ja dienā nu.. ka **it kā** apkārt klusums jau.. jau.. tad jau bail paliek
- vai jums bijuši **tā kā** stridi kaut kādi vai nu draugu dēļ, vai apgērba dēļ [...]?

man bij’ lielākie konflikti [...] kad es gribēju **it kā** iet viena pati dzīvot lepni tad kad es atstiepu mājās kaķus [...] par kuriem es **it kā** soliju, ka es viņus atdošu

Norvēģu gramatikās diskursa iezīmētāju apzīmēšanai lieto terminu „mazie vārdiņi” (*småord*), kurā ietilpst dažādu vārdšķiru vārdi. Norvēģu valodniece Ingrīda Hāsunna atzīmē, ka **liksom** (it kā, tā kā) lieto, lai mazinātu izteikuma kategoriskumu, t. i., kā „klusinātāju” (*demper*), vai arī lai pastiprinātu izteikuma efektu, t. i., kā „pastiprinātāju” (*forsterker*) [Hasund 2006: 11, 93, 96, 97].

- hvordan var det å vokse opp ... på en gård sånn?
det var veldig gøy / og ... at en **liksom** kunne ... ha god plass da ... til å leike ute og klatre i trær og sånn det / [...] det som kanskje var litt kjedelig var at du **liksom** bodde ... et stykke vekk fra ... skolen da / [...] ja ... hvis vi skulle noe sted da når vi var små da før vi **liksom** sykla ... langs veien så måtte ... mor og far kjøre oss da ... [NoTa 039]
- kā bija uzaugt ... lauku sētā nu tā?
tas bija ļoti jautri / un ... ka **it kā** bija ... pietiekami daudz vietas ... lai ārā spēlētos un rāptos kokos un tamlidzīgi / [...] kas varbūt bija mazliet nepatikami, ka tu **it kā** dzīvoji ... kādu gabalu ... no skolas / [...] ja ... ja mums vajadzēja kaut kur doties, kad bijām mazi, pirms mēs **it kā** braucām ar riteni ... pa ceļu tad ... mātei un tēvam mūs vajadzēja aizvest
- det er **liksom** såå kult!
tas ir **tā kā** *tiik* forši! [Hasund 2006: 99; UNO]

Pirmajā piemērā redzams **liksom** pārsvara kā „klusinātāja” lietojums, otrajā – kā izteikuma „pastiprinātāja” lietojums. **Liksom** kā „klusinātāju” lieto arī, vilcinoties un ieturot pauzi, kā arī kā pieklājības formulu, runājot par grūtām vai jutīgām tēmām. **Liksom** kā „pastiprinātāja” lietojums īpaši daudz izmantots dramatiskos un ekspresīvos stāstījumos [Hasund 2006: 99, 100]. Tradicionāli **liksom** uzskata par tukšu pauzes aizpildītāju „meiteņu” vārdiņu (*berete-ord*), kas liecina par runātāja pārliecības trūkumu, norāda uz nabadzīgu, neniansētu valodu. Taču I. Hāsunna apgalvo, ka **liksom** ietekmē sarunas struktūru, iezīmē tēmu maiņu, izsaka runātāja attieksmi pret vēstījumu vai sarunas partneri, kā arī nodrošina veiksmīgu komunikāciju. Tā kā sievietes labāk pārvalda tērzēšanas mākslu (*småprat*), norvēģu valodnieki apgalvo, ka sieviesu valodā **liksom** ir biežāk sastopams. Vīrieši izmantojot citas leksiskas vienības [Hasund 2006: 94, 102].

J. Chojnicka, runājot par partikulas funkcijām runātā diskursā, uzsver, ka bieži vien **it kā** funkcija nav ietekmēt vārdu semantisko nozīmi, bet gan vārdu izvēli. Runātājs, meklēdams štos vārdus, mēģina mazināt pateiktā kategoriskumu, emocionalitāti, kas sasaucas ar I. Hāsunnas teikto. Taču sarunvalodas materiālā sastopami arī piemēri, kur runātājs izmantojis t. s. „dubulto nodrošinājumu” (*double hedging*), lai izteikumu vēl vairāk mīkstinātu [Chojnicka 2010: 57, 60, 61]. Tas redzams piemēros, kur partikula **it kā** lietota kombinācijās ar citām partikulām, kur vēl vairāk tiek pastiprināta šaubu, nedrošības nokrāsa un dažkārt salidzinājuma nianse vai pat pastiprinājums.

- pastāsti ko tu tur [*Vācijā*] darīji?
nu es **it kā tā kā** auklīte skaitījos

Šaubu nokrāsu pastiprina arī izvēlētais verbs – nevis „biju auklīte”, bet „skaitījos”, kas liek noprast, ka, acīmredzot, bijuši arī citi pienākumi.

- nākotnes plāni / kā tu taisies saistīt ar šo izglītību ko tu tagad centies apgūt?
nu tieši ar izglītību es nezinu vai man kaut kādi tur plāni sanāks jo..
man vairāk viņa ir **tā kā nu vienkārši nu** mācīšanās pēc

Norvēgu materiālā „dubultais nodrošinājums” parādās **liksom** lie-tojumā kopā ar adverbu **kanskje** (varbūt).

- hvor lenge måtte dere kjøre buss?
e det tok jo ... tok **liksom kanskje** sånn ... tjue minutter å kjøre buss
[NoTa 039]
cik ilgi jums vajadzēja braukt ar autobusu
ē tas prasīja ... prasīja **it kā varbūt** kādas ... divdesmit minūtes

Runājot par diskursa iezīmētāju pragmatiskajām funkcijām tekstā, zviedru valodniece Ulla Brita Kotsinas atzīmē, ka nereti diskursa iezīmētāji fonētiski saīsinās. Lingviste saista diskursa iezīmētāja fonoloģisko realizāciju ar tā semantisko saturu: jo skaidrāka ir tā sākotnējā nozīme, jo skaidrāk tas tiek izrunāts; jo reducētāka nozīme, jo reducētāka forma [Opshal, Svennevig 2007: 34]. Tas pats vērojams arī bieži lietotā norvēgu diskursa iezīmētāja **liksom** realizācijā – reducējas par **liissom**.

- hva er ditt første minne fra barndommen?
[...] det første jeg husker jeg husker farfar hvordan han så ut asså / ...
d-er **liissom** et så det ene tidligste inntrykk / jeg **liissom** kan ... se
liissom for meg / ... hvordan han satt ved bordet ned i idunsgate **liissom**

litt sānn rød i kinna og smal og sa lite [Hanssen et al] 1976: 52; TAUS: A 2]

kādas ir tavas pirmās atmiņas no bērnības?

[..] pirmais ko atceros es atceros tēvatēvu kā viņš izskatījās tātad / ... tas ir it kā viens agrākais iespaids / es it kā varu ... it kā atminēties / ... kā viņš sēdēja pie galda lejā I ielā it kā mazliet tāds sārtiem vaigiem un kalsns un maz runāja

Līdzīgi adverbam **liksom** norvēģu valodā funkcionē arī vārdu savienojums **på en måte** (savā veidā, ≈ it kā). Intervijā interneta forumā „Oslo pilsētas ziņas” (*Osloby nyheter*) 2012. gada 27. jūlijā valodniece I. Hāsunna, runājot par diskursa iezīmētāju funkcionālo nozīmīgumu sarunvalodā, uzsver – ja **liksom** ir tā dēvētais „meiteņu vārdiņš”, tad vārdu savienojumu **på en måte** var nosaukt par akadēmiķu valodas sastāvdaļu, lai pauze nebūtu jāaizpilda, velkot ē, kad runātājs grib parādīt, ka savu sakāmo vēl nav beidzis. [Engen] Nākamajā piemērā redzam paralēlu diskursa iezīmētāju **liksom** un **på en måte** lietojumu.

- ja har du investert masse penger i det [*russetid*] da?
em ikke **liksom** blant de som har investert mest [...] / men jeg tror og håper det er verdt det / russetiden er **liksom** en gang / så må man gjøre mest mulig ut av det / og så ikke ... **på en måte** ta helt av kanskje og bruke opp alle pengene sine men [...] / [...] det var **på en måte** egentlig ikke noe alternativ en gang [...] å ikke være på [*russe*] buss [NoTa 016]
jā, vai daudz naudas esi tur [*svinēšanā pirms vidusskolas eksāmeniem*] ieguldījis?
ēm, neesmu **it kā** starp tiem, kuri ieguldījuši visvairāk [...] / bet domāju un ceru, ka tas ir to vērts / *svinēšanas* laiks pirms eksāmeniem ir **it kā** vienu reizi / tāpēc no tā jācenšas gūt pēc iespējas vairāk / un tomēr ... **savā veidā** pilnībā nezaudēt galvu un neiztērēt visu savu naudu, bet... / [...] tas **savā veidā** patiesībā nav nekāds risinājums [...] nebūt [*svinētāju*] autobusā

Secinājumi

Latviešu modālajai partikulai **it kā** un norvēģu adverbam **liksom** sarunvalodā ir līdzīgas funkcijas. Gan partikulas **it kā** un **tā kā**, gan norvēģu adverbs **liksom** un vārdu savienojums **på en måte** teikumā lielākā vai mazākā mērā izsaka modalitāti, paužot teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu – šaubas, neticību un nedrošību.

Taču bieži vien šie vārdi kalpo arī kā diskursa iezīmētāji, kuri neatkarīgi no valodas: 1) novelk robežu starp runas strukturālajiem komponentiem, 2) apzīmē izteikuma loģisko centru, 3) darbojas kā izteikuma kategoriskuma mikstinātāji, 4) apzīmē vilcināšanos un pauzes, 5) palidz nodibināt un saglabāt aktīvo saikni starp runātāju un klausītāju.

Kā diskursa iezīmētājiem šo vārdu semantiskā nozīme vājinās, kas norvēgu valodā izpaužas adverba **liksom** redukcijā par **lissom**.

Latviešu valodā modalā partikula **it kā** parādās kombinācijā ar īstennības un atstāstījuma izteiksmi. Atstāstījuma izteiksme jau pati par sevi izsaka modalitāti, bet kopā ar partikulu **it kā** modālā nozīme pastiprinās. Norvēgu valodā tādas sintētiskas izteiksmes formas nav.

LITERATŪRA

Brēde, M. Functions of Pragmatic Expressions in Latvian. In: *Contrastive and applied linguistics. Contrastive studies VI*, Volume 607. – Riga: University of Latvia, 1997, pp. 5–10.

Brēde, M. Diskursa iezīmētāju funkcijas latviešu sarunvalodā dažādos laikposmos. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums 8. – Liepāja, 2004, 323.–331. lpp.
Ceplīte, B., Ceplītis, L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. – Rīga: Zvaigzne, 1991. 240 lpp.

Chojnicka, J. As if one were not enough: on the multiple functions of Latvian *it kā* ‘as if, as though’ – In: Nicole Nau & Norbert Ostrowski (eds.). *Particles and Connectives in Baltic*, Acta Salensia 2. – Vilniaus Universitetas; Asociacija “Academia Salensis”, Vilnius, 2010, pp. 39–72.

Degand, L., Cornillie, B., Pietrandrea, P. (eds.) Modal particles and discourse markers: Two sides of the same coin? – In: Degand, L., Cornillie, B., Pietrandrea, P. (eds.) *Discourse markers and Modal Particles, Categorization and description*. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing company, 2013, pp. 1–18.
Engen, Øyvind Bosnes. *Godt språk, liksom*. Pieejams: http://www.osloby.no/nyheter/Godt-sprak_-liksom-6951219.html

Hagen, J. E. *Norsk grammatikk for andrespråkslærere*. – Bergen: Gyldendal Norsk Forlag AS 2002. 416 s.

Hanssen, E [et al.] *Vanli osjlomål vel: ei samling tekster fra Talemålsundersøkelsen i Oslo*. – Oslo: Novus, 1976. 96 s.

Hasund, I. K. *Ungdomsspråk*. – Bergen [Oslo]: 2006. 142 s.

Haugen, E. *Norsk – Englesk ordbok (Norwegian – English Dictionary)*. – Oslo: Universitetsforlaget, 1993.

- Kalnača, A. Partikula *it kā* un modalitāte. No: *Latvistikā un somugristika Latvijas Universitātē*, 2010, 39.–49. lpp.
- Landrø, M. I., Wagensteen, B. (eds.) *Bokmålsordboka, Definisjons- og rettskrivningsordbok.* – Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- LLVV₃ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 3. sējums. – Rīga: Zinātne, 1975.
- LLVV₄ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 4. sējums. – Rīga: Zinātne, 1980.
- LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. – Rīga: Avots, 1987.
- MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I – Fonētika un morfoloģija. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 830 lpp.
- NoTa – Norsk talespr kskorpus – Oslodelen. Pieejams: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>
- Opsahl, T., Svennevig, J. „Må ha det. Bare må ha det.” *Bare* som pragmatisk partikkel i samtale. In: *Norsk Linguistisk Tidskrift*. Årgang 25, 2007, s. 29–55.
- Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija, I daļa*. – Rīga: Zinātne, 2003. 240 lpp.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Janusz BOMANOWSKI

(University of Łódź)

Sytuacja i rola języka polskiego na przełomie XX i XXI wieku na terenach Kresów Wschodnich

Summary

The Situation and the Role of the Polish Language at the Turn of the Century in Areas of the Eastern Borderlands

The situation and the role of the Polish language has evolved over recent 24 years from those of an ethnic language, which was forbidden, pestered, associated with the older, dying-out generation of Polish national minorities, to those of a supranational language. It is no longer reserved for Poles only – now it is consequently winning the attention of many young and education-oriented persons (not always of the Polish origin), who are residents of large territories within the historical borders of the 1st and the 2nd Republic of Poland, called Eastern Borderlands. Just like it was observed in the history of the 1st Republic of Poland and, especially, Polish-Lithuanian Commonwealth, the Polish language once more takes a role of a communicational platform and a bridge between the East and the West of Europe, being the biggest Slavonic language amongst the EU. General objectives of the present paper are showing and describing changes of the situation and the role of the Polish language on Eastern Borderlands over more than two decades of historically significant changes in Europe, with special attention given to the cultural and social role of the Polish language in the foreign / cross-border education process.

Key words: system of education, foreign students, trans-border linguistic education, culture policy, science international cooperation, international culture promotion, educational linguistic preparation

*

Wstęp

W tym krótkim szkicu pragnę zasygnalizować zagadnienia i problemy związane z sytuacją w jakiej znalazły się język polski i oczywiście Ci, którym jest on najbliższy – Polacy, mieszkający poza obecnymi wschodnimi i północnymi granicami Polski.

Przez sytuację rozumiem zarówno zmiany jakie zachodziły i zachodzą wewnątrz Rzeczypospolitej Polskiej (RP), jak i w naszym regionie Europy. W roku 2014 nasz kraj świętował 25 lat pokojowego pokonania komu-

nizmu, w roku 2015 obchodziliśmy wraz z innymi zbrojne pokonanie faszyzmu. Niestety nasz kontynent, a szczególnie nasz region, wstrząsany jest ponownie przez niepokoje, które z nadzieją uznawaliśmy, od pewnego czasu do niedawna, za już niemożliwe do odrodzenia, za zaprzeszłe. Do Polski znów trafiają zmuszeni do opuszczenia swoich domów nasi Rodacy-wygnańcy ze Wschodniej Europy.

1. Punkt wyjścia- podstawowe zagadnienia i terminy

Zanim naszkicuję sytuację języka polskiego na przełomie XX i XXI wieku, pragnę wyjaśnić kilka podstawowych pojęć, którymi będę posługiwał się dalej w tym tekście. W tym celu sięgnę do jednego z pierwszych tak obszernych zbiorów tekstów, jakie wygłoszono, a następnie opublikowano niemal tuż po przełomie roku 1989 – roku częściowego, ale pokojowego odsunięcia komunistów od władzy w Polsce. Ta cenna pozycja wydawnicza nosi tytuł “Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR” jest edytorskim plonem ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej w dniach od 6 do 9 grudnia 1990 r. przez Instytut Badań Polonijnych w nowo otwartym Kolegium Polonijnym Uniwersytetu Jagiellońskiego [Kubiak 1992: 11].

“Cztery piąte ogółu Polaków zamieszkałych na wschód od polsko-radzieckiej granicy państwowej wytyczonej po II wojnie światowej nigdy nie było emigrantami – ani w scisłym, ani w przenośnym tego słowa znaczeniu. To nie oni przekroczyli granicę swego terytorium państwowego [...], lecz granice te – [...] przecięły ich habitat, rozdzielając ojczyznę ideologiczną od ojczyzny prywatnej [...], Macierz od ojców. Dla ludności polskiej podobna sytuacja istnieje wyłącznie na Zaolziu. Są to więc głównie zbiorowości, a nie jedna, lecz co najmniej cztery) autochtoniczne wobec terytorium przez nie zamieszkałego, a nie rodowodowo napływowie, o kulturze wytworzonej przez stulecia także na tych ziemiach, a nie po prostu przeniesionej z innych mateczników. Ergo – są to mniejszości narodowe, a nie diaspora powstałe pod wpływem procesu emigracyjno-osadniczego” [Kubiak 1992: 17]. I dalej: “Na obszarze państwowym ZSRR mamy zatem do czynienia z dwoma zjawiskami swoistymi: 1) polskimi mniejszościami narodowymi powstałymi w wyniku zmian terytorium i statusu międzynarodowego państwa polskiego oraz 2) diasporą wytworzoną pod wpływem trwających od połowy XVIII w. przemieszczeń (z reguły niedobrowolnych) ludności polskiej w głąb Rosji europejskiej, Azji Środkowej, Syberii, na Kaukaz” [Kubiak 1992: 17–18]. Wspomniany autor przedstawił szczegółowe i bardzo cenne rozróżnienie między pojęciem “mniejszości narodo-

wej”, a “diaspora” oraz wskazał międzynarodowe dokumenty regulujące prawa mniejszości narodowych i diaspor [Kubiak 1992: 18–20]. Następnie autor dokonuje periodyzacji dziejów “przemieszczeń” ludności polskiej z obszaru państwa polskiego na obszar państwo Imperium Rosyjskiego i następnie ZSRR. Prześledził on szczegółowo (siedem faz) okres od rozbiorów I Rzeczypospolitej (1772, 1793, 1795) do początków lat dziewięćdziesiątych XX wieku [Kubiak 1992: 20–22]. Cenny jest też dla nas odautorski komentarz rozmieszczenia mniejszości polskiej oraz diaspy polskiej i polonijnej na terytoriach Rosji carskiej oraz sowieckiej. Większość, 4/5 ogółu osób zaliczanych do grupy polskiej [do mniejszości], zamieszkuje głównie na ziemiach, które wchodziły w całość w skład struktur państwowych I Rzeczypospolitej i następnie – w części – II Rzeczypospolitej. Polska i polonijna diaspora rozmieszczona jest w głębi Rosji, na Syberii, Kaukazie i w Azji Środkowej” [Kubiak 1992: 22]. Przywołał tu również terminy używane do nazywania tych terytoriów – m.in. polskie określone “ziemie zabrane” oraz przytoczył dane statystyczne, dotyczące demografii omarwianych regionów z wieku XIX i XX. Skomentował też wyraźne podobieństwo i regularność działań antypolskich najpierw polityki carskiej, a później radzieckiej wobec polskich mieszkańców “ziem kresowych”, cytując niektóre dokumenty – instrukcje bezwzględnej rusyfikacji. Są tam też bardzo interesujące zestawienia danych statystycznych z różnych okresów od XVI do XX wieku, mówiących o Polakach pod panowaniem carów i komisarzy [Kubiak 1992: 22–26]. Wspomniane dane w suchych liczbach ukazują ogrom cierpień Polaków szczególnie w okresie stalinizmu oraz wyraźne manipulacje jakich dopuszczały się władze ZSRR przy kolejnych “spisach ludności” już po II wojnie światowej. Kubiak podważa wyjaśnienia sowieckiej administracji co do gwałtownego i pokaźnego spadku liczby Polaków w ostatnich dekadach bytu ZSRR (spisy ludności z lat 1959, 1970, 1979; 1989). Nie przyjął on za racjonalne i możliwe tłumaczenia Sowietów, że przyczyną zmniejszania się liczby Polaków w ZSRR jest ich “dobrowolna asymilacja”. Krytycznie odniósł się również do danych, mówiących o “deklarowaniu” języka polskiego jako ojczystego. Wydarzenia następnego ćwierćwiecza potwierdzą tezę Kubiaka o radzieckich manipulacjach w badaniach statystycznych. W ZSRR mieszka więc u progu lat dziewięćdziesiątych od 1 126 tys. do 2,2–2,5 mln Polaków, skoncentrowanych głównie na Litwie, Białorusi i Ukrainie. Ustalenie, przy obecnym stanie badań, liczebności osób, które w ZSRR można i trzeba zaliczyć [...] do kategorii “osób polskiego pochodzenia”, a więc ludzi w

drugim, trzecim czy czwartym pokoleniu wywodzącym się z polskich rodzin [...] nie jest możliwe” [Kubiak 1992: 27–33].

Ogromny i niewątpliwy wpływ na “skokowo” zmieniające się liczby osób przyznających się do swojej polskości na terenach byłego ZSRR miały wspomniane już wieloletnie represje wobec Polaków. Pisał też o tym w 1990 Mikołaj Iwanow: “Polacy bowiem na zawsze weszli do historii ZSRR jako pierwszy naród “ukarany”. Stanowili oni pierwszą liczebnie znaczącą grupę narodowościową zbiorowo represjonowaną w latach 1935–1938 właśnie ze względu na przynależność narodową [...]. Po raz pierwszy w Związku Radzieckim zastosowano masowe represje “według krwi” [...] Polacy-kresowiacy zostali masowo wysiedleni z miast i wsi Ukrainy i Białorusi do odległych, azjatyckich rejonów ZSRR” [Iwanow 1992: 35–36]. I dalej: “Fenomen ukrywania polskości występował dość często, a w pewnych okresach związanych z nasileniem antypolskich represji miał charakter masowy” [Iwanow 1992: 40]. Cytowany już autor kontynuował: [...] możemy wyróżnić pięć okresów szczególnego nasilenia procesu “depolonizacji” dalszych kresów: 1) lata 1772–1795; 2) lata 1831 – połowa lat pięćdziesiątych XIX w.; 3) lata 1863–1865; 4) lata 1935–1938; 5) lata 1939–1953” [Iwanow 1992: 40–41].

2. Stosunek władz PRL do sytuacji i roli Polaków za wschodnią granicą – nauka i polityka oświatowa

Brak zainteresowania władz PRL i kontrolowanych przez nie ośrodków naukowych i dydaktycznych w latach 1945–1989 losem rodaków oraz praktycznie do niedawna współobywateli polskich, nie może być zrozumiałą przez kogoś spoza tego regionu Europy, kogoś, kto sam nie doświadczył “specyficznego klimatu politycznego” stalinizmu i jego późniejszych mutacji. Czynem szczególnie haniebnym władz PRL było pozbawienie polskiego obywatelstwa tych obywateli byłej II RP, którzy pozostali, (często wbrew własnej woli) na swojej siłą oderwanej od ojczyzny ojcowiznie, zatrzymani bezprawnie na miejscu katorgi, na “nieludzkiej ziemi.” Mimo odrzucenia ze strony władz PRL oraz międzynarodowej “zmowy milczenia” – Polacy w ZSRR przetrwali i odrodzili się między innymi dzięki dającym im nadzieję znanym im i wyczekiwany sygnałom nad Wisły i Warty [Kaczmarek 1992: 46–52].

Badaczy nauki polskiej 1945–1990 zaskoczą nieliczne badania i publikacje na temat Polaków na Wschodzie Europy. Porażające i jednocześnie symptomatyczne było ignorowanie przez (poddaną kontroli komunis-

tycznej) naukę PRL spraw związanych z Polakami mieszkającymi w granicach ZSRR. Jeśli już to wspominano o ich kulturze (pisali o tym Krystyna Sierocka, Marian Stępień, Krzysztof Woźniakowski), rzadziej o oświatie (Krystyna Kawecka była jedynym badaczem polskim do r. 1990, który wprowadził do obiegu naukowego materiały z archiwów radzieckich dotyczące zagadnień polonijnych) [Iwanow 1992: 41]. Nieśmiałe czy też może raczej pozorowane działania polskich badaczy okresu PRL wspominał w tymże r. 1990 Władysław Miodunka, przywołując międzynarodową konferencję z r. 1975 “Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi” oraz późniejsze sprawozdanie ogólne z realizacji badań polonijnych w latach 1976–1980, a także prace i dyskusje pierwszych grup roboczych zajmujących się językiem i kulturą Polaków w ZSRR (lata 1981–1982) czy też dyskusji, w których pojawiały się “głosy” ostrzegające przed ludźmi “bez wyobraźni politycznej”, czyli zwolennikami ww. badań [Miodunka 1992: 88–89]. Wspomniane “dyskusje” toczyły się w “atmosferze stanu wojennego”, który brutalnie przerwał odradzanie się Polski po narodzinach “Solidarności” w r. 1980.

PRL to także brak wsparcia oświaty polskiej poza narzuconymi nam w r. 1945 granicami. “Oznaczało to odejście od Polski ziem kresowych, siedmiu województw wschodnich [...]. W konsekwencji 1/3 obywateli przedwojennego państwa polskiego znalazła się poza granicami nowej Polski. Z chwilą wybucha II wojny światowej ludność we wschodnich województwach, zajętych 17 IX 1939 r. przez ZSRR, liczyła ponad 12 milionów osób, w tym 34%, czyli około 4 mln, stanowiła ludność polska” [Kurzowa 1992: 127]. Pozostawieni samym sobie Polacy-kresowi trwali przy swoim języku i tradycji, starając się przetrwać do “lepszych czasów”. Na szczególne wyróżnienie zasługują tu Polacy z Wileńszczyzny, którzy potrafili zorganizować się najlepiej i dotrwać do upadku ZSRR z imponującą siecią 139 szkół i wspierali jeszcze rodaków, którzy znaleźli się w granicach Ukrainy, gdzie po r. 1945 działały [tak jest do dziś!] jedynie dwie szkoły (z 350 szkół w latach trzydziestych) z językiem polskim [Kaczmarek 1992: 48–49].

Czasy PRL to także brak działań władz państwowych na rzecz wsparcia rodaków z ZSRR stypendiami dla studentów. Władze polskie finansowały natomiast nauczanie języka polskiego przedstawicielom krajów rozwijających się z Azji, Afryki oraz Ameryki Łacińskiej. W latach 1952–2002 języka polskiego w Łodzi (Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców – Uniwersytet Łódzki) uczyło się 17.531 studentów ze 155 krajów

światu. Bywały lata, w których 2/3 a nawet 3/4 z nich otrzymywało stypendium rządu PRL [Wielkiewicz-Jałumużna 2006: 88].

3. Odrodzona Rzeczpospolita Polska i jej działania na rzecz Polaków poza jej granicami (przełom XX i XXI wieku)

Pierwsze znaczące grupy rodaków z ZSRR i już byłego ZSRR pojawiły się więc na polskich uczelniach (w tym na ww. UŁ) dopiero na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. W tym samym czasie rozpoczęło się kierowanie nauczycieli polskich do pracy za granicą. Inną znaczącą zmianą w polityce odrodzonej po r. 1989 RP była organizacja pomocy pedagogicznej dla środowisk polskich za naszymi wschodnimi i północnymi granicami. Zainteresowanie polskim językiem, polską historią i kulturą, odradzanie się świadomości narodowej i przyznawanie się do polskiego pochodzenia, stały się faktem. Powstałe stowarzyszenia Polaków zaczęły domagać się możliwości uczenia się języka polskiego i poznawania polskiej kultury. Jednocześnie w Polsce zgłosiło się spontanicznie wielu ochotników do pracy wśród rodaków na Kresach i w Kazachstanie. W Ministerstwie Edukacji Narodowej (MEN) utworzono Samodzielny Wydział ds. Oświaty Polonijnej [Warszawa], rozpoczęto prace nad powołaniem Nauczycielskiego Centrum Polonijnego [Lublin]. “Utworzono nauczycielskie kolegia językowe dla nauczycieli języka polskiego, kształcące młodych nauczycieli, rekrutujących się z młodzieży polonijnej, uruchomiono wakacyjne kursy języka i kultury polskiej dla nauczycieli ze Wschodu, ogłoszono rekrutację dla nauczycieli języka polskiego, kierowanych do pracy w szkołach i punktach nauczania na Wschodzie, rozpoczęto rekrutację dla młodzieży polonijnej na studia do polskich uczelni, a ponadto uruchomiono akcję kolonii polonijnych” (Atlas, Wychódzki, OREPEG, 2014). Początki kierowania nauczycieli polskich do pracy za granicą były i skromne, i spontaniczne. Pionierską grupę 19 polskich nauczycieli Ministerstwo Edukacji Narodowej skierowało w roku szkolnym 1989/90 na Łotwę (9 osób do miejscowości: Ryga, Daugavpils, Jelgava, Kraslava, Ilukste) oraz do Kazachstanu (10 osób). Kierowaniem nauczycieli za granicę zajmowało się bezpośrednio ministerstwo (MEN) – rok szkolny 1990/91, a począwszy od roku szkolnego 1991/92 nauczycieli do pracy za granicę zaczął kierować Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli (CODN) – Zespół ds. Polonii. Rok szkolny 2003–2004 to już coraz większa skala. Edukację polonijną wspierało już 151 nauczycieli z Polski, w tym 110 polonistów, 35 nauczycieli nauczania początkowego, 4 historyków,

1 fizyk, 1 matematyk. Od r. 2010 misję CODN przejął Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą (Wychódzki, ORPEG, 2014).

Plonem starań zarówno profesjonalistów jak i społeczników, i entuzjastów jest w jednych miejscowościach odtworzenie, a w innych stworzenie polskiej sieci oświatowej od przedszkoli, poprzez szkoły podstawowe, średnie i uczelnie (różne formy studiów oraz lektoraty j. polskiego) w krajobrazach zamieszkałych przez Polaków oraz możliwości studiowania w Polsce (polskie systemy rekrutacji i stypendialny). System ten jest zorganizowany, finansowany i nadzorowany przez władze RP, ale jest także w niezwykle bogaty sposób uzupełniany przez organizacje, stowarzyszenia i fundacje pozarządowe świeckie i religijne, których działa obecnie kilkaset. Poza działaniami edukacyjnymi o ciągłym charakterze zajęć – rok szkolny/akademicki, należy choć wspomnieć o edukacyjnych akcjach sezonowych – letnich i zimowych, w których co roku biorą udział tysiące rodaków ze Wschodu Europy. Ponad kwartę wieku działań na rzecz zachowania języka polskiego m.in. na Kresach Wschodnich to wspólny wysiłek Polaków z Polski i krajów ościennych, a także Polonii – ośrodków emigracyjnych Europy Zachodniej obu Ameryk i Australii, które na różne sposoby wspierały i wspierają rodaków “ zza Buga”. Lata 1989–2014 to okres wyjątkowy – odrodzenia nadziei na lepsze jutro, wiary w boską opatrznosć i miłość do ojczyzny, która po latach, a nawet i po wiekach upomina się o swoje dzieci. Należy tu też wspomnieć o wyjątkowym wsparciu Stolicy Apostolskiej za czasów pontyfikatu św. Jana Pawła II.

W czerwcu 2014 w Warszawie (w ramach obchodów 25-lecia odzyskania przez Polskę pełni niepodległości) świętowano 25 rocznicę pokojowego zwycięstwa Solidarności nad komunizmem, jak również 25 lat wspierania przez Państwo Polskie Rodaków, tych przede wszystkim z Kresów Wschodnich.

W ostatnich pięciu latach tylko w jednym, ww. łódzkim ośrodku, w SJPdC UŁ, przygotowywało się do dalszych studiów na polskich uczelniach 238 studentów z Białorusi i 246 z Ukrainy (dane SJPdC UŁ, 2014). W większości są to stypendyści rządu RP. Trzeba tu dodać, że stypendia są przyznawane na minimum rok, a najczęściej na trzy lub cztery lata, są też stypendia dłuższe – 5–7 lat. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że nie maleje też zainteresowanie językiem polskim wśród młodzieży, która nie ma polskiego pochodzenia. Od kilku lat wzrasta liczba Białorusinów, Ukraińców i Rosjan, którzy podejmują studia w Polsce sami za nie płacąc. To zjawisko ma zapewne związek z obecnością Polski od r. 2004 w Unii

Europejskiej. Odrębnym zjawiskiem jest podejmowanie w Polsce pracy zarobkowej (często sezonowej) przez kilkadziesiąt, a może już i kilkaset tysięcy mieszkańców Europy Wschodniej. Kilkaset osób rocznie trafia tylko do SJPdC UŁ, by później rozpocząć studia na innych uczelniach w Polsce, a przecież i inne uczelnie również przyjmują gości ze Wschodu. Są oni kierowani przez Biuro Uznawalności i Wymiany Międzynarodowej, Ministerstwo Zdrowia lub Ministerstwo Kultury.

4. Uwagi krytyczne

Mimo zawarcia (w latach dziewięćdziesiątych w. XX) przez RP stosownych traktatów z państwami Europy Wschodniej, w których zamieszkują liczni Polacy, stanowiący świadomość swojej odrębności mniejszość narodową, sytuacja Polaków oraz ich języka nie zawsze i nie wszędzie nas zadawała. Szczegółowe uwagi, a nawet głosy protestu można usłyszeć m.in. w czasie oficjalnych spotkań dyplomatycznych i naukowych oraz społecznych [Górecki 2009: 103–137].

Polacy są niezadowoleni z dyskryminujących reform administracyjnych i oświatowych na Białorusi (dwie szkoły z językiem polskim na kilkaset tysięcy Polaków), na Litwie [Górecki 2009: 103–137], na Ukrainie [Składowski 2009: 137–157] i w Rosji [Rychlik 2009: 157–173]. Przykro, że władze Litwy, która jest tak, jak Polska w UE, nie są zainteresowane poprawą relacji z Polakami i Polską [Stańczyk 2008: 24–32]. Liczba szkół z językiem polskim nie wzrasta, a wręcz maleje, choć nie brakuje zainteresowania nimi. Wciąż lekceważone są uzgodnienia co do pisowni polskich nazw własnych. Od 10 lat na Białorusi zastąpiono Związek Polaków sterowany przez Mińsk Związkiem, który nie znalazł poparcia Polaków i władz RP [Górecki 2009: 124–125]. Dalej istnieje rażąca rozbieżność co do liczby Polaków na terenach byłego ZSRR [Kozłowski 2009: 208]. Miejmy nadzieję, że ww. umowy – traktaty zostaną dotrzymane.

BIBLIOGRAFIA

Dane SJPdC UŁ (Joanna Galant).

Górecki, D. *Sytuacja ludności polskiej na Litwie i Białorusi*. In: Górecki, D. (red.). *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*. Materiały konferencji naukowej. – Toruń, 2009, pp. 103–137.

Iwanow, M. *Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową Związku Radzieckim*. In: *Mniejszość polska i Polonia w ZSRR*. – Wrocław, 1992, pp. 35–45.

- Kaczmarek, U. *Panorama organizacji polskich na terenie Związku Radzieckiego*. In: *Mniejszość polska i Polonia w ZSRR*. – Wrocław, 1992, pp. 45–53.
- Kozłowski, A. *Karta Polaka – realizacja i oczekiwania* In: Górecki, D. (red.) *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*. – Toruń, 2009, pp. 195–213.
- Kubiak, H. *Polacy i Polonia w ZSRR*. In: *Mniejszość polska i Polonia w ZSRR*. – Wrocław, 1992, pp. 17–35.
- Kurzowa, Z. *Język polski na kresach wschodnich po II wojnie światowej*. In: *Mniejszość polska i Polonia w ZSRR*. – Wrocław, 1992, pp. 127–133.
- Miodunka, W. *O koncepcji badań nad mniejszościami polskimi i Polonią w Związku Radzieckim*. In: *Mniejszość polska i Polonia w ZSRR*. – Wrocław, 1992, pp. 87–95.
- Rychlik, J. *Sytuacja ludności polskiej w Rosji i Kazachstanie*. In: Górecki, D. (red.) *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*. – Toruń, 2009, pp. 157–173.
- Składowski, K. *Sytuacja ludności polskiej na Ukrainie i Łotwie*. In: Górecki, D. (red.) *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*. – Toruń, 2009, pp. 137–157.
- Stańczyk, D. *Obrona tożsamości narodowej Polaków na Wileńskożyźnie po r. 1989*. In: *Materiały konferencyjne „Urząd Miasta Łodzi oraz Stowarzyszenie ‘Wspólnota Polska’: Rodzina, Kościół, szkoła i tożsamość narodowa Polaków”* Łódź, 5–7 grudnia 2008 r. pp. 24–32.
- Wielkiewicz-Jalumuzna, D. *Działalność dydaktyczno naukowa Studium Języka Polskiego dla cudzoziemców w Łodzi w latach 1952–2002*. – Łódź, 2006.
- Wychódzki, M. “O historii kierowania”. In: *25 lat nauczania języka polskiego i jego wpływ na proces podtrzymywania więzi Polonii z Krajem*. Konferencja podsumowująca 25 lat pracy polskich nauczycieli za granicą. Materiały ze zbiorów ORPEG. 2014, pp. 3–8.

Ina DRUVIETE
(University of Latvia Latvian Language Institute)

EU Language Policy: Cornerstones, Latest Developments, Future Prospects

Summary

EU Language Policy: Cornerstones, Latest Developments, Future Prospects

The contribution deals with interaction areas between EU centralized activities and activities of its member-states (language teaching and learning, terminology development, establishing of legal status for languages, etc.). During the first stage (from 1957) the European Community, later EU, determined the official languages and the working languages of the institutions. During the second stage (from 2000) the instrumental approach has been supplemented by a more philosophical one underlining the value of all the languages and promoting multilingualism and language learning. However, several linguistic organizations express concern on decreasing the role of language issues on the agenda of the European Commission. The prognoses on the further development of common language policy standpoints are still unclear and under construction; the Latvian scholars and politicians could contribute to European language policy processes by active participation in the international organizations.

Key words: *language policy, European Union, the Latvian language*

Kopsavilkums

Eiropas Savienibas valodas politika: pamatprincipi, pašreizējās tendences, nākotnes perspektīvas

Eiropas Savienibas lingvistiskās daudzveidības saglabāšana un valodu apguves veicināšana konceptuāla uzdevuma līmeni ietverta gan šīs valstu savienibas dibināšanas pamatprincipos, gan nozīmīgos programmatiskos dokumentos. Eiropas Savienibas valodas politikā īpaši nozīmīga bija 21. gadsimta pirmā desmitgade, kad tika izstrādātas vadlinijas un rekomendācijas dalībvalstu valodas politikai, it īpaši valodu mācīšanas un valodu prasmes izvērtēšanas jomā.

Kaut arī valodas un izglītības politika ir katras ES dalībvalsts ekskluzīvas kompetences joma, Eiropas Komisijas un Eiropas Parlamenta līmeni pieņemtajiem dokumentiem ir nozīmīga ietekme uz norisēm šajās jomās jebkurā no 28 dalībvalstīm. Tikpat labi gan apgalvojams arī pretējais: aktualitātes dalībvalstis, politiskās un ekonomiskās situācijas izvirzīties uzdevumi gan izglītības sistēmā, gan

valodas politikā, arī aktuālītātes humanitārajās un sociālajās zinātnēs rod atspoguļojumu kopīgās pamatnostādnēs. Tās savukārt ietekmē prioritāšu noteikšanu arī ES fondu finansētajās zinātnes un pētniecības programmās.

Noteiktos laika periodos priekšplānā izvirzās atšķirīgi jautājumi (piemēram, minoritāšu lingvistiskās tiesības, tulkosanas un terminoloģijas attīstība, migrantu un diasporas valodas u.tml.). Beidzamajos gados īpaša uzmanība tiek veltīta valodu apguvei, it īpaši valodu apguvei izglītības sistēmā, lai realitātē nodrošinātu ikvienu ES pilsoņa multilingvismu. Tomēr nākas atzīt, ka strauji pieaudzis tikai angļu valodas kā otrās valodas prasmes līmenis, bet pasākumi citu valodu pastiprinātai apguvei īpašus rezultātus nav devuši. Valodu jautājumi (gan ES institūciju līmenī, gan dalībvalstīm kopīgu pamatnostādņu līmeni) pašreiz vairs netiek īpaši aktuālizēti. To apliecinā arī fakts, ka Eiropas Komisijā vairs netiek izdalīts ne īpašs multilingualisma komisāra portfelis, ne arī multilingualisms, kā iepriekš, minēts kāda cita komisāra portfeļa aprakstā. Prognozes par turpmāko valodas politikas attīstību ES līmenī ir pretrunīgas; arī Latvijas zinātniekiem un politiķiem ir iespējas ietekmēt šos procesus, gan darbojoties starptautiskajās institūcijās, gan īstenojot un populārizējot 2014. gada nogalē pieņemtās „Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam”.

Atslēgas vārdi: *valodas politika, Eiropas Savienība, latviešu valoda*

*

Introduction

Since 2004, the Republic of Latvia has been a member-state of the European Union, and the Latvian language is one of the 28 official languages symbolizing the basic principle “United in diversity” and ensuring the implementation of multilingual environment while appreciating languages as symbols for national identity. During the first half of the year 2015, Latvia was the presiding country of the Council of the European Union. The Latvian Presidency is focusing on three overarching priorities: Competitive Europe, Digital Europe and Engaged Europe. All of these priorities have an overt or covert linguistic component concerning multilingual information technologies, societal cohesion, neighbourhood policies. “*Presidency is not all about politics. It is a responsibility and a unique opportunity for all of us personally – to work together, expand borders of cooperation, and raise awareness of each other*” (www.eu2015.lv). Therefore we have to evaluate the latest developments of the language policy of the European Union taking into account the key priorities of Latvian presidency.

We are not going to discuss the highly sensitive issue about the language regime within EU institutions (European Parliament, European Commission, European Central Bank, European Court of Justice, etc.) which has

been covered in many recent studies [Grin 2008; Hilpold 2011, Kraus 2008; Krzyżanowsky, Wodak 2011a, 2011b]. The focus will be on interaction areas between EU centralized activities and activities of its member-states (language teaching and learning, terminology development, establishing of legal status for languages, etc.).

Language policy as a tool for language maintenance

Language policy is a broad over-arching term for ideas, laws, regulations, rules and practices intended to regulate the use of languages in a society. It may be implemented at a number of levels, ranging from formal documents and declarations (status of language in the Constitutions, language laws, decrees, regulations) to informal activities of politicians, NGO activists, societal groups in order to make an impact on language attitudes and language use.

However, we may not assume that each EU state is a linguistic island, and that EU policies have no impact on all European languages. “*The national identities of the Member States are respected. The idea is not for the Member States to be ‘dissolved’ into the EU, but rather for them to contribute their own particular qualities. It is precisely this variety of national characteristics and identities that lends the EU its moral authority, which in turn is used for the benefit of the EU as a whole*” [Borchart 2010: 24]. It is estimated that between 60 and 80 per cent of national legislation have been harmonized with the EU and it is necessary to develop both dimensions: centralized EU activities and activities in the member-states.

The European Union has more than 500 million citizens from 28 Member States: there are 24 official languages, some of them with a worldwide coverage, and 3 alphabets are in use. Within the territory of the EU more than 200 regional or minority languages and languages of refugees and labour migrants function. In order to manage this linguistic diversity several legal acts and programmatic documents have been adopted. We may follow two main stages in the EU language policy. During the first stage (from 1957) the Community, then consisting of six countries, determined the four official languages and the working languages of the institutions of the Community. The treaty specified the languages which are to be used in written contacts between citizens and institutions: citizens may use any of the official languages and the reply shall be drafted in the same language. When new countries entered the European Union the respective languages were added to the list of official languages.

During the second stage (from 2000) the instrumental approach has been supplemented by a more philosophical one underlining the value of all the languages and promoting multilingualism and language learning. Decision No. 1934/2000/EC of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 stated: “*All the European languages, in their spoken and written forms, are equal in value and dignity from the cultural point of view and form an integral part of European cultures and civilisation.*” Article 22 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, adopted in Nice on 7 December 2000 declared that the “*Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity*”.

In order to celebrate the linguistic diversity of Europe and to highlight the importance of intensified and more diversified language learning so that all Europeans can face the challenges of an increasingly interactive multilingual and multicultural continent, the year 2001 was proclaimed the European Year of Languages. One of the main aims of the EYL was to motivate European citizens to develop plurilingualism (this term referred to the individual’s language profile) – to achieve a degree of communicative ability in a number of languages, including those less widely used and taught. Multilingualism (this term refers to society) no longer constituted an exception encountered in a few linguistically diverse countries in Europe [Druviete 2001].

The Council of European Union’s resolution of 14 February 2002 on the promotion of linguistic diversity and language learning in the framework of the implementation of the objectives of the European Year of Languages 2001 emphasised that “*all European languages are equal in value and dignity from the cultural point of view and form an integral part of European culture and civilisation*“ . The European Year of Languages was a great stimulus for programmatic standpoints both at the EU level and in most of Member States. The EU multilingualism policy had three aims: to encourage language learning, to promote a healthy multilingual economy, to give citizens access to European Union legislation, procedures and information in their own languages [New Framework Strategy 2005].

Multilingualism as the goal of language learning

Initiatives on multilingual education (early age language learning, formula “mother tongue + 2 other languages”, content and language integrated learning or CLIL) as well as development of language competence indicators have been included in lifelong education and employment strate-

gies, too. There is a changing philosophy behind the language education programmes. As Bessie Dendrinos had stated already in 2001, “*the redefinition of language proficiency would require that it be freed from the concept of native-like communicative competence, so that language proficiency may be related to different types and levels of perception and production skills, allowing learned to use particular languages as contact languages for a variety of purposes*” [Dendrinos 2001: 76].

In the European Union the strategic goal of education systems are tied with the *Lisbon Strategy*: Europe must become the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world capable of sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion. To achieve this ambitious goal, Heads of States and Government asked for “not only a radical transformation of the European economy, but also a challenging programme for the modernisation of social welfare and education systems”. This process of change will be carried out in each country according to national contexts and traditions and will be driven forward by cooperation between Member States at European level. The language skills are becoming a key for this cooperation.

Already in the year 2002, the Heads of the State or governments of the European Union called for at least two foreign languages to be taught from a very early age. Experts have identified key areas for action in order to promote language skills. These plans established clear objectives for language teaching at the various stages of education and raising awareness of the importance of linguistic diversity.

During last decades there has been considerable qualitative improvement of the language teaching/learning methodologies and practices; the Council of Europe and European Commission documents establish the guidelines for education, too. (e.g. *Common European Framework for Reference*, *European Language Portfolio*, etc.). However, the classroom activities need to be supported by sound state policies and positive societal attitudes towards multilingualism and language learning. Language attitudes are undoubtedly a significant factor not only in the language acquisition, but also in maintaining the language proficiency level.

Are changes on the agenda possible?

The “Conclusions on multilingualism and the development of language competences” adopted at the ministerial meeting in May, 2014 invited the European Commission to assume a more active role in assessing progress

in developing language competences, with each country contributing to this progress in accordance with its national context and circumstances. Important practical news in the field of multilingualism in Europe is that from October 2014 the European Commission offers the **online linguistic support** for Erasmus+ for mobilities up to 2 months, in 6 languages: English, French, Dutch, Spanish, Italian, German. This support will be gradually extended to all other languages and types of mobilities. Starting from 2014 and running to 2020, language learning is being bundled with other education and youth programs within the funding allocation for “Erasmus+”, a broader successor program to Erasmus, the European international student exchange system. The budget for Erasmus+ is almost 15 billion, about 40 percent more than the previous education and youth programs combined.

However, several linguistic organizations express concern as to the decreasing role of language issues on the agenda of the European Commission. The first commissioner dealing with language issues was Viviane Reding from Luxembourg (1999–2004). In 2004 the portfolio of European Commissioner for Education, Training, Culture and Multilingualism was allocated to Jan Figel from Slovakia. When Romania joined the European Union on 1 January 2007, the responsibility for multilingualism was handed over to the representative of this country and special position of Commissioner for Multilingualism was established (Leonard Orban, 2007–2010). The EU Commissioner identified languages as an integral part of lifelong learning and enabling an effective intercultural dialogue and did a lot to promote understanding of the EU linguistic aspects. Later the Commissioner for Education, Culture, Multilingualism and Youth was Androulla Vassiliou from Cyprus (2010–2014).

In October, 2014, the European Parliament voted for the new team of European commissioners. Language policy or multilingualism was not assigned any specific portfolio, and there is even no Commissioner in charge of these issues. As the member of the European Parliament stated, “*Mrs. Vassiliou has made five speeches on multilingualism during her term, which ends this year, while Mr. Orban spoke on the issue 117 times, according to the commission’s website*” [http://www.nytimes.com/2014/03/17/world/europe/eu-fights-to-get-everyone-speaking-same-language-on-education.html?_r=2#]. These figures clearly show the decreasing positions of multilingualism on the European agenda. Multilingualism is treated as a

tool in the EU's larger strategic projects (as Lisbon strategy, concept of knowledge-based economy, etc.) rather than the aim or a policy field in itself [Krzyżanowsky, Wodak 2013]. One of the leading international linguistic organizations, "Network for Promoting Language Diversity" (NPLD) considers that "*The new Commission's approach on multilingualism gives a utilitarian, market-oriented approach to the languages of Europe, which will only prioritize big, hegemonic languages and will leave a remarkable number of lesser-used languages – small-state, regional or minority languages – aside*" [<http://www.eblt.nl/new-european-commission-no-place-for-multilingualism/>].

Language policy in the EU Member States

Common European guidelines in language policy and planning are necessary despite of the fact that "unless their charters are ratified and implemented by their otherwise sovereign members, their main influence is in spreading and supporting beliefs about diversity, multilingualism, and human or civil rights that can bolster the campaigns of language activists aiming to persuade their national governments. Thus, they influence beliefs and ideologies more than practices" [Spolsky 2009: 224]. Several Member States have adopted their own national language policy programmes enhancing the development of languages within the country and taking into account the processes of internationalization and EU integration. For instance, Estonian government has adopted "Estonian Foreign Language Strategy 2009–2015" forecasting the diversification of language learning opportunities and a broadening of the choice of foreign languages [Rannut 2010: 23]. One of the latest national language policy programmes, the Slovenian one, stresses the necessity to guarantee language maintenance for smaller languages, too: "*.. in relation to EU institutions we continue to advocate the principle that the free movement of people, goods, services and capital must never undermine the domicile status of the official language of a Member State, and that a Member State has the right to legal safeguards and other mechanisms to neutralise any negative impact of free movement in terms of language use and policy*" (Resolution 2013). It is important to realise the right to use the respective languages as the official languages of the EU, and in particular to provide translators and interpreters in EU institutions with adequate professional linguistic and terminological assistance to enable them to produce a reliable version of EU legislation in the respective languages. The Slovenian government is

convinced that “*it is imperative that activities under the national language policy be aimed at expanding the language infrastructure and promoting the linguistic training of experts in all fields. The role of the state and public administration is to ensure systematic and harmonised actions among key ministries and actors in terms of care for language development*” (*Ibid.*).

On 28 October, 2014, the government of the Republic of Latvia adopted “Guidelines for Official State Language Policy 2015–2020” [Valsts valodas, 2014]. The document contains a detailed evaluation of *status quo*, the definitions of policy goals, action areas and tasks aimed at achieving the Latvian language development. The Official State language policy impact roadmap was developed within the framework of the terms of reference, focusing on the society in Latvia and abroad and the Latvian language proficiency and skills of the society representatives and their usage of the language. The document has been created in close cooperation with professional sociolinguists and contained a lot of references to basic resolutions and recommendations on language policy issued by the EU institutions. The Guidelines allow us to harmonize national and European activities in language legislation, teaching and learning of languages, language standardization and terminology development.

Conclusions

Although language and education policies fall within the exclusive competency of the EU Member States the programmatic documents adopted at the level of the European Parliament and European Commission have a strong impact on linguistic activities within all the present 28 Member States. The opposite is also true: the current political and economic situation in the Member States, new tasks in all the aspects of language policies, latest findings in humanities and social sciences have been included in the common guidelines adopted at the highest levels of the EU institutions. The prognoses on the further development of common language policy standpoints are still unclear and under construction; the Latvian scholars and politicians could contribute to European language policy processes by active participation in the international organizations and by active implementation and dissemination of plans included in the “Official State Language Policy Guidelines 2015–2020”.

LITERATURE

- Borchart, K.D. *The ABC of European Union Law.* – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 131 p.
- Dendrinos, B. Plurilingualism and heteroglossia in Europe": The challenge for alternative modes of language education. In: *Langue, langues en Europe. Athènes: Centre de la langue grecques, 2001*, pp. 71–78.
- Drūviete, I. European Year of Languages for promotion of plurilingualism in Latvia. In: *Valoda – 2001. Humanitārās fakultātes XI Zinātniskie lasījumi. Valodas lingvistiskie aspekti.* – Daugavpils: DPU izdevniecība "Saule", 2001, pp. 96–100.
- Drūviete, I. English in Latvia: symbol of European identity, tool for career promotion or "the third force"? In: *European National Language Institutions' Attitudes and Policies towards English as European Lingua Franca. Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics.* – Berlin / Boston: Walter de Gruyter, 2014, pp. 69–88.
- Grin, F. Principles of policy evaluation and their application to multilingualism in the European Union. In: *Respecting linguistic diversity in the European Union.* Ed. by X. Arzoz. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, pp. 73–83.
- Hilpold, P. Das Sprachenregime der Europäischen Union. In: *National, regional and minority languages in Europe.* – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, pp. 53–58.
- Kraus, P. A one-dimensional diversity? European integration and the challenge of language policy. In: *Respecting linguistic diversity in the European Union.* Ed. by X. Arzoz. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, pp. 85–103.
- Krzyżanowski, M., Wodak, R. Dynamics of multilingualism in post-enlargement EU institutions. Perceptions, conceptions and practices. In: *Exploring the dynamics of multilingualism.* The DYLAN project. Ed. by A.-C. Berthoud, F. Grin, G. Lüdi. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2011, pp. 205–225.
- Krzyżanowski, M., Wodak, R. Political strategies and language policies: the European Union Lisbon strategy and its implications for the EU's language and multilingualism policy. In: *Language Policy, 2011, Vol. 10*, pp. 115–136.
- Language Situation in Latvia: 2004–2010.* – Riga: Latvian Language Agency, 2012.
- A New Framework Strategy for Multilingualism. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.* – Brussels: Commission of the European Communities, 2005.
- Rannut, M. Instruction in foreign languages at the secondary school level in Estonia. In: *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. Foreign*

languages in the schools of the European Union. Vol. 24. – Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2010, pp. 13–24.

Resolution on the National Programme for Language Policy 2014–2018. National Assembly of Slovenia, 15 July 2013.

Special Eurobarometer 386. Europeans and their languages. Report. European Commission, June 2012.

Spolsky, B. *Language Management.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Valsts valodas politikas pamatlīdznei 2015.–2020. gadam. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_1512/mid_504.

Larisa ILJINSKA, Oksana SAMUILOVA, Zane SENKO
(Riga Technical University)

The English Language as *Lingua Franca* in Science and Technology

Summary

The English Language as *Lingua Franca* in Science and Technology

At present the majority of scientific publications and technical documents are either written in English or translated into English. The aim of the article is to analyse the role of English as *lingua franca* in science and technology, and the ways how it facilitates professional communication and exchange of information.

Contemporary technical text is characterized by the growing degree of internationalization of terminology. Internationalisms borrowed from English constitute a significant part of the language for science and technology in the majority of national languages in the world. In the recent decades, the process of borrowing of internationalisms, which has always been characteristic of professional language use, has become even more intense.

Key words: *English as lingua franca, internationalism, loanword, universal, linguistic identity, scientific and technical text*

Kopsavilkums

Angļu valoda kā *lingua franca* zinātnē un tehnoloģijās

Mūsdienās zinātniskās publikācijas un tehniskie dokumenti ir galvenokārt rakstīti vai tulkoti angļu valodā. Raksta mērķis ir analizēt angļu valodas kā *lingua franca* lomu zinātnē un tehnoloģijās un izpētīt, kā tā veicina profesionālo saziņu un informācijas apmaiņu.

Pieaugot terminoloģijas internacionalizācijas pakāpei, mūsdienu tehniskajos tekstos palielinās aizgūto terminu skaits. Internacionālismi, kuri aizgūti no angļu valodas, veido ievērojamu zinātniskās un tehniskās valodas krājuma daļu vairumā pasaules valsts valodu. Kopš 20. gadsimta beigām internacionālismu aizgūšanas process, kas vienmēr ir bijis raksturīgs profesionālā lietojuma valodai, ir kļuvis vēl intensīvāks.

Atslēgas vārdi: *angļu valoda kā lingua franca, internacionālisms, aizguvums, universāls, lingvistiskā identitāte, zinātniskais un tehniskais teksts*

*

Introduction

Nowadays, the English language is recognized as *lingua franca* (ELF) in science and technology because the majority of scientific publications are either written in English or translated into English to share the results of research on an international level. Most ELF interactions take place among ‘non-native’ speakers of English as, according to Crystal [2003], only about one out of every four users of English in the world is a native speaker of the language.

Lingua franca is also defined as a *medium of intercultural communication* [House 2002; Meierkord 2002], *international language* [Jenkins 2003], *global language* [Crystal 2003], *world language* [Mair 2003], *global lingua franca of academia* [Mauranen 2013]. The widespread acceptance of the significant role of English as an international *lingua franca* and an increasing number of functions it performs have determined that *lingua franca* has really become “*one of the symbols of our time, together with globalisation, networking, economic integration, and the Internet*” [Mauranen 2009: 1]. Defined in this way, ELF is in most cases “*a ‘contact language’ between persons who share neither a common native tongue nor a common (national) culture, and for whom English is the chosen foreign language of communication*” [Firth 1996: 240].

The present paper focuses on the contemporary tendencies in the development of the English language as *lingua franca* in science and technology. Scientific and technical language is characterised by the use of special lexis, typical of a particular field of science, including words of a foreign origin, and thus as any language for special purposes (LSP) tends to be more international and, therefore, special vocabulary is generally more universal [cf. Dudley-Evans, St. John 1998].

Certain words have become true internationalisms, i.e., words that are recognisable by speakers of many languages without translation (e.g. *argument, matrix, model, algorithm, symbol, function, scheme, strategy, analysis*). Fully assimilated loanwords are among the most universal units of a *lingua franca* (e.g. *integration, construction, computerization, proportion, progression, composition, combination*). Many loanwords are “cultural borrowings” [Bloomfield 1933] belonging to particular semantic fields, such as modern communication technology, civil engineering, economics, business and education, etc.

International words have a better chance of being adopted in the recipient language due to the following reasons: “...owing to their international character, internationalisms are seen as less of a threat to the linguistic identity of a given national language than words belonging exclusively to another national language; [...] a body of internationalisms is already present in any national language...” [Ivir 1989: 149].

The majority of internationalisms were borrowed from the languages that used to be *lingua franca* in the respective historical periods, namely, from Latin and Greek either directly or through Italian and French. Sager [1997: 26] argues that “*the knowledge of Latin and Greek, for example, has in the past been highly influential in the development of special subject designations and remains important today*”. The significance of classical languages as of the primary source of vocabulary extension and terminology coinage is also recognised by such researchers as, e.g. Crystal [1995], Cabré [1999], Veisbergs [2001]. It should be added that nowadays newly-created terms derived using Latin and Greek elements enter modern languages mainly through English. Thus, it may be stated that English as such is not the major *source* language but rather the main *relay* language for internationalisms.

The number of internationalisms denoting new concepts is constantly growing in all spheres of science and technology, and in the framework of the present research they can be divided into three main groups: lexical units of Greco-Latin origin; words derived using Latin and Greek elements; and eponyms.

Words of Greco-Latin Origin

Words belonging to the first group have long been in use, the process of borrowing occurred along with the technical progress throughout centuries. Therefore, these words have fully assimilated within the English language for science and technology (e.g. *aspect*, *code*, *factor*, *formula*, *criterion*, *system*, *spectrum*, *phenomenon*, etc.). According to Montero-Fleta [2013: 3], “*The classical Latin and Greek nature of scientific and technical lexical items is sometimes adopted in the target language without any change, but sometimes adapted to the target language undertaking slight morphological and phonetic changes to be adapted to the host lexical system*”. For example, in Latvian the lexical items exemplified above are also instances of internationalisms, adapted to the grammatical and graphical norms of the target language (e.g. *aspekts*, *kods*, *faktors*, *formula*,

kritērijs, sistēma, spektrs, fenomens). These words display a very high frequency of use and, as a rule, are polysemic. They are very often used in compound word formation. The universal character of such words is to a great extent determined by the fact that the scope of meanings they cover is very wide and the process of their meaning extension is still ongoing, e.g. *multiplexing system, decoding system, duplex communication system, radio system, cellular system*, etc.

Internationalisms belonging to the group under discussion may enter not only the stock of general vocabulary; they may acquire the status of a term depending on the domain of their use (e.g. *antenna, mechanism, compressor, generator, transformer, cable, cylinder*). It is the context, register, and domain of use, which determine the choice of a correct term [cf. Mey 2006: 43].

Some of these words as, e.g. *antenna* used in compounds may cover different metaphoric meanings:

- *butterfly antenna* (tauriņveida antena),
- *cheese antenna* (siergeida antena),
- *deer-horn antenna* (dipolu antena),
- *diamond antenna* (rombveida antena),
- *fishbone antenna* (skrējviļņu antena).

The visual images (associations) are created on the basis of similarity with the objects from different domains. According to Pitzl [2009], different approaches to the study of several important functions of metaphors are necessary for the communicative success in ELF. However, it should be noted that metaphoric meaning extension is more characteristic of English as a world language rather than its simplified international version – ELF.

The first group of internationalisms also includes non-assimilated Latin words and elements that are used in scientific technical and academic research discourse in their original, often abbreviated form: *a priori, verte, ad infinitum, inter alia, in vitro, in vivo, in situ, per capita*, etc. These terms are considered to be discourse markers as their domain of use is to a great extent limited to academic research and technical writing.

Words Derived Using Latin and Greek Elements

In the contemporary English, there is a popular trend to form new words by means of affixation and compounding using both English and Greco-Latin elements, thus creating transparent and easily comprehensible

neologisms. It is particularly significant in the process of term formation. Sager [1997: 25] considers that term formation is “*a conscious human activity and differs from the arbitrariness of general word formation processes by its greater awareness of pre-existing patterns and models and of social responsibility for facilitating communication and transmission of knowledge*”.

The most productive Greco-Latin elements are:

- “de-” (decoder, decompression, demodulator);
- “micro-” (microcell, microprocessor, microwave);
- “multi-” (multichannel, multicontact, multilink);
- “pre-” (preamplifier, preload, premodulation, preset);
- “semi-” (semiconductor, semiduplex, semiwave);
- “sub-” (subchannel, subcode, subexchange);
- “tele-” (telemail, telenet, telesoftware);
- “trans-” (transcoder, transmodulator, transrectifier);
- “-gram” (cablegram, cryptogram, phonogram);
- “-meter” (ohmmeter, telemeter, voltmeter);
- “-phon” (cellphone, radiophone, videophone).

In modern word-formation, among the most productive compound elements are “*digital*” (*digital access, digital network*); “*optical*” (*optical satellite, optical feedback, optical radar*); “*logic*” (*logic detector, logic link, logic bug, logic matrix*); “*mobile*” (*mobile access, mobile wallet*).

English is used as *lingua franca* in an enormous variety of social and cultural contexts. Such qualifiers as *hyper, mega, super* are used not only in scientific and technical texts but also in mass media, e.g. *supermarket, superego, superhighway; hypertext, hyperactivity, hyperlink; megabyte, megacycle, megastar*.

Frequently in *lingua franca* a new concept [cf. Seidlhofer 2001] is borrowed along with its signifier, e.g. *fast food, talk show, bestseller, hot-dog, mass media, compact disc*. Due to the frequency of use, such linguistic innovations based on English models have become understandable without translation and may extend their meaning under the influence of local cultural factors.

Another group of words belonging to *lingua franca* enters the recipient languages as loan translations, which are literal translations of English expressions, such as *First Lady, skyscraper, blue collar, Trojan Horse* (IT-related meaning), *brain drain, brainstorming, Star Wars, motherboard, soap opera*, etc. It may be stated that “*the more an English loanword*

becomes socially integrated or established in the community, the bigger the chance it will become conventionalized as a loan translation or semantic loan..." [Tian, Backus 2013: 7]. The meaning of such expressions is often idiomatic or image-based, thus they cannot be considered beyond the situational context and disregarding non-linguistic factors.

Successful communication of mainstream fashionable brand symbols also facilitates creation of new terms and their derivatives. For example, since the launch of iMac by Macintosh in 1998, the whole range of brand names created by analogy appeared: iPod, iPhoto, iWeb, iDisk. Success of this word formation pattern has caused a kind of chain reaction in other languages.

Eponyms

Eponyms play a vital role in the development of *lingua franca*. In scientific and technical texts, a great number of new words are created on the basis of proper names to denote inventions and discoveries. Considering scientific and technical domains, the following groups of eponyms may be presented:

- physics: *ohm, ampere, hertz, watt, volt, faraday*;
- mathematics: *Maxwell's equation, Fourier transform*;
- quantum mechanics: *Bell's theorem, Newton's law of motion*;
- optics: *Miller's rule, Beer-Lambert law, Emmert's law*;
- telecommunications: *Morse code, Tesla coil, Vivaldi antenna*.

The eponyms that denote units of measurement in physics and names of chemical elements are the most constant units of the scientific *lingua franca*. Such words are monosemic, context independent and free from connotations. They are not replaced by national equivalents in the majority of languages; they are merely adapted to phonetic and morphological systems as well as to graphical norms of recipient languages.

It is very important to distinguish the eponyms used in scientific and technical texts from allusions that communicate a much wider scope of meaning, e.g. Aesopic language as an allegorical language, Ikara flight, Promethean fire, Medusa's head, Pyrrhic victory, scales of Themis.

Another group of eponyms that should be considered within the framework of the study of *lingua franca* comprises terms that have originated from brand names: *Apple, Nokia, Olympus, Twitter*. They are adopted, i.e., borrowed directly, and their spelling is kept in its original form. Some eponyms such as, e.g. *Jacuzzi, Winchester*, and *Lego* in many lan-

guages have entered the stock of general vocabulary and are not used as proper names anymore.

Frequency of use of eponyms differs depending on the domain of use, for instance, more than 8,000 eponyms are registered in chemistry and related disciplines, such as textiles, polymers, oil and gas technology, and their number is constantly growing.

Conclusions

Lexical and semantic systems of contemporary languages are under a great influence of English as a *lingua franca*. Internationalisms borrowed from English constitute a significant part of the language for science and technology in the majority of national languages in the world. In the recent decades, the process of borrowing of internationalisms, which has always been characteristic of professional language use, has become even more intense.

The application of internationalisms facilitates not only professional, but also day-to-day communication, thus promoting multilingual cooperation and knowledge exchange. The universal character of internationalisms is determined by the fact that the scope of meanings they cover is very wide and the process of their meaning extension is still ongoing.

LITERATURE

- Bloomfield, L. *Language*. – New York: Henry Holt & Co, 1933. 564 p.
- Cabré, T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. 248 p.
- Crystal, D. *English as a Global Language*, 2nd edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 224 p.
- Dudley-Evans, T., St. John, M. *Developments in English for Specific Purposes*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 301 p.
- Firth, A. The Discursive Accomplishment of Normality. On “Lingua Franca” English and Conversation Analysis. In: *Journal of Pragmatics* 26: 2, 1996, pp. 237–259.
- House, J. Developing Pragmatic Competence in English as a Lingua Franca. In: K. Knapp, and C. Meierkord (eds), *Lingua Franca Communication*. – Frankfurt: Peter Lang, 2002, pp. 245–267.
- Ivir, V. Internationalisms, Marked or Unmarked. In: O. Mišeska-Tomic (ed), *Markedness in Synchrony and Diachrony*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1989, pp. 139–155.

- Jenkins, J. *World Englishes: A Resource Book for Students.* – London: Routledge, 2003. 233 p.
- Mair, C. (ed.). *The Politics of English as a World Language.* – Amsterdam: Rodopi, 2003. 497 p.
- Mauranen, A. *Exploring ELF: Academic English Shaped by Non-native Speakers.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 282 p.
- Mey, J. *Pragmatics*, 2nd edition. – London / New York: Blackwell Publishing, 2006. 384 p.
- Montero-Fleta, M. Neoclassical Internationalisms in Scientific and Popular Terminology: A Case Study on Romance and Germanic Languages. In: *English for Specific Purposes World* 14: 40, 2013, pp. 1–15.
- Pitzl, M. “We Should Not Wake Up Any Dogs”: Idiom and Metaphor in ELF. In: A. Mauranen, and E. Ranta (eds), *English as a Lingua Franca: Studies and Findings.* – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009, pp. 298–322.
- Mauranen, A. Introduction. In: A. Mauranen, and E. Ranta (eds), *English as a Lingua Franca: Studies and Findings.* – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009, pp. 1–7.
- Sager, J. Term Formation. In: S.E. Wright, and G. Budin (eds), *Handbook of Terminology Management*, vol. 1. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997, pp. 25–42.
- Seidlhofer, B. Closing a Conceptual Gap: The Case for a Description of English as a Lingua Franca. In: *International Journal of Applied Linguistics* 11, 2001, pp. 133–158.
- Tian, A., Backus, A. Transliteration or Loan Translation: Constraints on English Loanwords’ Integration into Mandarin Chinese. In: *Tilburg Papers in Culture Studies* 44, Tilburg University. – Tilburg: Babylon, 2013, pp. 1–16.
- Veisbergs, A. *Word-Formation in English and Latvian. Contrastive Analysis.* – Riga: University of Latvia, 2001. 180 p.

DICTIONARIES AND DATABASES

- Webster’s Third New International Dictionary. Unabridged.* Merriam Webster, 2002.
- Akadēmiskā terminu datubāze Akadterm.* Available: termini.lza.lv/term.php.
- Online Macmillan Dictionary.* Available: www.macmillandictionary.com.

Antra KĻAVINSKA
(Rēzeknes Augstskola)

Vāciešus apzīmējoši etnonīmi latgaliešu folklorā: lingvistiskais aspeks

Summary

Ethnonyms Designating Germans in Latgalian Folklore: The Linguistic Aspect

The material base of the present research is the corpus of Latgalian folklore texts, with ~1642 cases of the usage of ethnonyms recorded, which comprises 33% of ethnonyms denoting the gypsies (Roma), 30% – Jews, 15% – Russians, 11% – Latvians, 4% – Germans, 4% – Poles, and 3 % ethnonyms designating other ethnoses. Using methodological knowledge of cognitive linguistics, the present article provides an overview of the ethnonyms vocabulary denoting Germans (61 word usage) in the language of Latgalian folklore, setting the central and peripheral vocabulary and its contextual semantics. As far as it is possible there has been revealed the specifics of ethnonyms lexicon in Latgalian folklore in comparison with the lexicographic sources, as well as folklore vocabulary of other ethnographic regions of Latvia. There have been viewed historical circumstances of the formation of the semantics of ethnonyms and the ethno-demographic situation of a definite territory.

The main conclusions are as follows.

- 1) Comparing the ethnonyms vocabulary denoting Germans in lexicography sources and in the corpus of Latgalian folklore texts, it can be concluded that the majority of designations mentioned in lexicography sources can be found in folklore, with the exception of the modern Latgalian barbarism *nemci* and the ethnic nickname *friči*.
- 2) In folklore texts ethnonym denotation or referent (ethnos) has been revealed as a typical and stereotyped image, therefore the usage of the ethnonyms of context corpus enables to form a system of the concept of “Germans”, where the ethnonyms *vuoci*, *vuociši* ‘Germans’ forms a semantic core with a number of its contextual meanings: 1) the ethnic group of the German nation living in Latgale and speaking German; 2) the ethnic group of the German nation living in Riga; 3) the nation, natives of Germany; 4) the German troops; 5) the Nazi occupation forces.
- 3) Denotations *vuoczemniki*, the nation of Germany, invaders of the land of Latvia; *pryuši* (*pruši* / *brūži*) ‘the Prussians, the ethnic group of the German nation, the inhabitants of the Prussian land’ and *pusvuocīts* ‘a half-German,

- i. e., the Latvian who is trying to resemble the Germans' belong to the nearest periphery of semantic structure.
- 4) In the distal part of the periphery of semantic structure one must mention the semantic derivatives *vuocīts* 'thistle'; *divi vuociši* 'pestle'; *septeni vuociši* 'piglets'.
  - 5) The contextual semantics of the ethnonymsic lexicon denoting Germans in interpretive field is expressed by semes in the areas as follows: 1) the perceptive area: 'beautiful', 'well dressed', 'slim', 'fat'; 2) the socio-cultural area: 'trendsetters'; 3) the social area: 'conquerors', 'cruel', 'nobles', 'rich', 'treat Latvian farmers badly', 'desirable spouses', 'unwanted spouses'; 4) the linguistic area: 'German-speaking', 'do not understand the Russian language'; 5) the area of emotional and intellectual evaluating: 'fools', 'the smart ones', 'bad hosts'.
  - 6) Compared to the folklore recorded in other ethnographic regions of Latvia, where the Germans are more often mentioned and where the ethnonym *vāci* 'the Germans' mainly denotes the Baltic German feudal lords of Latvia – the nobles, the image of Germans in Latgalian folklore in this aspect is more frequently replaced by the image of the Poles that is determined by the different historical circumstances: in "Polish times" (1561–1772) the Poles became the feudal lords of the territory of Latgale, but the German nobles gradually became Polish-oriented.

Key words: *cognitive linguistics, semantics, ethnonyms, Germans, Latgalian folklore*

*

Ievads

Neraugoties uz globalizācijas tendencēm, mūsdienās par dažādu zinātnu nozaru izpētes objektu kļuvusi etniskās un lingvistiskās identitātes problemātika, etnisko stereotipu funkcionālie aspekti. Šajā ziņā pateicīgs avots ir izlokšņu materiāli un folkloras teksti, kas vienlaicigi saglabā tautas tradicionālās zināšanas un pakļaujas izmaiņām dažādu vēsturisku notikumu un sabiedrisku procesu ietekmē.

Pētījuma materiālais pamats ir latgaliešu folkloras tekstu korpuiss (sk. avotu sarakstu), kurā fiksēti ~1642 etnonīmiskās leksikas vārdlietojumu gadījumi, no tiem 33% apzīmē čigānus (romus), 30% ebrejus, 15% krievus, 11% latviešus, 4% vāciešus, 4% poļus, 3% citus etnosus. Šī raksta mērķis ir sniegt pārskatu par vāciešus apzīmējošiem etnonīmiem latgaliešu folkloras valodā, nosakot centra un periferiālo leksiku, tās kontekstuālo semantiku.

Konteksta loma valodas vienību interpretācijā parasti tiek aplūkota no divām perspektīvām: no vienas puses, lingvistiskais konteksts, t. i., teksta

daļa, kas ir nepieciešama kādas tekstā lietotas valodas vienības nozīmes noteikšanai, no otras puses, situatīvais konteksts, t. i., ekstralīngvistisko faktoru kopums (teorētiķi Viljams Krafts, Alans Krūss [Croft, Cruse 2004], Ronalds Langakers [Langacker 2008], Leonards Talmijs [Talmy 2000] u. c.). Šajā pētījumā kontekstuālā pieejā paredz gan lingvistiskā konteksta analīzi etnonīmiskās leksikas jēdzienisko attieksmu noteikšanā (distributīvā analīze), gan situatīvā konteksta analīzi, proti, iespēju robežas atklāta etnonīmiskās leksikas specifika latgaliešu folklorā salīdzinājumā ar leksikogrāfijas avotu datiem, kā arī ar citu Latvijas etnogrāfisko novadu un lietuviešu folkloras leksiku, tiek skatīti etnonīmu semantikas izveides vēsturiskie apstākļi, attiecīgās teritorijas etnodemogrāfiskā situācija.

Izmantojot kognitīvās lingvistikas metodoloģijas atziņas (teorētiķi Rebecka Frumkina [Фрумкина 1995], Zinaida Popova, Josifs Sternins [Попова, Стернин 2007] u. c.), šajā pētījumā veikta vāciešus nosaucošo etnonīmu leksiskās un etimoloģiskās semantikas noskaidrošana vārdnīcās; etnonīmiskās leksikas ekscerpēšana no folkloras tekstiem, jēdzienisko attieksmu noteikšana (kontekstu kartotēkas izveide); jēdzienu sistēmas modelēšana (leksiski semantisko lauku izveide). Folkloras tekstos etnonīma denotāts jeb referents (etnoss) atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā, tāpēc etnonīmu lietojuma kontekstu korpusa izmantošana ļauj veidot jēdzienu sistēmu ‘vācieši’, atklājot semantisko kodolu (t. i., biežāk lietotā etnonīma kontekstuālās nozīmes) un semantiskās struktūras perifēriju (deetnonīmisku atvasinājumu, semantisku derivātu semantiku), kā arī interpretatīvā lauka raksturīgākās pazīmes: reliģiskā zona (konfesionālā piederība), sociokultūras zona (ierāzas, tradīcijas), sociālā zona (nodarbošanās, dzīves telpa), lingvistiskā zona (valoda, komunikācijas iespēja un vajadzība), perceptīvā zona (ārējais izskats, paralingvistiskās iezīmes); emocionāli (rakstura iezīmes) un intelektuāli vērtējоšā zona.

Etnonīmu kontekstuālās nozīmes definēšanā izmantota **komponentu analīzes** metode, kas balstās uz pieņēmumu, ka vārda nozīmi veido semantisko komponentu (sēmu) kopums (teorētiķi: Luijs Jelmslevs [Hjelmslev 1953], Džerolds Kacs, Džerijs Fodors [Katz, Fodor 1963] u. c.). Etnonīmu kontekstuālās nozīmes definējumā svarīgi šķiet tādi semantiskie elementi kā etniskās kopienas tips (piemēram, tauta, etniska grupa, etnogrāfiska grupa u. c.), teritoriālā (valstiskā) piederība, lingvistiskā un reliģiskā identitāte. Savukārt emocionāli vērtējоšās semantikas noteikšanai svarīgs ir bināro pazīmju princips (piemēram, sēmas ‘skaists’ – ‘neglīts’, ‘gudrs’ – ‘muļķīgs’, ‘slinks’ – ‘strādīgs’ u. c.).

Viens no plašākajiem pētījumiem par etnonīmu semantiku latviešu valodā ir folklorista Jāņa Rozenberga rakstu krājums „Tautas un zemes latviešu tautasdzesmās” [Rozenbergs 2005]. Tajā apkopoti vairāku gadu pētījumi par tautasdzesmās sastopamajiem etnonīmiem, vācieša tēls tiešā veidā krājumā nav analizēts, taču skaidrota toponīma *Vāczeme* un etnonīma *prūši* semantika. Savukārt sistēmisks pārskats par cittautieša (tostarp vācieša) tēlu lietuviešu folklorā ir sniegts etnoloģes Laimas Anglickienes monogrāfijā „Cittautiešu tēls lietuviešu folklorā” [Anglickienė 2006]. Abi iepriekš minētie pētījumi rakstā izmantoti etnonīmiskās leksikas semantikas salīdzinājumam. Informācija par latviešu stereotipiskajiem priekšstatiem par vāciešiem gūta no vēsturnieces Ilzes Boldānes pētījuma „Etnisko stereotipu veidošanās Latvijā: 1850–2004” [Boldāne 2011].

Vēsturiskais un etnodemogrāfiskais konteksts

Vāciešu ierašanās un apmešanās uz pastāvīgu dzīvi senlatviešu cilšu un libiešu apdzīvotā teritorijā notikusi 12.–13. gadsimtā, t. i., krusta karu laikmetā, saistībā ar kristīgās ticības izplatīšanu. Liela nozīme ir bijusi arī vācu tirgotāju centieniem nodibināt savas tranzīta un vietējās tirdzniecības bāzes Latvijas teritorijā [Dribins, Spārītis 2000: 7]. Pēc zinātniskās aplēses, 13. gadsimta beigās Livonijas latviešu daļā dzīvoja ap 160 tūkstoši senlatvji, 20 tūkstoši libieši un 15 tūkstoši vācieši, kas apmetās pilsētās un pilīs. Aritmētiski viņi bija mazākumā, bet tomēr ne minoritāte. Valdošā etniskā grupa politiski ir majoritāte [Dribins 2007: 140].

Vācu iekarotāji un to pēcteči ieviesa Latvijā feodālās attiecības, viņu pārvaldībā notika nodokļu vākšana un zemnieku klaušu organizēšana. Izveidojās Livonijas vācu muižniecība, kas pakāpeniski kļuva par zemes īpašniekiem, cēla savas piļu un muižu ēkas [Dribins 2007: 141]. Šie notikumi raduši atainojumu arī latviešu folklorā, īpaši teikās un nostātos par pilskalniem, pilīm un muižām, klasiskajās tautasdzesmās, kas ataino attiecības ar kungiem, muižas dzīvi.

Livonijas laicīgajā bruņiniecībā ienāca arī *ievērojams skaits libiešu un latviešu bajāru, kuri, apprecoties ar vācietēm, deva vācu kārtai veselīgu papildinājumu* [Dribins 2007: 141]. Arī turpmākā latviešu pārvācošanās folklorā atspoguļojas, piemēram, apzīmējumā *pusvācietis*, kam vārdnīcās fiksētas šādas nozīmes: ‘cilvēks, kam viens no vecākiem ir vācietis’, ‘latvietis (parasti bagāts), kas censās līdzināties vāciešiem’ [LLVV6₂: 477]; [MLVV].

Pēc Latgales teritorijas iekļaušanas Polijas-Lietuvas valstī (1569) par politisko majoritāti kļūst poli. Tāpēc Zobena ordeņa bruņinieku pēcteči –

Zibergi, Borhi, Plāteri, Romeri, Visenhofi, kuriem piederēja lielākie zemes īpašumi, pāris nākamo paaudžu laikā polonizējās [Durejko 1995: 126]. Savukārt pēc Latgales (1772), Kurzemes un Zemgales (1795) pievienošanas Krievijai veidojās savstarpējās attiecībās saistīta vācu tautas grupa, kas 19. gadsimta pirmajā pusē dēvēja sevi par *baltiešiem*, bet gadsimta otrajā pusē – par *vācbaltiešiem* vai *baltvāciešiem* (vācu val. *Deutschbalten, Baltische Deutschen*) [Dribins 2007: 147].

Trūkst precīzu statistikas datu par etnisko sastāvu pirms Pirmā pasaules kara, kad mūsdienu Latgales teritorija atradās Krievijas impērijas Vitebskas guberņas sastāvā. Vērā ņemami ir 1897. gada tautas skaitīšanas dati, taču tie varētu būt neprecīzi, jo tolaik nacionālā identitāte Krievijas impērijas perifērijā ir bijusi relatīvi mainīga, kā arī par tautības noteikšanas pazīmi kalpojusi valoda, kurā cilvēks runā. Neraugoties uz to, Latgales vēstures pētnieki secina, ka Vitebskas guberņas Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķos (mūsdienu Latgales teritorijā) 1897. gadā bijuši 4242 vācbaltieši, t. i., 1% no visiem iedzīvotājiem [Miņins 2011: 178]. Vēlākā statistika uzrāda pakāpenisku vāciešu skaita samazināšanos, kas, iespējams, saistīma ar asimilēšanās procesiem: 1935. gadā Latgalē ir bijuši 892 (0,16%) vācieši [Maldups 1937], 1989. gadā – 432 (0,1%), 2000. gadā – 358 (0,09%) [CSP].

Salīdzinoši citos Latvijas reģionos līdz pat 1939. gadam vācieši bija trešā lielākā un starpkaru periodā viena no divām (vācieši un ebreji) ekonomiski ietekmīgākajām Latvijas mazākumtautībām. 1939. gada masveidīgā izceļošana un nacistiskās okupācijas varas klātbūtne radīja izmaiņas vāciešu skaitiskajā sastāvā. Pēc Otrā pasaules kara Latvijā palika vien niecīgs skaits no starpkaru periodā šeit mītošajiem vācu tautības iedzīvotājiem [Boldāne 2011: 154]. Tieši Otrā pasaules kara notikumi un nacistiskās okupācijas periods, ko folklorā un sarunvalodā dēvē par „vācu laiku”, ietekmējuši mūsdienu latviešu vecākās paaudzes stereotipiskos priekšstatus par vāciešiem. Jaunākās paaudzes stereotipi galvenokārt saistās ar priekšstatiem, kas gūti tūrisma braucienos, studējot vai strādājot Vācijā, kā arī plašsaziņas līdzekļos.

Leksikogrāfijas avotu dati

Baltu valodās vāciešu nosaukšanai galvenokārt tiek lietots eksoetnonīms (nosaukums, ko etnosam piešķir citi etnosi, visbiežāk kaimiņos dzīvojošie). ME minēta gan senākā forma *vāca*, kā folkloras tekstos pieminētais *vāczemnieks*, gan jaunākais apzīmējums *vācieši* (vienskaitlī

vācietis, vācītis), kā arī *griku, putru, kārklu* vai *skalu vācietis* ‘tāds, kas neveiksmīgi izliekas par vācieti’ [ME IV: 490–492].

LEV apkopoti vairāki uzskati par šī etnonīma cilmi. Piemēram, senākā formu *vāca* tiek saistīta ar indoeiropiešu *uek ‘runāt’, no kā prūšu valodā radies vārds *wackis* ‘kliedziens, kara sauciens’, arī latviešu valodas vārds *vēkšķis*. Savukārt Kazimirs Būga (*Kazimieras Būga*) šo vārdu saista ar 6. gadsimta hronista Jordana pieminēto Zviedrijas cilti *vagoth* [LEV: 1098].

Mūsdien latviešu valodā *vācieši* ‘tauta, Vācijas (arī Austrijas, Šveices dalas) pamatiedzīvotāji’ [LLVV 8: 234]; [MLVV]; lietuviešu valodā *vokiečiai* ‘Viduseiropas tauta, runā vienā no rietumgermānu valodām’ [LKŽ 2013]. Senāka forma *vāci* 1) ‘vācieši’ 2) ģenitīvā ipašības vārda nozīmē ‘saistīts ar vāciešiem, tiem raksturīgs’; ‘saistīts ar Vāciju, tās karaspēku (piem., Pirmajā pasaules karā, arī nacistiskās Vācijas laikā)’ [MLVV].

Latgaliešu leksikogrāfijas avotos minētas leksēmas *vōcīts, vōcīte* [Strods 1990 (1933): 187]; [Bērzkalns 2007: 549]; *vuocīts, vuocītine* [KIV II: 531], kā arī *vuocs, vuocīts*, sarunvalodā – *nemcs* [LLLV]. Arī lietuviešu valodas vārdnīcā minēts vāciešu apzīmējums *niemčius* (sal. poļu val. *nie-miec*, krievu val. *немец*) [LKŽ 2013]. Makss Fasmers (*Max Vasmer*) šī etnonīma cilmi saista ar senkrievu *њъмьцъ* ‘cilvēks, kas neskaidri, nesaprotami runā’, ‘sveštātietis’ vai *њъмьчинѣ* ‘vācietis, jebkurš sveštātietis’ [ЭСРЯ 3: 62]. Savukārt pašnosaukums vācu valodā *Deutsche* etimoloģiski tiek saistīts ar senaugšvācu val. *diutisk* ‘tautai piederīgs’ [DW].

Latviešu sarunvalodā tiek lietota etniskā iesauka *friči*, vārdnīcās minēta vienskaitļa forma *fricis* ‘vācietis, vācu karavīrs’. Cilme: no personvārda *Fricis* (*Fritz*) [LLVV 2: 546]; [MLVV]; [LVSV: 160].

Mūsdien latviešu valodā tiek šķirti etnonīmi *senprūši* ‘baltu tauta, kura dzīvoja teritorijā starp Vislas un Nemunas lejtecēm un kuras pārvācošanās noslēdzās 18. gadsimtā’ [LLVV 7₁: 390]; [MLVV] un *prūši* ar nozīmēm: 1) ‘Prūsijas hercogistes vai Prūsijas karalistes pamatiedzīvotāji, pārnestā nozīmē vācieši’; 2) ‘senprūši’ [LLVV 6₂: 414], [MLVV]. Savukārt lietuviešu valodā tiek lietots viens etnonīms *prūsai* ar nozīmēm 1) ‘baltu tauta, kura dzīvoja Vislas lejteces labā krasta rajonos’ un 2) ‘bijušās Austrumprūsijas vai Klaipēdas apgabala iedzīvotāji, vācieši’ [LKŽ 2013]. Analizējot vārda *prūši* semantiku klasiskajās latviešu tautasdzesmās, J. Rozenbergs secina, ka ar šo leksēmu var tikt nosaukti gan baltiskas cilmes senprūši, gan vāciskās Prūsijas iedzīvotāji, t. i., vācieši [Rozenbergs 2005: 46].

Etnonīma etimoloģija tiek saistīta ar senindiešu val. *purusah* ‘cilvēks, vīrs’ (Ostrembskis); lietuviešu val. *prusti* ‘labi augt, zelt; atgūties, atlābt’

un latviešu val. apvidvārdu *prausties* ‘klūt lielākam, resnākam, stuprākam (par dzīvnieku); augt garākam (par labību)’ (Karaļūns); etrusku *pur-* / *pr-* ‘pirms, priekš’ (V. Toporovs) u. c. [LEV: 716].

Latgaliešu leksikogrāfijā minēts etnonīms *pryusi* [Strods 1990 (1933): 141]; [Bērzkalns 2007: 423]; [LLLV] bez plašākiem nozīmes skaidrojumiem.

Vāciešus apzīmējoši etnonīmi latgaliešu folkloras tekstos

Jēdzienu sistēma „vācieši”. Analizētajā folkloras materiālā konstatēts 61 vāciešus apzīmējošu etnonīmu vārdlietojums.

Latgaliešu folklorā vāciešu apzīmēšanai lietoti vairāki etnonīma varianti, kas veido jēdzienu sistēmas kodolu: *vuoci* (7 vārdlietojumi nominālās vārdkopās ar etnonīmu kā atkarīgo komponentu: *vuocu karaspāks*, *vuocu vecs*, *vuocu muižniki*, *vuocu barons*, *vuocu armija*, *vuocu zaldateni*, *vuocu laikā* ‘vācu okupācijas laikā’); *vuociši* (vienskaītli *vuocīts* / *vācīts*, sieviešu dzimtē *vuoceite*; arī vārdkopās *vuocīšu laikā*, *vuocīša laudaveņa*, kopā 49 vārdlietojumi); salikteņi *vuoczemiņiši* ‘vāczemieši’ (2 vārdlietojumi).

Etnonīmi *vuoci*, *vuociši*, *vuoczemiņiši* uzskatāmi par sinonīmiem, to kontekstuālās nozīmes ir daudzveidīgas: 1) lielā tekstu daļā šis etnonīms iegūst nozīmi ‘vācu tautas etniska grupa, kas dzīvo Latgale’, pieminēti konkrēti Latgales vietvārdi un tur dzīvojošie vācu muižnieki, piemēram, *vuocu barons Plāters-Zībergs Kolupa muižā* [LFK 2143, 361]; *muižinice Šahma – vuoceite* [...]. *Šahmai eistais vuords beja fon Rozenšild - Paulen* [LFK 1940, 1243]; 2) teikās un nostātos tie atklāti kā latviešu zemju iekarotāji gan 12.–13. gadsimtā, gan nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945); 3) izcelšanās teikā vāciešu dzīves vieta ir uz rietumiem, pie jūras, nostātos darbība risinās arī Vācijā, tātad tiek atklāta skaidrojоšās vārdnīcas minētā nozīme ‘tauta, Vācijas pamatiedzīvotāji’; 4) dažās tautasdziesmās kā vāciešu dzīves vieta minēta Rīga, līdz ar to kontekstuālā nozīme ir ‘vācu tautas etniska grupa, kas dzīvo Rīgā’.

Jēdzienu sistēmas *tuvākajā perifērijā* varētu atrasties apzīmējums *pus-vuocīts* ‘pusvācietis’ (1 vārdlietojums). Saliktenis *pusvuocīts* konstatēts tikai tautasdziesmā, visticamāk, ar nozīmi ‘latvietis, kas cenšas līdzināties vāciešiem’: *Oi Diveņi, oi Laimeņi, / Pusvuocīša laudaviņa! / Man veizīte dasadyure / Pi vuocīša tupelem* [LTDz 58612].

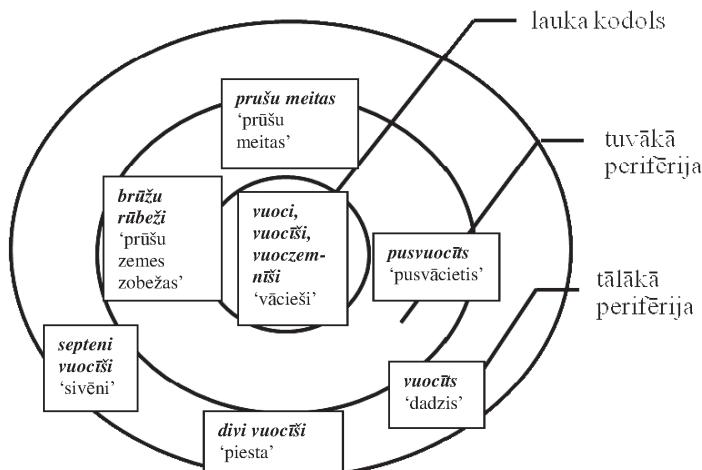
Atšķiribā no pārējo cittautiešu apzīmējumiem, vāciešus nosaucošo etnonīmu grupā nav konstatēts neviens deminutīvatvasinājums.

Latgaliešu folkloras materiālā konstatēti arī divi etnonīma *prūši* varianti, abi nominālās vārdkopās: *brūžu rubeži* ‘prūšu zemes robežas’ (*Puisi*

sūlās prūjam bāgt / Uz tim brūžu rūbežām / Tur ti dūmoj madu āst, / Soldanveina nūsadzert. / Tur jīm deve pupas malt, / Vara bungas mugurē [LFK 2007, 3079]; prušu meitas ‘prūšu meitas’ (Man’ gribieja prušu meitas / Par kundzeņu paturieti [LFK 3881, 8551/52]). Šķiet, ka šajos gadījumos konteksts neliecina, ka te varētu būt pieminēti senprūši, bet gan, visticamāk, Prūsijas robežas, Prūsijas vācu meitas. Attiecīgi šīs leksēmas būtu uzskatāmas par vāciešus nosaucošā lauka tuvākajai perifērijai piederošām.

Jēdzienu sistēmas tālāko perifēriju veido mīklas pieminētie etnonīma *vuocīts* semantiskie derivāti (to nozīmes skaidrojums dots mīklas atminējumā). Etnonīms *vuocīts* desemantizējoties iegūst dažādas nozīmes: ‘dadzis’ (*Wōcījc sat ciela molā, kurs it garom, dud kukulus. Dodzie* [LIP 1892: 210]); *divi vuocīši* ‘piesta’ (*Diw Wōcīg winā zobokā doncoj. (Pista)* [Smeļters 1899: 13]); *septeni vuocīši* ‘sivēni’ (*Aiz kolna septeni vōcīši ūdas myn. (Syvāni zeiž)* [LF 1968: 369]). No mūsdienu skatapunkta raugoties, grūtības sagādā šādas desemantizēšanās asociatīvā pamata noteikšana. Hipotētiski var pieņemt, ka asociācijas veidojušās sakarā ar vāciešu nodarbēm: tirdzniecību (asociācijā par dadzi – sēž ceļa malā, dod kukuļus); amatniecību un rūpniecību (asociācijā par sivēniem – āminiņi), sociālo statusu (asociācijā par piestu – Valkā zābakus, dejo).

Jēdzienu sistēmas „vācieši” leksiski semantiskā lauka grafisku atveidojumu sk. 1. attēlā.

1. attēls. Jēdzienu sistēma „vācieši”. Leksiski semantiskais lauks

Salīdzinot vāciešus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantiku skaidrojot vārdnīcās un folkloras tekstos, var secināt, ka folkloras tekstu korpusā atrodami gandrīz visi leksikogrāfijas avotos minētie apzīmējumi, izņemot latgaliešu sarunvalodā lietoto barbarismu *nemci* un etnisko iesauku *friči*. Etnonīma *vāci*, *vācieši* kontekstualā semantika folklorā ir plašāka un daudzveidīgāka nekā vārdnīcu sniegtajos skaidrojumos (sk. 1. tabulā).

1. tabula.

Vāciešus apzīmējošās etnonīmiskās leksikas semantika skaidrojot vārdnīcās un latgaliešu folkloras tekstos

Etnonīmiskā leksika	Nozīme	
	vārdnīcās	latgaliešu folklorā
vācieši, vāci (<i>vuoci</i> / <i>vuocīši</i> / <i>vuoczemniši</i>)	tauta, Vācijas (arī Austrijas, Šveices daļas) pamatiedzīvotāji [LLVV 8: 234]; [MLVV]	1) vācu tautas etniska grupa, dzīvo Latgalē, runā vācu valodā; 2) tauta, Vāczemes pamatiедzīvotāji; 3) vācu tautas etniska grupa, dzīvo Rīgā; 4) Vācijas karaspēks; 5) nacistiskās Vācijas okupācijas vara
prūši (<i>pruši</i> / <i>brūži</i>)	Prūsijas hercogistes vai Prūsijas karalistes pamatiедzīvotāji, pārnestā nozīmē vācieši [LLVV 6 ₂ ; 414]	vācu tautas etniska grupa, Prūšu zemes iedzīvotāji
pusvācietis (<i>pusvuocīts</i>)	1) cilvēks, kam viens no vecākiem ir vācietis [LLVV6 ₂ ; 477]; [MLVV], 2) latvietis (parasti bagāts), kurš cenšas līdzināties vāciešiem [LLVV6 ₂ ; 477]	latvietis, kurš cenšas līdzināties vāciešiem (?)
<i>nemci</i>	(latgaliešu sarunvalodā) vācieši [LLLV]	–
<i>friči</i>	(sarunvalodā) ‘vācieši, vācu karavīri’ [LLVV 2: 546]; [MLVV]; [LVSV: 160]	–

J. Rozenbergs atzīst, ka latviešu tautasdziesmās kopumā vācieši ir visbiežāk pieminētais etnoss, latviešu folklorā ar etnonīmiem *vāci*, *vācieši*

apzīmēti ne tik daudz Vācijas iedzīvotāji kā Latvijas baltvācu feodālie kungi – muižnieki [Rozenbergs 2005: 23]. Latgaliešu folklorā vācieša tēlu šajā aspektā lielā mērā aizstāj poļa tēls, jo, kā jau minēts, t. s. „poļu laikos” (1561–1772) par feodālajiem kungiem Latgales teritorijā kļūst poļi, bet vācu muižnieki pakāpeniski pārpoļojas.

Lietuviešu folklorā vācieši tēloti gan kā ienaidnieki (dažādu karu atspoguļojumā), gan kā kaimiņi. Visbiežāk tie nosaukti ar etnonīmiem *vokiečiai* un *prūsai*, dažādu valodu un vēsturisko notikumu ietekmē folklorā lietoti arī citi apzīmējumi: *kryžiuočiai* ‘krustneši’, *germanai* ‘germāni’, *fricai* ‘friči’, *naciai* ‘nacisti’, *niemcai* ‘vācieši’ [Anglickienė 2006: 185].

Jēdzienu sistēmas „vācieši” interpretatīvais lauks.

Religiskajā zonā apzinātajā folkloras materiālā nekādas norādes netika konstatētas, iespējams, tāpēc, ka „poļu laikos” vācu muižnieki pārgāja katoļīcībā, līdz ar to latgaliešu apzīņā nebija „svešas” reliģijas pārstāvji.

Perceptīvajā zonā rodamas dažas vāciešus raksturojošas iežīmes. Pieņēram, tautasdzesmās minētas vairākas vāciešu pazīmes: *dailumīņš*, kas izpaužas apgērba detaļās: *santa svuorki*, *zeida bikses*, *kuģenīka capureite*, šie piemēri uzsver vāciešu sociālo un materiālo pārākumu pār latviešiem. Vāciešu auguma raksturojums ir pretrunīgs: no vienas puses – *smuidrys augumeņš*, no otras puses – *tukluoki*, *rasnuoki*.

Sociokultūras zonā var minēt piemēru, kurā vācieši atklājas kā modes noteicēji: *pa vuociski* (‘pēc vācu paraduma, modes’) *moti grīsti* [LFK 1940: 7524].

Visspilgtāk vācieša tēls atklāts **sociālajā zonā**. Latgaliešu folklorā visplašāk atklātas divas vāciešu sociālās grupas: vācu militāristi, iekarotāji (*vuocu armija*, *vuocu karaspāks*, *vuocu zaldateņš*) un vācu muižniecība (*vuocu muižnīki*, *vuocu barons*, *načaļnīki vuoczemniši*).

Militārajā sfērā raksturotas: 1) senlatviešu cīņas ar vāciešiem (izteiktas ar predikātiem *karuot* (*ar vuocišim*), *aizastuoveit*); 2) Pirmā pasaules kara notikumi: *Serbeits ar belgeiti / Vuocišam soka / „Ja aiztiksi Krīveju, / Nūpliešu motus.”* [LFK 1945: 4330]; 3) Otrā pasaules kara notikumi (kontekstā izteikti ar predikātiem: *īnuokt Reigā, izdaleit īrūčus, pakuort partizanus, sakaut krīvus*, savukārt latviešu attieksme pret vāciešiem šī kara laikā ir divējāda, to raksturo predikāti *mekleit patvārumu nu krīvim i vuocišim, gribbeit īsastuot vuocu armijā*). Par vāciešu kā iekarotāju tēlu folkloras kontekstā liecina arī vairāki adverbiāli komponenti: *kara laikā*, *vuocu laikā*, *vuocišu laikā* ‘vācu okupācijas laikā’, 1918. g. Ludzā, 1941. goda 1. julijā Reigā.

Vācu muižniecībai kā sociāli pārākai etniskai grupai raksturīgas pazīmes: *boguoti, ar četrim zirgim, šmukā kaļaskā, daudzi naudys*, attieksmē pret latviešiem: *cīši nyknys*. Klasiskajās tautasdziesmās vācieši (arī poļi) tēloti kā paverdzinātāji, izkalpinātāji: *Kur vācīti tova zame, / Kur tī tovi kumeleņi. / Kam tu nuoci šai zamē / Manu sūru svītru ēst* [LFK 1940: 3417]. Savukārt latviešu attieksme pret vāciešiem (vēlme atriebties) pausta vairākos tautasdziesmu variantos, piemēram: *Kab man byutu tei naudeņa, / Kas guļ jyuras dibanā. / As nupierktu vysu muižu / Ar vysim vuocišim.* / *Ko darieja mužikim, / To dareitu vuocišim: / Dīnu liktu sinu kost, / Nokti kungim ryjas kulti* [LFK 2005: 5400]. Līdzīgi tautasdziesmas varianti pie rakstīti arī citviet Latvijā, tātad, iespējams, ataino Livonijas perioda attiecības. Kādā nostāstā salidzinājumā ar poļu muižniekiem vācu muižnieki vērtēti kā tolerantāki attieksmē pret latviešu zemniekiem: *Beja muižiņice Šahma – vuoceite. Šahmas veirs vīnmār pījēma zolduotus, kas bāga nū krūņa* [LFK 1940: 1243].

Tautasdziesmās vācieši, līdzīgi kā citi cittauteši, raksturoti gan kā vēlamī, gan kā nevēlamī dzīvesbiedri, piemēram: *Man' mamiņa, moz' asūt, / Vuocišam pavēleja; / Svīstin svīžu vaiņuceņu / Zam oruoja kuojeņom* [LTDz 47633: 414].

Lingvistiskajā zonā analizētajā materiālā nav atrodamas norādes par to, kāda ir vāciešu attieksme pret latviešu valodu. Konstatēts tikai viens piemērs, kas ataino vācieša un krieva sarunu, kas novē pie konflikta lingvistisku pārpratumu dēļ: 1918. g. *Ludzā krīvs sveicinājis vācīti*: „Здравствуй.” *Vācīts atjēmis*: „Gut Morgen.” *Krīvs uzreiz*: „Что, что? Поморды?” *Vācīts*: „Was?” *Krīvs*: „Ah hac?” un uzreiz devis pa mordu *vācišam* [LFK 1940: 3495].

Emocionāli un intelektuāli vērtejošajā zonā, kā ierasts cittautešu vērtējumā, vācietis ir pretrunīgs tēls. No vienas pusēs – mulķis, jo, piemēram, pasakā atjautīgais latviešu zemnieks piemuļko lēttīcīgos vāciešus [LPT „Viltība un lēttīcība” 8. A. 1539.]. Mulķība izpaužas arī neprasmē saimniekot: *Vuocišam tik pruoteņa, / Kuo mozami bērneņam: / Vakar zierņus dryvā sēja, / Šudiņ guoja skateitīs, / Vai ir leli izauguši, / Vai zīdūs sazīduši* [LTDz 52909: 236]. No otras pusēs – gudrs, jo pie vācieša dodas pēc padoma: *Kuņdzeņš maņ uz Reigu syuta / Pi naudnika pēc naudeņas; / Pi naudnika pēc naudeņas, / Pi vuociša pēc padūma* [LTDz 52800: 280].

Arī lietuviešu folklorā negatīva attieksme pret vāciešiem pausta gan miera, gan kara laikā: vācietis ir vismuļķīgākais no lietuviešu folklorā tēlo-

tajiem cittautiešiem, pieder citam sociālajam slānim (muižnieks vai amatnieks), citai reliģiskajai konfesijai (luterāni, protestanti), runā nesaprota mā valodā, tiek salīdzināts ar vēlnu [Anglickienē 2006: 198].

Mūsdieni latviešu stereotipiskajos priekšstatos vāciešiem tiek piedēvētas šādas iezīmes: 1) *precizi, disciplinēti, punktuāli*; 2) *pedantiski, kārtīgi, akurāti*; 3) *augstprātīgi, lepni, distancēti*; 4) *iebrucēji, iekarotāji*; 5) *valdonīgi, tieksme dominēt* [Boldāne 2011: 164].

Secinājumi

1. Salīdzinot vāciešus apzīmējošo etnonīmisko leksiku leksikogrāfijas avotos un latgaliešu folkloras tekstu korpusā, var secināt, ka folklorā atrodama lielākā daļa leksikogrāfijas avotos minēto apzīmējumu, izņemot etnisko iesauku *friči* un latgaliešu sarunvalodā lietoto barbarismu *nemci*.
2. Folkloras tekstos etnonīma denotāts jeb referents (etnoss) atklāts tipizēta un stereotipizēta tēla veidā, tāpēc etnonīmu lietojuma kontekstu korpusa izmantošana ļauj veidot jēdzienu sistēmu ‘vācieši’, kurā semantisko kodolu veido etnonīmi *vuoci*, *vuocīši* ‘vācieši’ ar vairākām kontekstuālajām nozīmēm: 1) vācu tautas etniska grupa, dzīvo Latgalē, runā vācu valodā; 2) vācu tautas etniska grupa, dzīvo Rīgā; 3) tauta, Vācijas pamatiedzīvotāji; 4) Vācijas karaspēks; 5) nacistiskās Vācijas okupācijas vara.
3. Semantiskās struktūras tuvākajai periferijai piederīgi ir apzīmējumi *vuoczemnīki* tauta, Vāczemes iedzīvotāji, iebrucēji latviešu zemē; *pryushi* (*pruši* / *brūži*) ‘prūši, vācu tautas etniska grupa, Prūšu zemes iedzīvotāji’ un *pusvuocīts* ‘pusvācietis, t. i., latvietis, kurš cenšas līdzināties vāciešiem’.
4. Semantiskās struktūras tālākajā perifērijā ietilpst mīklās pieminētās leksēmas ar desemantizēšanās pazīmēm: *vuocīts* ‘dadzis’, *divi vuocīši* ‘piesta’, *septeni vuocīši* ‘sīveni’. Hipotētiski var pieņemt, ka asociācijas veidojušās sakarā ar vāciešu nodarbēm (tirdzniecību, amatniecību un rūpniecību) un sociālo statusu.
5. Vāciešus apzīmējošas etnonīmiskās leksikas kontekstuālā semantika interpretatīvajā laukā izteikta ar šādām sēmām: 1) perceptīvajā zonā: ‘dailī’, ‘labi gērbusies’, ‘smuidrs augums’, ‘resni’; 2) sociokultūras zonā: ‘modes noteicejī’; 3) sociālajā zonā: ‘iekarotāji’, ‘nežēlīgi’, ‘muižnieki’, ‘bagāti’, ‘slikti izturas pret latviešu zemniekiem’, ‘vēlamī dzīvesbiedri’, ‘nevēlamī dzīvesbiedri’; 4) lingvistiskajā zonā: ‘runā vācu valodā’,

- ‘nesaprot krievu valodu’; 5) emocionāli un intelektuāli vērtējošajā zonā: ‘muļķi’, ‘gudri’, ‘slikti saimnieki’.
6. Citos Latvijas etnogrāfiskajos novados pierakstītajā folklorā vācieši ir pieminēti biežāk, ar etnonīmiem *vāci*, *vācieši* apzīmēti galvenokārt Latvijas baltvācu feodālie kungi – muižnieki, latgaliešu folklorā vācieša tēlu šajā aspektā lielā mērā aizstāj poļa tēls, ko nosaka atšķirīgi vēsturiskie apstākļi.

FOLKLORAS AVOTI

LF 1968 – Trūps, J. (red.) *Latgaļu folklora: I Tautas jūki, meikles, parunas.* – [Minhene]: LPI, 1968.

LFK – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta *Latviešu folkloras krātuves* materiāli.

LIP – Uļanovska, S. *Pūļu Inflantejis latviši, i seviški Rēzeknis aprīņka Viļānu pogosta: Etnografisks tāluojums.* (Ulanowska, Stefanija. Łotysze Inflant polskich ... Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej... Kraków, I. – 1891. – T. 15. – S. 181.–282.; II. –1892. – T. 16. – S. 104.–267.; III – 1895. – S. 232.–492.) Andronovs, A., Leikuma, L. (atb. red.) – Reiga: LU, 2011 [faksimilizdevums].

LPT – Šmits, P. *Latviešu pasakas un teikas.* (15 sējumi, 1925–1937). Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/folklora/pasakas/>

LSDF – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds.* Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/folklora/sakamvardi/>

LTDz – Švābe, A., Straubergs, K., Hauzenberga-Šturma, E. (1952–1956). *Latviešu tautas dziesmas (Chansons populaires lettonnes)*, 12 sēj. – Kopenhāgenā: Imanta. Pieejams: <http://latviandainas.lib.virginia.edu>

Smelters 1899 – Smelters, P. *Tautas dzismu, posoku, meikļu un parunu Woceleite.* – Reigā, 1899.

LEKSIKOGRĀFISKIE AVOTI

Bērzkalns, A. *Latgaļu volūdas vōrdu krōjums.* – Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 2007.

DW – *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.* 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 13.01.2014. Pieejams: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?lemma=deutsch>

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca.* 1., 2. sējums. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* – 2. izdevums. Rīga: Avots, 2011.

- LKŽ – Naktinienė, G. (vyriausioji redaktorė). *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941 – 2002): elektroninis variantas*. Antras elektroninis leidymas. – [Vilnius]: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- LLLV – *Lietuviešu – latviešu – latgaliešu vārdnīca*. Pieejams: http://hipilatlit.ru.lv/lv/products/dictionary_info.html
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. I – VIII. – Riga: Zinātne, 1972–1996.
- Lukaševičs, V. *Latgaliešu – latviešu vārdnīca. Vina cylvāka specvuorduojs*. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011.
- LVSV – Bušs, O., Erntsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. – Riga: Zvaigzne ABC, 2009.
- MLVV – Zuicena, I. (red.) *Mūsdieni latviešu valodas vārdnīca*. – Riga: LU Latviešu valodas institūts, elektroniskā versija. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
- ME – K. Milenbaha *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 2. negrozits izdevums. Izdevusi Čikāgas Baltu filologu kopa. – Čikāga, 1955.
- Strods, P. *Pareizraksteibas vōrdneica*. Atkortots izdevums. – Daugavpils: [b.i.], (1933) 1990.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs Valentīnas Skujīņas vadībā. Riga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- ЭСРЯ – Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Издание второе, стереотипное. Тома I–IV. Москва: Прогресс, 1986. Pieejams: <http://etymolog.ruslang.ru>

LITERATŪRA

- Anglickienė, L. *Kitataučių jvaizdis lietuvių folklore*. – Kaunas: Versus aureus, 2006.
- Boldāne, I. *Etnisko stereotipi veidošanās apstākļi Latvijā: 1850.–2004*. Promocijas darbs. Zinātniskais vadītājs Dr. hab. hist. Jānis Bērziņš; zinātniskā konsultante Dr. hab. hist., prof. emer. Ilga Apine. – Riga [manuscripts], 2011.
- Croft, W., Cruse, D. A. *Cognitive Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- CSP – LR Centrālā statistikas pārvalde. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits pēc tautības statistiskajos reģionos un republikas pilsētās. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2010*. – Riga: LR CSP, 2010.
- Dribins, L. (sast.) *Mazākumtautibas Latvijā. Vēsture un tagadne*. – Riga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007.
- Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*. – Riga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2000.
- Durejko, A. Daugava poļu literatūras tradīcijās. Sozaņskis, Jaroslavs (red., 1995).

Latvija-Polija. Starptautiskās zinātniskās konferences „Poļu un latviešu tautas politiskie, ekonomiskie un kultūras sakari no 16. gs. līdz 1940. gadam” materiāli. – Rīga: Polijas Republikas vēstniecība, 1995.

Hjelmslev, L. *Prolegomena to a Theory of Language.* – Bloomington: Indiana, 1953.

Katz, J. J., Fodor, J. A. *The Structure of Semantic Theory.* In: *Language*, Vol. 39, No. 2. – Baltimore: Linguistic Society of America, 1963, pp. 170–210.

Langacker, R. W. *Cognitive grammar: a basic introduction.* – Oxford: Oxford University Press; New York, 2008.

Maldups, A. *Apriņķu un pagastu apraksti.* – Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1937.

Miņins, A. Latgale un Latgalieši: mīts un vēsturiskā realitāte. In: *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, III.* – Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2011, 175.–197. lpp.

Rozenbergs, J. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās.* – Rīga: Zinātne, 2005.

Talmy, L. *Toward a Cognitive Semantics.* – Cambridge, MA: MIT Press, 2000.

Попова, З. Д., Стернин, И. А. *Когнитивная лингвистика.* – Москва: Восток-Запад, 2007.

Фрумкина, Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? В кн.: *Язык и наука конца XX века.* – Москва: РГУ, 1995.

Renata LUKOŠIENĖ
(Šiauliai University)

Students' Names of Šiauliai University: Ethnolinguistic Aspect

Summary

Students' Names of Šiauliai University: Ethnolinguistic Aspect

Lithuanian personal names have been investigated for many years by researchers; however, no attempt has been made to study students' names of Šiauliai University. Therefore the present article seeks to reveal the diversity, distribution, origin and semantic motivation of Šiauliai University students' names. The selected period is from the year 2000 to 2014. The study involved 7,066 first-year fulltime and part-time students, including 5,717 female and 1,349 male students. 721 different names have been recorded, 485 female and 236 male names. It has been revealed that the most popular female name is the name of Greek origin *Kristina* (179 students) and the dominating male name is the name of Hebraic origin *Tomas* (66 students). The analyses of etymology of students' names has shown that there are more names of Lithuanian origin among the most common female as well as male names, e.g.: *Aušra, Daiva, Lina, Rasa, Vaida, Aurimas, Gediminas, Giedrius, Mantas, Mindaugas*, etc.

The obtained data have also revealed that some names are clearly motivated semantically, for example, according to character and personality traits, names related to the names of certain natural phenomena and floral names.

Key words: *onomastics, anthroponyms, ethnolinguistic aspect*

Santrauka

Šiaulių universiteto studentų vardų etnolingvistinis aspektas

Nors lietuvių asmenvardžiai yra gana intensyviai tyrinėjami jau daug metų, tačiau studentų vardai Šiaulių universitete apskritai nėra nagrinėti. Todėl šiame straipsnyje bandoma apžvelgti Šiaulių universiteto studentų vardų įvairovę; kokie vardai yra populiausiai, o kurie vartojami rečiau, kokia vardų kilmė ir semantinė motyvacija. Ištirti 7066 studentų, studijavusių Šiaulių universitete 2000–2014 metais, vardai, iš kurių 5717 merginų ir 1349 vaikinų vardai. Per analizuojamą laikotarpį užfiksuotas 721 skirtinges vardas, iš kurių 485 moterų ir 236 vyro vardai. Nustatyta, kad populiausias moters vardas yra sulotynintas graikiškos kilmės vardas *Kristina* (179 studentės), o dominuojantis vaikinų vardas yra hebraiškos kilmės vardas *Tomas* (66 studentai). Išanalizavus vardų etimologiją pastebė-

béta, kad tarp populiariausių tiek moterų, tiek vyrių vardų daugiausia yra lietuviškos kilmės vardai, pvz.: *Aušra, Daiva, Lina, Rasa, Vaida, Aurimas, Gediminas, Giedrius, Mantas, Mindaugas* ir kt.

Tyrimas taip pat atskleidė, kad kai kurie studentų vardai turi aiškią motyvuotą semantiką: pagal charakterio, asmenybės požymius; vardai, susiję su tam tikrais gamtos reiškiniais ir augalų pavadinimais.

Prasminiai žodžiai: *onomastika, antroponimai, etnolinguistinis aspektas*

*

Lithuanian anthroponyms have been collected and investigated for many years. The first significant work regarding anthroponomy was the study "About Lithuanian Personal Names" written by K. Būga in 1911. This work laid strong scientific foundations for a further study of Lithuanian and in general all the Baltic personal names.

There are quite many works about the old Lithuanian two-stem personal names. A. Leskynas, A. Salys, P. Skardžius, A. Vanagas and V. Maciejauskienė made a very valuable contribution to this field. V. Maciejauskienė also collected the most frequent one-stem personal names of Lithuanian origin used in the 16th century. There are research works which analyse personal names of specific regions. For instance, M. Ramonienė investigated anthroponomy of baptism registration book of Samogitian diocese in 1795. Personal names of Kriaunai parish in the 17–18th centuries were analysed by V. Maciejauskienė [Ragauskaitė].

Although there are many research works regarding the names of the population of Lithuania, however, students' names of Šiauliai University have not been studied at all. Therefore the aim of the present article is to reveal the diversity, distribution, origin and semantic motivation of Šiauliai University students' names.

The selected period is from the year 2000 to 2014. The study has involved 7,066 first-year full-time and part-time students, including 5,717 female and 1,349 male students.

Two faculties of the university have been chosen – Education Faculty (EF), where students studied or study education, physical education, preschool education, ethics, religion, art and music, and Social Welfare and Disability Studies Faculty (SWDSF) which trains special pedagogues, speech and language therapists, social pedagogues, social workers, health educators, kinesitherapists, etc. The author of the article is grateful to Regina Šemetienė, the administrator of the EF study database, and Danutė

Jurēlienė, the administrator of the SWDSF study database, who helped to collect the material for the research from the academic database of the university.

During the selected period 721 different names have been recorded, 485 female and 236 male names (the EF has 348 female and 202 male names, and the SWDSF has 365 female and 121 male names).

Distribution of female names. It has been discovered that the most popular female name is the name of Greek origin *Kristina* (179 students), the second widely distributed name is the Lithuanian *Lina* (175 students), the third is the Greek name *Jurgita* (153 students). The following table provides top 10 female names in both faculties. The first column of the table shows female students' names at the EF and the second one presents names of female students at the SWDSF. The third column demonstrates the overall result of both faculties. A number written beside the name indicates a number of students bearing this particular name.

Table 1
Female Names

EF	SWDSF	EF – SWDSF
1. Kristina – 100	1. Lina – 85	1. Kristina – 179
2. Jurgita – 96	2. Kristina – 79	2. Lina – 175
3. Lina – 90	3. Rasa – 70	3. Jurgita – 153
4. Vaida – 77	4. Inga – 64	4. Inga – 131, Rasa –
5. Inga – 67	5. Aušra – 59	131
6. Daiva – 61, Rasa – 61	6. Jurgita – 57	5. Vaida – 127
7. Asta – 58	7. Daiva – 54, Laura – 54	6. Daiva – 115
8. Laura – 55, Rita – 55	8. Renata – 51	7. Laura – 109
9. Jūratė – 54	9. Simona – 50, Vaida – 50, Viktorija – 50, Vilma – 50	8. Asta – 107, Aušra – 107
10. Aušra – 48	10. Asta – 49	9. Rita – 98
		10. Jūratė – 94

The comparison of the distribution of names in the chosen faculties has revealed certain similarities and differences. Although the names are almost the same, however, the order of them is different. It has also been noticed that names of Lithuanian origin are dominating: *Lina, Rasa, Vaida, Daiva, Aušra, Jūratė*, etc.

It is interesting to compare the data obtained during the investigation of baby names registered in Lithuania between 1980 and 1996, when most

of the students of the selected period were born, and also to compare it with the most frequent baby names in Lithuania at the present time. Statistical data have been calculated on the basis of the information provided in the compendium of names of citizens of the Republic of Lithuania (available on the website *vardai.vlkk.lt*), which was compiled by the Commission of the Lithuanian Language, and on the basis of the information of the Residents' Register Service [www.gvreg.lt]. In order to give a more detailed comparison, it is helpful to present top 20 names of girls registered in Lithuania in 1980–1996: 1) *Kristina* (13,034 girls), 2) *Laura* (9,716), 3) *Viktorija* (9,653), 4) *Lina* (9,475), 5) *Agnė* (9,135), 6) *Jurgita* (9,060), 7) *Eglė* (8,589), 8) *Inga* (8,122), 9) *Ieva* (7,553), 10) *Sandra* (7,450), 11) *Gintarė* (7,395), 12) *Dovilė* (7,201), 13) *Simona* (6,412), 14) *Indrė* (6,313), 15) *Rasa* (6,136), 16) *Vaida* (6,078), 17) *Monika* (5,863), 18) *Justina* (5,754), 19) *Rūta* (5,670), 20) *Renata* (5,326). As we can see, the name *Kristina* takes the first place both among Šiauliai University female students as well as among girls registered in Lithuania. The name *Viktorija* is in the third position, although this name takes the 13th place among students. Such names like *Agnė*, *Ieva*, *Gintarė*, *Simona*, *Monika* and *Justina* are not within the 20 most common students' names. Having compared the most popular female students' names (see Table 1) with names registered in Lithuania in 2014 it has been discovered that the only name, *Viktorija* remained popular. In 2014 this name was given to 161 girls and took the 19th place. The name *Laura* was given to 45 girls, *Lina* – 13, *Rasa* – 11, *Aušra* – 11, *Vaida* – 5, *Jūratė* – 4, *Rita* – 3, *Inga* – 2, *Jurgita* – 1, *Daiva* – 1 and *Asta* – 1.

Distribution of male names. The research has revealed that the dominating male name is the name of Hebraic origin *Tomas* (66 students), the second is the Lithuanian *Mindaugas* (54 students), and the third is the Greek name *Andrius* (40 students). Table 2 provides the most common names among male students.

Entries in the table show that it is rather complicated to make an exact list of ten most common male names of the SWDSF as there are fewer male students and accordingly fewer students bear a particular name.

The analysis of etymology of students' names has shown that there are more names of Lithuanian origin, e.g.: *Mindaugas*, *Gediminas*, *Mantas*, *Aurimas*, *Giedrius*, *Saulius*, *Marius*, *Darius*, etc.

Table 2

Male names

EF	SWDSF	EF – SWDSF
1. Tomas – 51	1. Mindaugas – 19	1. Tomas – 66
2. Mindaugas – 35	2. Tomas – 14	2. Mindaugas – 54
3. Andrius – 32	3. Martynas – 12	3. Andrius – 40
4. Gediminas – 28	4. Andrius – 8	4. Gediminas – 34
5. Donatas – 26	5. Artūras – 7, Nerijus – 7	5. Donatas – 29,
6. Mantas – 25	6. Darius – 6, Gediminas –	Mantas – 29
7. Aurimas – 21, Marius – 21	6, Karolis – 6 7. Evaldas – 5, Giedrius – 5,	6. Marius – 26 7. Martynas – 25
8. Justinas – 19	Marius – 5, Modestas – 5,	8. Darius – 24,
9. Darius – 18	Saulius – 5	Nerijus – 24
10. Nerijus – 17, Robertas – 17		9. Justinas – 23 10. Aurimas – 22

The investigation of male names from 2000 to 2014 has shown that almost every year the most popular name is *Tomas*. This is confirmed by the data provided by the Commission of the Lithuanian Language in the compendium of names of citizens of the Republic of Lithuania. The list of top 20 names of boys registered in Lithuania during 1980–1996 (the period when most of the students participating in the research were born) looks like this: 1) *Tomas* (17,199 boys), 2) *Mindaugas* (13,282), 3) *Andrius* (13,205), 4) *Mantas* (11,528), 5) *Marius* (11,181), 6) *Darius* (8,362), 7) *Pauļius* (7,803), 8) *Donatas* (7,004), 9) *Artūras* (6,716), 10) *Vytautas* (6,660), 11) *Karolis* (6,338), 12) *Tadas* (6,205), 13) *Nerijus* (5,730), 14) *Aurimas* (5,602), 15) *Deividas* (5,582), 16) *Martynas* (5,274), 17) *Audrius* (4,833), 18) *Gediminas* (4,820), 19) *Edgaras* (4,732), 20) *Kęstutis* (4,700). Having compared these names with the most common names of Šiauliai University students (see Table 2) we can see that the first three positions coincide. Although such names like *Deividas*, *Audrius* and *Edgaras* were popular in Lithuania, however, they are not within the 20 most common students' names. The comparison of students' names with baby names registered in Lithuania in 2014 reveals that *Martynas*, *Mantas*, *Tomas* and *Karolis* remained popular. In 2014 the name *Martynas* was given to 181 babies and took the 19th place. The name *Mantas* was given to 152 boys (25th place), *Tomas* – 110 boys (33rd place) and *Karolis* – 103 boys (37th place). Other names, although they are still given to children, are considerably rare.

It has been observed that some students have names which are very rare both in the university and in the whole Lithuania, e.g.: *Almeda, Alvija, Dora, Esteria, Germantė, Imanta, Indra, Jolika, Kunigunda, Nonita, Vy-kintė; Aidimantas, Almantas, Dinas, Eduard, Eivinas, Grigor, Klym, Mertas, Pavel, Sandrius, Žileli*, etc.

Layers of the origin and age of names. According to K. Kuzavinis and B. Savukynas [2007: 14], Lithuanian personal names have several layers of different origin and unequal oldness. These are old Lithuanian (and other Baltic) names, Christian names, new Lithuanian names and new borrowed names. All the layers are reflected in Šiauliai University students' names.

1. *Old Lithuanian (Baltic) names*, like other Indo-European names have four types of formation:

- 1) Two-stem personal names: *Mindaugas, Gediminas, Vytautas, Algirdas, Aurimas, Arvydas, Arvydė, Algimantas, Algimantė, Alvydas, Alvyda, Dangiras, Dangira, Daumantas, Daumantė, Eivinas, Eivina, Gedvilė, etc.*
- 2) Clippings: *Gedas* (from names *Ged-gaudas, Ged-kantas, Ged-minas*), *Rimas* (from names *Rim-tautas, Rim-gailas, Taur-rimas*), *Kęstas* (from *Kęs-tautas*), *Vytas* (from *Vy-tautas, Vy-taras*), etc.
- 3) Suffixal derivatives of clippings: *Ramintas, Ramūnas* (from *Ramas, Ramys*), *Vaidotas* (from *Vaidas, Vaidys*), etc.
- 4) Appellative names: *Eglė, Rūta*.

As Z. Zinkevičius states, national onomastics is the oldest and richest layer of Lithuanian anthroponomy. Approximately it comprises more than one third of the now widely used Lithuanian names [Zinkevičius 2008: 69].

2. *Christian names:*

- 1) Names of Hebraic origin: *Adomas, Juozas, Tomas, Simonas, Matas, Dovydas, Ona, Ieva, Marija, Eleonora, Salomėja*, etc.
- 2) Names of Greek origin: *Aleksandras, Andrius, Anatolijus, Egidijus, Eugenijus, Agnė, Agneta, Aristida, Elena, Jolanta, Kotryna*, etc.
- 3) Names of Latin origin: *Augustas, Augustinas, Dominykas, Donatas, Julius, Justinas, Akvilė, Donata, Dominyka, Emilija, Eligija*, etc.
- 4) Names of German origin: *Albertas, Adolfas, Arnoldas, Karolis, Ričardas, Robertas, Adelė, Adelija, Alfreda, Alvyra, Gertrūda*, etc.

- 5) Names of Slavic origin: *Česlovas, Kazimieras, Stanislovas, Stasys, Vladas, Vladislovas, Bronē, Bronislava, Stasē, Stanislava, Vlada*, etc.
- 6) Names originating from various other languages: Celtic (*Artūras, Alanas, Aivaras, Brigita, Donalda, Evelina*), English (*Elma*), Arabic (*Alina*), French (*Aneta*), Spanish (*Elvyra, Rosita*), Italian (*Karina*), Swedish (*Ingrida*), Persian (*Estera, Darija*), etc.

It has been observed that there are more names of Hebraic, Greek, Latin, and German origin than names originating from Slavic and other languages.

3. New Lithuanian names:

- 1) Mythological names: *Aušra, Aušrinė, Austėja, Dalia, Gabija, Laima, Rasa, Saulė, Vaiva, Vaidilutė*, etc.
- 2) Literary names, created by writers: *Daiva, Gražina, Živilė, Šarūnas*, etc.
- 3) Toponymical names: *Alvita, Ilma, Neringa, Nida*, etc.
- 4) Ethnonymic names: *Aistė*.
- 5) New names made up of generic words: *Aida, Aidas, Ainė, Audra, Audrė, Audrius, Audronė, Jūratė, Giedrius, Giedrė, Laisvūnė, Rytis*, etc. and translated names: *Danguolė, Auksė, Laimis*, etc.

Considerably fewer new Lithuanian names have been found than the old Lithuanian and Christian names.

Semantic motivation of names. As Prof. A. Gudavičius asserts, a proper name is motivated at least through nomination, later this motive can fade and cannot be perceived, as it happened with many names of people, rivers, mountains, cities, and countries. However, very often the inherent form of a proper name is absolutely lucid and shows why an object was given this particular name, i.e. specifies a certain character of the object. The motivational feature of the proper name is essential to interpret the nation's concept of the world [Gudavičius 2000: 104].

Some students' names are clearly motivated semantically: according to character and personality traits (*Skaidrė, Skaidra, Skaidruolė, Skaistė, Meilutė, Dragsutė, Gerutė, Žavinta*); personal names related to the names of certain natural phenomena (*Aušra, Aušrinė, Rugile, Miglė, Miglute, Rasa, Rasuolė, Rasytė, Saulė, Ugnė, Žydrone, Rasius, Rytis, Aidas, Žydrūnas*); floral names (*Ramunė, Eglė, Rūta, Žibutė, Žydrė, Žydrutė, Žydrūnė*,

Žiedūnė, Lina, Linas, Dobilas, Rūtenis). We can agree with K. Kuzavinis and B. Savukynas, who claim that appellative names are not frequent in modern usage due to their clear meaning; those appellative names are more frequent which acquired new connotative meanings from mythology, folklore, and literature [Kuzavinis, Savukynas 2007: 19].

It has been observed that some names are officially used in the diminutive form. A. Vanagas [1982: 40] calls it an evil of our names, that is a problem of naming culture. In 2008–2009 a group of scientists led by Dr. Daiva Sinkevičiūtė conducted a scientific analysis of the names of citizens of Lithuania and came to the conclusion that diminutive names are not incorrect, they are used, but it is not recommended to register the name in the diminutive form unless the name is entrenched in this particular form by tradition, e.g.: *Birutė, Danutė, Kęstutis*, etc. Other names with diminutive and hypocoristic suffixes should be avoided [Pangonytė 2009]. Such names have also been found among names of Šiauliai University students: *Alytė, Aušrelė, Daivutė, Dangirutė, Drąsutė, Gailutė, Laimutė, Meilutė, Miglutė, Ramutė, Rasytė, Rimutė, Romutė, Sigutė, Vaidilutė, Vaidutė, Vilmutė, Žydrutė, and Laimutis.*

To sum up, the analysis of names helps better perceive the culture and history of Lithuanian nation. The research shows that Šiauliai University students' names reflect the social and cultural atmosphere of the community and express the values dominant in the community. This has been proved by high frequency of the old Lithuanian and Christian names and less frequent appellative and unusual avoidable diminutive names.

LITERATURE

- Gudavičius, A. *Etnolingvistika*. – Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2000.
- Kuzavinis, K., Savukynas, B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- Pangonytė, A. *Lietuvos piliečių vardų registras (1). Baltiškos kilmės vardai*. Available: <http://www.vlkk.lt/lit/91156> (accessed on February 9, 2015).
- Ragauskaitė, A. *Lietuvių asmenvardžių tyrimai*. Available: http://old.aruodai.lt/kalba/3_kalba_tyrimai.htm#Rag (accessed on February 9, 2015).
- Vanagas, A. *Mūsų vardai ir pavardės*. – Vilnius: Mokslas, 1982.
- Zinkevičius, Z. *Lietuvių asmenvardžiai*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- <http://vardai.vlkk.lt>
- <http://www.gyvreg.lt>

Anthony OKEREGBE
(University of Lagos)

Sex and Metaphors of Mechanics: Some Axiological Reflections

Summary

Sex and Metaphors of Mechanics: Some Axiological Reflections

The present paper examines the language of sex in everyday conversation amongst randomly selected urban Nigerian adults. Based on the performative interpretation of language use, it identifies metaphors of mechanics in the portrayal of the sexual act. While examining this linguistic contrivance, it argues that the linguistic portrayal of the sexual act as a ‘mechanical function’ is an activity of consciousness that denigrates the sexual act and debases the woman.

Key words: sexual act, mechanics, metaphor, women

Kopsavilkums

Sekss un mehānikas metaforas: dažas aksioloģiskas pārdomas

Rakstā pētīta seksa valoda ikdienas sarunās starp nejauši atlasītiem pieaugušiem pilsetniekiem Nigērijā. Balstoties uz valodas lietojuma performativu interpretāciju, ir identificētas mehānikas metaforas, kuras lietotas seksuāla akta atainošanā. Pētot šo lingvistisko fenomenu, autors pierāda, ka seksuāla akta kā ‘mehānikas funkcijas’ valodisksais atveidojums ir apziņas aktivitāte, kas nomelno seksuālu aktu un pazemo sievietes.

Atslēgas vārdi: *seksuāls akts, mehānika, metafora, sievietes*

*

Introduction

In many traditional African societies, the utterance of sex-related words is often shrouded in coded language. A reason for this is traceable to the spirituality and consequent mystification of the sex act and its instruments, namely the genitalia as appurtenances of the human creative process. This cultural representation of the sexual act has also found its way into modern African societies, notwithstanding the effects of westernization and its attendant permissibility and affront on indigenous cultures. Apparently, the need to retain the sacredness associated with sexual acts, while

at the same time remaining faithful to the invasive cultural dynamics of westernization, seems to have caused modern Africans to invent terms, words, and phrases by which sexual acts are described and messages referring to sex are focused.

These words, terms and phrases, which on their own are ordinary registers of mechanics, appear to have some psychological and cognitive effect on users when applied to the sexual act. Words like **pounding**, **screwing**, **banging**, **to hammer** and such phrases as **to eat yam** are not words that reflect the biosocial event of coitus. If they do not, why do people use them? What is the feeling relayed in the users or speakers when they use such terms and phrases? This paper glosses over the semantic underpinning in this language use to raise axiological questions that border on the moral implication of this language use. In this regard it adopts a phenomenological posture in examining the rationale behind the metaphors of mechanics in a sexual act. It raises an existential question about the ontological status of the actors in both sex and language. It asks the question: if really the sexual act corresponds to the language use, namely a mechanical activity, how do the actors see themselves? Since one is the active participant as expressed in the metaphor of pounding or banging, will not the other – the presumed passive participant – be said to be objectified? Would it not be the case that the whole of the sexual act as conveyed by this language use is viewed as a one-sided male-dominated mechanical activity in which the self creates meaning? If this is the case, what does this portend for the understanding of the woman?

In addressing these queries, this paper shall in tandem with the nuances of philosophical inquiry be speculative and analytic without the jargons of linguistics and semantics. Firstly, it shall outline the randomly selected metaphors operative in some Nigerian social set-up. Secondly, within the context of the Content Metaphor Analysis, it shall analyze these terms, and explain them in the light of similar language use in other cultures, while considering their derivation in popular cultures. Thirdly, it shall attempt a cognitive and psychological interpretation of the language use; and lastly examine the ethical implication by way of reflection.

Conceptual Clarification: Metaphor, Sex Metaphors

In everyday casual conversation and street talk, the metaphor and the simile form the two chief figures of speech in linguistic depiction of

sex. Though both figurative tropes involve comparison, they are differentiated by the kind of comparison applicable to each. A simile is “*an explicit comparison between two things of a different kind or quality, usually introduced by like and as*” [Hodges, Whitten 1986: 227], as in for instance, “The act of sex is like diving in the sky”; while this same comparison is implied in the metaphor, “Sex is sky-diving”. In their function to compare similarities, present analogies, clarify and provoke graphic thoughts in the minds of readers, speakers, and writers, both metaphors and similes concretize essential relationships and create existential nexus between things. However, it is in metaphor that this function assumes its most concise form, because metaphor is more direct and more forceful in its comparison. As a matter of fact, Mark Johnson informs that “*Aristotle argues the superiority of metaphor over simile, with respect to instructive power, since the latter is poetical and longer (see McCall 1969, esp. pp. 32–41)*” [Johnson 1981: 8].

Traditionally, metaphor is defined as “*a figure of speech in which a word or phrase is applied to an object or action that it does not literally denote in order to imply a resemblance...*” [Collins Dictionary of English, 9th edition 1985]. Its etymology is traced to the Greek *metaphora*, which itself derives from *metapherein* (‘to transfer’) – *meta* indicating change, alteration, and *pherein* meaning ‘to bear’. A metaphor, therefore, suggests a transfer of meaning from one concept to another. The idea of metaphor is traceable to Aristotle, who in his definition of the term in the *Poetics* writes: “*Metaphor is the application of an alien name by transference either from genus to species, or from species to genus, or from species to species, or by analogy, that is, proportion*” [Aristotle 1984: 1457b]. This notion of transfer finds relief in the enlightening analysis provided by Paul Henle in his article, “Metaphor”, wherein he explains that a metaphor involves an understanding of established senses of the expression, and unless one understands the relevant established sense he cannot understand the metaphor [Alston 1988: 98]. Thus in a metaphor one uses a term to say something different, though related, by working through the established sense to do so. In this way, a metaphor, as Ogden and Richards argue, tries to portray “*new sudden and striking collocations of references for the sake of the compound effects of contrast, conflict, harmony...*” [Abioye 2008: 23].

Sex as Sexual Intercourse

Although known as one of the most fundamental action of life and species survival as well as social continuum, sex as sexual intercourse is about the most controversial term to analyze without running the risk of equivocation. Depending on the interpretations driven by cultural imposition, the phenomenon which the term seeks to describe is at once a profane act of bestiality or sacred or solemn activity of co-creation with a supreme being popularly referred to as God. While the dictionary defines sexual intercourse as a purely biosocial phenomenon to wit: *the act of sexual procreation in which the insertion of the male's erect penis into the female's vagina is followed by rhythmic thrusting usually culminating in orgasm, copulation, coitus.*

At the extremes of this innocuous biosocial description of sex there are two positions. One is the portrayal of the sexual act as purely a means of physical and emotional satisfaction or curtailer of sexual impulses and drives. A bastardized representation of this position sees the sexual act as an instrument of the objectification of the woman [Okeregbé 2011: 100f]. The other extreme is the depiction of the sexual act as integrally connected to the transmission of life, i.e. raising children. The chief intellectual purveyor of this view is the papal encyclical, *Human Vitae*, reputed as “*the most controversial encyclical and doctrinal teaching of the Catholic Church in modern times*” [Odeyemi 2004: 4]. The major doctrinal principle in the *Humane Vitae* is the teaching that the act of sexual intercourse entails two inseparable aspects, namely, the unitive and the procreative. In other words, in marriage the act of sexual intercourse and procreation are eternally inseparable, and it is in virtue of this inseparability that any regulation of birth could be contemplated. Notwithstanding the controversy surrounding the meaning of the sexual act, it is a fitting assumption that language use ascribes value in a way that sustains the various interpretations of the sexual act.

Analysis of the Sex Metaphors of Mechanics

Many Nigerian adults in everyday street conversation have used words relating to mechanics as metaphors to describe sexual intercourse. These words may originate as slang or vulgarized interpretation of mechanical terms. Such words include verbs as “to bang”, “to screw”, “to nail”, “to hammer”, and phrases such as “to eat yam”. In line with the principles of Critical Metaphor Analysis, whose approach to the study of metaphors

aims at identifying the intentions and mindset behind language use by identification, interpretation, and explanation [Chateris-Black 2004: 12], the metaphors in the aforementioned discussion above may be classified as metaphors of mechanics.

Sexual slang of the metaphors of mechanics

Bang

I banged that babe yesterday. I had sex with that girl yesterday.

That's one lady I'd love to bang. That's one lady I'd love to make love to.

The chief popularizer of this phrase is the Afro-beat music maestro, Femi Kuti, when he made a hit with his Bang, bang, bang. In his narration of a sex escapade, he sang: "... In one cold weather, I see one babe.....bang, bang, bang I come dey go..."

In the ordinary dictionary and everyday conversation, the word ‘bang’ entails some deployment of violence. It means ‘to hit hard’, ‘to strike with fury’. When used in reference to the conjugal act, ‘banging’ connotes the same violence and fury associated with its mechanical equivalent. What is curious about ‘banging’ is the possibility of the absence of a response. You bang a table, and the table does not respond. It is incapable of responding beyond the sound that emanates from the mechanical contact from a table and a banging hand. In the same vein, banging as sex may be construed as violent action carried out by one agent on another. The man, usually the one who does the banging, and the passive object on whom the banging is inflicted is the woman, the girl, the female – the one from whom no response is required.

Wack

I go wack dis babe dis night. I'm gonna have sex with this girl tonight.

I wack my babe tire yesterday. I had sex with my girl-friend to satisfaction last night.

“To wack” is a Nigerian pidgin slang for eating, devouring (to eat, to devour) especially what one relishes. In vulgar street conversation amongst artisans and even students in colleges, the verb ‘to wack’ means “to have sex”. And for effect it is rendered with a guttural slur to express the casual, fleeting, momentary state of the event, just like a meal to be taken and forgotten.

Screw

“Is this the lady my shameless uncle *screws*? ”

I’m a married man, I make love to only my wife, but screw other babes.

A screw is a metal object similar to a nail, but with raised spiral lines around it. As a verb, ‘to screw’ is to use a screw to fix something, or to put an object in place by means of a screw. In a very vulgar sense, ‘to screw’ somebody is “to have sex with” such a person, as the sentences above connote. The use of the phrase in respect to sex has a tinge of unpleasantness to it, owing perhaps to the negativity associated with certain interpretations of the word ‘screw’ and its derivative ‘screwed’. For instance, the online *Merriam-Webster Dictionary* defines the verb ‘screw’ as (1) “*to mistreat or exploit through extortion, trickery, or unfair actions...*”, and (2) “*to treat so as to bring about injury or loss (as to a person’s reputation)...*”; while another defines the adjective ‘screwed’ as “*to be in serious trouble*”. If everyday language use presents the meaning of these words in negative terms, it is not difficult to see how, by pictorial association with the object (screw) and cognitive replay of a ‘screwed’ state, their bad connotations are implicated in the sexual act. Thus, in the use of the phrase “to screw somebody,” there is implied rudeness and deliberate lack of respect or disregard for the one ‘screwed’, and it is this implication that makes the slang vulgar.

Nail

Man 1: Hey guy! Why are you excited today?

Man 2: Oh boy! I nailed that hard-to-get girl last night.

Related to the connotative sexual meaning of ‘screw’ is the sex slang ‘nail’. A nail is a mechanical device used to put a hole on a surface or platform, or to hold things together. Placing this hole demands the exertion of force either manually or electrically. As a verb, “to nail”, as a mechanical operation, is to apply some force on a nail to bore a hole in a surface. As a term referring to sexual intercourse, ‘to nail’ a girl or lady is to engage in ‘hard penetration’ or ‘hard sexual intercourse’.

Pound

I pounded Esther’s Yam silly after her birthday party yesterday.

My guys, I so enjoyed pounding my babe last night that I slept like a baby afterwards.

To pound Yam is a culinary activity of using a pestle to pound boiled pieces of Yam in a mortar in order to prepare a meal of pounded Yam and vegetable soup. The smoothness of the balls of pounded Yam depends on the skill of the one pounding with the pestle and the amount of force applied.

In a vulgar sense, sexual activity is also likened to the act of pounding, of the brutal exertion of force on a passive object. Besides, the imagery of the pestle and mortar, which are imagined to have some uncanny resemblance to the male member and the female's orifice of copulation, relives the force and fury with which the sexual act as 'pounding' takes place.

Like the aforementioned verbs, the sex metaphors of mechanics find equivalents in 'to hammer', 'to pump', 'to drill', 'to whip/cane/flog', amongst other group of words referring to the brutality and some kind of sadism associated with the man's facility for copulation.

However, the Nigerian society is not the only one with such expression of the sexual act. Barbara Lawrence, in her article, "Four-Letter Words Can Hurt You", explores the socio-ethical consequences of pejorative language use in reference to sex intercourse. Drawing etymologies from Latin to Gaelic, Celtic to Irish, her analysis of some Anglo-Saxon tabooed sex words substantiates the claim that the depiction of sexual intercourse through metaphors of mechanics is a universal practice. A portion of her succinct analysis bears repeating here:

*The best known of the tabooed sexual verbs, for example, comes from the German *ficken*, meaning to strike; combined according to Eric Partridge's etymological dictionary *Origins*, with the Latin sexual verb *futuere*; associated in turn with the Latin *fustis* "a staff or cudgel"; the Celtic *buc*, "a point, hence to pierce"; the Irish *bot*, "the male member"; the Latin *battuere*, "to beat"; the Gaelic *batair*, a "a cudgeller"; the Early Irish *bualaim*, "I strike"; and so forth [Lawrence 1975: 32].*

As indicated in an earlier article "Pump", 'bang', 'pound', 'hammer', 'drill', 'nail' may be products of a pseudo-Wittgensteinian language game, yet they reveal the mindset of actors for whom the sexual act could be nothing other than a junk-yard activity. Accordingly, "*the verbs employed apply strictly to male action, and are laced with tinges of violence, suggest another tendency to portray the woman as a vulnerable character and a passive vector in viagrified sex, thereby perpetuating the phallocentrism which Irigaray had adjudged the weapon of patriarchy*" [Okeregbé 2011: 107].

What is common to all these interpretations of sex is that they are dismissive of the emotional aspect of sex. Lawrence even identifies more

damning implications: “*In their origins and imagery these words carry undeniably painful, if not sadistic, implications, the object of which is almost always female*” (*Ibid.*)

What might be responsible for this use of mechanistic metaphors by some Nigerian adults? Perhaps, one historical prejudice may suffice. The myth about the size of the black African’s penis, which became an object of curious pseudo-scientific research and fantastic anatomical and psychological analyses of western colonial narratives, might have conjured the black African’s penis as an exciting instrument of terror rather than of pleasure [Friedman 2001; Spears 1991].

Typology

Peter Baker, in his article, “You’ve Got His Body, Where’s his Mind” in *Cosmopolitan* advances two typologies to describe the nature of the sexual act as conveyed by the mechanistic rendition. The first is the typology of the Caveman, and the other is the typology of the Technician. For Baker, the caveman “*tends to see sex as no more than the function of the body parts, and they often think of it in terms which seem better suited to describing mending fuses or spray-painting car*” [Baker 1990: 127f]. It is a one-sided act of labour that is carried out on an object. It is as Baker rightly observes of cavemen, what men do to women. There is dissociation from the other and a fixation on the ‘doing’ carried out by the man. Cavemen, in their sexual expression, turn sex into an introspective act of labour that is devoid of any genuine sense of intersubjectivity.

On the other hand, while the ‘Technicians’ are higher on the scale of sexual cognition, owing to their other-directedness in the sexual act, they remain “over-mechanical and unfeeling” in their effort to make the sexual act of conquest of the woman by their attempt to make the woman reach orgasm. Like cavemen, technicians are men whose sexual mindsets evolve from the imagined world of the construction site. Whereas the caveman is fixated on auto-satisfaction, the caveman is carried away with the demands of duty to solely satisfy the female. In either case, the objectification of the female is complete.

Moreover, upon careful reflection certain quarters claim that the mechanical depiction of the sexual act not only undermines the spirituality of the woman, but also desecrates and poorly relays the beautiful and pleasurable act of mutual self-giving which is central to wholesome sexual intercourse.

LITERATURE

- Abioye, T. Resourcefulness of Rhetorical Questions in Ehusani's 'A New Year Prayer for Peace'. In: *Ibadan Journal of English Studies*. Vols 4 & 5, 2008, pp. 296–309.
- Alston, W. P. *Philosophy of Language*. Elizabeth and Monroe Beardsley (eds.). – New Delhi: Prentice-Hall of India Private Limited, 1988.
- Aristotle. *Poetics*, trans. I. Bywater. In: *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes. – Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Baker, P., You've Got His Body, Where's his Mind. In: *Cosmopolitan*, February 1990.
- Chateris-Black, J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.
- Friedman, D. *A Mind of its Own: A Cultural History of the Penis*. – New York: Penguin Books, 2001.
- Hodges, J. C., Whitten, M. E. *Harbrace College Handbook*. Tenth edition. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers. 1986.
- Johnson, M. *Philosophical Perspectives on Metaphor*. – Minneapolis: University of Minnesota Press. 1981.
- Lawrence, B. Four-Letter Words Can Hurt You. In: *Philosophy and Sex*, Robert Baker and Frederick Elliston (eds.). – New York: Prometheus Books, 1975.
- Odeyemi, J. S. *Catholics and Human Sexuality: The Humane Vitae Questions*. – Iperu Remo: The Ambassador Publications, 2004.
- Okeregbé, A. Virility, Viagra, and Virtue: Re-reading *Humane Vitae* in an African Light. In: *The Philosophy Of Viagra: Bioethical Responses to the Viagification of the Modern World*, Value Inquiry Book Series 230, Thorsten Botz-Bornstein (ed.). – Amsterdam / New York: Editions Rodopi, BV. 2011.
- Spears, D. *In Search of Good Pussy – Living Without Love*. – New Orleans: Baker Johnson, 1991.

Silvija PAPAURĖLYTĖ
(Šiaulių universitetas)

Dieviškumo kategorija lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Summary

The Category of Divinity in the Lithuanian Language World-View

The aim of the present article is to discuss some aspects of the category of *dieviškumas* (Engl. ‘divinity’) in the Lithuanian language world-view. The conclusions of research are substantiated with the analysis of 179 combinations of the adverb *dieviškai* with the words naming different features. After distributing all examples, where the adverb *dieviškai* specifies the description of a situation, the conclusion was drawn that the majority of them are related to external or internal *characteristics* of objects – the descriptions of an object or feature presented externally, which are usually not related to concrete time and may be perceived as permanent. The *actions*, i.e. features manifested as activities and which may be described as performed in a divine way, are not so frequent. It is quite seldom written about *states*, which are defined as divine.

Key words: *language world-view, categorization, category, concept*

*

Ivadas

„Lietuvių kalbos žodyne“ Dievas apibūdinamas kaip „visagalė esybė, visatos valdovas ir kūrėjas“ [LKŽe]. Religijotyrininkai teigia, kad indoeuropiečių protautoje Dievas buvo laikomas Aukščiausiąja būtybe, susijusia su spindinčiu dangaus skliautu. Lietuvių mitologijoje su žodžiu *Dievas* ir jam artimais iš pradžių sietas tik aukščiausiasis – Dangaus Dievas, bet vėliau taip pradėti vadinti ir atskiria dievai [plačiau žr. Beresnevicius 2003: 34].

Prieveiksmiu *dieviškai*, remiantis jo darybiniais ryšiais su būdvardžiu *dieviškas*, gali būti apibūdinta tai, kas būdinga Dievui arba jam priklauso, išreiškia pagarbą Dievui, paklusimą jo valiai arba yra puiku, labai gražu, nepaprasta, kitaip tariant, aukščiausios kokybės arba idealu [būdvardžio *dieviškas* reikšmių apibrėžimus žr. LKŽe]. Žiūrint į prieveiksmio *dieviškai* vartojimo pavyzdžius iš tradicinės kalbotyros pozicijų, juos galima suskirstyti pagal ryšį su kiekviena iš žodyne nurodytų reikšmių, tačiau pavyzdžių analizei pasitelkus kognityvinei lingvistikai artimą požiūrį į kalbą tyrimo rezultatas yra vieno iš dieviškumo kategorijos fragmentų lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje aprašymas.

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – aptarti kai kuriuos *dieviškumo* kategorijos aspektus lietvių kalbos pasaulēvaizdyje. Medžiaga rinkta iš Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre kaupiamo Dabartinės lietvių kalbos tekstyno [prieiga internete <http://donelaitis.vdu.lt>]. Tyrimo išvados pagrīstos 179 prieveiksmio *dieviškai* junginių su įvairius požymius pavadinančiais žodžiais analize.

Lituanistikoje dievo tema aptariama įvairiai aspektais. Etnologai aprašo senovės lietvių pasaulėžūrai būdingą Dievo vaizdinį [Tatariūnienė 2001 a], keliaujantį Dievą senelį lietvių liaudies sakmėse [Tatariūnienė 2001 b: 19–21]. Daugiau yra tokį darbą, kuriuose dėmesys sutelkiamas į krikščioniams būdingą Dievo supratimą, jo santykį su žmogumi [Čiočytė 2003: 69–76; Garšaitė 2002: 191–214; Kondrotas 2008: 75–83; Šidlauskas 2005: 242–253]. Dieviškumo kategorija lietvių kalbos pasaulēvaizdyje atskirai aptarta nebuvo, todėl galima teigti, kad straipsnyje pristatomas tyrimas yra naujas ir aktualus.

Kalbos pasaulēvaizdis yra atitinkamai tautinei ir kultūrinei bendrijai būdingos pasaulio kategorizacijos atspindys. Kategorizacija vadinamas įvairaus pobūdžio reiškinių sisteminimas, tvarkumas, siejimas į grupes [KSKT 1996: 44]. Kategorizacijos rezultatas – **kategorijos**. Kategorija yra viena iš pažintinių mąstymo formų, suteikianti žmogui galimybę apibendrinti patirtį ir ją klasifikuoti. Sudėtingesnė yra abstrakčių fenomenų kategorizacija, nes tokios kategorijos nariai dėl jų pačių prigimties yra sunkiau inventoriizuojami. Vis dėlto ir su abstrakčiais fenomenais siejamos kategorijos turi bent apytiksles ribas ir gali būti aprašytos.

Šiame straipsnyje dėmesys sutelktas į vieną iš *dieviškumo* kategorijos aspektų lietvių kalbos pasaulēvaizdyje, t. y. į tuos atvejus, kai įvairūs požymiai apibūdinami kaip dieviški. Vadinas, priskyrimo kategorijai pagrindas yra tikrovės daikto ar reiškinio ryšys su Dievu, tiksliau sakant, analizuojami tie vartosenos pavyzdžiai, kuriuose kalbama, kad žmogui būdingi daiktai ar veiksmai yra tokie, kokie yra (arba būtų): a) būdingi Dievui; b) nuo jo priklausantys, Dievui paklūstantys; c) itin puikūs, tobuli (o tai irgi tiesiogiai susiję su Dievu, nes neginčijama, kad tas, kas gali viską (Dievas apibūdinamas kaip visagalė esybė), viską turi daryti ir pats atrodyti taip gerai, kiek tik įmanoma). Priskiriant naują informaciją aptariamai kategorijai, sunku yra apibrėžti kategorijos centrą ir prototipą, nes Dievas (kaip jis bebūtų suvokiamas) yra vienas, negali būti dieviškesnio ir ne tokio dieviško Dievo. Tokiu atveju kategorizacijos pagrindas yra galimo panašumo suvokimas. Laikantis kognityvinei lingvistikai būdingo kategorijos

suvokimo, pagrižta teigti, kad kalbamoji kategorija apima visus tuos požymius, kurie turi kokį nors ryšį su Dievu. Kategorijos nariai neprivalo turėti bendro požymių rinkinio, užtenka, kad yra bruožų, naujų kategorijos narių siejančių su bent vienu kitu kategorijos nariu. Konstatuoti, kad visi aptariami apibūdinimai priklauso tai pačiai kategorijai, galima atsižvelgiant į tai, kad šalia požymių pavadinimų figūruoja prieveiksmis *dieviškai*. Atliekant tyrimą dėmesys sutelktas į požymius, kurie suprantami plačiai: kaip tikrovės objekto apibūdinimai, susiję tiek su konkrečiu laiko momentu, tiek suvokiami kaip nuolatos pasireiškiantys.

Suskirščius visus pavyzdžius, kuriuose prieveiksmės *dieviškai* patikslina situacijos aprašymą, padaryta išvada, kad tarp jų daugiausia yra tokiai, kuriuose kalbama apie išorines ar vidines *charakteristikas*, t. y. iš šalies pateikiamus daikto ar požymio apibūdinimus, kurie paprastai néra siejami su konkrečiu laiku, vadini, gali būti suvokti kaip nuolatiniai. Gerokai rečiau kaip atliekami dieviškai gali būti apibūdinti *veiksmai*, t. y. požymiai, pasireiškiantys kaip aktyvi veikla, juos nusakant informuojama ir apie konkretų su aprašoma situacija siejamą laiką, visai retai rašoma apie *būsenas* (ribotą laiką pasireiškiantį požymį, nesusijusį su aktyvia veikla), kurios apibrėžiamos kaip dieviškos.

Charakteristikos

Keli kalbamosios grupės požymiai yra konkretūs, suvokiami pojūčių organais. Subjektyvumas pasireiškia kalbant apie skonį. Ypatingai malonus skonio gali būti maisto patiekalai, vertinimas ir suvokimas tokiu atveju greičiausiai priklauso nuo situacijos ir vertintojo: <...> *virė grikių koše, kuri buvo dieviškai skani*. Žmonėms būdingas skonio suvokimas gali iš esmės skirtis, todėl tai, kas vienam yra dieviškai skanu, kitam gali būti itin bjauru.

Nemažai charakteristikų dieviškumo kategorijai priskiriama remiantis regimuoju suvokimu.

Pavyzdžiuose užfiksuota, kad dieviška yra balta spalva, pvz.: <...> *grąžina Boudhanthui dieviškai balta pavidalą; Giedrutiame danguje sušvinta dieviškai baltos kalnų viršūnės*. Tokie pavyzdžiai koreliuoja su spalvų simbolika. „Simbolių žodyne“ teigiama, kad balta „yra netrikdomos ir švarios pirmapradžio rojaus nekaltybės simbolis arba į šį galutinį tikslą besiveržiančio tauraus žmogaus simbolis“ [Biedermann 2002: 60]. Objektiviau gali būti nusakytos regėjimu suvokiamos fizinės kito žmogaus kūno charakteristikos, nes jos lyginamos su visiems daugmaž priimtinu etalonu,

plg.: *Tavo kūnu dieviškai lanksčiu; dieviškai spindinčią odą; <...> dieviškai ištekintus klubus!; <...> purtydamos dieviškai ilgus ir tankius plaukus.* Vis dēļo nemaža dalis regējimu suvokiamu žmogaus išvaizdos apibūdinimų yra reliatyvūs, nes tai, kas gražu vienam, kitam gali neatitiktīti įsivaizduojamų grožio normų, o būtent šia išorine charakteristika išskiriantis objektas dažnai apibendrintai apibūdinamas kaip dieviškai gražus: *Nėra žodžių – ji dieviškai graži, pačios aukščiausios klasės profesionalė; Dieviškai gražus žmogaus vaizdas pražuvo <...>* Pateikti apibūdinimai yra įsivaizduojami puikios sveikatos ir reprezentatyvios išvaizdos žmogaus (dažniausiai tai yra moteris) išvaizdos fragmentai.

Dieviškai gražus negali būti gyvūnas ar daiktas, nes pagal savo pavyzdį Dievas sukūrė tik žmogų. Ypatingas grožis priskiriamas personifikuotai suvokiamiems miestams: *Palanga dieviškai graži.* Didingumo ir galingumo suvokimas taip pat priklauso nuo galimo atskaitos taško. Tekstuose dieviškas didingumas siejamas su žmogaus poveikio nedaug patyrusiais arba išvis laukiniai gamtos vaizdais, t. y. tokiais, kurie yra tiesiog sukurti Dievo ir nepakeisti žmogaus: *Nuo vidurio upės atsiveria dieviškai didingas ir tyras gamtovaizdis.*

Dalis kalbamajai grupei priskiriamu požymių yra ne suvokiami pojūčių organais, bet jaučiami, todēl ir juos galima apibūdinti kaip santykinius. Tai, kas yra gera arba tobula, neturi aiškių vertinimo kriterijų, todēl gali būti kvestionuojama, nelygu situacijos dalyvių tikslai: <...> *meilė pasauliniui, kaip dieviškam ir dieviškai tobulam žmogaus ir daiktų egzistencijos laikui.* Pavyzdžiuose netiesiogiai patvirtinamas glaudus krikščionių suvokiamo Dievo sūnaus Kristaus ryšys su žmonėmis. Viena vertus, Kristus apibūdinamas remiantis dieviškumo kriterijais, kita vertus, jo išvaizdos charakteristikos yra konkrečios kaip žmogaus, plg.: <...> *dieviškai tobulas Kristaus asmuo; <...> i ji žvelgė iškankintas, bet dieviškai didingas Kristaus veidas.*

I paskutinę grupę charakteristikų galima skirti tuos požymius, kurie negali būti suvokiami pojūčių organais, tačiau juos galima patikrinti atsižvelgiant į visuomenėje susiklosčiusius standartus (anksčiau minėti gėris ir tobulumas yra per daug apibendrintos sąvokos, kad būtų galima nusakyti konkrečios situacijos santykį su jomis). Visuomenės nariai daugmaž vienodai suvokia, kas yra dora, teisingumas, todēl aukščiausias šių vertybų aktualizacijos taškas patikslinamas apibūdinimu dieviškai: <...> *dieviškai tyra tantrinė pora; <...> dramatiško mūsų meto žmogus, negalejo daryti dieviškai teisingų sprendimų.*

Veiksmai

Veiksmai, kurie patikslinami apibūdinimu *dieviškai*, pagal semantiką gali būti suskirstyti į kelias grupes. Trimis veiksmažodžiais apibūdinama žmogaus meninė veikla. Dieviškai galima dainuoti, groti ir vaidinti, t. y. kurti ne materialų produktą, o įspūdį, galintį sukelti žmogui estetinių išgyvenimų, plg.: *Sulaukęs Kristaus amžiaus, V. Slabada dieviškai ir dainavo <...>; Grojat dieviškai.; <...> vaidinau man pirmestą vaidmenį dieviškai.* Taip apibūdinamas aukščiausias tobulumo laipsnis. Svarbu, kad kaip dieviškai atliekamas kūrybinis veiksmas gali būti apibūdintas ne tik iš šalies, bet ir paties vartotojo. Vadinas, stiprū įspūdį gali padaryti ir kitų žmonių vertinimas, ir savirefleksija. Žmogaus veikla prilyginama Dievo veiklai, pasak Evangelijos, davusiai pradžią visam pasaulyui, t. y. kūrybai. Žaidimas – žmonių veikla, skirta varžytis, – taip pat panaši į kūrybą, nes ji nesukuria materialaus rezultato, bet daro įspūdį, stimuliuoja atitinkamą žmogaus savijautą, pvz.: *Lietuvos krepšininkai žaidė dieviškai.* Kitos su veiksmais susijusios dieviškumo kategorijos apraiškos labiau paremtos ne konkrečiu rezultatu, bet veiksmo daromu įspūdžiu, todėl galima teigti, kad tai, ar konkrečiuose veiksmuose galima ižvelgti dieviškumą, labai priklauso nuo patyrėjo nusiteikimo, plg. *<...> nesuspėjusi nuleisti akių nuo dieviškai nušvitusios lyg per Pakylėjimą Ostijos; Mano veidas gražus, tartum dieviškai apšviestas dangiško švelnumo.*

Būsenos

Lakoniškai gali būti apibrėžtos su dieviškumo kategorija siejamos būsenos. Orientuojantis į tai, kad kalbos vartotojas bent jau apibendrintai suvokia, koks yra Dievas, kokios jo galios ir kokios potencialios vidinės būsenos, tekstuose kalbama apie tiesiog gebėjimą pasijusti dieviškai, pvz.: *<...> pasijutęs dieviškai, žiūrėdamas teatro spektaklį ... bažnyčioje.* Toks situacijos, kai subjektas greičiausiai mėgaujasi maloniais išgyvenimais, apibūdinimas neberekalauja papildomų aiškinimų. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje dieviška savijauta susijusi ir su stoka. Pavyzdžiuose užfiksuota, kad dieviškai besijaučiantis žmogus išgyvena ilgesį ir vienišumą, plg.: *Dieviškai pasiulgau rudens; Dieviškai trūksta laiko vaikams.* Kalbama apie nematerialių dalykų stoką, todėl galima teigti, kad neturėjimas to, ko negalima aiškiai apibrėžti, yra labai stipriai suvokiamas ir apibūdinamas pasitelkiant ryšį su dieviškumo kategorija. Atvirkščiai, kai kalbama apie tai, kas žmogui yra artima ir suvokiamā kaip vienas iš savirealizacijos būdų, apibendrinama, kad būsena artima idealui, nes siekiamybę apibūdinantis

žodis *laimingas* dar pastiprinamas ryši su Dievu nurodančiu žodžiu: *Kai tapau, jaučiuosi pakylētas, dieviškai laimingas.*

Apibendrinus charakteristikų, veiksmų ir būsenų analizēs rezultatus galima ne tik nusakyti dalīj dieviškumo kategorijos lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje turinio, bet ir iš dalies apibūdinti, kokį žmonēs īsivaizduoja Dievą. Dievas suvokiamas kaip nepriekaištingomis fizinėmis charakteristikomis (dailumas, grakstumas, grožis, lankstumas) išskirtinė būtybė. Jo daromas īspūdis yra tik teigiamas, nors taip pat priverčia žmogų pasijusti menką. Dievas siejamas su absolučios tiesos, teisingumo idėjomis ir naivumu. Jo veiksmai orientuoti ne į destrukciją, bet į naujų vertybių arba bent jau teigiamo īspūdžio kūrimą, o būsenos parodo Dievą esant tokį vieną ir išskirtinį.

Išvados

1. Iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno buvo išrinkti, peržiūrēti ir suklasifikuoti 179 žodžio *dieviškai* junginiai su įvairių požymių pavadinimais. Junginių klasifikacijos pagrindas – junginį su prieveiksmiu *dieviškai* sudarančio žodžio reikšmė. Padaryta išvada, kad dažniausiai su dieviškumo kategorija siejami iš šalies objektui suteikiamų charakteristikų, gerokai rečiau – veiksmų pavadinimai. Tik keli pavyzdžiai apibūdina vidines žmogaus būsenas.
2. Tarp charakteristikų dominuoja stebėtojams iš šalies sukeliamų īspūdžių pavadinimai. Jie yra subjektyvūs, kitas asmuo tą patį objektą gali įvertinti visiškai priešingai. Absoliučiai visi tokie su dieviškumo kategorija siejami apibūdinimai yra teigiami. Nemažai yra žmogaus išorės charakteristikų. Jų visuma leidžia daryti prielaidą, kad taip lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suvokiamas ideali išvaidza.
3. Tarp veiksmų, kurie apibūdinami kaip atliekami dieviškai, nėra tokį, kurie būtų siejami su destrukcija (tai jau prieštarautų pačiai kategorijos esmei). Kaip dieviškos apibūdintos būsenos susijusios ne su idealiu pasaulio, kuriame nieko netrūksta, vaizdu, bet su situacija, kai daug maž stabiliai besijaučiantis žmogus dar išgyvena nematerialių dalykų stoką.
4. Visų pavyzdžių analizē ne tik leidžia teigti, kaip lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suvokiamas dieviškumas, bet ir suteikia informacijos apie DIEVO koncepto turinį lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje.
5. Išsamiau dieviškumo kategorijos turinį galėtų atskleisti visų būdvarčio *dieviškas* formų junginių su įvairius daiktus, būsenas, veiksmus, reičinius ir charakteristikas pavadinančiais žodžiais analizē.

LITERATŪRA

- Beresnevičius, G. *Religijotyros žodynas: pagrindinės sąvokos*. – Vilnius: Tytoalba, 2003. 126 p.
- Biedermann, H. *Naujasis simbolių žodynas*. – Vilnius: Mintis, 2002. 542 p.
- Čiočytė, D. Dievas ir tauta Antano Baranausko poemose. In: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. – Vilnius: LKMA, 2003, t. 23, pp. 69–76.
- Garšaitė, S. Tobulo pasaulio ilgesys: žmogaus sąlyčiai su Dievu Marcelijaus Martinaičio poeziijoje. In: *Darbai ir dienos*. – Kaunas, VDU, t. 29, pp. 191–214.
- Katkus, L. Rūstusis Dievas: religinė vaizdinija Sauliaus Tomo Kondroto romanuose. In: *Žmogus ir žodis*. – Vilnius, VPU, 2008, t. 10(2), pp. 75–83.
- Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*: elektroninis variantas. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Available: <http://www.lkz.lt>
- Šidlauskas, M. Dievoieškos formos nūdienos lietuvių poeziijoje. In: *Tiltai*. Priedas. – Klaipėda, KU, 2005, Nr. 27, pp. 242–253.
- Tatariūnienė, R. *Dangaus dievas senovės lietuvių pasaulėžiūroje: įvaizdžio fenomenologija*: daktaro disertacija. – Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001. 162 p.
- Tatariūnienė, R. Dievas, keliaujantis inkognito. In: *Liaudies kultūra*. – 2001, Vilnius, Nr. 1, pp. 19–21.
- Кубрякова, Е. С., Демьянков, В. З., Панкрац, Ю. Г., Лузина, Л. Г. *Краткий словарь когнитивных терминов*. – Москва: Издательство Филологического факультета МГУ, 1996. 245 с.

Ирина ВЫСОЦКАЯ

(Новосибирский национальный исследовательский
государственный университет)

Текст современной российской телерекламы в свете теории прецедентности

Summary

**Text of Modern Russian TV-Advertising in the Light of
the Theory of Precedent**

The article considers precedent phenomena of contemporary Russian TV-advertising. Advertising is understood as a process of social interaction of addresser and addressee of advertising creative works. Precedent phenomena are understood as a means of realizing the need for recognition, providing the efficiency of mass communication. Television advertising is represented as a kind of polycode text, that is why precedent phenomena are associated with the verbal, visual, and audio components of advertising. Cases of transformation of a precedent slogan, direct and indirect citation of precedent texts, direct and transformed precedent picture and sound reproduction are noted. The article provides examples of stylization and parody, as well as imitation of well-known genre forms: children's rhymes, jokes, lessons, etc. Typical sources of precedent for modern Russian advertising are works of Russian literature, folklore, the Soviet cinema.

Key words: *precedent text, polycode text, television advertising, precedent picture, precedent sound*

*

Реклама является процессом социального взаимодействия. Аксиомой стало утверждение о том, что реклама оказывает воздействие на адресата: «Мы воспринимаем рекламу не потому, что этого хотим мы, а потому, что этого хочет реклама» [Шатин 2013: 64].

Рекламные произведения воспроизводят стандарты и стереотипы, которые легко усваиваются (тем более – при многократном повторении) и включаются в наш «культурный горизонт». Производителям рекламы не всегда хватает вкуса, и тиражируются далеко не самые удачные образчики жанра. В этом смысле реклама – своеобразное зеркало общества. Не только она влияет на потребителя, но и потребитель формирует ее стиль. Поэтому можно говорить не столько о воздей-

ствии, сколько о взаимодействии адресанта и адресата рекламного произведения.

Закономерности, характерные для межличностного социального взаимодействия, вполне могут быть применимы к сфере рекламы. Известно, что полноценность общения определяется числом потребностей, удовлетворяемых в его процессе [Андринко 2000: 195]. Рекламное произведение апеллирует к потребности в узнавании. Способы ее реализации различны. Во-первых, за счет широко распространенного приема апелляции к авторитету в рекламе с известными людьми создается эффект доверия. Во-вторых, на узнавание направлены все ностальгические сюжеты, обращенные к личному опыту потребителя. Наконец, узнаваемость может достигаться и за счет повторяемости текста.

Менее явно потребность в узнавании проявляется в использовании прецедентных феноменов. Прием создания нового по известной схеме, на основе уже знакомого (прецедентного, по определению Ю.Н. Караврова) текста представлен и в языке современной телерекламы (на прецедентности основано около 20 % рекламных роликов).

Классификация прецедентных феноменов (ситуация, текст, имя, высказывание [Красных 2002]) с учетом новых сфер их функционирования может быть дополнена прецедентным событием (и датой), названием, знаком, стилем, жанром, изображением, звучанием, образом [Высоцкая 2013].

Обратимся к прецедентным феноменам в современной российской телерекламе, представленной на федеральных и региональных каналах в 2012–2014 гг.

Телереклама (самая «массовая» и «навязчивая») представляет собой поликодовый текст [Сонин 2005]. Его комплексное воздействие обусловлено синкретизмом жанра, а именно – совмещением в нем вербального, аудиального и визуального ряда. Прецедентность может быть связана с каждым из них.

Прямое цитирование прецедентного текста содержит рекламный ролик майонеза «Ряба» (с М. Пореченковым). Его герой читает дочери на ночь книгу, а затем идет к холодильнику на кухне. Звучит стихотворение «Робин-Бобин» С. Маршака:

*Робин-Бобин
Кое-как
Подкрепился
Натощак:
Съел телёнка утром рано,
Двух овечек и барана,
Съел корову целиком
И привез с мясником...*

В ролике-продолжении дочка усыпляет отца тем же стихотворением и бежит к холодильнику за майонезом.

Непрямое цитирование представлено в телерекламе лекарственного препарата «Аципол»: его текст построен по аналогии с произведением английского фольклора, известным в России в переводе С. Маршака – «Дом, который построил Джек». Прием расширенного стихотворного повтора приводит к созданию заключительной строфы – многокомпонентного сложного предложения с последовательным подчинением придаточных:

*А это семья довольные лица,
Ведь есть холодильник, в котором хранятся
Живые бактерии, что пригодятся,
Если в кишечнике вдруг дискомфорт.*

Прецедентное звучание содержится в серии предновогодних роликов «Сбербанка» (декабрь 2013 г.): их сопровождает известный вальс из кинофильма «Берегись автомобиля» (композитор – А. Петров).

Классическая мелодия Ф. Шуберта обретала новую волну известности после рекламного ролика «Мегафона» со слоганом «*«Будь выше обстоятельств!»*», в котором показано, как с помощью мобильного интернета отец (как и другие пассажиры, ожидающие рейса в аэропорту) смог услышать концерт, в котором участвует его дочь-виолончелистка. В поисковых системах Интернета отображается цепочка ключевых слов «Шуберт-виолончель-реклама-Мегафон» и под.

В телевизионном ролике «Евромедклиники» фоном для закадрового текста (перечисление услуг клиники и преимуществ ее технологий) стала мелодия узнаваемого мотива песни Д. Билана «Невозможное возможно» (музыка А. Лунева).

В рекламе встречаются песни-переделки. Так, музыкальный рекламный ролик (в подборе музыкального трека и написания текста ко-

торого активно участвовал заказчик) пельменей «Мясная ярмарка» (ООО «Комбинат полуфабрикатов Сибирский Гурман») сопровождается песней на мотив шлягера «Ваше благородие, госпожа Удача» из кинофильма «Белое солнце пустыни» (музыка И. Шварца) с незамысловатым текстом (вместо стихов Б. Окуджавы):

*Мяса мне так хочется, сочного и много,
да, «Мясную ярмарку» мне скорей вари,
ждать совсем не долго, а мяса в них так много,
я пельменям этим признаюсь в любви.*

В рекламном ролике клея «Момент-монтаж» звучит песня на мотив известного «Марша высотников» из кинофильма «Высота» (музыка Р. Щедрина).

Известно, что наиболее значимым является изображение («картинка»), от которого абстрагироваться гораздо труднее, чем от звука. Именно изображение создает эффект присутствия, а движение и спецэффекты помогают удерживать внимание зрителя. Прямое воспроизведение прецедентного изображения встречается довольно редко. Гораздо чаще используется прецедентный образ.

Предновогодний ролик Восточного экспресс банка (декабрь 2013 г.) «Новогодние проценты на счастливые моменты» содержит музыку и образы главных героя фильма «Ирония судьбы, или С легким паром!». Героиня в зимнем пальто и высокой лисьей шапке получает (помимо кредита на предпраздничные покупки) от героя, одетого в дубленку Лукашина, веник, который тут же превращается в розы. Сходство рекламных персонажей с актерами фильма весьма отдаленное, поэтому в наружной рекламе, лишенной музыки и веника-букета, они менее узнаваемы.

Примером прецедентного изображения в телерекламе может служить серия роликов молочных продуктов «Простоквашино», в которых использованы образы героев мультфильмов по мотивам повести-сказки Э. Успенского «Дядя Федор, пес и кот». Добавим, что копируется и звуковой ряд – воспроизводятся интонации О. Табакова, озвучившего Кота Матроскина.

В телерекламе может воспроизводиться известный жанровый канон. В телевизионном рекламном ролике, пропагандирующем донорство, использована форма детской считалки:

*Раз, два, три, четыре, пять – кто же может кровь сдавать?
Кто-то болен, кто-то спит, кто-то в офисе сидит,
Кто ленивый, кто боится, кто не любит вид больницы,
Кто-то праздновал вчера, кто-то много ел с утра,
Ну а кровь сдать в нашем веке могут только Человеки!*

Телереклама лекарственного препарата «Кагоцел» построена как объявление в аэропорту о прибытии самолета. Ролик называется «Рейс».

Один из телевизионных рекламных роликов торгового центра «Центральный рынок» построен как инструктаж по технике безопасности перед полетом, в ходе которого жесты стюардессы сопровождают рассказ о фруктах, перемежающийся со стандартными фразами.

Серия телероликов «Уроки немецкого от Эрмигурт» имитирует уроки иностранного языка, причем название йогурта упоминается среди таких этически значимых слов, как семья и любовь.

Ролик «Продолжение истории» (с участием Г. Кущенко), рекламирующий обувные салоны «Гоэрго», воссоздает типичную бытовую ситуацию анекдота: «Вернулся муж из командировки...». Герой ролика спасается бегством через балкон в одних ботинках (точнее – в одном ботинке, который и становится объектом рекламы).

В ряде случаев можно говорить о прецедентном жанре и прецедентном стиле, причем при стилизации используется комплекс средств. Мультипликационные телевизионные рекламные ролики шоколада «Аленка» сделаны в псевдонародном «деревенском» стиле, причем имитируются и изобразительный, и звуковой ряды. Закадровый текст построен в соответствии с традициями нарратива сказки. Мотив старой сказки на новый лад – и в рекламе консервированных овощей «Скатерть-самобранка. Сказка на Вашем столе».

Серия рекламных роликов сухариков «ХрустЕАМ» (с П. Волей) стилизована под разные эпохи истории России (с образами Александра Невского, Петра I, Екатерины II и т.д.). В стиле историй из жизни итальянских мафиози созданы ролики (и наружная реклама) услуг сотовой связи «Теле-2».

Стиль может пародироваться. Несколько мультипликационных роликов корпорации «Центр» (интернет-магазина бытовой техники и электроники) сделаны «по мотивам» известных кино- и фильмов. Их герои Медведь и Ворона перевоплощаются в героев фильмов и

произносят узнаваемые реплики, вроде «*Такси на Дубровку*» («Бриллиантовая рука»), «*Каждый год 31 декабря мы с друзьями...*» («Ирония судьбы, или с Легким паром!»), «*Казань брал, Астрахань брал...*» («Иван Васильевич меняет профессию»).

Один из роликов воспроизводит известные сцены из телефильма «Место встречи изменить нельзя»: Ворона в плаще и шляпе командует: — *А теперь — рассрочка! Я сказал: суперрассрочка!*; Медведь — в телефонную трубку: — *Ну, я за рассрочкой! Покеда, бабанька!*. Между этими фрагментами — печатный текст и голос за кадром: — *Сенсация: в корпорации «Центр» электроника в рассрочку*.

Подчеркнем, что прецедентные феномены суть знаки культуры, представляющие мотивационно-прагматический уровень языкового менталитета, связанный с установками и целями, воплощающий духовный мир личности, своего рода ее «самоопределение» в мире [Караулов 1987].

Реклама заимствует прецедентные сюжеты, образы, выражения из самых разных текстов, составляющих т.н. «язык культуры», в который входят вербальные и невербальные компоненты, а именно — «особенности узора и орнамента по ткани, глине и дереву, фигуры и изделия, символизирующие «русскость» (матрешка), вещи обихода (дымоход как канал взаимодействия мира человеческого с миром нечистой силы)... и символика цвета, и Иванушка-дурачок, и простой кивок в знак согласия, и другие типы ритуализированного поведения: обряды, танцы, праздники и т.п.» [Радбиль 2010: 62].

Перспективен анализ прецедентных феноменов разных типов: социумно-, национально- и универсально-прецедентных [Красных 2002: 50–51]. Он позволит ответить на вопрос о соотношении универсального и национального в рекламе, поскольку в условиях глобализации остро встает вопрос национальной идентификации.

Использование прецедентных феноменов обеспечивает баланс старого и нового и удовлетворяет тем самым коммуникативные потребности в узнавании и новизне, что способствует обеспечению полноценности массовой коммуникации в сфере рекламы. Необходимы специальные исследования эффективности этого приема. Заслуживает дальнейшего изучения и язык рекламного произведения в свете риторики дискурсных смешений.

ЛИТЕРАТУРА

- Андринко, Е.В. *Социальная психология*. – Москва: Академия, 2000. 264 с.
- Высоцкая, И.В. Спорные вопросы теории прецедентности. В кн.: *Критика и семиотика*. – Новосибирск-Москва, 2013, № 1(18), с. 117–137.
- Караулов, Ю.Н. *Русский язык и языковая личность*. – Москва: Наука, 1987. 264 с.
- Красных, В.В. *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология*. – Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
- Радбиль, Т.Б. *Основы изучения языкового менталитета*. – Москва: Флинта: Наука, 2010. 328 с.
- Сонин, А.Г. *Понимание поликодовых текстов: когнитивный аспект*. – Москва: Институт языкоznания РАН, 2005. 220 с.
- Шатин, Ю.В. *Неориторика*. – Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 2012. 120 с.

Ēriks BORMANIS
(Latvian Academy of Culture)

Punning in Multimodal Discourse: A Stylistic Study of the ViaSMS Advertising Campaign *Держись! (Turies!)*

Summary

Punning in Multimodal Discourse: A Stylistic Study of the ViaSMS Advertising Campaign *Держись! (Turies!)*

The present paper explores punning as a stylistic technique from a cognitive perspective, drawing attention to its linguistic and semantic features in the construal of figurative meaning in discourse. Punning is not merely a matter of language. As a pattern of thought, it can convey complex messages in an elaborate manner. It should not be viewed as reduced to jokes and humour. Punning is a kind of language play, taking place at the lexical level of language. However, the terms “punning” and “wordplay” may not be interchangeable, as the technique is not necessarily manifest verbally. As a stylistic technique it may also be extended. The ViaSMS campaign, consisting of a poster and two TV commercials, advertises so-called quick loans, a controversial issue in Latvia, and serves as an example to illustrate the complexity of stylistic and semantic aspects of punning in discourse in particular as well as the interaction and role of the verbal and visual content in the expression and extension of figurative thought in general.

Key words: *punning, language play, cognitive stylistics, multimodal discourse*

Резюме

Каламбур в мультимодальном дискурсе.

Стилистический анализ рекламной кампании «Держись! / Turies!» кредитного учреждения ViaSMS

С момента становления когнитивной лингвистики прошло уже более 30 лет. Тем не менее, изучению многих стилистических приёмов до сих пор не уделяется должное внимание. Данное исследование посвящено рассмотрению каламбура как стилистического приёма с позиций когнитивной лингвистики, обращая внимание на его лингвистические и семантические характеристики в процессе создания и толкования образного значения в дискурсе. В статье каламбур рассматривается как механизм мышления, который может выражаться как вербально, так и невербально. Кампания ViaSMS, реклами-

рующая быстрые кредиты, служит примером взаимодействия вербального и визуального содержания, их роли в выражении и развитии образной мысли, а также сильного стилистического эффекта такого взаимодействия на зрителя. Также в исследовании каламбур рассматривается в тесной связи с такой важной функцией языка как игра и демонстрируется, что изучение этого приёма не ограничивается ни рамками языка, ни традиционным соотнесением каламбура со сферой несерьёзного.

Ключевые слова: *каламбур, языковая игра, когнитивная стилистика, мультимодальный дискурс*

*

Over 30 years have passed since the rise of cognitive linguistics; however, some stylistic techniques remain generally overlooked. The present paper explores punning as a stylistic technique from a cognitive perspective, drawing attention to its linguistic and semantic features in the construal of figurative meaning in discourse. Punning is viewed as a pattern of thought that can be manifest both verbally and non-verbally. The ViaSMS campaign, advertising quick loans, serves as an example to illustrate the interaction and role of the verbal and visual content in the expression and extension of figurative thought, as well as the powerful effect that such a practice can produce on the viewer.

The ViaSMS advertising campaign has been selected for analysis for a number of reasons. It is a recent campaign that advertises so-called quick loaning, which has been a controversial issue in Latvia for several years now. This particular case has led to emotional discussions at the governmental level. It also triggers off a discussion of certain theoretical issues related to punning in language and language play in general, as the campaign is a rare case of non-humorous punning, which requires a different approach to the treatment of puns in research.

The ViaSMS campaign was launched shortly before the start of the new school year, in September 2013. This is the time when many people return from their summer holidays and are often vulnerable to even minor financial challenges as a result of their summer expenses. In terms of market analysis and timing, the campaign was well prepared with its slogan *Turies!* (Hold on!¹) being most topical.

The campaign took place in the form of posters (in Latvian) that appeared at public transport stops and two TV commercials with fairly

---

¹ Hereinafter, translation from Latvian and Russian into English – Ē.B.

similar content, yet in different languages – Latvian and Russian. The posters feature a depiction of people holding hands, which is also the last scene in the TV commercial, and the slogan *Turies! Ja kas – palīdzēsim* (Hold on! If anything goes wrong, we will help you) (see Figure 1). The TV commercials feature the worried husband and wife² in various daily situations, such as holding firmly onto the steering wheel while driving a car, registering an e-ticket in public transport and grabbing the handrail firmly when the validator shows that the amount of pre-paid trips left is 0, and paying for a purchase with a credit card at a cash-desk in a supermarket, suggesting suspense when the card is being processed and the man nervously clings to the counter with both hands. Hands in these scenes are always shown in a close-up.

Figure 1. The ViaSMS Campaign *Turies!* The close-up of the husband and wife holding hands and the central part in the poster

The voice in the video reads the following text:

Table 1.
The ViaSMS Advertising campaign *Держись! / Turies!*, 2013

Latvian:

*Turies!*³ Lai kas notiktu, tev ir jāturas, jo uz taviem pleciem uras šodiena un arī rītdiena. Turies! Un ja kas – palīdzēsim.

ViaSMS.lv

Russian:

Держись! Ведь что бы ни случилось, надо держаться, потому что на твоих плечах держится день сегодняшний и день завтрашний. Держись! А если что – мы поддержим.

ViaSMS.lv

---

² The video in Latvian also features their daughter being afraid to enter the school building (she does not have all the materials for school) until one of her classmates takes her by the hand and they enter the building together.

³ Hereinafter, underlining and italics by Ē. B.

Translation into English:

Hold on! Whatever happens, you must hold on, for today and tomorrow rest on your shoulders. Hold on! And if anything goes wrong, we will support you.
ViaSMS.lv

The main stylistic pattern employed in the commercial is punning, as several meanings of the verb “to hold on” (*turēties / держаться*) are presented in the text. One of the meanings of “to hold on” is “to continue to do something in a difficult situation” [*Macmillan Dictionary Online*]. The other meaning is “to rest/to be based on something” [ibid.]. These two meanings are expressed verbally. Moreover, the video suggests another, direct, meaning – “to hold onto something”, as the text is accompanied by close-ups of human hands performing various actions of holding. However, it is necessary to emphasise why the employed stylistic technique is a pun and what is understood as punning in this paper.

Numerous definitions of the pattern have been traditionally diverse. Thus, Leech defines punning as “a foregrounded lexical ambiguity, which may have its origin either in homonymy or polysemy” [1969: 209]. Crystal refers to puns as “verbal practical jokes” [1987: 63]. Sannikov defines punning as “a linguistic joke that is based on semantic unification of either different meanings of one word, or different words (word combinations) that are similar or identical in sound” [Санников 1995: 56; 2002: 16]. *The Dictionary of Basic Linguistic Terms*, a recent Latvian publication, suggests that punning is “a figure of speech, a wordplay, based on different meanings of one word or identical or similar sounding of different words” [Bušs et al. 2007: 175–176]. The same source defines wordplay as “an expression based on phonetic similarity of words that are different in meaning in order to produce a humorous or witty effect” [op. cit.: 434].

The case of punning has become even more complicated due to the recent trend of discussing language play in general, which Crystal understands as “a bridge between the two domains of language structure and language use” [Crystal 1998: 136] and is defined more extensively as “a certain type of language behaviour of speakers that is based on deliberate (conscious, elaborate) violation of systematic relationships in language, i.e., destruction of the speech norm, in order to establish non-canonical linguistic forms and structures, which, as a result of such destruction, acquire expressive meaning and the ability to produce an aesthetic and

generally stylistic effect on the reader/listener” in the recent *Stylistic Encyclopedia of Russian* [Алексеева, Аннушкин, Баженова и др. 2003 [2006]: 657]. In this respect, punning can be understood as a kind of language play; however, for the purpose of this research all the above definitions of punning and language play require revision for various reasons.

I understand punning as a kind of language play, taking place at the lexical level of language. It is based on homonymy or polysemy, which has been a common feature in all the definitions of punning so far. The purpose of the pattern is, indeed, to produce a stylistic effect, which is not necessarily humorous and should not be viewed as violation of or deviation from linguistic norms, but as a means of figurative, context-specific meaning construal⁴. Furthermore, punning cannot be referred to as wordplay, not only because wordplay is not necessarily humorous, but also because punning is not necessarily manifest verbally. This is also the case in the commercial; however, the meaning construed is linguistic.

Regarding the semantic features of the pun in the commercial, it is worth referring to Sannikov, who distinguishes among three different semantic types of puns which the researcher calls neighbours, masks and family [1995: 59–61]. The type of punning employed in the video is the family, which is characterised by a clash of different meanings, “hold on”, “be based on” and “hold onto something”, neither of which takes advantage or excludes the other [ibid.]. As a result, the message of the commercial anchors verbo-visual metonymic⁵ instances of financial difficulties, such as the shortage of pre-paid trips in the e-ticket, to the context of the video as very concrete realia. This in turn also seems to be the reason why the commercial has been deemed misleading.

The commercial illustrates punning as a pattern of figurative thought. The situation suggested in the video is complex and non-humorous. In the commercial, punning can be viewed as a complex way of communicating

---

⁴ It is the widespread treatment of figurative language in cognitive linguistics, which envisages human thought as naturally figurative. In other words, stylistic patterns are not violations of linguistic norm, but natural tools of meaning construal and processing. For major discussions of this issue see Richards 1936, Ortony 1979, Lakoff and Johnson 1980, Gibbs 1994, etc.

⁵ The metonym REPRESENTATION (a certain kind of financial difficulty) FOR REPRESENTED (financial difficulties in general) features in the video. See Veinberga 2014 as one of the latest publications on multimodal metonymy.

a complex message. Usually, speakers of Latvian/Russian would attribute one meaning to the verbs “*turēties*” and “*держаться*” respectively based on the given context. What happens in the commercial is a semantic expansion of the linguistic form. In fact, all the different meanings of the verb are communicated within the framework of one single source domain of embodied experience⁶, i.e., the physical act of holding. As suggested by Sannikov, punning is based on two basic strategies of establishing a more exact correspondence between linguistic form and its content: 1) the form is altered to achieve a more exact correspondence to the content; 2) the content is adjusted to correspond to the form [op.cit.: 68]. In this case the content is expanded so as to ensure not only a verbal, but also a non-verbal experience of the message, which creates a strong impression, as different target domains (not giving up, being based on) are understood as one source (holding). This stylistic technique may be referred to as “extended pun”, as suggested by Naciscione [2015, in press], which extends and elaborates on the target domain of experience.

The ViaSMS commercial is also interesting because it employs a kind of language play that takes place at the morphological level of language, as opposed to the lexical level of punning, i.e., the interplay of the reflexive verb “*держаться*” (to hold on/onto sth) and the verb “*поддержать*” (to support), the latter being derived from “*держать*” (to hold) by adding the prefix “*под-*”. The language play on cognates is present in the Russian version of the commercial, but not in the Latvian due to the absence of necessary functional equivalents in the translation process and inability to compensate for the loss without changing the meaning.

The ViaSMS campaign has been subject to public criticism. The former Minister of Welfare, Ilze Viņķele, referred to it as immoral, as it possibly suggests that people who cannot afford to pay for basic products and services, such as a ticket in public transport, can only solve their financial problems by taking loans [Barisa-Sermule 2013]. As a matter of fact, private loan-giving companies may be charged a substantial fine (50,000–200,000 LVL in 2013) if the Centre for the Protection of Consumer Rights discovers any traces of promoting irresponsible loaning in their advertising. Debates about introducing legal limitations in the sector are still in progress. ViaSMS reworked their campaign in 2014 according to the latest preferences. The

---

⁶ For the discussion of the issue of embodiment in language, see Gibbs 2006.

voice in the video now reads a different text, which is no longer an extended pun. Apart from that, a disclaimer is now added at the end of the commercial.

In conclusion, regardless of how the ViaSMS campaign is treated (ambiguous, immoral or creative), it certainly provides a new insight into the issues of punning and language play: 1) it conveys a complex non-humorous message in an elaborate manner; 2) it employs punning as an extended stylistic technique; 3) it raises the issue of punning in multimodal discourse, which in turn requires a different approach to stylistic analysis and suggests that punning is not merely a matter of language; 4) it illustrates the importance of punning to the target audience, including governmental officials. It only goes to show that punning as a stylistic pattern and as a kind of ludic language should not be viewed as reduced to jokes or humour; it should be at the heart of any thinking we do about language.

LITERATURE

- Barisa-Sermule, L. (Panorāma). Ātro kredītu reklāmas – amorālas? No: *Latvijas Sabiedriskie mediji*, 2013. g. 31. augusts. Available: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/ekonomika/zinas/atro-krediitu-reklamas-amoralas.a64295/>.
- Bušs, O., Joma, D., Kalnača, A., Lokmane, I., Markus, D., Pūtele, I., Skujīņa, V. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 593 lpp.
- Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 472 p.
- Crystal, D. *Language Play*. – Chicago: University of Chicago Press, 1998, 249 p.
- Gibbs, R. W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 527 p.
- Gibbs, R. *Embodiment and Cognitive Science*. – New York: Cambridge University Press, 2006. 337 p.
- Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. 232 p.
- Leech, G. N. *A Linguistic Guide to English Poetry*. – New York: Longman, 1969. 237 p.
- Macmillan Dictionary Online*. Available: <http://www.macmillandictionary.com/>.
- Naciscione, A. Extended Metaphor in the Web of Discourse. In: Gibbs, Raymond W. (ed.). *Mixing Metaphor*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2015. 27 p. (in press).

- Ortony, A. (ed.). *Metaphor and Thought*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 501 p.
- Richards, I. A. *The Philosophy of Rhetoric*. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1936 [1965]. 138 p.
- Veinberga, E. Multimodal Metonymic Image of the Bottle in Advertising. In: Račienė, E. (ed.). *Language in Different Contexts*, Vol. 6, Part 1. – Vilnius: Lithuanian University of Educational Sciences, 2014, pp. 182–191.
- Алексеева, Л. М., Аннушкин, В. И., Баженова, Е. А. и др. Языковая игра. В кн.: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. – Москва: Флинта, 2003 [2006]. 696 с.
- Санников, В.З. Каламбур как семантический феномен. В кн.: *Вопросы языкоznания*, Май-июнь. – Москва: НАУКА, 1995, с. 56–59.
- Санников, В. З. *Русский язык в зеркале языковой игры*. – Москва: Языки славянской культуры, 2002. 552 с.

Ojārs BUŠS
(Latviešu valodas institūts)

Tautas etimoloģija, kas nav *tautas etimoloģija*

Summary

Popular Etymology that is not *Folk Etymology*

The term *folk etymology* (and the less used alternative term *popular etymology*) was created to describe a word creation process, namely, to refer to a change in the form of a word caused by erroneous popular beliefs about its derivation. However the equivalents of this term in many languages (e.g. *tautas etimoloģija* in Latvian) are quite often used with the meaning ‘non-scientific, false explanation of the origin of some specific word/name’. There have been proposed terms as *false etymology*, *paraetymology*, *pseudoetymology* to refer to the last mentioned meaning, however, sometimes scientific terminology, too, may be *false*, *pseudo*, etc., thus the last mentioned terms are to some extent misleading. We can probably talk about *folk etymology in a narrower sense* referring to the word creation process, and about folk etymology in a broader sense referring to the non-scientific etymology. Another possibility would be to create new terms, e.g., *profane etymology* or *user etymology* to refer to the (mostly erroneous) explanation of the origin of some word, given by people who are not professional linguists.

Key words: *etymology*, *folk etymology*, *false etymology*, *place names*

*

Tautas etimoloģija ir jēdziens, kas īpaši bieži lietots un lietojams, ap- rakstot vietvārdu cīlmi, taču var tikt attiecināts arī uz priekšstatiem par jebkura cita īpašvārda vai apelatīva etimoloģiju. Tomēr, ja gribam šo apzīmējumu izmantot un kaut ko par tautas etimoloģiju uzrakstīt vai pateikt, vispirms jāizšķiras, vai lietot šo vārdkopu – *tautas etimoloģija* – kā terminu un stingri ievērot visas terminoloģijā definētā jēdziena robežas vai arī izmantot šo apzīmējumu maksimāli, gandrīz vai sadzīviski, brīvi, attiecinot to uz jebkuriem tautas (t. i., valodniecības neprofesionāļu) pārstāvja formu- lētiem uzskatiem – pārsvarā maldīgiem – par kāda vārda cīlmi.

Iespējams, ka visbiežāk (vai vismaz visai bieži) latviskos valodnieciskos tekstos par tautas etimoloģiju dēvēti zinātniski nepamatoti, aplami vietvārdu cilmes skaidrojumi, kas pierakstīti no informantiem vietvārdu vākšanas ekspedīcijās; daudzus no šiem skaidrojumiem varētu saukt arī par

nostāstiem. Šāds apzīmējuma *tautas etimoloģija* lietojums palaikam atrodams arī *Latvijas vietvārdu vārdnīcā*, piemēram, par šķirkļi *Rāte* iekļauto vietvārdu cilmi rakstīts, ka lielākoties tā saistīta ar apelatīvu *rāte* ‘pilsētas valde’, taču cilmes skaidrojamam pamatā varētu būt arī „tautas etimoloģijā balstīts sastatījums ar šo vārdu” gadījumos, kad vietvārda patiesais etimons varētu būt apvidvārds *rāt* ‘list lidumu; tirīt’ [LVV 2013: 153]. Līdzīgā nozīmē, piemēram, Ernests Blese jau pirms vairāk nekā 80 gadiem lietojis apzīmējumu „tautas etimoloģizācija” [Blese 1933: 110]. Nevar apgalvot gluži kategoriski, ka šāds termina lietojums būtu pilnīgi aplams – vai vismaz, ka mēs vienīgie būtu aplamnieki; termina *tautas etimoloģija*, resp., tā citvalodu ekvivalentu, izmantojumu, lai apzīmētu etimoloģiskus nostāstus un nezinātniskus, kļūdainus vārda cilmes skaidrojumus, varam atrast dažādu valodu tekstos (tostarp internetā). Tiesa, šādos gadījumos palaikam mēdz būt pievienota atruna, ka termins lietots „plašākajā nozīmē”. Taču precīzā terminoloģiskā nozīmē (jeb „saurākajā nozīmē”) *tautas etimoloģija* pat nav etimoloģija, ar šo terminu apzīmē (bieži vien sporādiskus) **pārveidojumus** kādā vārdā (visbiežāk vietvārdā vai aizgūtā sugasvārdā), kas radušies, runātāju apziņā sasaistot pārveidoto vārdu ar kādu šim vārdam etimoloģiski neradniecīgu leksēmu. Šāda sasaistījuma realizāciju, ja tā iekļāvusies valodas sistēmā, valodniecībā mēdz saukt arī par kontamināciju. Mūsu *Valodniecības pamatterminu skaidrojōšās vārdnīcas* šķirkļi *tautas etimoloģija* atrodams atbilstīgs piemērs – tagadējā Jūrmalas mikrorajona *Dubulti* nosaukums, kas savu mūsdieni formu latviešu valodā ieguvis, asociējoties ar īpašības vārdu *dubults*, kamēr šī vietvārda reālā cilme saistīta ar uzvārdu *Dubelts* (zemnieks Dubelts minēts kādā 1533. g. dokumentā – LKV III 5991; BHO 126). Termina definīcija gan, preteji tikko minētajam piemēram, šajā vārdnīcā – VPSV – atbilst *plašākajai* nozīmei, proti: „Vārda cilmes nezinātnisks skaidrojums, kas pamatojas uz skaidrojamā vārda skānsku līdzību kādam etimoloģiski neradniecīgam vārdam” [VPSV: 387].

Ieskatoties ārpus Latvijas izdotās vai internetā pieejamās valodniecības terminu vārdnīcās, redzam, ka jaunākajās un, kā šķiet, respektablākajās no tām *tautas etimoloģija* (angliski *folk etymology* vai, retāk, *popular etymology*) nešauboties tiek definēta kā „a word creation process” (ODLT), resp., ‘vārddarināšanas process’, tātad šaurākajā nozīmē. Tai pašā laikā dažā labā citā vārdnīcā, piemēram, Olgas Ahmanovas *Lingvistisko terminu vārdnīcā*, formulējums nav tik nepārprotams, tas pielauj – līdzīgi mūsu terminu vārdnīcā iekļautajai definīcijai – arī paplašinātu izpratni. O. Ahmanovas vārdnīca ilgus gadus ir bijusi viena no mūsu reģiona valodniecībā

visvairāk izmantotajām, ja pat ne dominējošā; šajā vārdnīcā *tautas etimoloģija* skaidrota kā ‘centieni meklēt vārdos iekšējo formu, lai racionāli izskaidrotu vārdu nozīmi, neņemot vērā šo vārdu cilmes reālos faktus’ [Ahmanova 1969: 529]. Šis skaidrojums vairāk atbilst iepriekš minētajai termina plašākajai nozīmei, kaut gan vienīgais O. Ahmanovas minētais konkrētais piemērs – *poliklinika* pārveidojums krievu sarunvalodā par *poluklinika* – savukārt saistīts ar termina šaurāko nozīmi.

Lai arī kādas būtu skaidrojuma variācijas dažādās vārdnīcās, spēku nav zaudējis viens no terminoloģijas pamatprincipiem: terminam vēlams būt viennozīmīgam vismaz vienas zināšanu jomas, vienas terminu sistēmas ietvaros. Nemot vērā, ka neapšaubāmi korekts ir termina *tautas etimoloģija* lietojums šaurākajā nozīmē, proti, ‘vārda pārveidojums, daļēji pielidzinoties citam, ar pārveidoto etimoloģiski nesaistītam, vārdam’, šķiet, ka būtu vēlams atrast kādu citu terminoloģisku apzīmējumu plašākajai nozīmei. Un nav tā, ka attiecīgu piedāvājumu nebūtu bijis; piemēram, angļu valodā ir piedāvāts terms *false etymology*, ko varbūt varētu tulkot kā ‘aplama etimoloģija’, arī ‘nepatiesa etimoloģija’. Cits vērā ņemams piedāvājums ir terms *pseudoetimoloģija*, savukārt retāk tiek pieminēts alternatīvs terms *paraetimoloģija*. Tomēr ne aplama etimoloģija, ne pseudoetimoloģija nebūt nav tautas jeb neprofesionālu privilēģija, arī profesionāli valodnieki ir piedāvājuši un turpinās piedāvāt neskaitāmas aplamas etimoloģijas; nemaz neru-nāsim par elementāras kļūdišanās gadījumiem, bet, ja kāds piedāvā, piemēram, sešas etnonīma *kurši* cilmes hipotēzes [sk. Dini 2000: 237–238], tad neizbēgami vismaz piecas no šim hipotēzēm ir aplamas.

Šādas zinātniskas, kaut arī kļūdainas, etimoloģiskas hipotēzes tomēr nav gluži tas, ko mēs saprotam ar *tautas etimoloģiju* plašākajā nozīmē, un varbūt šajā brīdī vajadzētu gan šo izpratni precīzēt, gan paraudzīties, vai izpratnei nav nepieciešami papildinājumi. Lūk, piemēram, *Liepājas* vārda cilmes saistījums ar koka apzīmējumu *liepa* – vai tā ir tautas etimoloģija? No vienas pusēs, šis saistījums varētu būt pat tautas etimoloģija šaurākajā nozīmē, t. i., pilsētas nosaukums varētu būt viduslaikos modificējies, pielāgojoties koka vārdam. Nav arī šaubu, ka starp vārdiem *Liepāja* un *liepa* eksistē saikne latviešu valodas runātāju ikdienišķajā (nevalodnieciskajā) apziņā. No otras pusēs, starp zinātniskajā etimoloģijā formulētajām vairākām vietvārda *Liepāja* cilmes hipotēzēm ir sava vieta arī varbūtējam saistījumam ar sugasvārdu *liepa*, šāda iespējamība nav kategoriski noraidāma [sk., piem., Blese 1933: 111]. Tātad vienu un to pašu etimoloģisko saistījumu mēs varam nosaukt gan par tautas etimoloģiju šaurākajā nozīmē,

gan par tautas etimoloģiju plašākajā nozīmē, gan par zinātnisko etimoloģiju, un tas liek domāt, ka kaut kas te ar terminu lietojumu īsti kārtībā nav. Tiesa, pirmā un trešā iespēja – tautas etimoloģija šaurākajā nozīmē vai zinātniskā etimoloģija – patiesībā izslēdz viena otru, te situācija ir „vai nu, vai nu”. Savukārt vēl risināms ir jautājums, kā terminoloģiski apzīmēt minētos ikdienišķas (jeb nevalodnieciskās) apziņas priekšstatus par etimoloģiskiem sakariem starp vārdiem, par viena vai otra vārda cilmi. Starp citu, samērā daudzi šādi ikdienišķie priekšstati par vietvārdu cilmi ir vietvārdu vākšanas ekspediciju laikā pierakstīti no informantiem, šie pieraksti glabājas Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēkā un tiek publicēti jaunākajos *Latvijas vietvārdu vārdnīcas* sējumos.

Apzīmējums *tautas etimoloģija* pēc savas iekšējās formas diezgan precīzi atbilst tikko minētajai vajadzībai un, kā zināms, tiek arī palaikam izmantots, gan attiecinot to tikai uz kļūdainiem ikdienišķas apziņas etimoloģiskiem priekšstatiem. Taču, kā jau redzējām, patiesībā šis termins ir aizņemts, tam ir cita pamatnozīme.

Varētu piedāvāt vairākus iespējamus apzīmējumus saistībā ar nule formulēto terminoloģisko vajadzību – *profānā etimoloģija, sadzīvisķā etimoloģija, ikdienišķā etimoloģija, neprofesionālā etimoloģija, lietotājetimoloģija* – un palūkoties, cik veiksmīgi kādu no tiem varētu attiecināt uz informantu dotajiem cilmes skaidrojumiem. Jāsaka gan uzreiz, ka pirmajam no piedāvātajiem – *profānā etimoloģija* – piemīt, šķiet, pārāk spēcīga negatīva konotācija, kas atspoguļojas šī vārda skaidrojumā *Latviešu literārās valodas vārdnīcā*: ‘Tāds, kam nav nekādu zināšanu, kas ir pilnīgs nemākulis (kādā nozarē)’ [LLVV VI₂; 398]. Ja mēģinām izmantot analīzē pēdējo no piedāvājumiem – *lietotājetimoloģija*, vispirms jākonstatē, ka no formas viedokļa starp zinātnieka piedāvātu vārda (piemēram, vietvārda) cilmes skaidrojumu un lietotājetimoloģiju var arī nebūt lielas starpības. Lūk, Jāņa Endzelina etimoloģiskais komentārs par mājvārdu *Aidievi Gaujienā*: „varbūt (?) kādreizējais šās mājas saimnieks ir mēdzis izsaukties: „ai, Diev(iŋ)!”” [Lvv I: 6]. Un, lūk, vietvārda lietotāja skaidrojums par kādas neapdzivotas vietas nosaukumu *Puikiekste* pie Stendes upes: „kādam zemniekam, ar lielu lomu mājās nākot, licies, ka kāds saucis: „Puika, puika!”” [LVV 2010: 131]. Atšķirība šajā gadījumā gan, protams, ir skaidrojuma ticamībā, lietotājetimoloģijas piedāvātais skaidrojums acīmredzami nav ar vietvārda patieso cilmi saistīts. Taču, ja informants, proti, vietvārda lietotājs stāsta, ka *Simāja lauks* tā sauks tāpēc, ka „esot piederējis ebrejam *Simanim*”, *Simāja kalns* – tāpēc, ka „piederējis

saimniekam vārdā Sīmanis”, *Sīmaņa kalniņš* – tāpēc, ka „šeit kādreiz bijis padumjs puisis Sīmanis”, purvs *Sīmaņdegsnis* – tāpēc, ka „tur Sīmanim reiz pieguļā vilki piegājuši”, *Sīmaņa placis* mežā – tāpēc, ka tur esot „pakāries kāds Sīmanis” (LU LaVI), redzam, ka šādu informanta skaidrojumu ticamības pakāpe ir dažāda, vairumā gadījumu visai neliela, taču paretam varētu arī tā būt, kā informants teicis, vismaz nevar noteikti apgalvot, ka tā nav bijis (ipaši gadījumos, kad tiek stāstīts par kādreizēju ipašnieku). Un pavisam jau ticami, ka *Sīmaņplava* tā saukta tāpēc, ka piederējusi *Sīmaņu* māju saimniekam. Tātad cilmes (tostarp nosaukuma motivācijas, kā „Sīmaņvietvārdu” gadījumā) ticamības pakāpe nevar noderēt par kritēriju, lai izšķirtos starp terminiem *zinātniskā etimoloģija* vai *lietotājetimoloģija*. Kritērijs te ir vārda (mūsu gadījumā vietvārda) cilmes skaidrojuma radītājs, resp., šī radītāja vieta vienā vai otrā frontes līnijas pusē, un šī līnija nodala (viet)vārda pētniekus no (viet)vārda ikdienas lietotājiem (protams, pētnieks var pievērsties vārdiem, ko arī pats lieto ikdienā, tomēr viņš nepārstāj būt pētnieks).

Un tā nu esam nonākuši līdz iespējai un nepieciešamībai definēt, kas ir *lietotājetimoloģija* (no sākotnēji piedāvātajiem terminiem vismaz pagaidām tieši šis šķiet visatbilstīgākais), un iespējamais definīcijas formulējums varētu būt: „Lietotājetimoloģija ir vārda cilmes (tostarp arī ipašvārda motivācijas) neprofesionāls skaidrojums, ko formulējis attiecīgā vārda lietotājs, nepretendējot uz skaidrojuma zinātniskumu.” Kā jau vairākkārt tika minēts, lietotājetimoloģija dažreiz var sakrist ar korektu zinātnisku etimoloģiju, tomēr *vairumā gadījumu* lietotājetimoloģija ir pseidoetimoloģija, resp., aplama etimoloģija.

Lietotājetimoloģiju vajadzētu dalīt vairākos paveidos, un viens no paveidiem būtu saucams par etimoloģiskajiem nostāstiem. Lūk, *Sīmaņa* akmens Līvānu pagastā, Daugavā; par to ir šāds nostāsts: „Dzīvojuši divi draugi. Viens aizbrauc uz Krieviju, bet Sīmanis paliek uz akmens Daugavas vidū un gaida ziņu ar plostiem no drauga. Ziņu nav un nav. Sīmanis paliek vecs un kādu dienu noslid no akmens Daugavā” (LU LaVI). Šis, kā redzam, ir samērā izvērts nostāsts, ar savu nelielu sižetu, resp., tāds, par kura piederību nostāstu kategorijai šaubu nav. Savukārt apspriežams ir jautājums par nostāsta apjoma minimālo robežu. Vai etimoloģiskais nostāsts var iekļauties vienā teikumā? Ja teikumā ir kāds minimāls sižets, varbūt to varētu saukt par *īsnostāstu* (negribētos piedāvāt terminu *mininostāsts*, jo tas var vedināt uz domām par mīklu minēšanu). No iepriekš rakstā minētajiem piemēriem īsnostāsts ir vietvārda *Puikiekste* skaidrojums (ar audiālo

halucināciju pieminēšanu), kā arī vēl īsākais „tur Simanim reiz pieguļā vilki piegājuši”. Visdiskutējamākais ir „pakāries kāds Sīmanis” (un ļoti daudzi citi šim līdzīgie vietvārdu cilmes skaidrojumi, kuros stāstīts par kādu – domājams, patiesibai neatbilstošu – nāves gadījumu). Varbūt te var saskatīt mikrosižetu, varbūt arī tikai fakta konstatāciju. Pieņemamāka šķiet pirmā alternatīva, līdz ar to klasificējot šādus lietotājetimoloģijas gadījumus kā visīsākos etimoloģiskos īsnostāstus.

Lietotājetimoloģijas līdz šim ir samērā maz publicētas un līdz ar to samērā maz zinātniski pētītas. Pēdējos četros *Latvijas vietvārdu vārdnīcas* sējumos [LVV 2003; LVV 2006; LVV 2009; LVV 2013] (un, protams, Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēkā) var atrast bagātu materiālu, kas ieinteresētam pētniekam ļautu konstatēt Latvijas vietvārdu lieto-tājetimoloģiju veidošanās un funkcionēšanas likumsakarības.

Lietotājetimoloģija, kā redzams, tomēr nav gluži identiska tautas etimoloģijai plašākajā nozīmē, tāpēc termina *lietotājetimoloģija* ieviešana aprītē gan šķiet – vismaz saistībā ar vietvārdu pētniecību – vēlama, tomēr tā neatrisina raksta sākumā izklāstīto problēmu, ko rada termina *tautas etimoloģija* lietojums divās pamatnozīmēs. Gadījumos, kad apzīmējumu *tautas etimoloģija* plašākajā nozīmē šķiet pilnīgi nepieciešams aizstāt ar kādu nepārprotamāku terminu, varbūt tomēr noderētu jau pieminētais iespējamais apzīmējums *profāna etimoloģija*, kura nevēlamā pārāk spilgtā negatīvā konotācija, iespējams, termina eventuālas regulāras lietošanas gadījumā ar laiku varētu kļūt ne tik skaidri izjūtama.

LITERATŪRA

BHO – *Baltisches historisches Ortslexikon*. Teil II: *Lettland (Südlivland und Kurland)*. Hrsg. Hans Feldmann, Heinz von zur Mühlen. – Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1990.

Blese, E. Dažas domas par Liepājas un Saldus vārdu. No: *Filologu Biedrības Raksti*. XIII. – Riga, 1933, 108.–113. lpp.

Dini, P. U. *Baltu valodas*. Tulk. D. Meiere. – Riga: Jāņa Rozes apgāds, 2000.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca*, I – XXI. Galvenie redaktori A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers [pēdējos sējumos: Dišlers]. – Riga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis, 1927–1940.

LLVV VI₂ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. VI₂. Sējuma atb. red. L. Ceplītis. – Riga: Zinātne, 1987.

LU LaVI – Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēka.

Lvv I – Endzelīns, J. *Latvijas PSR vietvārdi*. I d. 1. sēj. A–J. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956.

LVV 2003 – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Paaglis–Piķu-*. Atb. red. O. Bušs. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.

LVV 2006 – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pilaci–Pracapole*. Atb. red. O. Bušs. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006.

LVV 2010 – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pracirika–Puožu-*. Atb. red. O. Bušs. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010.

LVV 2013 – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. R.* Atb. red. O. Bušs. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

ODLT – *The Online Dictionary of Language Terminology*. Available: <http://odlt.org/>

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujīna. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Ахманова, О. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва: Издательство «Советская Энциклопедия», 1969.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas
„Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projekta
„Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” ietvaros.

Ирина ДИМАНТЕ
(Балтийская международная академия)

Особенности лингвистической экспертизы в условиях двуязычия

Summary

Characteristics of Linguistic Expertise in Bilingualism

In the economic and social life of Latvia, Latvian or Russian are the most popular languages, sometimes used in a mixed combination. One can say that bilingualism is a characteristic phenomenon for Latvia. This is to be regarded as a fact by experts in an analysis of a text, taking into account the individual situation of the author of the text. In many cases, insufficient language skills can lead to misunderstanding between two parties. This can occur also in very serious situations, and even in legal cases. Such misunderstandings can cause problems between members of society both in business and social relationships.

The present article is a study of the specifics of the linguistic analysis of a text, where participants of a dialogue or a polylogue have a different level of the language used for communication. In such cases experts face a difficult task: they have to study in which instances a communicator cannot fully express him/herself sincerely because of insufficient language skills and when s/he does that on purpose, actually understanding the meaning of the text.

In the article there will be used examples of the text analysis (recorded on a phonogram) in the aspect of agitation of national rage and humiliation of national dignity.

Key words: text, author, text analysis, communication, manipulation, bilingualism

*

Билингвизм или латышско-русское двуязычие – характерное для Латвии явление. Это приходится учитывать специалистам в области лингвистической экспертизы при анализе текста, принимая во внимание индивидуальные языковые навыки его создания. В ряде случаев недостаточное владение тем или иным языком может привести к недопониманию сказанного собеседником, а в итоге – к самым печальным последствиям, вплоть до судебного разбирательства. Речь идёт о возникновении языковых проблем в деловых и социальных отношениях, формирующихся между субъектами общения.

На сегодняшний день вопрос относительно специфики лингвистического анализа текста, когда в диалоге и полилоге принимают участие люди с разной степенью владения языком, на котором осуществляется общение, является весьма актуальным. Перед экспертами стоит непростая задача: выявить, в каких случаях участник коммуникативного акта изъясняется тем или иным образом из-за недостаточного знания неродного языка и когда это делается им намеренно, т.е. при полном осознании смысловой составляющей произносимого текста.

Ниже в статье будут приводиться примеры устного текста (отражённого на фонограмме), который рассматривается с позиций возбуждения национальной розни и унижения национального достоинства.

В юридической практике известно, что любое предоставленное доказательство не имеет заранее установленной силы и подлежит оценке в совокупности с другими. Поэтому при осуществлении судебно-экспертной деятельности необходимо иметь чёткое представление *о предмете, объекте и решаемых задачах* [<http://www.sudexpert.ru/possib/lingv.php>]. В качестве серьёзного специалиста по этому вопросу можно назвать Е.И. Галяшину, на публикации которой имеются ссылки в Интернет-ресурсе – <https://ru.wikipedia.org>.

Предмет судебной лингвистической экспертизы – это факты и обстоятельства, имеющие значение доказательств на основе применения специальных филологических познаний и устанавливаемые на основе исследования закономерностей исторического развития и современного функционирования конкретного языка (для латвийской судебной практики – обычно латышского, часто русского, эпизодически английского и других языков).

Задачи судебной лингвистической экспертизы могут быть самыми различными. Это толкование текстов, интерпретация, перевод, объяснение употребления языкового знака с точки зрения плана содержания и плана выражения, установление и подтверждение авторства текста, выявление признаков plagiarismа, а также иных аспектов порождения и восприятия языкового знака или текста в условиях двуязычной (или полиязычной) коммуникации, адекватность понимания текста на неродном языке реципиентом билингвом с учетом межкультурных и межнациональных различий и т.д.

Например, при исследовании текста по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации перед экспертом могут быть поставлены

вопросы следующего характера: содержится ли в публикации информация, относящаяся к конкретному физическому или юридическому лицу; носит ли такая информация негативный характер; представлена ли она в форме утверждения, предположения, оценки или личного мнения автора публикации. Как известно, от правильной и точной формулировки экспертного задания во многом зависит успех всего экспертного исследования и использования его результатов в процессе доказывания. И хотя специалист, проводящий лингвистическую экспертизу, не может давать правовую оценку тем или иным высказываниям, именно его тщательное исследование поможет судьям принять правильное решение.

Объекты судебной лингвистической экспертизы – это материальные объекты, содержащие произведения устной или письменной речи, представленные на том или ином материальном носителе. Например, в том случае, когда объектом исследования является публикация в электронных СМИ, на экспертизу необходимо предоставить фонограмму (аудио-видеозапись) зафиксированного выступления. Тексты как объекты лингвистических экспертиз могут фигурировать в качестве вещественных доказательств, документов, образцов для сравнительного исследования, а также материалов дела, по которому проводится судебная экспертиза.

Существенной составляющей при анализе текста как объекта лингвистической экспертизы является идентификация и диагностика автора текста, установление его социальных и психологических характеристик, выявление условий, сопутствующих формированию и осуществлению коммуникативного акта или созданию (написанию) текста.

В условиях двуязычия процесс этот сложный и многоплановый, поскольку при создании характеристик текста, в которых отображаются индивидуальные свойства личности его автора, его следует проанализировать с разных позиций: семиотики (как систему языковых знаков), гносеологии (как объект познания), психолингвистики (как продукт речевой деятельности). Поэтому текст, письменный или устный (отражённый на фонограмме), который рассматривается в условиях двуязычия в качестве источника доказательств, требует особого подхода к его оценке с позиции объективного анализа.

Исторически Латвия сложилась как многонациональное государство. На сегодняшний день наиболее распространёнными языками здесь являются латышский, а также латгальский, который в разных

источниках трактуется как язык или как диалект. Кроме того, почти у трети населения языком повседневного общения является русский. В качестве делового языка нередко используется английский. Решая вопросы экономического или общественного характера, местное население, в основном, коммуницирует на латышском или русском языках. А при общении билингвов – нередко и вперемешку, чередуя оба языка.

Сегодня наиболее активно возрастают количество исков относительно толкования и содержания текста в договорах и других документах делового характера. Также отмечается увеличение роста возбуждаемых гражданских дел по защите чести, достоинства, репутации и связанных с ними дел по клевете и оскорблению. Помимо того, не уменьшается число дел по возбуждению национальной розни и унижению национального достоинства. Как правило, в судебно-экспертной деятельности это имеет отношение к текстам противоправного содержания, пропагандирующих расовое и национальное превосходство или неполноценность к ним не принадлежащих. В последнем случае задача эксперта усложняется тем, что специфика этих правонарушений состоит в том, что совершаются они нередко посредством устного общения. В последующем это даёт обвиняемому возможность прибегать к различного рода манипуляциям. Основанием уклонения от ответственности нередко служит ссылка на недостаточно хорошее владение неродным языком.

В качестве иллюстрации можно привести пример коммуникативного акта на одном из собраний латвийских антифашистов в рамках организованной ими дискуссии по проблемам нацизма, неонацизма и ксенофобии. Представитель неонацистской организации, присутствовавший на дискуссии (далее в тексте – X), попросил разрешения выступить, чтобы изложить своё виденье проблемы. С точки зрения здравого смысла, его речь содержала фрагменты, которые можно приравнять к деятельности, связанной с разжиганием национальной розни и пропагандой расового и национального превосходства. Однако последующая позднее интерпретация его высказываний, ссылка на недостаточное владение неродным (русским) языком и некоторые другие факторы позволили этому человеку избежать надлежащей уголовной ответственности. И хотя данное событие датируется 2007 годом (дискуссия на тему „Nacisma, neopacisma un ksenofobijsas problēmas Latvijā” состоялась 22 февраля 2007 года в Доме Рейтерна по адресу:

ул. Марстала 3/4), затронутые тогда вопросы до сих пор остаются актуальными.

В качестве примера приводятся некоторые из высказываний X во время дискуссии и последующая их интерпретация уже после дискуссии, при попытке антифашистов призвать его к уголовной ответственности.

X: «Евреи... жиды и цыганы – они не люди. Поэтому они нету в нашей организации...». В дальнейшем своё высказывание объяснил тем, что просто хотел проверить реакцию зала.

На вопрос: «Вы, наверное, слышали о том, как действуют неофашистские, неонацистские организации в России?» – X отвечает: «Да, правильно они действуют.» Свой ответ X объяснил тем, что он имел в виду организацию, которая выступает против распущенного образа жизни молодёжи, против наркотиков и т. д.

На вопрос: «И Вы считаете, что, когда убивают людей – это правильно?» – X отвечает: «Э, конечно. Э... Если Вы хотите мир, готовьтесь к войне.» Такой ответ X объяснил тем, что он, цитируя Наполеона, просто хотел обозначить своё положительное отношение к диктатуре и монархии.

На вопрос: «То есть надо понимать, что цель Вашей организации здесь, это устроить нечто подобное... Этнические чистки, убивая тех, кого Вы не считаете людьми?» – X отвечает: «Да, это идеальный вариант будет». Затем поясняет это следующим образом, что, якобы, подразумевалась интеллектуальная этническая чистка: следует быть лояльным к своему государству – или же его покинуть.

Приведённые здесь лишь некоторые примеры ещё раз подтверждают, как важно экспертам в условиях двуязычия чётко определить степень владения неродным языком привлечённого к ответственности лица. И хотя специалист, проводящий лингвистическую экспертизу, не может давать правовую оценку имевшим место высказываниям, результаты его исследования могут быть положены в основу судебного разбирательства.

Одним из подходов в решении подобных задач могло бы стать создание *лингвистического портрета* лица, в отношении которого проводится судебно-лингвистическая экспертиза. Это дало бы наиболее полное представление о языковой личности, фигурирующей в качестве автора текста, в процедуре судебно-лингвистической экспертизы.

Известно, что языковая личность – это наименование комплексного способа описания языковой способности индивида, соединяющего системное представление языка с функциональным анализом текстов.

Структура языковой личности складывается в аспекте следующих параметров: вербально-грамматического, когнитивного и прагматического. Каждый из них отличается своим набором характеристик. Кроме того, индивидуальные языковые навыки подразделяются на общие (лексико-фразеологические, синтаксические, орографические, пунктуационные) и частные (устойчивые языковые нарушения речи, предпочтительное использование определенных языков средств и т.п.) [Русский язык. Энциклопедия 1997: 671–672.].

При составлении лингвистического портрета автора текста в условиях двуязычия эксперту следовало бы учесть степень полноты познаний у данного лица, в первую очередь, с точки зрения содержания анализируемого материала. Кроме того, любое лингвистическое исследование предполагает также анализ контекста. Помимо этого необходимо задаться целым рядом вопросов. Приведём лишь некоторые из них. Например, на соответствующем ли норме уровне осуществляется построение фраз и в целом структуры предложений? Не возникает ли здесь путаницы в силу различий русских и латышских конструкций, что обычно приводит к неверной интерпретации высказывания. Также важно определить, насколько велик словарный запас участников диалога (полилога). Например, в какой мере понимают они сказанное, если во время коммуникационного акта использовалась диалектная или ненормативная лексика (к примеру, сленг, типа – «бабки»/«деньги», «баксы»/доллары, «лимон»/миллион, „kojas”/kortītne, „[t'urkis]”/cietums и т.п.). Или же какими были восприняты многозначные слова, особенно, если в родном языке нет подобных соответствий (*часы* – *stundas*, *pulkstenis*). Насколько хорошо распознаются ими особенности звучащей речи? Например, некоторые русскоговорящие латвийцы не всегда различают на слух разные по значению латышские слова с долгими и краткими гласными – для них они звучат одинаково (*plate* – пластина, доска, щит; *plāte* – лист, противень). Также могут вызывать затруднения слова, одинаковые в написании, но отличающиесяintonационно (*plāns* – план, глинобитный *pol* \ ar stiepto intonāciju; *тонкий*, *жидкий* \ ar lauzto intonāciju; *zālē* – в зале \ ar stiepto intonāciju; *на траве* \ ar lauzto intonāciju). В свою очередь, латыши нередко путают

ударения (*мука*), «не слышат» «ы» (*мышка / pele – мишка / lācītis – Мишка / vārds*), не улавливают мягкости/ твёрдости согласных (*есть / ir – ест / ēd*) или же неверно интерпретируют оглушение в конце слов (ср. *гриб*[*грип*] / *sēne* – *гринп* / *gripa*) и т.д. Ошибочное толкование значения даже одного слова может привести к искаженному восприятию смысла целого высказывания.

Вышеизложенное подтверждает, как важно в судебно-экспертной деятельности четко определить приоритеты: предмет, объект и решаемые задачи, в частности, относительной адекватности восприятия и воспроизведения текста на неродном языке конкретным участником коммуникационного акта (с учетом межкультурных и межнациональных различий). Это лишит его возможности в дальнейшем прибегнуть к манипуляциям с целью отвести от себя подозрения в умышленных действиях, чтобы избежать заслуженного наказания. Кроме того, составление лингвистического портрета позволит экспертам объективно оценить ситуацию и избежать ошибок в выводах. Ведь главное – не только справедливо наказать, но и не навредить незаслуженным обвинением.

ЛИТЕРАТУРА

- Русский язык. Энциклопедия.* – Москва: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997, с. 671–672.
- Юридический энциклопедический словарь.* – Москва: Советская энциклопедия, 1984. 415 с.
- Языкознание. Большой энциклопедический словарь.* – Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1998. 685 с.
- Баранов, А.Н. *Лингвистическая экспертиза текста.* – Москва: Флинта: Наука, 2009. 592 с.
- Россинская, Е.Р. Тенденции развития института судебной экспертизы в современных условиях. Криминалистика XXI век. В кн.: *Материалы научно-практической конференции 26–28 февраля 2001 года, том 1.* – Москва, ГУ ЭКЦ МВД России, с. 36–47.
- Интернет-ресурс: <https://ru.wikipedia.org>
- Интернет-ресурс: <http://www.sudexpert.ru/possib/lingv.php>

Larisa ILJINSKA, Marina PLATONOVA, Tatjana SMIRNOVA
(Riga Technical University)

Lexical Innovation as a Form of Linguistic Creativity

Summary

Lexical Innovation as a Form of Linguistic Creativity

Language change is a complex process because it occurs both synchronically and diachronically and is influenced not only by linguistic, but also by extra-linguistic factors, such as creativity, topicality, and fashion.

The present article focuses on different types of language change, the most productive type of change in the contemporary English language, considering new lexical items within their social and historical context. Lexical innovations are studied analyzing three aspects: productivity, acceptability, and lexicalisation.

Analysing lexical innovations encountered in popular scientific texts, the authors investigate the most productive word-formation patterns and the mechanism how new words enter the general vocabulary. Popular scientific texts (magazines, broadcasts, web sites) have been chosen as the medium for analysis because they are the main source through which innovative lexical units enter the everyday language and either become accepted by the users and registered in the dictionaries (contributing to the language change), or are rejected and remain occasionalisms.

Key words: *language change, linguistic productivity, linguistic creativity, lexical innovation, word-formation, analogy, popular scientific text*

Kopsavilkums

Leksiskie jauninājumi kā lingvistiskā radošuma veids

Valodas izmaiņas ir sarežģīts process, jo tie notiek gan sinhroniski, gan diahroniski un to ietekmē ne tikai lingvistiskie, bet arī ekstraliningvistiskie faktori kā, piemēram, radošums, aktualitāte un mode.

Šajā rakstā tiks apskatītas dažāda veida valodas izmaiņas, kas ir visprodukтивākais izmaiņu veids mūsdienu angļu valodā, aplūkojot jaunus leksiskos vienumus un to sociālo un vēsturisko kontekstu. Leksiskie jauninājumi tiek pētīti, analizējot trīs aspektus: produktivitāti, pieņemamību un leksikalizāciju.

Analizējot populārzinātniskos tekstos iekļautos leksiskos jauninājumus, raksta autori pēta visproduktīvākos vārdu darināšanas modeļus un mehānismu, kā jauni vārdi tiek iekļauti vispārīgajā vārdu krājumā. Populārzinātniskie teksti tika izvēlēti kā analīzes priekšmets, jo tie ir galvenais avots, caur kuru jauni leksiskie vienumi

ienāk ikdienas valodā, savukārt valodas lietotāji vai nu tos pieņem, un tie tiek reģistrēti vārdnīcās, vai arī tos noraida, un tie paliek okazionālismi.

Atslēgvārdi: *valodas izmaiņa, valodas produktivitāte, valodas radošums, leksiskie jauninājumi, vardu darināšana, analogija, populārzinātniskie teksti*

*

Introduction

The history of the industrial and cultural progress of the modern society is most comprehensively reflected in the development of the professional language. Special vocabulary of scientific and technical disciplines is one of the most rapidly developing varieties of the language, it is also the major source of new lexical units required to denote emerging scientific and technical concepts. New words are created or the existing words acquire new meanings thus promoting language change.

There are numerous classifications of the types of language change, such as lexical, morphological, stylistic, etc. [e.g. Leech 1969, Lyons 1971, Labov 1994, Crystal 2007]. Creation and adoption of lexical innovations are important processes of language change [cf. Milroy 1992].

In the present article, we focus on different types of language change, the most productive type of change in the contemporary English language, considering new lexical items within their social and historical context. Lexical innovations are studied considering three aspects: productivity, acceptability, and lexicalisation.

Analysing lexical innovations encountered in popular scientific texts, we investigate the most productive word-formation patterns and the mechanism how new words enter the general vocabulary. Popular scientific texts (magazines, broadcasts, web sites) have been chosen as the medium for analysis because they are the main source through which these lexical units enter the everyday language and either become accepted by the users and registered in the dictionaries, or are rejected and remain occasionalisms.

Lexical Innovation

Lexical innovations are frequently used in creation of new lexical items designating new concepts. There is no consensus on the exact definition of such newly created items. The scholars see them either as instances of linguistic creativity, and treat them as ‘lexical inventions’ or ‘lexical innovation’ [cf. Leech 1969, Miyata, Online 1], or as manifestations of ‘lexical productivity’ [Renouf and Baayen 1996]. Fischer [1998: 1–2] con-

siders a certain group of these new items as ‘creative neologisms’. Sharma [2004: 88] defines them as ‘lexical deviations’ pointing out that they are “[...] *one of the richest sources of new expressions ...*”. No matter the definition given, all scholars stress that the process of language change possesses a huge creative potential.

For the needs of the present research, we define *lexical innovation* as any new lexical item or collocation formed either according to conventional and/or unconventional morphological patterns or as a result of semantic shift. Words and word combinations are new, if they are perceived as new by the majority of the members of the given speech community. Lexicalisation of a new lexical unit depends on a number of factors such as degree of acceptability and the frequency of use [cf. Fischer 1998, Lehrer 2003].

New lexical items enter the language system gradually. According to Bauer [1983: 45], “*a nonce formation can be defined as a new complex word coined by a speaker / writer on the spur of the moment to cover some immediate need*”.Nonce formations coined for a special occasion verbalise new concepts and later they can become neologisms; some of them may get lexicalised and used in the language system. It should be stressed that neologisms develop in a diachronic process, whereas the general vocabulary is a synchronic reflection of the stage of language development.

Analysing the process of coinage, many authors [e.g. Fischer 1998, Lieber 1992] distinguish between rule-governed innovations (linguistic productivity) and ‘unpredictable coinages’ (linguistic creativity). Fisher [1998: 17] maintains that, “*In a narrow sense, productivity refers to rule-governed word-formation processes which are carried out by the creation and comprehension of new words. It differs from speakers'/hearers' creativity which is unpredictable and not governed by rules.*” Lieber [1992: 3] argues that creative, occasional neologisms are not necessarily to be taken into serious consideration, as they are not created according to the productive word formation patterns. At the same time, Fisher [1998: 17] considers that today creative neologisms, even if they are coined not according to the rules of the theory of word formation, can also develop into productive patterns.

This phenomenon may be illustrated by the series of lexical items based on a reduced stem -preneur, which has become an element in a number of creative neologisms. Some of these innovative units have become lexicalised, while others have remained in the language system as occasionalisms. For

example, such blends as *netpreneur*¹, *infopreneur*² (registered trademark), *intrapreneur*³, *ecopreneur*⁴, and *momprenuer*⁵ have become essential part of the contemporary business vocabulary. These blends differ with respect to the degree of their transparency and, hence, vary in the degree of their acceptability as, for example, the meaning of *intrapreneur* or *infopreneur* may be obscure for a non-informed user. The creation of these lexical innovations was conditioned by the need to compress information following the main principle of the contemporary language – the principle of linguistic economy.

There is also a popular tendency to coin new items using the elements of the neo-classical languages exclusively or combining them with the elements of other languages, e.g. *megapreneur*, *minipreneur*, *antipreneur*, *multipreneur*, and *solopreneur* are all blends of the Greek (*mega-*, *anti-*) or Latin (*mini-*, *multi-*, *solo-*) element and the French noun *preneur*. The application of such international elements in word building makes such lexical innovations motivated, and contributes to the recognisability of their meaning. In general, Greco-Latin elements are preferred when there is a need for the nomination of new concepts, because lexical items created in such a way are easily lexicalised in different cultures and languages [cf. Ivir 1998: 149]. However, only one item from the selection presented, namely, *solopreneur*⁶, has become fully lexicalised and has been included in the dictionary.

The authors of various business blogs have suggested their variants of blends to denote sub-types of entrepreneurs. For example, Hannah Corbett, the author of the post “*The Entrepreneur’s “-preneur” Glossary*:

---

¹ Available: <http://www.entrepreneurship.org/resource-center/netpreneurs-a-new-breed-of-entrepreneur.aspx> on 14.02.2015.

² Available: <http://www.businessdictionary.com/definition/infopreneur.html> on 19.02.2015.

³ Available: <http://www.investopedia.com/terms/i/intrapreneur.asp> on 19.02.2015.

⁴ Available: <http://www.businessdictionary.com/definition/ecopreneur.html> on 19.02.2015.

⁵ Available <http://www.investopedia.com/terms/m/momprenuer.asp> on 19.02.2015.

⁶ Available: <http://www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/solopreneur.html> on 19.02.2015.

What Kind of Entrepreneur Are You?” has apparently coined two blends of her own – *comfopreneur* and *scepticpreneur*⁷.

Considering the examples presented above, it may be maintained that nowadays the process of lexical innovation has taken a form of creative competition. The specialists not only purposefully create lexical innovations but also willingly use them.

Patterns of Language Change

Compounding and derivation are the most productive word-formation patterns [cf. Veisbergs 2001, Hickey 2006]. New compounds are not always perceived as neologisms but rather as new word combinations. If a compound becomes popular and widely accepted by the users, the same pattern is used to create successive compounds following the analogy principle, thus forming entire series. The series based on the item *gap* is a good example illustrating this tendency: *generation gap*, *experience gap*, *gender gap*, *sensitivity gap*, *credibility gap*, *technological gap*, *communication gap*. These open compounds are transparent and can be easily understood by the users, even if encountered for the first time. At the same time, compounds formed by analogy may be ambiguous, if the head is polysemous or is used in a figurative sense. For example, the lexical item *key* in the solid compounds *keyboard*, *keyword*, and *keystone* does not form a series because the meaning of the head in each case is different.

Certain analogical formations created by means of compounding and back clipping become extremely popular and develop into series, for example, formations containing the element *e-* (electronic), e.g. *e-card*, *e-banking*, *e-museum*, etc. Such items are transparent and easily acceptable, however, sometimes, lexical innovation of this type may be more arguable, for example, such neologisms as *e-tailing* (electronic retailing) and *e-preneur* (entrepreneur working online) might be considered lexical deviations.

In general, combination of back clipping and compounding has become a popular pattern of word-formation, e.g. a widely used term *e-commerce* has become a pattern for such items as *l-commerce* (location-based commerce) and *m-commerce* (mobile commerce). Nowadays, the element *m-* is more and more frequently used in word-formation due to the spread of mobile technologies and applications, when mobile devices such as telephones and

---

⁷ Available: <http://startupbros.com/entrepreneur-glossary/> on 19.02.2015.

tablets have started to implement many functions earlier pertaining to computers.

In turn, compounds that possess figurative meaning are not always transparent to the users and may be ambiguous because these compounds communicating a new figurative meaning evoke certain associations or allude to a definite phenomenon. Complementary meanings of such lexical items as *brain drain*, *domino effect*, and *bargaining chip* can be viewed as instances of lexical innovation highly dependent on the context. The tendency to create new compounds based on the principle of analogy is also at play in case of figurative compounds. For example, a fully lexicalised unit *brain drain* has become a pattern for creation of a new metaphoric lexical item *brawn drain*, which denotes emigration of workers and athletes [DNWM 2006].

Semantic change is one of the forms of lexical innovation [Leech 2008, Lyons 1977], which frequently occurs in the language for science and technology. The meaning of the existing lexical units is extended based on the principles of metaphor, metonymy, and allusion [Iljinska et al. 2014], sometimes the meaning is extended by means of shifts between the classes in hyponymic taxonomies.

In the process of semantic change, lexical units can fully lose the connection with their original meaning. The item *matrix*, which is used as a term in a number of disciplines, e.g. mathematics, physics, biology, geology, etc. [OD], and as a constituent in more than 3,000 compound terms, may also illustrate considerable semantic change. According to [OED], the term first appeared in the Middle English already in the 14th century. It originated from the Latin word denoting ‘*pregnant animal*’, later ‘*womb*’, yet later ‘*the source or origin*’. One of the most striking examples of such a radical change is a term *broadcast* used in the field of telecommunications. According to [OED], the unit was first recorded in the 18th century with the reference to farming (spreading the seeds). The modern meaning of the term was first recorded in 1921, and now it bears no traces of the original meaning. In turn, a term *icon* has not yet totally lost its connection with the original meaning *portrait, representation*, which was first recorded in the English language in the 16th century. It started to be used in the field of computing in 1982 [OED], and since then the primary meaning of the term *a small picture on a computer screen* [MWD] has become fully lexicalised. Moreover, the term itself is used as an element in creative neologisms, e.g. *emoticon*, *graphiccon*. The secondary meaning of the item *icon* is a successful

and admired person (e.g. *style icon*, *fashion icon*, *pop culture icon*) [MWD]. High frequency and the topicality of the use of this item are conditioned by fashion.

Lexical innovations can be created not only within a language *per se*, but also formed using a pattern typical of some foreign language (calquing). Creativity of the English language has had an impact on the development of other languages, which borrow not only new items coined in English, but also the patterns of language change.

Conclusions

Acceptability of lexical innovations by a definite linguistic community has always been a topical and widely debated issue. Some users welcome innovations, whereas others consider them to be mistakes, instances of violation of the norms of the language. This controversy is less relevant in social and technical disciplines, where the specialists not only create lexical innovations but also eagerly use them. Therefore, due to high frequency of usage of such items, the process of their lexicalisation occurs much faster in the professional language.

Conventional word-formation is a rule-governed process, however, these rules are subject to change in the course of time. Lexical innovations that used to be seen as instances of individual creativity, or even deviations, may enter the general vocabulary and give ground for creation of new items by analogy, thus becoming productive. Eventually, a lexical innovation is no longer perceived as a deviation from the rule, but rather becomes a rule, contributing to the development of a language, and, over time, resulting in the successful and recognisable language change.

Language change is a complex phenomenon because it can be approached both synchronically (focusing on the function of the particular lexical item and the analysis of its meaning in the given context) and diachronically (tracing its development over time). Such a change is influenced not only by linguistic, but also extra-linguistic factors, such as creativity, topicality, and fashion.

LITERATURE

- Crystal, D. *Words, words, words.* – Oxford: Oxford University Press, 2007.
Fischer, R. *Lexical Change in Present-Day English. A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalisation, and Productivity of Creative Neologism.* – Tübingen: Narr, 1998.

- Iljinska, L. et al. Metaphoric terms: Elusive magic of meaning transformation. In: G. Budin & V. Lušicky (eds.), *Languages for Special Purposes in a Multilingual, Transcultural World*, Proceedings of the 19th European Symposium on Languages for Special Purposes. – Vienna: University of Vienna, 2014, pp. 442–451.
- Labov, W. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors.* – Oxford: Blackwell, 1994.
- Leech, G. N. *A Linguistic Guide to English Poetry.* – Essex (England): Longman Group Ltd, 1969.
- Leech, G.N. *Language in Literature: Style and Foregrounding.* – Great Briatin: Pearson Education, 2008.
- Lehrer, A. Understanding trendy neologisms. In: *Rivista di Linguistica* 15(2), 2003, pp. 371–384.
- Lieber, R. *Deconstructing morphology: word formation in syntactic theory.* – Chicago and London: University of Chicago Press, 1992.
- Lyons, J. *Semantics.* Volume I and II. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Milroy, J. *Linguistic Variation and Change.* – Oxford: Blackwell, 1992.
- Sharma, S. Lexicology and Translations in the Language of Advertising. In: *English Language Teaching.* – Edited by M. Raman. Atlantic Publishers and Dist, 2004, pp. 86 – 93.
- Veisbergs, A. *Word-Formation in English and Latvian. Contrastive Analysis.* – Riga: University of Latvia, 2001.

ONLINE RESOURCES

[Online 1] Miyata M. Types of Linguistic Deviations in Oliver Twist. Available: <http://www.dickens.jp/archive/ot/ot-miyata.pdf> on 02.02.2015.

DICTIONARIES

DNWM – Dictionary of New Words and Meanings. Ed. Z. Trofimova. – Moscow: Восток-Запад, 2006.

MWD – Merriam Webster Dictionary. Available: <http://www.merriam-webster.com>.

OD – Oxford Dictionaries. Available: <http://www.oxforddictionaries.com>.

OED – Online Etymology Dictionary. Available: <http://www.etymonline.com>.

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļu Universitāte)

Etnonīms *latvai* laikraksta „Šiaulių kraštas” virsrakstos

Summary

The Ethnonym *latvai* in the Headings of the Daily “Šiaulių kraštas”

The aim of the present paper is to analyse the usage particularities of the ethnonym *latvai* in journalist texts, i.e. press headings. The article deals with the headings of publications (articles and other items) in the daily “Šiaulių kraštas” reflecting the links with Latvia or Latvian news in Lithuania issued in 2014.

The analysis showed that toponyms are used in the headings most often. Another way to highlight the links with Latvia is using the ethnonym *latvai*. This plural masculine gender form may be used either as a single ethnonym or in the structure of a phrase, for example, *latvių pedagogai*, *latvių kino režisierius*.

The article also analyses the usage context of the mentioned ethnonyms in the headings of the daily “Šiaulių kraštas”. In the course of investigation it became clear that the neutral context prevails, only some headings could be identified as having a positive or negative connotation, but it is not very obvious.

Key words: *publicist style, heading, ethnonyms, the context of headings*

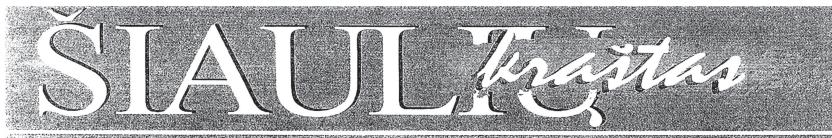
*

Ievads

Plašsaziņas līdzekļi, tostarp preses izdevumi, sniedz informāciju gan par savas valsts, gan citvalstu politisko, ekonomisko, kultūras un sabiedrisko dzīvi, kā arī apraksta interesantus, neparastus, negaidītus u. tml. faktus. Ir likumsakarīgi, ka no šiem avotiem var uzzināt par tuvāko kaimiņvalstu dzīvi.

Geogrāfiski tuvu Latvijai atrodas Ziemeļietuvos reģiona centrs Šauļi, tāpēc par pētījuma avotu izvēlēts Šauļu apriņķa un pilsētas dienas laikraksts *Šiaulių kraštas* (turpmāk ŠK), kas iznāk kopš 1990. gada (pašreiz piecas dienas nedēļā).

No 2014. gada rakstu un informatīvu tekstu virsrakstiem izveidota ŠK publikāciju kopa, kas veltīta Latvijai vai latviskai tematikai Lietuvā. Gada laikā ŠK publicēti 80 raksti, kuros tematiskā saikne ar Latviju atspoguļota virsrakstos – galvenokārt tā izteikta ar īpašvārdiem (lietoti toponīmi, antroponīmi un simboliski nosaukumi), kā arī ar etnonīmu *latvai* (‘latvieši’).

2015 m. balandžio 29 d. trečadienis | Nr. 82 (7005) | Šiaulių apskritis ir miesto laikraštis | Leidžiamas nuo 1990 m. | 0,35 Eur (1,20 Lt)

1. att. Šauļu aprīņķa un pilsētas dienas laikraksta *Šiaulių kraštas* titullapa

Pētījuma hipotēze – par Latvijas aktualitātēm vairāk nekā citos Lietuvas preses izdevumos informācija sniegtā Ziemeļietuvu periodikā. Mērķis – analizēt virsrakstus ar etnonīmu *latviai* kā vienu no latviskās tematikas rādītājiem dienas laikrakstā ŠK. Objekts – preses virsraksti ar etnonīmu *latviai*. Pētījums veikts, izmantojot aprakstoši analītisko un interpretācijas metodi.

Virsraksts no terminoloģijas viedokļa

Vispirms virsraksti jāaplūko no abu valodu resp. latviešu kā raksta (metavalodas) un lietuviešu kā analizējamās valodas terminoloģijas viedokļa. *Raksta, teksta daļas, nodaļas nosaukums, ko raksta virs teksta un kas tieši vai netieši informē par attiecīgā teksta saturu. [...] Sk. arī nosaukums 1. noz.* [VPSV 2007: 261] – tā latviešu valodā definēts terms *virsraksts*. Līdzīgs skatījums ir arī lietuviešu valodā, kur atbilstošais terms *antrašē raksturots kā 1. knygos ar straipsnio užrašas, vardas; 2. BŽ antrašas [LKŽe]*. Sinonīmiski šo teksta daļu gan latviešu, gan lietuviešu valodā dēvē par *nosaukumu* (liet. *pavadinimas*): 1. *Vārds, vārdkopa, garāks vārdu savienojums, kādā priekšmets, parādība vai cits objekts ir nosaukts, lai to atšķirtu no līdzīgiem (priekšmetiem, parādībām vai citiem objektiem)* [VPSV 2007: 454]. Par teksta nosaukumu virsraksts kļūst, kad identificē konkrēto tekstu citu tekstu starpā, to nošķirot un apzīmējot kā īpašu [Liepa 2013: 144]. Kā redzams, nosaukumu bieži vien lieto latviešu termina *virsraksts* un lietuviešu termina *antrašē definīcijās* (sal. liet. *knygos ar straipsnio pavadinimas* [DLKŽe]; arī teksta lingvistikas rokasgrāmatā, kaut gan tajā abi termini traktēti kā sinonīmi [Vaskelienė 2007: 71]). Lietuviešu valodas izdevējdarbības terminu rokasgrāmatas sniegtā definīcija – *knygos, jos dalies arba skyriaus, žurnalo, laikraščio arba kitokio leidinio bei jo straipsnio pavadinimas* [LSTŽ] – ir viena no retajām, kas uzsver, ka virsraksts ir arī publicistikas teksta daļa, turklāt detalizēts, ko tas nosauc. Terms *nosaukums* nešķiet piemērots, jo tas var būt nepieciešams, lai nosauktu citu teksta elementu (piemēram, virsrakstā *Žagarēs vyšnių festivalyje „Renkasi geriausieji”* 2014 – geriausia

*visu laiku Baltijos šalių grupē „BrainStorm” terminu nosaukums nāktos lietot, runājot par festivālu „Renkasi geriausieji” (‘Pulcējas labākie’) un par grupu „BrainStorm” ŠK 2014.07.05¹). Lai izvairītos no terminu variēšanas, rakstā lietots – *virsraksts*.*

Virsraksts kā preses publikācijas daļa

Publicistikas stila pētījumos uzmanība tiek pievērsta virsrakstiem kā vienai no būtiskām preses izdevuma teksta struktūrdaļām. Virsrakstu dažādība daļēji atkarīga no konkrētā teksta veida: ievadraksts, intervija, reportāža, problēmraksts, kā arī ziņu aģentūru informācija u. tml. Turklat *informatīvā apakšstila tekstus bez virsrakstiem var saistīt arī rubriku: komentārs, ziņas vai īzziņas u. c.* [Bitinienē 2007: 62] (par publicistikas stila apakšstiliem lietuviešu valodā plašāk sk. Bitinienē 2007; Župerka 2012; latviešu valodā Kvašīte 2012). Virsraksts, ar kuru sākas publikācija preses izdevumā, tāpat kā citu stilu avotos, *veic vairākas būtiskas funkcijas, no kurām galvenā – identificēt konkrēto tekstu citu tekstu starpā, to nošķirot no citiem un nosaucot, apzīmējot kā ipašu* [Laiveniece 2014: 442]. Tas parasti ir *īss viena teikuma teksts, kas formulē publikācijas būtību, galveno saturu* [Koženīauskiene 2013: 46]. Rūta Marcinkevičiene, balstoties uz preses analītiķa Alana Bella viedokli, norāda, ka virsraksti ir *loti redzami, izceļas uz pelekā tekstu fona. Tie ir it kā hiperteksta augstākais līmenis, kas pilnībā apmierina daudzu lasītāju vajadzības, jo ne mazums viņu aprobežojas ar tiem* [Marcinkevičienē 2008: 175].

Preses publikāciju virsrakstu funkcijas analizētas daudzos pētījumos. Tieks uzsvērts, ka *virsrakstu mērķis ir nosaukt svarīgāko teksta notikumu vai situāciju, tāpēc to funkcija tuvu nominatīvajai. Pastāv viedoklis, ka svarīgākās virsrakstu funkcijas ir informatīvā un ietekmēšanas; tie ne tikai informē par notikumu vai situāciju, bet arī zināmā veidā ietekmē lasītāju, rosina viņa sociālo vērtējumu. Tieks minēta ekspresīvā un uzskatāmā funkcija, jo virsraksti vienmēr tiek grafiski izcelti. Tie aktualizē ne tikai nozīmi, bet arī formu. Bieži vien samērā neitrālu analītisku rakstu aktualizē ietekmīgs, suģestīvs virsraksts un apakšvirsraksti. Tāpēc visi publicistikas stila virsraksti veic arī itin svarīgu reklāmas funkciju* [Bitinienē 2007: 62–63]. Citi autori min šādas funkcijas: lasītāja uzmanības piesaistišana, vispārināta raksta satura pasniegšana, autora skatījuma uz aprakstāmo notikumu atklā-

---

¹ Turpmāk konkrēts publikāciju datējums tekstā netiks sniegts, jo precīzi dati – datums un lappuse – ir tabulās.

šana un valodas līdzekļu, kas ļautu aplūkot rakstu kā konkrēta funkcionālā stila žanru, specifikas uzsvēršana, kā arī raksta būtības atklāšana [Morley 1998: 31].

Ne mazāk svarīgi ir arī citi virsrakstu analīzes aspekti – to struktūras un retorikas specifika. Pēc struktūras virsrakstus parasti iedala substantīvo vārdkopu jeb nominālajos un teikuma formas virsrakstos, kuros *obligāts darbibas vārds, kurš uzskatāms par ļoti svarīgu nosaukuma² daļu*. Tieši *darbibas vārds piešķir virsrakstam skaidrību, konkrētumu, bet bieži vien arī tēlainību, tas ir dinamisks, nosauc pabeigtu domu*. Ar vienu vārdu vai vārdkopu nosaukts teksts zaudē daļu informācijas, jo ar tādu nosaukumu tiek nosaukta tikai abstrakta tēma, neizceļot svarīgākos teksta momentus [Marcinkevičienė 2008: 176]. Savukārt pēc retoriskās funkcijas virsrakstus vērtē kā neitrālus (tie veic galvenokārt tikai nominatīvo funkciju) vai ekspreſīvus – gan pozitīvi, gan negatīvi, gan niansētus. Šādos virsrakstos parasti tiek lietotas stila figūras, netrūkst tēlainas leksikas, tie *bieži vien mēdz būt arī intertekstuāli resp. formulēti no citātiem, pārfrāzētiem frazeoloģismiem, sentencēm, parunām, alūzijām u. tml.* [Koženjauskienė 2013: 46].

Runājot par preses publikāciju virsrakstiem, jāņem vērā arī vizualizācijas nozīme. Ar virsrakstiem, to saturu un formu resp. burtu lielumu, spilgtumu, stilu un laukumu, kādu aizņem viss virsraksts, tiek parādīts teksta, informācijas svarīgums, izcelti nozīmīgākie teksta satura momenti [Marcinkevičienė 2008: 175–176].

Etnonīms *latviai* virsrakstos

Tautas nosaukums jeb *etnonīms* (gr. *ethnos* ‘tauta’ + gr. *onoma* ‘vārds’) – *etnosa* (*cilts, cilšu apvienības, tautības, tautas, nācijas*) nosaukums; *ir autoetnonīmi* jeb *pašnosaukumi* (piem., vācieši sevi sauc par Deutsch) *un aloetnonīmi*, t. i., *nosaukumi, ko piešķir citi etnosi* (piem., latvieši tos sauc par vāciešiem) [SV 1999: 210] ir latviešu valodniecības terminoloģijā nostiprinājies termins (sal. *tautas, cilts* vai *citas etniskas kopības nosaukums* [VPSV 2007: 111]). Salīdzinājumam jāsaka, ka latviešu valodā šī jēdziена nosaukšanai lieto divus terminus – internacionālismu *etnonimas* un pašcilmes salikteni *tautovardis*, visticamāk, veidotu pēc analogijas: *asmenvārdis* (‘personvārds’), *vietovārdis* (‘vietvārds’) u. tml. Valodniecības terminu vārdnīcā kā pirmais fiksēts pašcilmes termins

---

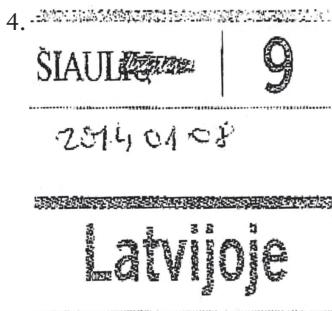
² Origīnālā lietots termins *pavadinimas*; tas saglabāts arī citāta tulkojumā.

tautovardis, etnonimas (tautos, tautybēs, genties ar kitos etninēs grupēs pavadinimas. Pati tauta lietuvių kalboje vadinama tautovardžio vyriškosios giminės daugiskaita: jotvingiai, latviai, lietuviai, lenkai [KTŽ 1990: 208]), bet enciklopēdijā svešvārds (sal. etnonimai, tautovardžiai [LKE 2008: 162]).

Gan latviešu, gan lietuviešu lingvistu darbos abu valodu etnonīmiem kā leksikas vienībām pievērsts daudz uzmanības, ir tapušas aktuālas publikācijas par šo tēmu, arī par aplūkojamo etnonīmu *latvieši* (Bušs 2013; Blinkena 2014; Švambarytė-Valužienė 2004; Karaliūnas 2015), taču šajā rakstā par etnonīmu cilmi, to variantiem vai izplatību plašāk netiks runāts.

ŠK publikāciju virsrakstos lietota tikai etnonīma pamatforma – vīriešu dzimtes daudzskaitlis *latvai* (attiecīgā sieviešu dzimtes daudzskaitļa forma būtu *latvēs* (‘latvietes’), bet, runājot par atsevišķām personām, – *latvis* (‘latvietis’) vai *latvē* (‘latviete’), taču tādi gadījumi izskatītajos laikrakstos netika konstatēti.

1. **Latvai euro nelinki** REPORTĀZĀS
LATVIA-LIETUVA
2. Latvių treneris tiki lietuvių pergale
3. Latviai kvietē į smēlio skulptūru festivali

5. **Latvai emigruoja**

Išvyskstančių iš Latvijos gyventojų skaičius auga.

Už Latvijos ribų šiuo metu gyvena daugiau kaip 370 tūkstančių šalies piliečių: per pašaruosius 10 metų šalį paliko daugiau kaip 200 tūkstančių gyventojų.

2. att. ŠK virsrakstu ar etnonīmiem piemēri

Etnonīms *latvai* laikraksta ŠK publikāciju virsrakstos konstatēts 14 gadījumos: astoņos virsrakstos patstāvīgs etnonīms *latvai* (sk. 1. tabulu) un sešos virsrakstos vārdu savienojumi ar šo etnonīmu (sk. 2. tabulu).

1. tabula.

Etnonīms *latvai* virsrakstos

<i>Latvai emigrusoja</i>	ŠK 2014.01.08, 9
<i>Latvai euro nelinki</i>	ŠK 2014.06.14, 1
<i>Latvai vēl kvietē j ledo šalī</i>	ŠK 2014.01.31, 18
<i>Latvai kvietē j smēlio skulptūru festivali</i>	ŠK 2014.07.03, 9
<i>Latvai patikējo verslininku sāziningumu</i>	ŠK 2014.02.05, 7
<i>Latviamis šie metai buvo geresni</i>	ŠK 2014.12.30, 1
<i>Choru festivalyje triumfavo latvai</i>	ŠK 2014.05.27, 6
<i>Pirmasis „Eurovision” finalininku dešimtukas – be latviu ir estu</i>	ŠK 2014.05.08, 13

Sešos no astoņiem 1. tabulā iekļautajiem virsrakstiem etnonīms lietots nominatīvā, no tiem piecos gadījumos atrodas teikuma sākumā, tāpēc acimredzams, ka autoru nolūks ir uzsvērt subjektu lomu. Tieši latvieši (*latvai*) ir tie, kuri veic ar verbiem *emigrandi* ('emigrēt') un *nelinkēti* ('ne[no]vēlēt') tagadnē vai veica ar verbiem *kvesti* ('aicināt'), *patikēti* ('noticēt'), *triumfuoti* ('triumfēt') un *būti* ('būt') pagātnē izteikto darbību. Tiesa gan, grūti pateikt, kāda laika forma iederētos virsrakstā, kurā verbs *būti* ('būt') aizstāts ar domuzīmi, – pēc satura varētu būt: *Pirmasis „Eurovizijas” finalininku dešimtukas [yra/buvo/bus] be latviu ir estu* ('Pirmais „Eirovīzijas” finālistu desmitnieks [ir/bija/būs] bez latviešiem un igauniem'). Valodniece Andra Kalnača pētījumā par latviešu valodas verbu formām laikrakstu virsrakstos apgalvo, ka *visbiežāk lietotas ir darāmās kārtas īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes 3. personas formas, [...] visveiksmīgāk nodrošina informācijas koncentrētu aktualizāciju* [Kalnača 2006: 171], taču ŠK materiāls (ne tikai rakstā analizētās publikācijas) liecina, ka vairāk tiek izmantotas verbu pagātnes formas. Pārējos divos šīs grupas virsrakstos etnonīms ir datīvā un ģenitīvā. Raugoties no struktūras viedokļa, visi astoņi virsraksti ir teikuma tipa, turklāt divi no tiem – gandrīz vienādi (atšķir vārds *vēl* ('atkal') un pasākums, uz kuru aicina šauļiešus, – vienā gadījumā tas ir smilšu skulptūru, otrā – ledus skulptūru festivāls). Galvenais publikācijas akcents abos gadījumos izteikts ar darbības vārda *kvesti* ('aicināt') pagātnes formu *kvietē*. Savukārt adverbs *vēl* liecina, ka aicinājumi uz šo festivālu ir bijuši jau agrāk (iepriekšējā gadā). Zinot, ka abi festivāli notiek Jelgavā, etnonīma *latvai* vietā varētu tikt lietots gan toponīms *Jelgava*, gan tās iedzīvotāju nosaukums (liet. *jelgaviečiai*). Jāpiebilst, ka

vienā virsrakstā bez etnonīma *latvai* ir minēts arī cits etnonīms – *estai* (‘igaunji’)¹.

Otru ŠK publikāciju grupu veido virsraksti, kuros etnonīmi lietoti vārdu savienojumos, turklāt divos virsrakstos bez etnonīma *latvai* līdzīgā statusā ir etnonīms *lietuvai* un toponīms *Lietuva* (sk. 2. tabulu). Analizējot šos virsrakstus, redzams, ka vārdkopu novietojums virsrakstā atšķiras – tie atrodas gan teikuma sākumā, gan vidū vai beigās, taču jo tuvāk teikuma sākumam, jo lielāka semantiskā slodze tiek etnonīmam. Inversā vārdu kārtā *protestuoti ketina* virsrakstā *Briuselyje protestuoti ketina latvių ūkininkai* (‘Briselē protestēt grasās latviešu lauksaimnieki’) vispirms uzsver konkrētu darbību, tikai pēc tam tās darītājus.

2. tabula.
Vārdu savienojumi virsrakstos ar etnonīmu *latvai*

<i>Latvių kino režisieriaus vizija Baltivudas</i>	ŠK 2014.04.05, 10
<i>Latvių pedagogus sudomino daugiafunkcis centras</i>	ŠK 2014.05.02, 10
<i>Latvių treneris tiki lietuvių pergale</i>	ŠK 2014.07.29, 10
<i>Lietuvoje – latvių olimpiečių klubas</i>	ŠK 2014.08.29, 9
<i>Briuselyje protestuoti ketina latvių ūkininkai</i>	ŠK 2014.11.25, 1
<i>Draugiškos lietuvių ir latvių policininkų varžybos</i>	ŠK 2014.06.26, 2

Presē u. c. plāssaziņas līdzekļos nereti etnonīms *latvai* (līdzīgi kā latviešu valodā *latvieši*) tiek lietots kā vispārīgs jēdziens, tā dēvējot dažādu tautību cilvēkus, kuri dzīvo Latvijā, – sinonīmiski vārdu savienojumam *Latvijas iedzīivotāji* (liet. *Latvijos gyventojai*). Tā var interpretēt dažus no ŠK virsrakstiem, piemēram, *Latviai euro nelinki* (‘Latvieši eiro nenovēl’), *Latviamš šie metai geresni* (‘Latviešiem šis gads labāks’), *Latviai emigruoja* (‘Latvieši emigrē’), jo diez vai rakstu autori diferencēja latviešu un cittauziešu viedokli u. tml. (par to liecina pirmais teksta teikums 2. att. 4. pie-mērā). Publikācijā, kuras virsrakstā minēti latviešu olimpieši (*Lietuvoje – latvių olimpiečių klubas* ‘Lietuvā – latviešu olimpiešu klubs’), ir runa par to, ka starptautisko vingrošanas centru Viļnā atklāj 2004. gada Atēnu olimpisko spēļu medaļu ieguvēji Igors Sapronenko un Igors Vihrovs. Pēdējā laikā latviešu valodā dzird lietojam formu *latvijieši*, taču, kā konstatē lingviste Aina Blinkena, *jautājums gan vēl nopietni diskutējams, turklāt*

³ Etnonīmi ir bieži lietojamas leksikas vienības ŠK – 2014. gada pirmā pusgada publikāciju virsrakstos konstatēti 33 dažādi etnonīmi.

absolūti viennozīmīgs (ar nozīmi ‘Latvijas iedzīvotājs’, ne ‘Latvijas pilsonis’) tas var arī nebūt [Blinkena 2014: 21]. Tam analogu formu *latvijiečiai* lietuviešu valodā nav nācies sastapt, taču reizēm kā nepareizs Latvijas iedzīvotāju nosaukuma atvasinājums tas tiek minēts valodas kultūras ieteikumos.

Virsrakstu ar etnonīmu *latvai* struktūra un konteksts

Pēc struktūras no 14 virsrakstiem 12 ir teikuma tipa (divos no tiem verbs reducēts, taču pilnajā teikuma struktūrā tas būtu nepieciešams). Analizējot ŠK virsrakstus ar etnonīmu *latvai*, uzmanība pievērsta arī tam, kādi – neitrāli vai stilistiski markēti – ir preses publikāciju virsraksti. Vispirms vērtēta leksisko vienību izvēle. No visiem analizētajiem ŠK virsrakstiem tikai dažos konstatētas nelielas stilistiskas nianses, pārsvarā konteksts ir neitrāls: *Latvai kvietē j smēlio skulptūru festivali* (‘Latvieši aicināja uz smilšu skulptūru festivālu’); *Latvai vēl kvietē j ledo šalī* (‘Latvieši atkal aicināja uz ledus zemi’); *Latvių pedagogus sudomino daugiafunkcis centras* (‘Latviešu pedagogus ieinteresēja daudzfunkcionālais centrs’) u. c. Savukārt pozitīva konotācija jūtama divos virsrakstos. Visspilgtāk tā izpaužas virsrakstā *Chorū festivalyje triumfavo latvai* (‘Koru festivālā triumfēja latvieši’), ko izsaka verbs *triumfavo*. Līdzīgi var vērtēt arī virsrakstus, kuros pausta ticība kaut kam: *Latvių treneris tiki lietuvių pergale* (‘Latviešu treneris tic lietuviešu uzvarai’). Līdzīgas semantikas verbs *patikēti* (‘noticēt’) lietots citā virsrakstā (*Latviai patikējo verslininkų sāžinigungumu* (‘Latvieši noticēja uzņēmēju godigumam’)), taču bez teksta nav saprotams, vai šīs darbības rezultāts deva labus vai, gluži pretēji, sliktus rezultātus, tāpēc nav iespējams šo virsrakstu novērtēt. Var teikt, ka negatīvs konteksts raksturīgs četriem virsrakstiem, bet īpaši tas jūtams divos: *Latvai emigruoja*; *Latvai euro nelinki*.

Jāsecina, ka reizēm virsraksti mēdz būt neinformatīvi – bez teksta grūti saprast, par ko ir runa. Nosacīti šai grupai varētu pieskaitīt arī ārpus analizēto ŠK virsrakstu kopas palikušo virsrakstu, kurā lietots vārda *latvai* atvasinājums ar piedēkli *-iš-* (*Joniškiečiai parsivežē latvišķu idējų* ‘Jonišķieši atveda mājās latviskas idejas’ ŠK 2014.07.29), jo var tikai nojaust, ka šīs Lietuvas pierobežas pilsētas iedzīvotāji apmeklējuši Latviju. Tas pats sakāms par dažiem citiem jau iepriekš analizētiem virsrakstiem.

Secinājumi

No 2014. gada ŠK Latvijai vai latviskajai tematikai Lietuvā veltītām publikācijām izveidota virsrakstu kopa (pavisam viena gada laikā ŠK publicēti 80 raksti, saistīti ar Latviju). Visbiežāk konstatēti Latvijas toponīmi,

bet rakstā analizēti 14 virsraksti ar etnonīmu *latviai*. Etnonīms lietots gan kā patstāvīgs vārds (8 virsraksti), gan vārdu savienojumos (6 virsraksti). Pētījuma rezultāti apliecina, ka ŠK dominē teikuma tipa virsraksti. Pēc konteksta vairums virsrakstu ir neitrāli, nelielas stilistiskas nianses konstātētas četros virsrakstos, no tiem divos pozitīvas un divos negatīvas. Šīs stilistiskās nokrāsas izsaka verbu izvēle. ŠK materiālā bieži lietotas verbu pagātnes formas. Reti preses virsraksti ir neinformatīvi – bez teksta grūti saprast, par ko varētu būt raksts.

LITERATŪRA

- Bitinienė, A. *Publicistinis stilus*. – Vilnius: Vilniaus pedagoģinio universiteto leidykla, 2007. 180 p.
- Blinkena, A. Latva, latvis, latvietis, Latvija. No: *Caur vārdu birzi*. – Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2014, 15.–22. lpp.
- Bušs, O. *Latvija un latvieši: vārdu cilme*. No: *Latvieši un Latvija*. Akadēmiskie raksti 4 sējumos. I sēj. *Latvieši*. Atb. red. I. Jansone, A. Vasks. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 15.–29. lpp.
- DLKŽe – *Dabartinēs lietuvių kalbos žodynas*. Ats. red. S. Keinys. – Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2006.
- Kalnača, A. Verba formas un to funkcijas laikrakstu virsrakstos. No: *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 170.–176. lpp.
- Karaliūnas, S. *Baltų etnonimai*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. 620 p.
- Koženauškienė, R. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 352 p.
- KTŽ – Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*. – Kaunas: Šviesa, 1990.
- Kvašīte, R. Latviešu valodas stili. No: *Latviešu valoda*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175.–192. lpp.
- Laiveniece, D. Virsrakstu izveide un noformējums latviešu valodniecības populārzinātniskajiem rakstiem (1965–2013). No: *Valoda – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2014, 442.–450. lpp.
- Liepa, D. Virsrakstu lietojums preses tekstos. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 17 (1). – Liepāja: LiePA, 2013, 143.–152. lpp.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopēdija*. 2-as patiksl. ir papild. leid. – Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2008. 633 p.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Pieejams: www.lkz.lt

- LSTŽ – *Leidējo ir spaudejō terminų žodynėlis*. Pieejams: <http://www.spaudosdepartamentas.lt/lt/printing-services/leidejo-ir-spaudejo-terminu-zodynelys/a.html>
- Marcinkevičienė, R. *Žanro ribos ir paribai. Spaudos patirtys*. – Vilnius: Versus aureus, 2008. 304 p.
- Morley, J. *Truth to Tell: Form and Function in Newspaper Headlines*. – Bologna: CLUEB, 1998.
- SV – *Svešvārdū vārdnīca*. Red. J. Baldunčiks. – Rīga: Jumava, 1999. 879 lpp.
- Švambarytė-Valužienė, J. Tautovardžių ir jų vediniai reikšmės lietuviškose žodynūose. *Latvis*. No: *Valoda – 2004. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. – Daugavpils: Saule, 2004, 151.–156. lpp.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujīnas vad. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.
- Vaskelienė, J. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. – Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007. 150 p.
- Župerka, K. *Stilistikā. 3-asis papild. ir patais. leid.* – Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012. 113 p.

Dace LIEPIŅA
(University of Latvia)

Metamorphosis of Literary Allusions in Terminology

Summary

Metamorphosis of Literary Allusions in Terminology

Allusion as a strategy helps connect different texts from different periods through the involvement of prior knowledge, and memory is capable of presenting a cluster of complex ideas or emotions in one powerful image. Not infrequently allusive references are at the basis of terms. In medicine such designations of diseases and medical conditions are called eponyms. Alongside with terms involving allusions to Greek mythology, a considerable segment of terms based on allusions is predominantly linked to English literary heritage. Lexicalised eponyms are culture-bound and recognisable for the given cultural community. A more thorough research would help to establish if these culture-bound terms are used in other languages or they are substituted by equivalents that are also based on allusions that are related to other cultural communities or these terms are gradually ousted equivalents in national languages without any allusive reference.

Key words: *allusion, term, eponym, mythology, literature*

Kopsavilkums Literāro alūziju metamorfoze terminoloģijā

Alūzija kā stratēģija ļauj ar priekšzināšanu un atmiņas palīdzību sasaistīt dažādu laika posmu tekstus, un tā spēj atklāt sarežīgu ideju vai pārdzīvojumu kopu vienā spēcīgā tēlā. Nereti alūzijas ir terminu veidošanas pamatā. Medicīnā šādus slimību un medicīnisko stāvokļu apzīmējumus sauc par eponīmiem. Līdztekus terminiem, kuros ir alūzijas uz grieķu mitoloģiju, apjomīga daļa terminu, kas balstīti uz alūziju, ir saistīta ar angļu literāro mantojumu. Leksikalizētie eponīmi ir saistīti ar noteiktu kultūru un attiecīgajai kultūras kopienai atpazīstami. Plašāka izpēte palīdzētu noskaidrot, vai šie ar kultūru saistītie termini tiek lietoti arī citās valodās, vai arī to vietā nāk ekvivalenti, kas balstīti uz alūzijām, kas saistītas ar citām kultūras kopienām, vai arī šādus terminus pakāpeniski aizstāj ekvivalenti valsts valodās, kuru izveides pamatā nav alūzijas.

Atslēgas vārdi: *alūzija, terms, eponīms, mitoloģija, literatūra*

*

Notwithstanding the technological advances and major breakthroughs in research, attention has been paid over the recent years to cognitive processes, suffice to mention the seminal work “Metaphors We Live By” by George Lakoff and Mark Johnson proposing their theory on conceptual metaphor and pointing out the need for “*metaphorical concepts as ways of partially structuring one experience in terms of another*” [Lakoff 2003: 78], very little has been said about the scope and scale of background knowledge and cognitive capacity required for any cross-mapping – understanding one mental domain in the terms of others. There are no boundaries for efforts to cognize the world yet there might be some limiting factors that might obstruct any shared experience of this world. Moreover, human perception of various facts or developments may vary and prove to be highly individualised in finding the quintessential core that will be stored away in human memory and evoked at a later stage and alluded to in communication and the interpretation of the given allusion will require some degree of familiarity with the point of reference.

Allusion as a most useful mechanism in linguistic economy is capable of presenting a cluster of complex ideas or emotions in one powerful image. Allusion as a strategy helps connect different texts from different periods through the involvement of prior knowledge and memory. The New Dictionary of Cultural Literacy defines allusion as “*an indirect reference to some piece of knowledge not actually mentioned*” [Hirsch 2002: 148], thus the understanding and interpretation largely depends on the presumed prior knowledge of the reader/listener. Often onomastic allusions or name-related allusions come to signify a certain distinct quality and after entering the mainstream vocabulary they become lexicalised. As P. Lennon points out: “*Typically, lexicalised onomastic allusions tend to become the personification of a certain attribute...*” [Lennon 2004: 67].

Not infrequently allusive references are at the basis of terms. In medicine the practice of naming a disease after its discoverer, alluding to a fictional character or even the first patient is widespread and such designations of diseases and conditions are called eponyms. David Crystal’s Dictionary of Linguistics and Phonetics defines the eponym as “*the name of a person after whom something (such as an invention or a place) is named*” [Crystal 2008: 171]. The Merriam-Webster Dictionary provides a more extensive explanation for the term: “1) one for whom or which something is or is believed to be named; 2) a name (as of a drug or a

disease) based on or derived from an eponym." (MWD 2010: Online) It seems that the oldest recorded eponym is the **Achilles tendon**, named *Achilles' sinew, from Modern Latin *chorda Achillis**, by the Flemish/Dutch anatomist Philip Verheyenin 1693 (OED: Online).

Alongside with terms involving allusions to various events or places, there is a group of terms based on allusions to the literary heritage that the humanity has accumulated over time. A prime example in this respect is Sigmund Freud whose admiration for Shakespeare is well-known. S. Freud analysed five of Shakespeare's plays: "Hamlet", "The Merchant of Venice", "Macbeth", "King Lear" and "Richard III". Yet, interestingly enough these plays and their eponymous characters have been analysed by Freud from the point of the "**Oedipus complex**", which in psychoanalytic theory denotes "*a desire for sexual involvement with the parent of the opposite sex and a concomitant sense of rivalry with the parent of the same sex; a crucial stage in the normal developmental process*" (EB: Online). Sigmund Freud introduced this concept in his "Interpretation of Dreams" (1899). Inspired by the performance of Oedipus Rex by Sophocles, he chose to name the concept after the mythical Oedipus. In 1913 Carl Gustav Jung introduced the **Electra complex** to designate the **Oedipus complex** in young girls, alluding to the Greek myth of Agamemnon and his daughter Electra, to refer to such a fixation on the father [Colman 2015: 240].

In casual communication various medical conditions have often been described by alluding to Shakespearean characters, however, terms based on allusions to characters from Shakespeare's plays have appeared much later. The **Othello syndrome** describing delusional certainty about the infidelity of a spouse or partner was first used by John Todd in 1955 in a paper published together with K. Dewhurst "The **Othello Syndrome**; a study in the psychopathology of sexual jealousy" [Todd 1955: Online].

The Medical Dictionary for the Health Professions and Nursing lists the **Lear complex** – as a father's libidinous fixation on a daughter [MDHPN 2012: Online], first used by Arpad Pauncz in 1952 in an article "Psychopathology of Shakespeare's King Lear: exemplification of the Lear complex (a new interpretation)" [Paunz 1955: Online]. In popular perception King Lear has always been associated with blind fatherly love for his children; in the given case the allusion to the Shakespearean character seems to have acquired a certain interpretative novelty. A similar transformation can be found in the case of the **Ophelia Syndrome** which is mentioned for the first time in 1982 in Ian Carr' article "The Ophelia syndrome: Memory

loss in Hodgkin's disease" in the medical journal "Lancet" [Carr 1982: Online] where he describes how his fifteen year old daughter had suddenly started to lose memory, suffered depression, hallucinations. It turned out to have been caused by Hodgkin's Lymphoma (HL) which, successfully treated, left the girl without any memory of about eighteen months of her life. He named this disorder the **Ophelia syndrome**, although in the popular perception Ophelia is always related to insanity, not memory loss. The **Hamlet Syndrome** has been first mentioned in 1989 in the book by Adrienne Miller and Andrew Goldblatt "The Hamlet Syndrome: Overthinkers Who Underachieve".

Eponyms in medicine have always courted controversy as the terms may not always be sufficiently consistent and there are diseases with several designations, diseases that may have different names in different cultures. It is well illustrated by the case of the **Diogenes syndrome**: "*Dementia-related lassitude in which a subject allows his/her home and personal environment to deteriorate, and may collect objects of little value...*" [SMD 2012: Online]. The condition was first recognized in 1966 by D. Macmillan and P. Shawand designated the **Diogenes syndrome** by A. Clark and his colleagues in an article "Diogenes Syndrome. A Clinical Study of Gross Neglect in Old Age". In 1998 the term was challenged by E. Cybulskia in an article "Senile squalor: Plyushkin's not Diogenes' syndrome" [Cybulskia 1998: Online], pointing out that the famous Greek philosopher who allegedly lived in a large jar in Athens, did not hoard, sought human company and the eponym did not do justice to Diogenes. She continues by giving, in her view, other better examples of the syndrome – Plyushkin, the Russian aristocrat in Nikolai Vasilievich Gogol's (1809–1852) novel *Dead Souls* and Miss Havisham, a character in Charles Dickens' (1812–1870) *Great Expectations*. Thus there are several terms denoting the same syndrome – **senile breakdown**, **Plyushkin's Syndrome**, **Havisham syndrome** as well as **social breakdown** and **senile squalor syndrome** and potentially also used interchangeably.

In its turn, the **Peter Pan syndrome** often used by lay people and some psychology professionals in popular psychology to describe a socially immature male adult is not listed in the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, and is not recognized by the American Psychiatric Association as a specific mental disorder. It is misleadingly used alongside with another concept, **puer aeternus** described by Carl Gustav Jung as one of the archetypes in his paper on the **puer aeternus**, "The Psychology of the

Child Archetype”, contained in Part IV of *The Archetypes and the Collective Unconscious* (Collected Works, Vol. 9i)

Terms based on literary allusions can be found not only in medicine but also in other areas of human activity. Lady Macbeth has become one of its most famous fictional sufferers of the OCD – obsessive-compulsive disorder – giving her name to the **Lady Macbeth syndrome** – the compulsive need to wash hands is one of the disorder’s best known symptoms. Of late the same term, **Lady Macbeth syndrome** has been used in a different context to describe a situation where women have influence on a political figure that is detrimental for the general public and the nation. In business the **Lady Macbeth strategy** is invoked to describe “*A corporate-takeover strategy with which a third party poses as a white knight to gain trust, but then turns around and joins with unfriendly bidders*” [IVP: Online].

The above brief insight into terms based on literary allusions shows that the choice of the allusive reference rests with the author of the term. Alongside with allusions to Greek mythology, a considerable segment of allusion-based terms are predominantly linked to English literary heritage. It means that these lexicalised eponyms are culture-bound and recognisable for the given cultural community. A more thorough research is required to establish if these English culture-bound terms are found also in other languages or they are substituted by equivalents that are also based on allusions that are related to other cultural communities. Another possibility might be that these terms are gradually ousted – at least in medicine – by Latin terms or their equivalents in national languages without any allusive reference. It seems logical to assume that the modern man, overwhelmed by the avalanche of information and liberated from mundane troubles by technological advances in daily and professional life, might find the interpretation of allusion-based terms tiresome and bewildering or could be incapable of such spiritual exercise due to lack of required background knowledge. That is the question that still needs to be answered.

LITERATURE

Carr, I. The Ophelia syndrome: Memory loss in Hodgkin’s disease. In: *Lancet*, 1982 Apr 10; 1(8276): 844-5. Available: <http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736%2882%2991887-6>

Clark, A., Mankikar, G.D., Gray, I. Diogenes Syndrome. A Clinical Study of Gross Neglect in Old Age. In: *Lancet*, Vol. 305, No. 7903, 1975, pp. 366–368.

- Available: [http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(75\)91280-5/abstract](http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(75)91280-5/abstract)
- Colman, A.M. *A Dictionary of Psychology*. – Oxford: Oxford University Press, 2015. 896 p.
- Crystal, D. *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2008. 529 p.
- Cybulska, E. Senile squalor: Plyushkin's not Diogenes' syndrome. In: *Psychiatric Bulletin* (1998), 22. pp. 319–320. Available: <http://pb.rcpsych.org/content/pbrcpsych/22/5/319.full.pdf>
- Goldblatt, A., Miller, A. *The Hamlet Syndrome: Overthinkers Who Underachieve*. – New York: William Morrow & Co, 1989. 256 p.
- Freud, S. *Interpretation of Dreams*. Available: <http://psychclassics.yorku.ca/Freud/>
- Jung, C. G. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Available: http://www.carljung.net/collective_unconscious.html
- Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: The University of Chicago Press, 2003. 278 p.
- Lennon, P. *Allusions in the Press: An Applied Linguistic Study*. – Berlin; Walter de Gruyter GmbH & Co, 2004. 297 p.
- Pauncz, A. Psychopathology of Shakespeare's King Lear: exemplification of the Lear complex (a new interpretation). In: *Am Imago*, 1952, 9(1), pp. 57–78. Available: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14914723>
- Todd, J., Dewhurst, K. *The Othello Syndrome; a study in the psychopathology of sexual jealousy*. Available: <http://journals.lww.com/jonmd/Citation/1955/10000/>

ONLINE DICTIONARIES

- EB – *Encyclopaedia Britannica*. Available: <http://www.britannica.com/>
- IVP – *Investopedia*. Available: <http://www.investopedia.com/>
- MDHPN – *Medical Dictionary for the Health Professions and Nursing*. Available: http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/_cite.aspx?url=
- OED – *Online Etymological Dictionary*. Available: etymonline.com.
- SMD – *Segen's Medical Dictionary*. 2012 Farlex, Inc. Available: <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Diogenes+syndrome>

Irina LIOKUMOVIČA
(Riga Technical University)

Some Facets of Key Words within English Scientific and Technical Text

Summary

Some Facets of Key Words within English Scientific and Technical Text

The present study sheds light on the nature of key words and their frequency of usage within English scientific and technical text in the field of civil engineering. Analysis of key words is related to the investigation of the semantic organization of civil engineering text corpus, in particular its basic content. In this context, the concept of ‘importance’ is examined.

Basic text content expressed by key words is analysed from a static perspective. In addition, key words are explored in terms of textual function contributing to thematic progression of the text. Research methodology combines both quantitative techniques selecting statistically significant words and contextual analytical methods. Study outcomes can be applied in computational linguistics, particularly in text processing for further development of algorithms and approaches used in key word extraction as well as in the study of linguistics at higher institutions of learning.

Key words: *civil engineering text corpus, basic text content, key words-nouns, a quantitative approach, statics, textual function*

Резюме

Некоторые аспекты ключевых слов в английском научно-техническом тексте

Настоящее исследование проливает свет на сущность ключевых слов и их частоту использования в английском научно-техническом тексте подъязыка ‘строительство’. Анализ ключевых слов связан с изучением семантической организации корпуса текстов подъязыка ‘строительство’, в частности его основного содержания. В этом контексте анализируется понятие ‘важность’.

Основное содержание текста, выраженное ключевыми словами, рассматривается со статической точки зрения. Кроме того, ключевые слова исследуются через призму текстуальной функции, способствуя тематической прогрессии текста. Методика исследования объединяет как количественные методы, выделяя статистически важные слова, так и контекстуальные аналитические

подходы. Результаты исследования могут быть использованы в вычислительной лингвистике, в частности при обработке текста для дальнейшей разработки алгоритмов и подходов, используемых при извлечении ключевых слов, а также при изучении лингвистики в высшей школе.

Ключевые слова: *корпус текстов подъязыка ‘строительство’, основное содержание текста, ключевые слова-существительные, количественный метод, статистика, текстуальная функция*

*

In modern research paradigm, a coherent text is a subject of linguistic research. In the 21st century with the overload of information, the issues related to basic text content have become a matter of general concern. Text regularities can be explored within different theoretical frameworks (e.g. system-structural, communicative-functional, cognitive, etc.). Currently, there is a bias towards a cognitive-based paradigm.

Our research is predominantly text-based, with language in use in focus. In addition, it is a reader and/or writer-oriented keeping in view situational and contextual features. We assume that these approaches are interlinked.

The main research aims are:

1. to explore the nature and role of key words (KWs) in the semantic organization of English civil engineering text;
2. to describe a quantitative approach to selecting basic content of the text.

Research material is English civil engineering text corpus totalling 50,000 word usages arranged thematically (i.e., Buildings and Structures, Bridges, Tunnels).

Research methods are quantitative, contextual analysis and library research.

The basic content of written text may be represented by:

1. coherent texts (i.e., abstract and summaries);
2. textual patterns.

Abstracts and summaries can be viewed as a traditional way of the representation of the basic content of the text whereas textual patterns are means of the formal representation of the content.

In terms of underlying patterns within a problem-solution framework, Hoey [1994] has developed a situation-problem-solution-evaluation pattern of discourse. Further research [see Flowerdew 2003; 2008] led to the deve-

lopment of the appraisal system derived from systemic functional linguistics [see Martin and White 2005] to categorize KWs in technical reports into various classes of evaluative lexis within the P-S approach. It was extended by the study of semantic relations of cause and effect.

In linguistics, there are studies of linguistic devices performing discourse function. Research on lexical priming carried out by Hoey [2005, cited in Flowerdew 2014: 177] has found that “*some lexical items have a bias towards (or against) certain textual functions such as cohesion, theme choice and paragraph division and are also tied to particular genres and communication of users*”.

A lot of studies are based on the representation of basic semantic content of the text by means of KWs using a formal approach [Piotrowski 2005; Scott and Tribble 2006; Зубов, Зубова 2007].

KWs are the most meaningful and essential elements in the text. In creating a written text as well as in reading comprehension KWs provide reference points in the text and can pre-tune us before we start reading or writing. They signal what the text is about. It should be stressed that KWs in the text are correlated to referents in the world. They provide basic content of the text from a static perspective [Scott and Tribble 2006: 55–72; Зубов, Зубова 2007: 95–96].

Let us examine the notion of ‘priority’ or ‘importance’ [Ingersoll et al. 2013: 274] or ‘keyness’ [Scott, Tribble 2006: 55–56; Bondi 2010: 1–21]. There are different approaches to the notion of ‘importance’. Within a cognitive framework, ‘importance’ is related to a recipient’s and / or a reader’s comprehension and interpretation of the text and is created beyond the scope of the text [Ingersoll et al. 2013: 274]. It depends on one’s world knowledge, linguistic knowledge, background in the subject matter and cultural background (*ibid.*). In contrast, Scott and Tribble [2006: 56] argue that ‘importance’ is “*a mostly textual quality*”. ‘Importance’ is seen as “*a quality word may have in a given text or set of texts, suggesting that they are important, they reflect what the text is really about, avoiding trivia and insignificant detail*” [*ibid.*: 55–56].

We assume that ‘importance’ can be seen both as a textual feature and can be assigned to text recipient’s / reader’s comprehension and interpretation of the text.

Furthermore, KWs can be analysed from the perspective of textual function. They may contribute to sustaining and developing an argument within and between paragraphs of scientific and technical text. According

to Day [2013: 157], one way of helping the reader to follow lines of thought is “*returning to main points and repeating keywords or sentence constructions*”. For example:

- (1) *Tilt-up was used as the exterior envelope for the Reserve Centre with a progression of detail ... Tilt-up serves as the backup to a stone veneer at the main entry front. Tilt-up was also used as abuse-resistant interior walls for the Drill Hall* [CI 2012: 24].

In (1), the noun **tilt-up** is repeated to develop an argument.

For example:

- (2) *The roof of the new Pompidou Metz was inspired in part by the woven canework of a Chinese hat that architect Shigeru Ban found in a Paris market. The roof, hexagonal in plan, is a giant, triaxial, woven, double-layered timber grindshell ...* [Silver et al. 2013: 150].

In (2), the noun **the roof** is reiterated to sustain and develop lines of thought.

For example:

- (3) *At 828 metres high, the Burj Khalifa sets a new building-height record... This residential block was conceived with Y-shaped plan...* [ibid.: 198].

In (3), the argument is developed via the use of the KW **the Burj Khalifa** and its contextual synonym **this residential block**.

It should be noted that the repetition of KWs contributes to lexical cohesion but the analysis of cohesive ties is not included in our research.

It is generally assumed that the words that occur frequently can be an important indicator of the basic content of the text. Word frequency lists can be selected by software tools such as concordance packages for text processing (e.g. KWIC Concordance for Windows). However, frequency indicators have some limitations. Frequency of occurrence of a lexical item is not always an indicator of importance. Some words, which are statistically not frequent, may be important (e.g. titles or proper nouns). In our view, crude counting of words seems insufficient. Therefore, at first we applied a thorough contextual analysis in terms of lexicogrammatical, syntactic and referential consistency. It involved skimming through texts to identify:

1. lexical items with an identical referent (e.g. dictionary and contextual synonyms, the word and pronoun substitutions, homonyms, etc.);
2. nouns in the syntactic function of a subject of a sentence and their constant collocates-verbal predicates;

3. recurrence of words in titles, subtitles and section headings or occurrence of words synonymous with them;
4. text signalling, i.e., the presence of such words as important (significant, etc.).

It is based on the assumption that titles, subtitles and section headings express the ‘topic’ (‘theme’) of the text from the author’s perspective, whereas text signalling indicates the author’s view of the importance of the information.

It should be mentioned that function words (articles, prepositions, auxiliary verbs, etc.) were excluded from analysis.

Further, we endeavoured to apply two quantitative criteria for the selection of KWs: the highest frequency of word usage within each paragraph and the maximum number of paragraphs in which the word occurs. However, there is a hierarchy among KWs. The basic content of the text is expressed by a list of main and secondary KWs. Additional KWs were singled out by means of contextual analysis.

Main, secondary and additional KWs were included in the table of main static content of the texts selected according to a common theme: 1) Buildings and Structures; 2) Bridges; 3) Tunnels. Then we summed up statistical data for the whole civil engineering text corpus (See Table 1).

Table 1
Summary Data of the Main Statistic Content of
Civil Engineering Text Corpus

The KWs type	Main KWs	Secondary KWs	Additional KWs
The KWs Class			
The Noun	203	291	67
The Verb	9	24	–
The Adjective	14	41	–

The results of the quantitative analysis of the corpus of 45 English civil engineering texts comprising 50,000 word usages indicate that the frequency of usage of the main KWs – verbs (9) and secondary KWs-verbs (24) is low while that of the main KWs-nouns (203) and secondary KWs-nouns (291) is high. The number of the main KWs – adjectives (14) and secondary KWs – adjectives (41) is not large. This means that the adjectives themselves without their connection with the nouns do not reflect the

basic content of the text. Hence, the statistical data of the study confirm the nominative nature of scientific and technical texts.

To conclude:

1. The static properties of textual structure are listed by key nouns that are bearers of the basic content of the text singled out on the basis of a quantitative analysis of the text.
2. There is hierarchy among KWs. They are subdivided into three sub-groups: 1) main KWs; 2) secondary KWs; 3) additional KWs based on their frequency of usage in the text.
3. The results of quantitative analysis of the static content of the text corpus have confirmed a nominative nature of the scientific and technical text.
4. KWs are used for sustaining and developing an argument within and between paragraphs of the text.
5. Research outcomes can be applied in computational linguistics, particularly in text processing for further development of algorithms and approaches used in KWs extraction as well as in linguistics studies at higher education institutions.

LITERATURE

Bondi, M. Perspectives on Keywords and Keyness: an Introduction. In: M. Bondi., M. Scott (eds.) *Keyness in Texts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010, pp. 1–21.

Concrete International (CI). The Magazine of the American concrete institute. Vol. 34, No. 1, January 2012, the US, Farmington Hills, MI. 76 p.

Day, T. *Success in Academic Writing*. – London: Palgrave Macmillan, 2013. 216 p.
Flowerdew, L. A Combined Corpus and Systemic-Functional Analysis of the Problem-Solution Pattern in a Student and Professional Corpus of Technical Writing. In: *TESOL Quarterly*, 2003, 37(3), pp. 489–511.

Flowerdew, L. *Corpus-Based Analyses of the Problem-Solution Pattern*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008. 128 p.

Flowerdew, l. Corpus-Based Discourse Analysis. In: Gee J. P. and Handford M. (eds.) *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. – London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2014, pp. 174–187.

Hoey, M. Signaling in Discourse. In: Coulthard M. (ed.) *Advances in Written Text Analysis*. – London & New York: Routledge, 1994, pp. 26–45.

- Ingersoll, G., Morton, T., Farris, A. *Taming Text: how to find, organize and manipulate it.* – Shelter island, New York: Manning Publications Co., 2013. 298 p.
- Martin, J. and White, P. *The Language of Evaluation. Appraisal in English.* – Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005. 274 p.
- Piotrowski, R. Quantitative Linguistics and Information Theory. In: Köhler, R., Altmann, G., Piotrowski, R. (eds.) *Quantitative Linguistics: An International Handbook.* – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2005, pp. 857–878.
- Scott, M. and Tribble, C. *Textual Patterns: key words and corpus analysis in language education.* – Amsterdam: John Benjamins Publishing House, 2006. 203 p.
- Silver, P., McLean, W., Evans, P. *Structural Engineering for Architects: a Handbook.* – London: Laurence King Publishing, 2013. 208 p.
- Зубов, А. В., Зубова, И. И. *Основы искусственного интеллекта для лингвистов: Учеб. пособие.* – Москва: Логос, 2007. 320 с.

Ilga MIGLA
(Latviešu valodas institūts)

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”: pagātne, tagadne un nākotne

Summary

“The Dictionary of Modern Latvian”: Its Past, Present and Future

The Dictionary of Modern Latvian” (DML) (Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca / MLVV) is a new type of dictionary in the Latvian lexicography, which is completely accessible on the Internet (www.tezaurs.lv/mlvv) – from the letter A to Ž since the year 2014. This dictionary is compiled based on the material database of contemporary Latvian language developed by the Artificial Intelligence Laboratory (www.korpuss.lv), as well as using specifically made card index for the DML.

The lexicographical process of the DML can be divided into the following phases: 1) preparation, 2) writing and editing, 3) computerization, 4) corrections and improvements, 5) afterlife – regular (every 4 years) revision of the contents, incorporating necessary corrections and appendices.

Key words: *online dictionary, scientific dictionary, phases of lexicographical process, afterlife of the online dictionary*

*

Ievads

Noslēdzies nozīmīgs posms „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” (MLVV) tapšanas vēsturē – kopš 2014. gada aprīļa tā pilnībā pieejama interneta (www.tezaurs.lv/mlvv). Darbu pie vārdnīcas 1997. gadā uzsāka LU Latviešu valodas institūta leksikogrāfi Dr. philol. Ievas Zuicenas vadībā. Pavisam MLVV tapšanā ir piedaljušies 10 autori, pieci no tiem (Dr. philol. Ārija Ozola, Dr. philol. Imants Šmidebergs, Mg. philol. Laimdota Oldere, Dr. philol. Ilga Migla, Dr. philol. Anita Roze) ir uzskatāmi par šīs vārdnīcas galvenajiem izstrādātājiem, jo ir uzrakstījuši MLVV teksta lielāko daļu. Vārdnīcas redaktore Ieva Zuicena un Ārija Ozola, Imants Šmidebergs, Laimdota Oldere, Dorisa Šnē un Gunta Lejniece ir ilggadīgi profesionāli leksikogrāfi, kas savas darba iemaņas izkopuši, strādājot jau pie „Latviešu literārās valodas vārdnīcas”. Jaunizveidotajā vārdnīcā ir saglabātas latviešu

leksikogrāfijas skolas labākās tradicijas [Zuicena 2012: 208–215] un iezīmētas 21. gadsimta leksikogrāfiskās prasības.

Sākotnēji vārdnīca bija plānota grāmatas formātā, jo nebija tehnisko iespēju, lai taptu interneta vārdnīca. Tolaik vēl nebija izstrādāts valodas korpuiss, un MLVV vajadzībām leksikogrāfi paši sāka veidot jaunu kartotēku ar ekscerptiem no jaunākās daiļliteratūras un periodikas, arī no runātās leksikas pierakstiem. Pašlaik MLVV kartotēkā ir ap 140 000 vienibū. Darba gaitā paplašinājās arī mūsdienu latviešu valodas materiāli: LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā izstrādāts Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuiss (www.korpuiss.lv), kļuva pieejamāks internets, kā arī tika izmantotas dažādas interneta vietnes, piemēram, www.letonika.lv, www.news.lv, www.google.lv. Šķirkļu izveidē izmantotas arī jaunākās vārdnīcas un enciklopēdijas, jo internetā pieejamā informācija ne vienmēr ir precīza.

Darba gaita

Mūsdienās cilvēki lieto dažāda formāta vārdnīcas. Tradicionālās grāmatas formāta vārdnīcas papildinājuši vairāki elektronisko vārdnīcu tipi – rokas vārdnīcas, vārdnīcas kompaktdiska formātā un interneta vārdnīcas. Katrai no šīm vārdnīcām ir savas priekšrocības un trūkumi. Tā kā MLVV ir zinātniska interneta vārdnīca, rakstā uzmanība pievērsta pašreizējai situācijai šajā apakšnozarē.

Leksikogrāfijā izdala divu veidu interneta vārdnīcas: dictionary under construction / Ausbauwörterbuch [Schröder 1997: 60] jeb dynamisches Wörterbuch [Lemberg 2001: 81] ar mainīgu datubāzi un completed dictionary / Abschlusswörterbuch [Schröder 1997: 60] jeb statistisches Wörterbuch [Lemberg 2001: 81] [Latviešu terminoloģijā pagaidām nav atbilstoša termina]. Leksikogrāfijā vārdnīcu izstrādē izdala vairākus posmus.

Landaus [1984: 227] grāmatas formāta vārdnīcu tapšanā izšķir trīs posmus: plānošana, rakstišana un publicēšana / klajā laišana. Ikvienš no posmiem secīgi seko viens aiz otra. Savukārt H. E. Vīgands un viņa kolēgi [2010: 8] līdz vārdnīcu publicēšanai izdala piecus posmus: sagatavošanas posms, datu sagāde, datu apstrāde (avotu izvēle), datu novērtēšana / izmantošana un sagatavošana publicēšanai. M. Hāna, A. Klosa [2008: 80] interneta vārdnīcu izstrādē šķir sešus posmus: sagatavošanas posms, datu iegūšana, datorizācijas posms, datu apstrāde, datu analīze, vārdnīcas sagatavošana publicēšanai internetā. **1. posmā** tiek izstrādāts projekts (plānots finansējums, izstrādāta darba gaita un darba grafiks, piesaistīti nepieciešamie darba veicēji), kā arī sagatavots plānoto pamatvārdu saraksts, veikta ekspe-

rimentāla pētniecība, veidots konceptuāls dizains. Jāuzsver, ka interneta vārdnicu nevar uzrakstīt tikai leksikogrāfi, ir nepieciešami arī datorspecialisti, teksta maketētāji un dizaineri / grafiskie mākslinieki u. c. **2. posmā** notiek primāro avotu (elektronisko tekstu korpusu), kā arī sekundāro avotu (citu elektronisko vārdnīcu, gramatiku, leksikas datubāzu) atlase, kā arī citu resursu – audio un videodatņu, attēlu u. c. – atlase. **3. posmā** notiek teksta anotēšana, markēšana un lemmatizēšana, korpusa meklēšanas rīku programmēšana, vārdnīcas rakstīšanas programmas uztādišana / instalēšana. **4. posmā** tiek vākti iespējamie šķirkļa vārdi, noteikts to lietojuma biezums, veikta sakritības analīze, precīzetas datubāzes struktūras, veikta audio vai video failu markēšana internetam. **5. posmā** tiek izveidots izvēlēto pamatvārdu saraksts, rakstīti šķirkļi, izmantojot hipersaites ar citiem interneta resursiem (enciklopēdijām, vārdnīcām), izvērtēti attēli u. tml. **6. posmā** sākas korektūru lasīšana, interneta saišu un multimediju elementu pārbaude, vārdnīcas interneta versijas pārbaude, ārēju tekstu iekļaušana u. c. Protams, izstrādājot interneta vārdnīcu, šie posmi neseko gluži viens aiz otra, bet gan saplūst. Vēl var nosaukt **7. posmu**, kad vārdnīcas „dzīve” turpinās un tā tiek uzturēta pēc projekta pabeigšanas, kas mūsdienās ir diezgan sarežģīta.

Līdzīgi var raksturot MLVV izstrādes darbu. **1. posmā** laikā no 1997. gada līdz 2001. gadam notika **sagatavošanās** darbam, kad tika vākts materiāls, izveidots vārdnīcas dizains, izstrādāta instrukcija, rakstīti vārdnīcas paraugšķirkļi. Šajā posmā tika uzrakstīti 1–3% vārdnīcas teksta, kas tika koriģēts un pārstrādāts. 2001. gadā pēc pārstrādātā vārdnīcas projekta bija uzrakstīti apmēram 2% MLVV teksta apjoma. Niecīgā finansējuma dēļ darbs pie MLVV notika gausi, tādēļ 2003. gadā pieņēma lēmu mu publicēt vārdnīcu internetā. **2. posmā** noritēja pilnvērtīga vārdnīcas **rakstīšana un redīgēšana** [no 2001. gada līdz 2014. gadam]. Tā aizņēma ilgu laiku, jo darbu ietekmēja neviemnērīgais finansējums. Būtiski izstrādes laiku paīdzināja fakts, ka MLVV leksikogrāfi sākotnēji paši veidoja kartotēku ar ekscerptiem. Pakāpeniski vārdnīcas rakstīšanā tika izmantoti pieejamie latviešu valodas korpuси – Līdzsvarots latviešu valodas tekstu korpuss ar 4,5 miljoniem vārdlietojumu no dažadiem avotiem [Levāne-Petrova 2012].

Pašlaik ir uzrakstīts viss vārdnīcas teksts, notiek pilnteksta atkārtota redīgēšana, saskaņojot un vienādojot leksikosemantisko grupu skaidrojumus, likvidējot nekonsekvences un *citus trūkumus*.

3. posms – vārdnīcas datorizēšanas process. Šis posms iesākās 2003. gadā ar Valsts valodas aģentūras (tagad Latviešu valodas aģentūra) finansiālu

atbalstu. Internetā tika ievietota pirmā MLVV daļa ar šķirkļiem no A līdz D burtam. Tā kā LU Latviešu valodas institūtā nav pašiem savu datorspeciālistu, MLVV ievadi internetā veica LU MII Māksligā intelekta laboratorijas darbinieki. Vārdnīcas teksts bija rakstīts DOC formātā, to pārveidoja HTML formātā, tad visu tekstu sadalija pa šķirkļiem un noindeksēja pēc pirmā atslēgvārda.

4. posms – vārdnīcas teksta labošana un pilnveidošana – uzsākts pēc vārdnīcas pilnteksta publicēšanas internetā 2014. gadā. Plānots, ka tas varētu turpināties līdz 2017. gadam. Šajā laika posmā ir nepieciešams veikt vairākus tehniskus uzlabojumus (piemēram, vārdu rādītāja izveide, šķirkļa vārda izrunas atveide nevis grafiski, bet ar runas sintezatora palīdzību, skaidrojumu papildināšana ar skaņu ierakstiem, attēliem un videomateriāliem), lai MLVV lietotājs varētu izmantot visas mūsdienu tehnoloģiju radītās iespējas.

5. posms – regulāra (ik pēc četriem gadiem) vārdnīcas satura pārskaitīšana, nepieciešamo labojumu un papildinājumu iestrāde.

Pašlaik MLVV ir 44 760 šķirkļu. Pēc vārdnīcas teksta redigēšanas, labošanas un papildināšanas šķirkļu skaits varētu pieaugt līdz 50 000.

Sabiedrībai jāapzinās, ka interneta vārdnīca regulāri ir jāatjauno, jāapvilda un jāuzlabo. Lai arī Latvijā interneta vārdnīcu veidošanā ir neliela pieredze, darbs ir jāpilnveido, jā piedalās starptautiskajos projektos. Taču tas nenozīmē, ka vairs nav jāizdod vārdnīcas grāmatas formātā.

LITERATŪRA

Hahn, M., Klosa, A., Müller-Spitzer, C., Schnörch, U., Storjohann, P. elexiko – das elektronische, lexikografisch-lexikologische korpusbasierte Wortschatzinformationssystem. Zur Neukonzeption, Erweiterung und Revision einzelner Angabebereiche. No: *OPAL-Sonderheft 1/2008.* – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2008, S. 57–86. Pieejams: <http://pub.ids-mannheim.de/laufend/opal/pdf/opal2008-1.pdf>

Landau, S. L. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography.* – New York: Cambridge University Press, 1984, p. 494.

Lemberg, I. Aspekte der Online-Lexikographie für wissenschaftliche Wörterbuch. No: Lemberg, I., Schröder, B., Storrer, A. (eds) *Chancen und Perspektiven computergestützter Lexikographie.* – Tübingen: Max Niemeyer, 2001, S. 71–91.

Levāne-Petrova, K. Līdzsvarots mūsdieni latviešu valodas tekstu korpusss un tā tekstu atlases kritēriji. In: *Baltistica VIII Priedas*, 2012, 89.–98. lpp.

Schröder, M. Brauchen wir ein neues Wörterbuchkartell? Zu den Perspektiven einer computerunterstützten Dialektlexikographie und eines Projekts “Deutsches Dialektwörterbuch”. No: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik.* – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, S. 57–65.

Wiegand, H. E., Beißwenger, M., Gouws, R. H., Kammerer, M., Storrer, A., Wolski, W. (eds.) *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung.* – Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 2010, S. 1–105.

Zuicena, I. (red.) *Mūsdienīu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv>

Zuicena, I. Laimdots Ceplītis un „Latviešu literārās valodas vārdnīca”. No: *Linguistica Lettica*, Nr. 20. – Riga: LU Latviešu valodas institūts, 2012, 208.–217. lpp.

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projekta „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” ietvaros.

Ilze OLEHNOVIČA
(Daugavpils University)

Idioms in British Newspapers: Literal Scene as the Source of Wordplay

Summary

Idioms in British Newspapers: Literal Scene as the Source of Wordplay

The paper focuses on the literal scene of idioms, i.e. the picture evoked by the sum of the literal meanings of the constituents of an idiom, and its functioning as the source of phraseological wordplay in the discourse of British newspapers. Literal scene is manipulated to create the target conceptualization of an idiom in discourse and it is also taken into account by the reader when evaluating, comprehending, and interpreting this conceptualization. The author discusses, exemplifies, and compares two discursal variations of idioms that are often considered under one generic notion – phraseological wordplay. These variations are: extended phraseological metaphor and dual actualization. Both variations are similar, but the difference between these variations is that in the case of extended phraseological metaphor it is the figurative meaning that is extended, while in the case of dual actualization, both the figurative and the literal meanings of the whole idiom or some of its component/s are activated.

Key words: *literal scene, wordplay, image, extended metaphor, dual actualization*

Kopsavilkums

Idiomas britu laikrakstos: pamata aina kā vārdspēles avots

Rakstā aplūkota idiomu pamata aina, proti, aina, ko veido idiomas komponentu tiešo nozīmju summa, un tās kā frazeoloģiskas vārdspēles avota funkcionešana britu laikrakstu diskursā. Idiomas pamata aina tiek mainīta, lai radītu vēlamo idiomas konceptualizāciju diskursā, to nēm vērā lasītājs, novērtējot, uztverot un interpretējot idiomas konceptualizāciju tekstā. Rakstā aplūkotas, ilustrētas ar piemēriem un salīdzinātas divas idiomu variācijas, kurus bieži vien pētītas, izmantojot vienu virsterminu – frazeoloģiska vārdspēle: idiomas metaforas izvērsums un idiomas nozīmes divkārša aktualizācija. Šīs variācijas ir līdzīgas, taču tās atšķir viena būtiska pazīme: idiomas metaforas izvērsuma gadījumā tiek izvērsta idiomas pārnestā nozīme, bet divkāršas aktualizācijas gadījumā tiek aktualizēta gan idiomas pārnestā, gan tiesā nozīme.

Atslēgas vārdi: *pamata aina, vārdspēles, tēls, metaforas izvērsums, divkārša aktualizācija*

*

The inner form of idioms is the mental image underlying their actual meaning that is traditionally defined as the sum of the literal meanings of their constituents. Alexander Kunin [Кунин 1984: 187] considers the “living” inner form being an element of the semantic structure of idioms. The same understanding of an image is shared by Cristina Cacciari and Sam Glucksberg [1995: 52]: “*The task of generating an image imposes the requirement of imagining a specific concrete act, to instantiate the general abstraction inherent in the idiomatic meaning*”. One more study to be mentioned in this respect is the research carried out by Dmitri Dobrovolskij and Elizabeth Piirainen [2005: 14–17]. The scholars discuss the image component as one of the two criteria to distinguish figurative units from non-figurative ones (the other criterion is the additional naming). Image component is said to be the second conceptual level possessed by figurative units “*at which they are associated the sense denoted by their literal form*” [ibid.: 14]. The scholars hold that mental images evoked by idioms influence their actual meaning, but on the basis of the mental image, i.e., literal meaning, it is not possible to predict the actual meaning of a particular idiom since the same image can be traced back to different conceptual metaphors [ibid: 64].

Andreas Langlotz [2006] in discussing the **literal scene** of an idiom holds that literal scene stems from the literal meaning of the constituents of an idiom. It is a picture evoked by the literal reading of an idiom and it usually shapes its idiomatic meaning by means of metaphoric or metonymic transfer. When introducing any variation in the constituent structure of an idiom it should be taken into account to what extent the literal scene of an idiom can be manipulated to meet the requirements of a particular usage-event.

The variation potential of an idiom, as well as its variation restrictions, depends on its semantic and formal structure [for more on the constraints on idiom variation see Langlotz 2006: 220–222]. If the literal scene of an idiom cannot be evoked, it can hardly be varied for the communicative purposes of a specific usage-event, i.e. idioms can be varied only provided there is a motivating conceptual basis.

One of the most conspicuous idiom variations in discourse is the extended phraseological metaphor. It can be extended and realized both within a single sentence and across a number of sentences or all over the whole

text by means of additional images all pertaining to the image and figurative meaning of an idiom.

Extended phraseological metaphor may be created in different ways. Generally, three types of this variation are distinguished [see Olehnoviča 2012: 92]: the extension of the whole idiom, the extension of one (usually the image-bearing) component of an idiom, and the extension of the image of the idiom that is not lexically present in the base form of an idiom but appears in the reader's mind.

The first type of extended phraseological metaphor is featured in the extract below. Moreover, it is the extension of the idiom "to both ends" – anaphorically and epiphorically. Anaphorically, the extension is achieved by means of another idiom, namely, *be fed up/sick to the back teeth*. Both idioms are related to the image of *a mouth* in their literal scenes, it being lexically present only in the second idiom.

"I'm not here to defend privilege, I'm here to spread it," so says David Cameron. That is an oxymoron. What we, the plebs, want is fairness. Let's be truly equal and fair: be that in wages, the law, housing, education, healthcare etc.

I am fed up to the back teeth that some are born with silver spoons in their mouths and the rest of us are supposed to be grateful for polishing them.

The Guardian, 10 October 2012. The Tory party is for everyone? Well, they can count me out.

In the following extract, only one component of the idiom is semantically sustained: *a sheep – something a bit better than a sheep, a chamois, an alpaca*. Apart from the metaphor extension, this extract features the metathesis, which makes the meaning of the idiom base form and thus the literal scene opposite: it is not a proverbial wolf pretending to be a sheep but a sheep in wolf's fur.

Don't get me wrong, it's not a bad car to drive. If it wasn't for the bodykit, you'd be pretty impressed. [...]

OK, in Guardian Weekend language, *it's a sheep in wolf's clothing. No, not a sheep, something a bit better than a sheep. A chamois, or an alpaca maybe.*

The Guardian, 8 June 2012. Sam Wollaston. On the road: Seat Leon FR+ Supercopa 2.0 TDI CR 170 PS – review. Will this Seat Leon roar?

The third type of extended phraseological metaphor consists in that the image, which is not lexically present in the idiom but rather created in a reader's mind is sustained, e.g.,

It is very much in his interests that Mr Clegg *remains on board as ballast against the Leviathan of neanderthal right-wingery slowly unfurling its tentacles on the back benches.*

It is absolutely in the interests of Liberal Democracy, however, that Mr Clegg *goes overboard*. Ideally he would accept the futility of his position and *walk the plank. If not, he must be pushed.*

The Independent. 11.05.2011. M. Norman. In the interests of his party Clegg must walk the plank.

The image of a *vessel* is sustained by additional images – *ballast*, *tentacles of a squid*, an antonymic idiom is used *go overboard*, and another idiom that etymologically is also related to the thematic field of sailing, namely, *walk the plank*, which is also sustained on the basis of one component – *walk – push*.

The other discoursal variation belonging to phraseological wordplay is dual actualization of phraseological meaning. Though it is often defined as a purely semantic variation of idioms in discourse that does not involve any structural variations (apart from grammatical ones aimed at fitting an idiom into a context) we consider that the effect of double reading can and often is created by the help of lexical insertions and substitutions [see also Langlotz 2006: 197]. These insertions and substitutions, which are always related to the situational context, are used to make a switch in meaning to be comprehended. In Langlotz's classification of variation principles of idiomatic creativity, according to which there are five basic principles, namely, *constructional adaptations*, *literal-scene manipulation*, *topic indication*, *topic-related literal-scene manipulation* (including *conjunction variation*), and *ambiguation* (including *punning*) [ibid.: 205], the last two are to be considered as corresponding to dual actualization as understood in the present study. Topic-related literal-scene manipulation, according to the scholar, can be classified as wordplay since it is “*highly conspicuous, fully context-dependent and non-predictable*”. The scholar continues that this “*principle involves ambiguity: the conjuncted parts of the variant have to be interpreted literally, while the underlying idiom-standard must be understood idiomatically*” [ibid.: 213].

A writer can make a reader realize that an idiom is meant to be understood not only figuratively but also literally by repeating the whole idiom or its separate components in literal meaning.

As in the case of extended phraseological metaphor, also in the case of dual actualization it is possible to distinguish several types of this variation [see Кунин 1974; Veisbergs 1997: 59–60]. The first type is the simultaneous use of a word combination as an idiom and a free, variable word combination, e.g., the extract below features the use of the idiom **hot under the colour**: the idiom is used in both – figurative and literal – meanings: people feel bad because of the heat and that is why they are angry.

Hot under the collar: employee rights in soaring temperatures
Hot weather can make work environments unbearable. What are your rights, and what is your employer obliged to provide?
The Guardian. 28 May 2012. Hilary Osborne. Hot under the collar: employee rights in soaring temperatures.

In most cases this type of dual actualization is used with the aim to create humorous effect that appears as the result of a sudden exposure of an idiom and its corresponding variable word combination in the situational context, i.e., it is necessary to be aware of the extra-linguistic factors of the situation.

Another type of dual actualization of idioms is the pun on the literal meaning of one or more lexical components of an idiom, e.g.:

Little joy can be taken from the news that extreme weather (that means lots of rain) is becoming a regular occurrence in the UK. **The silver lining to this very grey cloud** is that there are some lovely raincoats around at the moment. Here are a few suggestions for the whole family
The Guardian. 4 January 2013. Raincoats – in pictures.

This instance of use features not only the dual actualization based on one component of the idiom, but also the insertion of two elements. The pun is based on the component of the idiom *cloud* as it is used here both in its figurative and literal meaning.

The third subtype of dual actualization, according to Veisbergs [1997: 160] takes place when two meanings of a polysemous unit are realized simultaneously. This is a rather rarely exploited type of dual actualization, though, considering the example below, we could speak of the actualization of two meanings of one component of the idiom. The

verbal component *seal* is meant and understood as a component of the idiom *sealed with a kiss*, but the article discusses a grey seal pup, i.e. the noun *seal* is to be perceived literally.

Undersea encounter *sealed with a kiss*

A *trusting grey seal pup makes friends with a diver*. “Young seals are fantastic fun. It is just like playing with puppy dogs underwater,” said Jane Morgan. “They will often hitch a ride on your fins.”...

The Times. 11 August 2012. Times Staff. Undersea encounter sealed with a kiss.

Though not always visible on surface, i.e. structural / formal level, dual actualization usually is very conspicuous, as it distorts the semantic unity of idioms, especially if not the whole but separate components of an idiom are literalized. As to the semantic properties that this variation adds to idioms in discourse, in most cases it is meaning specification: the topic (situational context) is indicated; the idiom’s literal scene is modified and thus specified.

To sum up, the most significant aspect of idioms that allows for an adequate encoding and decoding of information to be conveyed through idioms in discourse is the literal scene. It is referred to by the writer when modelling, i.e. the literal scene is varied to create the maximally relevant context-specific meaning and to trigger various weak implicatures. It is also taken into account by the reader when evaluating, comprehending and interpreting the target conceptualization of an idiom in discourse. The choice and the use of a definite idiom in newspaper discourse are usually determined by the author’s intention to make the message conveyed more expressive, emotional, or unexpected. By triggering strong and weak implicatures, idiom variations add both to the conceptual and the associative meanings of idioms. The notion of literal scene of an idiom has proved to be a very useful tool in discovering and assessing the idiom variations in discourse. In case of extended phraseological metaphor, the meaning of the idiom is extended by additional images pertaining to the literal scene of the idiom; it becomes more vivid (intensified), specified and memorable. Dual actualization serves to intensify and to specify (to double) the information encoded in the varied idiom. In the result of these idiom variations the cognitive environment between writer and reader becomes more mutual on the level of emotions and associations, while the conceptual level undergoes more changes in case of dual actualization.

Both variations are similar and it is not surprising that they are often discussed under one generic notion – phraseological wordplay. But the difference between these variation is that in the case of extended phraseological metaphor the idiom’s literal scene is changed to extend the figurative meaning, but in the case of dual actualization, it is the literal meaning (the meaning of a variable word combination or its component/s) that is activated alongside the figurative one.

LITERATURE

- Cacciari, C., Glucksberg, S. Imagining Idiomatic Expressions: Literal or Figurative Meanings? In: *Everaert M., van der Linden E.J., Schenk A., Shreuder R. Idioms: Structural and Psychological Perspectives.* – USA, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1995, pp. 43–56.
- Dobrovolskij, D., Piirainen, E. *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives.* – The Netherlands, Amsterdam: Elsevier Ltd., 2005.
- Langlotz, A. *Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English.* – Amsterdam: John Benjamins B.V., 2006.
- Olehnoviča, I. *Frazeoloģismi angļu un latviešu laikrakstos: semantiskais aspekts = Phraseological Units in English and Latvian Newspapers: the Semantic Aspect. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares sastatāmās un salīdzināmās valodniecības apakšnozarē.* – Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2012.
- Veisbergs, A. The Contextual Use of Idioms, Wordplay, and Translation. In: *Delabatista Dirk (ed.) Traductio. Essays on Punning and Translation*, St.Jerome Publishing, 1997, pp. 155–176.
- Кунин, А. Двойная актуализация как понятие фразеологической стилистики. In: *Иностранные языки в школе. Nr. 6.* – Москва: Просвещение, 1974.
- Кунин, А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц. In: *Ярцева В.Н. (ed.) Слово в грамматике и речи.* – Москва, 1984, pp. 183–188.

Галина ПИТКЕВИЧ
(Даугавпилсский университет)

Имена собственные в заголовках на спортивных порталах

Summary

Proper Names in the Headlines of Sports Portals

The author of the given article analyses the role, place, and functions of proper names in various types of headlines in Russian sports portals.

Proper names function as an integral component of the sports discourse. In the headlines of sports articles there dominate anthroponyms, toponyms, and ergonyms (names of sports teams). They contain a huge amount of cultural, ideological, sports, emotionally evaluative and other background information which allows using them as a comparison, metonymy, metaphor, and language game. In onymous headlines, unlike the other, the pragmatic function dominates. First of all, they are extremely metaphorical. While being taken separately, without the context, they do not give information about the events discussed in the articles, as they reflect not the informative, but the emotional component of the news reports.

Secondly, the reporters “play” with the readers and promote special frames with the help of stylistic approaches.

One of the most popular approaches is a reader’s reference to precedential texts, i.e., well-known texts in the given speech culture.

Precedential names are among the most significant expressive resources as they have a great potential of expressivity; they cause association not only with a definite character or image, but with the very event, text, etc.

Moreover, slang words, occasionalisms, idioms, proverbs and sayings are used in sports headlines.

However, the observation of empirical material shows that the headlines with the maximum number of onomastic units have a much greater pragmatic potential as they act as an efficient tool of drawing attention to the text.

Key words: *headlines, proper names, precedent text, rephrasing*

*

Специфика заголовка как определенного явления речи на русскоязычных спортивных порталах мало исследована, в этой связи интересно проанализировать семантику, структуру и функции ономастической лексики в заголовках.

Спортивные события в интернете освещают:

- **специализированные ресурсы:** Sportbox.ru, Sports.ru, Championat.com, Sport-express.ru, Sovsport.ru и др., представляющие собой полноценные спортивные СМИ с отдельной редакцией и уникальным контентом;
- **разделы порталов** (Mail.ru, Rambler) и новостных ресурсов, например, Kommersant.ru, Lenta.ru, Ria.ru, Gazeta.ru, Rbc.ru, Kp.ru, посвященные спорту;
- **специально созданные под события страницы**, главным образом спецпроекты Яндекса к Олимпийским играм, чемпионатам мира по хоккею и другим видам спорта, ориентированные на агрегацию основной информации по конкретному поводу;
- **сообщества, блоги пользователей социальных сетей**, например, «Трибуна» на Sports.ru.

Заголовок – важнейший структурный элемент журналистского текста [Колесниченко 2008: 96]. Его часто сравнивают с вывеской магазина, которая сообщает о товарах и услугах, продаваемых там, и люди, проходящие мимо, получают первоначальную информацию о роде деятельности магазина. От того, насколько грамотно и красиво оформлена вывеска, может зависеть желание прохожего зайти или не зайти в магазин. Аналогичную – зазывную – функцию отчасти выполняет и заголовок, роль которого в интернет-изданиях еще более возрастает, так как читатели там ориентируются только по названиям и не видят полных текстов до тех пор, пока не откроют соответствующую статью. Интернет-заголовки имеют свою специфику, а именно: оперативность, публицистичность, жанровую палитру.

Вот что пишет блогер портала *Sports.ru* Денис Романцов о роли заголовков:

У нас в редакции есть человек, который может биться над удачным, на его взгляд, заголовком больше, чем над самим текстом. Вы можете над такой щепетильностью посмеяться, но я отношусь к ней с уважением, потому что большинство наших штатных и заштатных авторов чаще всего кидают редакторам тексты вообще без заголовков, а иногда и без лидов. Полагают, что редакторы – это такие супермены, которые из любой недоделки могут сделать хит...

Вот как я подбираю заголовки к своим текстам и тем текстам, что поставляют корреспонденты и блогеры. Всегда стараюсь отнести

шаблоны, сделать заголовок, выбивающийся из потока — такие бросаются в глаза и лучше запоминаются.

Пример: репортаж о матче сборной в Питере в черновом варианте назывался «Два по 45» — это, к сожалению, мимо. Так можно назвать файл в компьютере, если он отказывается сохраняться без названия, но не текст в интернете: заголовок должен тянуть к себе, интриговать, заставлять бросать все дела и скорее узнавать, о чем рассказывается внутри. Броская, двусмысленная, неизбитая цитата — один из способов вовлечения в материал. Заголовок, в моем понимании, должен не проматываться, а провоцировать эмоцию. Раздражение тугодумов — тоже, в общем, эмоция. Заголовок к репортажу о матче сборной я в итоге достал из интервью Глушакова: «Мы чуть не уснули на скамейке в первом тайме». Заголовок выполнил свою функцию и увлек за собой 30 тысяч читателей.

Как видим, требования к заголовку достаточно строги: он должен быть привлекательным, чтобы заинтересовать читателей, но в то же время не дезориентировать их, обещая то, чего на самом деле в статье нет. Обманутые ожидания вызывают раздражение у читателей.

Кстати, на спортивных порталах читатели часто возмущаются тем, что заголовки не оправдывают их ожиданий, об этом они с недоверием пишут в своих комментариях. Например, заголовок **«Я уйду из «Зенита»**, представляющий собой вырванную из контекста и неполную цитату из интервью с известным форвардом Российской сборной футбольной команды Романом Широковым, вызвал шок у многих болельщиков и гневную реакцию в комментариях, так как спортсмен на самом деле сказал следующее: «Я уйду из «Зенита», когда рак на горе свистнет». Мягко говоря, заголовок дает превратное представление о содержании текста. Вот примеры некоторых комментариев:

- заголовок ни о чем, несет желтизной;
- чепт такой чепт, опять лажанулся с заголовок!
- Афтар! Сам читал интервью? Поменяй заголовок!

Такую же реакцию вызвал заголовок **«Гавриков: 2 января будет война не на жизнь, а на смерть»**, размещенный на портале *allhockey.ru*. В заметке капитан молодежной сборной России Владислав Гавриков поделился ощущениями перед поединком со сборной США.

- По заголовку бред. Какая война? В армию идите воюйте. Хоккей это прежде всего игра.

В статье под заголовком «*Черкас: Третьяк поборется за место в составе сборной России*» заслуженный тренер России Сергей Черкас оценил вратарскую линию сборной России на чешском этапе Евротура. Речь идет о Максиме Третьяке, внukе знаменитого вратаря сборной СССР Владислава Третьяка, а теперь председателя ФХР. Реакция читателя под ником *meniscus* от 27 января 2015:

— *Черкас: Третьяк поборется за место внука в составе сборной России.*

Очевидно, что читатели активно реагируют на заголовки. Кроме негативных, также бывают комментарии, одобряющие удачные заголовки.

— *Поржал! Улыбнуло! Автору зачет! Классный заголовок.*

Существуют различные подходы к определению функций газетного заголовка, однако в их основе лежат две основополагающие функции — привлечение внимания читателя, а также сообщение читателю краткого содержания представляемой статьи. Н.В. Гуслякова в своей классификации выделяет следующие функции:

1. номинативную (заголовок называет текст, выступает в качестве его имени и особого знака);
2. информативную (заголовок в сжатой форме выражает основное содержание материала);
3. прагматическую (заголовок привлекает читателя к тексту и вызывает целую гамму эмоций) [Гуслякова 2007: 87].

Необходимо отметить, что представленные функции являются универсальными в рамках любой культуры и любой тематической направленности статьи. Следовательно, данная классификация будет уместной при рассмотрении заголовков спортивных новостных и аналитических сообщений.

Объектом нашего исследования являются заголовки материалов, размещенных на российских спортивных порталах: *Sports.ru*, *Championat.com*, *allhockey.ru*, *Sport-express.ru*.

Цель данной статьи состоит в определении роли, места и функций имен собственных в различных типах заголовков.

В онимных заголовках, в отличие от прочих, доминирует прагматическая функция. Во-первых, взятые отдельно, в отрыве от контекста, они не дают представления о событиях, о которых идет речь в статьях, поскольку отражают не информативную, а эмоциональную составля-

ющую новостных сообщений. Такие заголовки составляются по принципу *sapienti sat*, то есть они рассчитаны на тех, «кто в теме». Вторых, авторы «играют» с читателем, с помощью стилистических приемов активизируют определенные фреймы. Особо популярным приемом является отсылка читателя к прецедентным текстам.

Прецедентные тексты могут использоваться в виде точной цитаты, например, заголовок на портале Sports.ru «*Буйство глаз и половодье чувств*» представляет собой строку из известного стихотворения Сергея Есенина «Не жалею, не зову, не плачу...», в статье речь идет об атмосфере хоккейных плей-оффных матчей, или матчей на выбывание.

Прецедентные тексты в заголовках могут выступать и в перефразированном виде. Такие заголовки очень популярны на спортивных порталах и представлены в большом количестве:

«*Ой, цветет олива*» – перефразировка первой строки популярной песни «Ой, цветет калина». Замена «калины» на «оливу» служит указанием на место проведения футбольного матча между сборными России и Кипра – Кипр.

«*20 лет спустя: опять практически на дне*» – ссылка на роман А.Дюма «Двадцать лет спустя». В заметке сообщается о турнирном положении команды, которая занимает одно из последних мест, то есть находится на дне таблицы.

Часто в прецедентный текст включается оnim, что придает заголовку дополнительную экспрессию. Например, «*Полёт Шмелёва на бюджетном фоне*» – перефразированное название оркестровой интермедии «Полет шмеля», написанной Н. Римским-Корсаковым к опере «Сказка о царе Салтане». В репортаже о хоккейном матче речь идет об игроке малобюджетной команды «Атлант» Шмелеве, который забил чудо-гол.

В заголовках широко используются фразеологизмы, заряжающие их эмоциональностью и оценочностью, например:

«*Адмирал*» и «*Кузня* — не разлей вода». Таким образом данный заголовок оценивает третью за неделю встречу хоккейных команд «Адмирала» и «Кузни».

Часто фразеологизмы подвергаются трансформации:

«*Кутузов: увы и пах*» – перефразировка фразеологизма «увы и ах», выражавшего огорчение и сожаление по какому-либо поводу. Благодаря игре слов «ах» и «пах», мы понимаем причину огорчения – игрок получил травму паха.

«Магнитка» сидит на скучном голевом пайке» — здесь обыгрываются созвучные слова «голодный» и «голевой», и это дает понять, что команде из Магнитогорска не удается забивать голы.

«Гросс вам цена» — модифицированный фразеологизм «грош ему цена». Замена компонента «грош» на «Гросс» ориентирует искушенного болельщика на то, что речь пойдёт о генменеджере «Салавата Юлаева» Олеге Гроссе.

«Детройт»: Джош ему цена» — в статье описывается полузабавная и полусерьезная проблема баскетбольного клуба «Детройт»: подписав контракт с Джошем Смитом, коллектив сформировал одну из сильнейших передних линий в Восточной конференции. Но беда состояла в том, что игроки этой самой передней линии... не существовали. Вынужденный перевод Джоша Смита на позицию третьего номера навредил всем, а в первую очередь самому баскетболисту.

«Широкова поле деятельности» — перефразированный фразеологизм «широкое поле деятельности». В предвкушении дебюта известного футболиста Романа Широкова в «Спартаке» автор рассуждает в аналитической статье, какие тактические изменения повлечёт за собой его внедрение в основу клуба.

«Точки» Игоревы» — преобразованный фразеологизм «болевые точки». В статье речь идет о неуверенной игре вратаря футбольной сборной России Игоря Акинфеева.

«Место Гаудлока пусто не бывает» — модифицированная пословица «свято место пусто не бывает». Автор описывает невероятную активность на трансферном рынке баскетбольной лиги ВТБ. В особенности поражает число маститых защитников, уже успевших перебраться в Россию. На фоне столь массового “десанта” звезд померк даже отъезд за океан MVP сезона-2013/14 Эндрю Гаудлока.

«Сушиче весла, герр Штанге?» — в этом заголовке фонографические средства выступают в качестве стилистического приема, направленного на имитацию немецкого акцента, так как в статье речь идет о тренере сборной Белоруссии по гребле, немце Б. Штанге.

Наблюдения над эмпирическим материалом показывают, что наибольшим pragматическим потенциалом обладают те заголовки, в которых сконцентрировано максимальное количество ономастических единиц как эффективных средств привлечения внимания к тексту публикации [Шаликова 2011].

Ономастическая лексика функционирует в спортивном дискурсе как его неотъемлемый компонент. В заголовке онимы способны кодировать значительный объем информации, они «приращивают рече-контекстные, ассоциативные и фоновые значения», следовательно, ономастические единицы являются конструктивным элементом содержательно-смыслового пространства структуры текста. Интерес к личности, к месту помогает привлечь внимание реципиента к тексту через события, происходящие с описываемым персонажем и местом [Ляпина 2002: 18–19].

Преобладающим ономастическим пластом в языке спортивных статей выступают антропонимы и топонимы, а также эргонимы (названия спортивных команд). Например:

– «*Великий Бродо завязал с хоккеем*». В статье сообщается, что 42-летний легендарный страж ворот объявил о том, что он принял решение завершить игровую карьеру и собирается занять пост помощника генерального менеджера клуба.

– «*Канадский колхоз: как Мактавиш упустил Ткачёва*». В статье автор сетует, что НХЛ не утвердила контракт Владимира Ткачёва с «Эдмонтоном».

– «*СКА сегодня был на КАЗАН*». В данном заголовке содержится информация о том, что Петербургский СКА в Казани проиграл местному «Ак Барсу». Она подается в экспрессивной форме с применением языковой игры, построенной на графическом выделении псевдомотиватора.

– «*Без Васи нам Андрей*». В статье анализируется валидолное выступление хоккейной сборной России U-20 на молодежном чемпионате мира в Уфе. Во втором матче молодые россияне с большим трудом обыграли США – 2:1. И вновь одним из лучших игроков в составе команды стал вратарь – Андрей Макаров, заменивший основного голкипера Андрея Васильевского, по прозвищу *Вася*.

– «*Назаров-шоу на “Фетисов-Арене”*». Заголовок статьи о хоккейном матче «Адмирал» – «Барыс» (3:2), завершившемся скандалом. На последней минуте поединка казахстанская команда, пытаясь спастись, заменила вратаря на шестого полевого игрока – и в этот момент ей «свистнули» удаление за нарушение численного состава. Главный тренер «Барыса» Андрей Назаров не сдержал эмоций и после серии неджентльменских жестов был удален арбитрами с площадки, за что позже был дисквалифицирован КХЛ на шесть матчей.

«*Марв сделал своё дело? Марв может удалиться?*». Этот заголовок отсылает к прецедентному тексту «мавр сделал свое дело, мавр может уходить» из драмы Ф. Шиллера «Заговор Фиеско в Генуе». В статье рассказывается о Марве Данфи, бывшем волейболисте, которому сейчас 74 года, но он до сих пор проводит тренировочные занятия с американской сборной.

«*Арт-хаос*». В заголовке обыгрываются фамилия известного хоккейного тафгая Евгения Артюхина и термин *артхаус*. Так озаглавлен обзор событий в КХЛ за неделю: Евгений Артюхин избивает Яласваару, Микс Индрашик повторяет трюк Гранлунда, а Евгений Попихин феноменально дебютирует в «Амуре».

«*Динамовцы наконец-то одолели Короля*». В заголовке приводится переведённая на русский язык фамилия известного канадского хоккейного тренера Дэйва Кинга, который 2 октября дебютировал на посту главного тренера Ярославского «Локомотива» в поединке с московским «Динамо», в котором его команда потерпела поражение.

«*Что будет с НХЛ? А Фер его знает...*». Данный заголовок является перефразировкой нецензурного фразеологического выражения, в статье же приводятся рассуждения о Дональде Фере — главе профсоюза хокеистов НХЛ.

«*Дзаго ловок*», «*Игорь крутой*», «*Гус-услуги*» — в этих заголовках к трем статьям, посвященным футболистам Аллану Дзагоеву, Игорю Акинфееву и бывшему тренеру Российской футбольной сборной команды Гусу Хиддинку, обыгрываются их фамилии и имена и содержится их оценка.

«*Малкоголизм на ранней стадии*». Заголовок представляет собой трансформированное устойчивое словосочетание, в заметке говорится о молодом забивном форварде, который по манере игры напоминает знаменитого Евгения Малкина.

Итак, имена собственные способны передавать в заголовках большой объем культурной, идеологической, спортивной и эмоционально-оценочной информации. Имя собственное апеллирует к запасу предварительных знаний адресата, и чем известнее и частотнее оnim, тем больше вероятность, что он связан у носителей языка с определенными ассоциативными представлениями. Использование приемов языковой игры в заголовке создает своеобразное экспрессивное напряжение, которое вызывает эмоциональную активность читателя и побуждает его обратиться к тексту. Рассматривая стилистические приемы

использования онимов в заголовках спортивных порталов, можно прийти к выводу, что здесь преобладают ономастические единицы, которые так или иначе указывают на определенные признаки героев статей, на место и время того или иного события.

Собственные имена служат в заголовках для привлечения внимания читателя, для оценки, для экономии речевых усилий, для выражения отношения автора к высказыванию, для создания намека, подтекста, для передачи иронического, саркастического или иного звучания, а также для шутки и украшения текста.

ЛИТЕРАТУРА

- Гуслякова, Н. В. Функциональная специфика полиструктурных газетных заголовков. В кн.: *Вестник Ставропольского государственного университета*, 48/2007, с. 87.
- Колесниченко, А.В. *Практическая журналистика*. Учебное пособие. – Москва: Издательство МГУ, 2008, с. 96.
- Ляпина, О.А. *Структурные, функциональные и pragматические особенности немецкого газетного заголовка (на материале общенациональной немецкой прессы)*. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Воронеж, 2002, с. 18–19. Available: <http://www.dissertcat.com/content/segmentirovannye-konstruktsii-v-sovremennom-russkom-yazyke-na-materiale-gazetnykh-zagolovkov>
- Романцов, Д. *Как сделать правильный заголовок*. Available: <http://www.sports.ru/tribuna/blogs/festival/513092.html>
- Шалифова, О. Н., Родионова, В.М. *Стилистические и семантические приемы использования имён собственных в заголовках англоязычных СМИ*. Available: <http://sibac.info/50-2011-12-21-06-47-18/2011-12-21-06-47-43/1178-2012-02-10-07-52-50>

Solveiga SUŠINSKIENĖ
(Šiauliai University)

The Expression of Metaphorical Semantic Roles in Research Abstracts Related to Linguistics

Summary

The Expression of Metaphorical Semantic Roles in Research Abstracts Related to Linguistics

In academic abstracts, one of the strategies used to attract a reader's attention is the use of metaphorical language. This paper explores the expression of metaphorical semantic roles labeling on nominal phrases found in the research abstracts related to linguistics. Semantic role labeling generally aims to represent something about the meaning of a phrase at a deeper level than surface syntactic structure. The research has been conducted within the framework of systemic-functional linguistics and cognitive linguistics.

The metaphor in scientific discourse has been analysed for its innovative, creative, and thought-provoking power. From a systemic-functional linguistics perspective metaphor provides us with tools for understanding how scientists communicate abstract ideas. Within the framework of this theory, a clause typically consists of processes expressed by verbs, embedded semantic roles expressed by nouns, and spatial or non-spatial circumstances expressed by adverbial or prepositional phrases. The present study examines metaphorical semantic roles in a corpus of 30 research abstracts derived from academic social network *Mendeley* [<http://www.mendeley.com>].

The conclusions could be drawn that nominal phrases expressed by the semantic role of agent may be embedded in material and happening processes. If the nominal phrases are expressed by the semantic role of agent-senser, they are embedded in mental processes, whilst nominal phrases expressed by the semantic role of agent-sayer are embedded in verbal processes.

Key words: *metaphorical semantic role, systemic-functional linguistics, agent, process*

Резюме

Способы вербализации метафорических семантических ролей в аннотациях к статьям по лингвистике

Метафорический язык в научных аннотациях употребляется с целью привлечь внимание читателя. Цель настоящей статьи – на основе теорий когнитивной лингвистики и системно-функциональной лингвистики выяснить, какие метафорические семантические роли характерны для словосочетаний, образуемых существительными.

Метафора в языке науки привлекает своей инновативностью, творческой и воображение развивающей функциями. Опираясь на системно-функциональную лингвистику, можно понять, каким образом учёные передают мысли об абстрактных предметах. На основе этой теории предложение состоит из процессов, выражаемых глаголами, в состав которых входят семантические роли, вербализируемые существительными или фразами с существительными, пространственными или непространственными циркумстантами, выражаемые обстоятельствами. Материалом исследования стали 30 аннотаций к научным статьям по лингвистике, отобранных из академической социальной сети *Mendeley* [<http://www.mendeley.com>].

В результате исследования было установлено, что фразы с существительными, выражающими семантическую роль агента, функционируют в материальных процессах и процессах случая. Если фразы с существительным выражают семантическую роль агента и пациента, они могут функционировать в ментальных процессах. Вербальные процессы связаны с такими фразами, которые указывают на семантическую роль агента и говорящего лица.

Ключевые слова: *метафорическая семантическая роль, системно-функциональная лингвистика, агент, процесс*

*

Introductory observations

Science as a field of study can be seen as a cultural system whose members share a set of common ideas. Such ideas are reflected in the linguistic choices made by scientists. In research abstracts, one of the strategies used to attract a reader's attention is the use of metaphorical language. To cite Kronfeld [1980: 14], “each discipline has asked different questions about metaphor and has thus selected the paradigm cases that most naturally fit its interests, usually without being concerned with the adequacy of these cases for other points of view on metaphor”.

The metaphor in scientific discourse has been analysed for its innovative, creative, and thought-provoking power [see among others: Knudsen 2005; Brown 2003; Maasen and Weingart 2000]. Analogy and metaphor

are pivotal to scientific thought. To cite Knudsen [2005: 373], “Analogical or metaphorical reasoning describes a process in which a given phenomenon is compared to another otherwise totally unrelated phenomenon, and pictured as sharing central attributes or relations”. In Gentner and Jeziorski’s terms [1994: 448], “Analogy can be viewed as a kind of highly selective similarity. In processing analogy, people implicitly focus on certain kinds of commonalities and ignore others”. In reference to Knudsen [2005: 374], a metaphor consists of three components: (1) the topic, which is the phenomenon we want to say something about, (2) the vehicle, which is the phenomenon we are using in doing so, and (3) the specific and relevant instances of comparison which takes place. According to Kuhn [1994: 539], “Metaphor plays an essential role in establishing links between scientific language and the world”. Thus the analogy is a mapping of knowledge from one domain into another (the target) such that a system of relations that holds among the domain objects also holds among the target objects.

Both types of metaphors occur in research abstracts: conventional metaphors and non-conventional metaphors (i.e. metaphors which are created for the communicative purpose). Generally speaking, conventional metaphors are quite frequent in scientific discourse, whilst non-conventional metaphors are less frequent. According to Gentner et al. [2001], in case of non-conventional metaphor, or in other terms – novel metaphor, the meaning is created through a process of actively aligning elements between a topic and a vehicle; on the other hand, the meaning of conventional metaphors is only associated with the vehicle and no alignment process is necessary. Both play a pivotal role in the abstracts, as they contribute to persuasive communicative function in the texts. Thus, we set out from the basic assumption that scientific discourse not only provides a description of reality but also constructs a world view of such a reality by providing a perspective on it.

From a systemic-functional linguistics perspective, metaphor provides us with tools for understanding how scientists communicate abstract ideas. Thus the function of a metaphor is to facilitate the understanding of abstract notions. According to Gibbs [1994], “Metaphor is a fundamental mental capacity by which people understand themselves and the world through the conceptual mapping of knowledge”. Systemic-functional linguistics is a linguistic theory that is used as the theoretical underpinning of this study. Within the framework of this theory, a clause typically consists of processes

expressed by verbs, embedded semantic roles expressed by nouns, and spatial or non-spatial circumstances expressed by adverbial or prepositional phrases.

This paper explores the expression of metaphorical semantic roles labeling on nominal phrases found in the research abstracts related to linguistics. Semantic role labeling generally aims to represent something about the meaning of a phrase at a deeper level than surface syntactic structure. The research has been conducted within the framework of systemic-functional linguistics and cognitive linguistics.

Materials and Methods

The present study examines metaphorical semantic roles in a corpus of 30 research abstracts derived from *Mendeley* [<http://www.mendeley.com>]. *Mendeley* is a free reference manager and academic social network, and provides the abstracts of research papers and books in a wide variety of disciplines. For the present study, the abstracts cover a range of subtopics dealing with linguistics (Applied Linguistics, Computational Linguistics, English Language, French Language, German Language, Historical Linguistics, Philology, Psycholinguistics, Phonetics, Semantics, Sociolinguistics, Syntax, and Theoretical Linguistics).

The research abstracts have been analysed in the light of Halliday's [1994] proposed model in order to explore how scientific facts and findings are construed in abstracts. Similar to all lexical elements, the propositions (predicative units) can be viewed as consisting of semantic components, such as processes, participants, and circumstances. The use of componential analysis method makes it possible to establish the meaning of the proposition which is constituted by respective semantic components, i.e. the clauses with embedded nouns or nominal phrases that function as inanimate agents.

Results and Discussion

The content of communication is a situation, which does not refer directly to an extralinguistic reality which exists in the real world, but rather to the speaker's conceptualization of it. The components of this conceptualization of reality are semantic functions, or roles: processes, participants, and circumstances. The process is expressed by a verb, which is an axis of any sentence. The following types of processes can be distinguished: material, happening, mental, verbal, relational, and existential [Halliday 1994, 2004; Downing and Locke 1992; Valeika 1998, to mention a few]. Any semantic classification is problematic, as the semantic propo-

sition types cannot be either exhaustive or uncontroversial. The semantic function of an embedded nominal phrase in propositions is determined, naturally, by the process type. The choice of a lexeme is generally determined by the process type making it metaphorical or non-metaphorical. The semantic role depends on the state of affairs that the entity involves.

Theoretically, the process in propositions with embedded nominal phrases expressed by metaphorical semantic roles should be expressed by the same verbal lexeme as in propositions with embedded nominal phrases expressed by non-metaphorical semantic roles. This is but natural since nominal phrases present metaphoric semantic roles or circumstances, and the latter should make use of the same verbal lexemes as their non-metaphorical counterparts.

In the corpus under investigation, it was found that embedded nominal phrases participate in material propositions and acquire the function of agent that is “a wilful, purposeful instigator of an action or event” [Van Valin and LaPolla 2002: 85]. Material processes are processes of ‘doing’ and involve some physical action and show that something is going on in the external world. Furthermore, the examples fall into two groups of metaphors: conventional metaphors and non-conventional metaphors. Consider the examples with conventional metaphors, which are quite frequent in research abstracts:

- (1) *This introductory textbook surveys the field of cognitive linguistics as a distinct area of study, presenting its theoretical foundations and the arguments supporting it.*
- (2) *This book outlines second language acquisition, the study of the way in which people learn a language other than their mother tongue.*
- (3) *This article presents an overview of the results from this project and of other previous studies, with the aim of explaining how grammatical processing in language learners differs from that of mature native speakers.*
- (4) *Talk of linguistic universals has given cognitive scientists the impression that languages are all built to a common pattern.*
- (5) *This target article summarizes decades of cross-linguistic work by typologists and descriptive linguists, showing just how few and unprofound the universal characteristics of language are!*
- (6) *The visualization of data plays a key role, both in the initial stages of data exploration and later on when the reader is encouraged to criticize various models.*

The examples above prove that such metaphorical constituents as *This introduction textbook surveys*, *This book outlines*, *This article presents*, *Talk of linguistic universals has given*, *This target article summarizes*, and *The visualization of data plays a key role* are conventional and often met in research papers, especially abstracts. Furthermore, the nominal phrases are placed as agents. Consider more examples:

- (7) *The model can handle some of the main observations in the domain of speech errors (the major empirical domain for most other theories of lexical access), and the theory opens new ways of approaching the cerebral organization of speech production by way of high-temporal-resolution imaging.*
- (8) *Unlike purely verb-based approaches to compositionality, Generative Lexicon (GL) attempts to spread the semantic load across all constituents of the utterance.*

The nominal phrases in the examples above (*The model*, *Generative Lexicon*) play semantic functions of inanimate agent, inanimacy whereof is revealed by the process expressed by verbs *can handle* and *attempts to spread*.

However, the non-conventional metaphorical constituents might be found in abstracts as well:

- (9) *As a novel attack on the perennially vexing questions of the theoretical status of thematic roles and the inventory of possible roles, this paper defends a strategy of basing accounts of roles on more unified domains of linguistic data that have been used in the past to motivate roles, addressing in particular the problem of argument selection (principles determining which roles are associated with which grammatical relations).*
- (10) *This study investigates how linguistic variation carries social meaning, examining the impact of the English variable (ING) on perceptions of eight speakers from the U.S. West Coast and South.*

The process of non-conventionalization is expressed by the following processes: *attack* and *defends*, whilst the process *investigates* would be ascribed to the process of conventionalization.

Happening processes are also considered to be behavioural verbs. Although behavioural processes are typically involuntary, they may involve agency, i.e. they may be deliberate. For instance:

- (11) *The sudden eruption of activity in the area of opinion mining and sentiment analysis, which deals with the computational treatment*

of opinion, sentiment, and subjectivity in text, has thus occurred at least in part as a direct response to the surge of interest in new systems that deal directly with opinions as a first-class object

- (12) *A new theoretical approach to language has emerged in the past 10–15 years that allows linguistic observations about form-meaning pairings, known as ‘constructions’, to be stated directly.*
- (13) *Are proto-roles categories manifested elsewhere in the language or cognitive categories?*

As it is seen from the examples above, inanimate subjects expressed by nominal phrases (*A sudden eruption of activity*, *A new theoretical approach to language*, and *proto-roles categories*) take cognitive verbs, such as *has thus occurred*, *has emerged*, *are....manifested*, functioning as the predicates. Such metaphorical semantic roles have an impersonal quality as well.

Mental processes form a conceptual semantic category: there is a clear boundary between something that goes on in the external world and something that goes on in the internal world of mind. Mental processes involve the processes of feeling, thinking and perceiving. In such clauses the agent perceives, cognizes, or affects something. Involved in mental process clauses, the nominal phrases play semantic roles of the agent-senser that perceives, knows, likes, etc. In the empirical evidence, it is seen that the processes mapped on the predicates denote the hallmarks of intelligent activity. Consider the examples below:

- (14) *This paper surveys the use of VSMs for semantic processing of text.*
- (15) *The cyclic linearization proposal makes predictions that cross-cut the details of particular syntactic configurations.*
- (16) *Computers understand very little of the meaning of human language. This profoundly limits our ability to give instructions to computers, the ability of computers to explain their actions to us, and the ability of computers to analyse and process text.*

Since the processes of *surveying*, *making predictions*, *understanding*, *explaining*, and *analyzing* are all cognitive activities carried out by the researcher himself/herself, the metaphorical nominal phrases enable them to refrain from indicating the actual agent at the same time creating an impression of objectivity.

Verbal processes are those of saying and communicating. Embedded in such clauses the agents become some kinds of sayers. The sayer is a kind of agent who is responsible for putting out a signal. For instance:

- (17) *Cognitive Linguistics argues that language is governed by general cognitive principles, rather than by a special-purpose language module.*
- (18) *The article proposes a framework for the analysis of identity as produced in linguistic interaction, based on the following principles: [...]*

Since the examples (17) and (18) indicate the usage of conventional metaphors, the examples below provide the usage of non-conventional metaphors:

- (19) *Annotated corpora promise to be valuable for enterprises as diverse as the automatic construction of statistical models for the grammar of the written and the colloquial spoken language, [...].*
- (20) *The spread of English as the international lingua franca (ELF), like other aspects of globalization, calls for a reconsideration of conventional ways of thinking.*

These novel or conventional metaphors functioning in the role of sayer are identified and communicated as figurative and perform the same mental abilities as a human can perform.

Concluding Remarks

Conventional and non-conventional (novel) metaphors identified in research abstracts are a part of standard academic discourse. The analysis proves that the metaphorical semantic roles effectively condense agency that is shifted to abstract processes and entities. Particular events are metaphorically represented by different process types (material, happening, mental, and verbal). The process of metaphorical semantic roles depersonalizes the agent making the writer distance himself/herself from association with the agent: the authors of the research abstracts may use metaphorical semantic roles to refer to processes (verbs) without specifying the agent of these actions.

The results prove that metaphorical semantic roles enabled effective identification of potential metaphors. Both types of metaphors (conventional and non-conventional) in terms of analogy promote critical thinking and creativity.

Metaphorical semantic roles locate the subjects as inanimate agents of cognitive activities present the research as an independent entity. While using them, the author can distance himself/herself from the research and allow the results to “speak”, ”propose”, ”discuss”, etc. for themselves.

LITERATURE

- Brown, Theodore L. *Making Truth: Metaphor in Science.* – University of Illinois Press, 2003.
- Downing, A. and Locke, P. *A University Course in English Grammar.* – London: Prentice Hall, Inc., 1992.
- Gentner, D. and Jeziorski, M. The Shift from Metaphor to Analogy in Western Science. In: A. Ortony (ed.) *Metaphor and Thought.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 447–480.
- Gentner, D., Bowdle, B. F., Wolff, P. Boronat, C. Metaphor is Like Analogy. In: D. Gentner, K. J. Holyoak, B. N. Kokinov (eds.) *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science.* – Cambridge: MA: MIT Press, 2001. pp. 199–253.
- Gibbs, R. W. Categorization and Metaphor Understanding. In: *Psychological Review.* – 1992 (99), pp. 572–577.
- Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar.* – Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar.* Revised by C.M.I.M. Matthiessen. – London: Arnold, 3 ed., 2004.
- Knudsen, S. Communicating Novel and Conventional Scientific Metaphors: A Study of the Development of the Metaphor of the Genetic Code. In: *Public Understanding of Science*, Vol. 14, No. 4, 2005, pp. 373–392.
- Kronfeld, C. Novel and Conventional Metaphors. A Matter of Methodology. In: *Comparative Literature*, Berkeley, Poetics Today, Vol. 2: 1b (1980/81), 1980, pp. 13–24.
- Kuhn, Thomas S. Metaphor in Science. In: A. Ortony (ed.) *Metaphor and Thought.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1994, pp. 533–542.
- Maasen, S. and Weingart, P. *Metaphors and the Dynamics of Knowledge.* – London / New York: Routledge, 2000.
- Valeika, L. *An Introductory Course in Semantic Syntax.* – Vilnius: Vilnius Pedagogical University Press, 1998.
- Van Valin, D. and LaPolla, J. *Syntax. Structure, Meaning and Function.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Elina VEINBERGA
(Latvian Academy of Culture)

Are Allusions, Intertextuality and Precedent Texts the Same Cognitive Mechanisms?

Summary

Are Allusions, Intertextuality and Precedent Texts the Same Cognitive Mechanisms?

The present paper explores three different terms, their underlying meaning, and the possibilities of interpretation. It is an attempt to determine whether the term **allusion** is used in Stylistics, **intertextuality** in Literary Theory, and **precedent text** in Semiotics.

The main research question of the paper is whether these terms denote the same cognitive phenomena, and in what way the terms are similar and how they differ; whether it is possible to assume that they operate according to the same pattern.

The paper takes a cognitive stylistic approach stating that allusion is a cognitive mechanism. Case studies of allusions are examined in the discourse of advertising. All the advertisements have different cultural or historical references. The references are carefully examined and interpreted. Some representations refer to local precedent phenomena, others denote globally recognisable allusions.

The conclusion of the similarity of cognitive patterns is drawn considering the definitions of the phenomena and their functioning in the real world environment.

Key words: *advertisements, cognitive stylistics, cultural references, literature, films*

Kopsavilkums

Vai alūzijas, intertekstualitāte un precedenta teksti ir vieni un tie paši kognitīvie mehānismi?

Rakstā izpētīti trīs dažādi termini un to pamatā esošā nozīme un tās interpretācijas iespējas, kā arī noskaidrots, vai terminu **alūzija** izmanto stilistikā, **intertekstualitāte** – literatūrzinātnē un **precedenta teksts** – semiotikā.

Raksta galvenais pētāmais jautājums ir, vai šie termini apzīmē tos pašus kognitīvos mehānismus, vai tie ir līdzīgi un kā tie atšķiras, vai ir iespējams pieņemt, ka tos darbina tas pats princips.

Rakstā izmatota kognitīvās stilistikas pieeja, apgalvojot, ka alūzija ir kognitīvs mehānisms. Alūzijas pētītas, analizējot konkrētus piemērus reklāmas diskursā. Visi analizētie piemēri satur dažādas kultūrvēsturiskas atsauces, kuras ir rūpīgi aplūkotas un interpretētas. Dažos piemēros sastopamās atsauces attiecas uz vietējas nozīmes precedenta fenomeniem, bet citas – uz globāli atpazīstamām alūzijām.

Secinājumi tiek izdarīti, izvērtējot gan pētāmo terminu definīcijas, gan to funkcionēšanu reālajā vidē.

Atslēgas vārdi: *reklāmas, kognitīvā stilistika, kultūras atsauces, literārā fantāzija, ekranizācijas*

*

The whole research material has been collected from 2009 to 2014. It mainly consists of advertisements and other scanned media texts and pictures, which have been photographed or found on the Internet. Five most suitable advertisements from 2009 to 2010 have been selected for the case studies of the present article. All the pictures which have been photographed and used for this article are from the personal archives of the author.

For the purposes of the analysis and identification of allusions and other tropes, I have used the **method** offered by Anita Naciscione for identification and analysis of phraseological units. This method has four steps: recognition, verification, comprehension, and interpretation [Naciscione 2010: 43–55]. Recognition and verification establish whether there has been a reference and whether the specific example is an allusion, a precedent phenomenon, or it is a case of intertextuality. The analysis starts with comprehension and interpretation, which is a cognitive operation, revealing a deep and thorough understanding of meaning construction and their relationship in discoursal use. Interpretation considers the interaction of the verbal and visual use in the social and cultural context of the specific example [Krasovska 2013: 49–50].

Allusion is a term and its definition can be found in most dictionaries: “*Something that is said or written that is intended to make you think of a particular thing or person: The film is full of allusions to Hitchcock. Her novels are packed with literary allusions*” [Cambridge Advanced Learner’s Dictionary 2008: 38]. It means that in the English language and culture allusion is part of general linguistic knowledge of a person. In theoretical sources of Stylistics, allusion is not mentioned as a separate stylistic technique. We will not find it, for example, in “A Dictionary of Stylistics” by Katie Wales or in “Key Terms in Stylistics” by Nina Nørgaard, Rocío Montoro and Beatrix Busse [Wales [1990] 2001; Nørgaard, Montoro

and Busse 2010]. Naciscione defines **phraseological allusion** as follows: “*A mental implicit verbal or visual reference to the image of a phraseological unit represented in discourse by one or more explicit image-bearing constituents, and their instantial ties, hinting at the image. Allusion shows the strength of cohesion inherent in the PU: one or more constituents are in a position to evoke associations with the whole PU. The explicit image-bearing constituents of the PU have a metonymic function; they act like a recall cue alluding to the PU, providing a web of associative links*” [Naciscione 2010: 253]. This definition is very useful for the present study as it includes not only verbal but also visual images which are present in the examples selected for case studies.

Intertextuality is not a term commonly met in dictionaries, however, **intertext** is defined in “The Chambers Dictionary” as “*in Literary Theory, a text evaluated in terms of its explicit relation (e.g. by allusion) to other texts*” [The Chambers Dictionary 2011: 798]. “The Chambers Dictionary” also gives the entry of intertextuality as a noun, however, we have to remember that it is not a regular dictionary as it contains over 620,000

words and phrases, and claims to be unrivalled and to have all the words in the English language you will ever need. Intertextuality seems to be better recognised by scholars of Stylistics than allusion. Wales describes it as “*utterances/texts in relation to other utterances/ texts. So even within a single text there can be, as it were, a continual ‘dialogue’ between the text given and other texts/utterances that exist outside it, literary and non-literary: either within that same period of composition, or in previous centuries*” [Wales [1990] 2001: 220–221]. She also mentions that the term intertextuality is frequently used in Literary Theory and Text Linguistics. Julia Kristeva was the first researcher who used this term in the 1960s. Kristeva developed Mikhail Bakhtin’s idea who

Figure 1. Lavazza espresso
(Photographed in London,
June 28, 2009)

created the concept of dialogism, i.e., that all the utterances form a dialogue with other utterances. Gérard Genette has used the term paratextuality.

The term **a precedent text** or **a precedent phenomenon** appears to have originated in research based on the material of the Russian language – **феномен precedентности** or **precedентные феномены**. Scholarly discussions, research papers, and PhD theses in Russian, dealing with this issue date back to the 1990s (see Красных 1997; Сорокин, Гудков, Красных, Вольская 1998). The researchers define precedent phenomena as well-known to the members of a national linguocultural community; they can be repetitive or clichéd; they can trigger a chain of associations; there exists a certain cognitive basis for the whole national linguocultural community. A lot of research has been done in exploring media texts (see Zhaeva 2013).

Thus, it has been determined that the term **allusion** is not widely used in Stylistics, but rather in definitions; **intertextuality** is indeed employed in Literary Theory, and the term **precedent text** or rather **precedent phenomenon** is a research object of Linguistics and Culture rather than Semiotics.

The main **research question** of the paper is whether these terms denote the same cognitive phenomena, and in what way the terms are similar and how they differ; whether it is possible to assume that they operate according to the same pattern. At this stage it is possible to indicate that the definitions of all the terms are similar in the following way:

- 1) there should be a reference to something that is recognisable by the linguistic community;
- 2) the recognisable phenomenon should be significant in the cognitive basis of the community;
- 3) a certain dialogue should be provoked between the creator and the audience, when creating particular associations.

As to the first point, we can say that the community can be either local or global, depending on the reference; there can be globally recognised references and those that will be understood only by a local community.

Case studies

The first example has been photographed in London, and it is advertising an Italian coffee machine (see Figure 1).

It is a **visual allusion** to the Vitruvian Man – an anatomy drawing by Leonardo da Vinci at the end of the 15th century. It is definitely a precedent phenomenon, a reference that will be understood by the global community. The Vitruvian Man is often considered to be a cultural icon which

does not only represent Italy; however, it is on the Italian euro coin. The Vitruvian Man demonstrates ideal and universal harmony of the human body. Even astronauts have a stylised Vitruvian Man on the shoulder of their spacesuits. The verbal text of the advertisement says: “*Lavazza – the real Italian espresso experience*”. At the bottom of the advertisement there is a text: “*Lavazza a modo mio. Get the authentic espresso system*”, which translates as “*Lavazza my way*”. Evidently it means that the new coffee machine will make coffee the way you like it. The creators of the advertisement imply that the espresso system is perfect. In the picture, though, we see a woman, not a man. Probably the advertisers think that a woman is more attractive than a man. Feminists would be angry about this advertisement for the use of the woman’s body as a sexualised object. Humour lovers would remember the anecdote about God, in which God created the man as a rough copy before creating the woman – His real masterpiece.

The next advertisement (see Figure 2) is one of the series in an advertising campaign of the Riga shopping mall Alfa. All the examples are allusions to different literary works of the literary fairy tale and literary fantasy genre and their film adaptations. Since the allusions are visual, we can even say that these are primarily allusions to the films.

Figure 2. Ride into Summer
(Photographed in Riga, Alfa shopping mall, May 25, 2010)

This particular advert shows a fairy tale character – Puss in Boots. This character comes from a French literary fairy tale of the 17th century by

Charles Perrault. Perrault is often considered to be the father of the literary fairy tale genre which is built upon folk tales. Puss in Boots is a very clever cat who defeats the ogre and helps his master to marry a princess. However, in this picture we can recognise the cat from the “Shrek” film series (four films from 2001 to 2010). Puss in Boots appeared in the second film – “Shrek 2”. Since the “Shrek” film series is a proper 21st century film, celebrating the diversity of different creatures, no matter whether they are humans, ogres, donkeys or cats, the course of events is slightly different, to put it mildly. The main character – the ogre Shrek is the key figure of the whole series, thus Puss in Boots not only fails to kill him, but they also become best friends. It was after the “Shrek” film series proved to be a financially successful franchise in 2011, that the “Puss in Boots” film was released. It tells the story of Puss in Boots before meeting Shrek. The “Puss in Boots” film itself employs a number of allusions to nursery rhymes, for example, “Humpty Dumpty”, “Jack and Jill”, as well as the English fairy tale “Jack and the Beanstalk”. Thus the allusion and the precedent image and precedent phenomena are perceived by the viewer of the picture, and the films abound in various cases of intertextuality. It is most likely that the advertisement’s message comprises the idea that it is clever to take part in a lottery where you can win a bicycle.

The following illustration is an allusion to the Latvian play for children “Tom Thumb” (*Spridītis*) by Anna Brigadere (see Figure 3).

Figure 3. The Happy Land of Alfa
(Photographed in Riga, Alfa shopping mall, September 9, 2010)

The play was written in 1903, while the film adaptation was made 82 years later – in 1985. In the play and the film there is a situation when Mother Fortune (*Laimes māte*) gives Tom Thumb a ring and tells him to turn the ring and say: “*Swan, swan, move your feet and take me to the happy land*”. Most members of the Latvian community of all ages will recognise this image and this text. The play has always been on the school syllabus for Latvian literature, and the film is regularly shown on TV. This banner signifies that the shopping mall is a happy place and obviously there are

discounts, and shopping is supposed to make you happy. Shopping is often used as a means of improving your mood, there even exists the term “shopping therapy”.

The following picture promotes the same shopping mall. The verbal text says: “Alfa and the Autumn of Makeover” (see Figure 4). It is a visual allusion to the Harry Potter phenomenon. All the seven Harry Potter books published from 1997 to 2007 and their film adaptations are entitled “Harry Potter and [...]”¹. Hence the advertisers could have implied that there is magic in the shopping mall. In fact, there was a promo that you could collect certain amount of stamps for your shopping receipts and later exchange them for cinema tickets which was not magical but real. Yet, if there are young British people who believe you can run through the wall at King’s Cross station in London as reported by the media, maybe the Latvian people are ready to believe in the shopping mall magic.

Figure 4. **Alfa and the Autumn of Makeover**
(Alfa shopping mall advertisement found on the Internet www.ddb.lv and saved on the PC of the author, November 7, 2010)

We can recognise all the three main heroes of the story – from left to right – Hermione, Harry and Ron. Even the name of the shopping mall – Alfa is written in a similar font as the American version of the book covers and the film titles.

-
- ¹ 1. Harry Potter and the Philosopher’s Stone.
2. Harry Potter and the Chamber of Secrets.
3. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban.
4. Harry Potter and the Goblet of Fire.
5. Harry Potter and the Order of the Phoenix.
6. Harry Potter and the Half-Blood Prince.
7. Harry Potter and the Deathly Hallows.

The next representation is an allusion to “Alice’s Adventures in Wonderland” – a literary nonsense book (1865) by Lewis Carroll (see Figure 5).

Figure 5. Spring in the Alfa Wonderland
(Alfa shopping mall advertisement found on the Internet www.ddb.lv and saved on the PC of the author, October 27, 2010)

As Naciscione has stated in her definition of phraseological allusion – there are *image-bearing constituents* which hint at different images from “Alice’s Adventures in Wonderland”. There are verbal and visual constituents, verbal – Wonderland (*Brānumzeme*), visual – the white Rabbit, the clock and the girl herself. Here the image or the precedent phenomenon that is hinted at is the Mad Tea Party. Alice is sitting on the table which is not a conventional place for a decent 19th century person to sit on. In comparison with the original story, there is no tea on the table, instead there are items you can buy in the shopping mall – bags, jewellery, shoes, scarves, etc. Here we can speak about the conceptualisation of shopping in terms of wonders. A shopping process could be regarded as a wonderful experience. “Alice’s Adventures in Wonderland” is a globally well-recognised phenomenon. There have also been a number of screen adaptations.

Conclusions

The conclusion regarding cognitive patterns is derived, taking into account the definitions of the phenomena and their functioning in the real world environment. There exist different definitions and a slightly different understanding in Stylistics and Literary Theory. Semiotics is sometimes used as a tool both in Stylistics and Literary Theory, however, we cannot speak about a semiotic theory of precedent phenomena. In the 21st century many disciplines overlap, and an interdisciplinary approach is often encouraged.

It can be said that the cognitive mechanism is the same in allusions, intertextuality, and precedent phenomena because all of them have to be recognised, verified, understood, and interpreted. I would argue that the term allusion is more general as it employs different semiotic modes (verbal, visual, etc.), especially when analysing multimodal advertisements.

I would also argue that allusion is a significant means of stylistic expression as case studies in visual discourse reveal it as a pattern of thought. Thus allusion plays a significant role in the conceptualisation of thought and experience, and the visual image may be sustainable without the verbal mode.

LITERATURE

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. Third Edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 1699 p.
- The Chambers Dictionary*. 12th Edition. – London: Chambers Harrap Publishers Ltd, 2011. 1848 p.
- Krasovska, E. *Metonīmija un figuratīvā domāšana: Kognitīvās stilistikas pieeja*. Promocijas darba kopsavilkums Mākslas doktora zinātniskā grāda iegūšanai apakšnozarē „Kultūras teorija”. – Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2013. 90 lpp.
- Naciscione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010. 292 p.
- Nørgaard, N., Montoro, R. and Busse, B. *Key Terms in Stylistics*. – London and New York: Continuum, 2010. 269 p.
- Wales, K. *A Dictionary of Stylistics*. Second Edition. – Harlow: Longman [1990] 2001. 429 p.
- Zhaeva, R. R. *Readers' Perception of Precedent Phenomena Used in Yu. D. Pominov's Journalistic Texts*. Middle-East Journal of Scientific Research, 14 (3) – E-Journal: IDOSI Publications, 2013, pp. 335–339.
- Красных, В. В. *Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований*. В кн.: Красных, В. В. и Изотов, А. И., ред. *Язык, сознание, коммуникация*: Сб. статей. Вып. 2. – Москва: Филология, 1997, с. 5–12.
- Сорокин, Ю. А., Гудков, Д. Б., Красных, В. В., Вольская Н. П. *Феномен прецедентности и прецедентные феномены*. В кн.: Красных, В. В., Изотов, А. И., ред. *Язык, сознание, коммуникация*: Сб. Статей. Вып. 4. – Москва: Филология, 1998, с. 5–33.

Inese ZUĢICKA
(Daugavpils Universitāte)

Čarka, Knopka, Trusāni jeb ieskats Rēzeknes novada iesauku semantikā

Summary

Insight into the Semantics of Nicknames from Rezekne District

By carrying on the research on nicknames in Central Latgale, the present article focuses on their spread, usage, and semantics in Rezekne district and town.

This article aims at providing an insight into the motivation of nicknames from Rezekne district and town, by further analysis of the widest groups of motivational semantics. For a successful achievement of the aim the following tasks were set: to make inquiries about the information of Rezekne district and town; to survey inhabitants about the spread and usage of nicknames as informal person's names; to analyse the gathered material from the point of view of semantics.

In the present article 333 nicknames are being analysed, which were gathered by surveying inhabitants from nine parishes of Rezekne district and Rezekne town. Nicknames in contradiction to first names and surnames have kept their original semantics, thus in this article the main focus is on the motivation of nicknames. The gathered 333 nicknames are subdivided into 15 groups according to their motivation.

Key words: *anthroponym, nickname, semantics, motivation, Rezekne*

*

Īpašvārdi ir universāla lingvistiska kategorija [Van Langendonck 2007: 3], kurā antroponīmiem ir būtiska loma – tie nosauc, individualizē cilvēku. Latviešu antroponīmu jeb personvārdu kopojumu veido bagātīgs leksikas klāsts: priekšvārdi, uzvārdi, tēvvārdi, pseidonīmi, iesaukas u. c. Personvārdi ne tikai individualizē cilvēku, bet rada noteiktas asociācijas, emocijas, domas par nosaucamo personu.

Turpinot pētījumu par vienu no ekspresīvākajām personvārdu grupām – iesaukām Centrāllatgalē –, šajā rakstā uzmanība pievērsta to izplatībai, lietošanai un semantikai Rēzeknes novadā un pilsētā.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Rēzeknes novada un pilsētas iesauku motivācijā, sīkāk analizējot plašākās motivatīvās semantikas grupas. Mērķa sasniegšanai bija izvirzīti vairāki uzdevumi: izzināt informāciju par Rēzek-

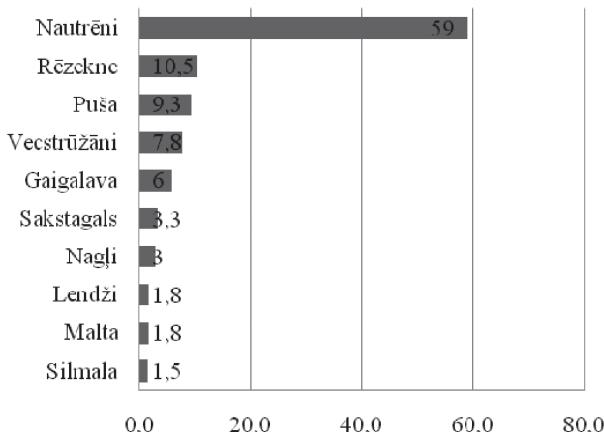
nes novadu un pilsētu; aptaujāt iedzīvotājus par neoficiālo personvārdu – iesauku – izplatību un lietošanu; analizēt apkopoto iesauku materiālu no semantikas aspekta.

Lai analizētu iesaukas Rēzeknes novadā un pilsētā, būtu lietderīgi minēt dažus faktus par pētāmo teritoriju un tās iedzīvotājiem. Rēzeknes novads atrodas pašā Latgales vidū, to veido 25 pagasti. Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes mājaslapas datiem, Rēzeknes novada platība ir 2524 km², 2015. gada sākumā novadā bija 30 217 iedzīvotāju [PMLP, dati uz 01.01.2015]. Latgales reģionā iedzīvotāju īpatsvars ir daudzveidīgs, to var attiecināt arī uz Rēzeknes novadu. 2015. gada 1. janvārī novadā bija 57,91% latviešu, 36,64% krievu, 1,29% poļu, 1,25% baltkrievu, 1,86% citas tautības, savukārt 1,29% iedzīvotāju savu tautību nav norādījuši [PMLP, dati uz 01.01.2015]. Rēzeknes novads „*ir viens no bagātākajiem novadiem Latvijā ar kultūras pieminekļiem. [...] Rēzeknes novads var lepoties arī ar nemateriālām kultūras vērtībām*” [<http://rezeknesnovads.lv/rezeknes-novads/>, skatīts 28.01.2015].

Savukārt Rēzeknes pilsēta ir ne tikai Latgales vēsturiskais un garīgais, bet arī ģeogrāfiskais centrs. Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes mājaslapas datiem, pilsētas platība ir 1748 hektāri. Kā norāda paši rēzeknieši, „*tā, gluži tāpat kā Roma, guļ uz septiņiem pakalniem un savus likločus tai cauri met Rēzeknes upe. [...] Ja tautības būtu krāsas, tad Rēzekne – Latgales sirds – būtu viskrāsainākā Latvijas pilsēta, jo šeit izsenis dzīvo latgalieši, poļi, krievi, baltkrievi, ukraiņi un ebreji. Šeit vienuviet rimti sadzīvo daudzas tautības, ticības un tradīcijas*” [<http://www.rezekne.lv/par-rezekni/>, skatīts 28.01.2015]. 2015. gada 1. janvārī pilsētā bija 44,76% latviešu, 45,61% krievu, 2,46% poļu, 1,51% baltkrievu, 1,25% citas tautības, savukārt 1,13% iedzīvotāju savu tautību nav norādījuši [PMLP, dati uz 01.01.2015].

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” iesauka ir definēta kā „*„neoficiāls personvārds, ko lieto papildus cilvēka vārdam un uzvārdam (vai citas kategorijas oficiālam personvārdam). Iesauku parasti lieto nosaucamā cilvēka paziņas vai ģimenes locekļi, retos gadījumos (piemēram, brazīliešu futbolistiem) iesauka kļūst plaši zināma un iegūst daļēji oficiālu raksturu*” [VPSV 2007: 150–151]. Tomēr precīzāka definīcija, pēc raksta autores domām, ir atrodama lietuviešu „Valodniecības terminu vārdnīcā”, kurā norādīts, ka iesauka ir „*papildvārds, kurā apkārtējie cilvēki sauc personu pēc kādas iezīmes, īpatnības vai līdzības ar kaut ko*” [Gaivenis, Keinys 1990: 154].

Šajā rakstā analizētas 333 iesaukas, kas iegūtas, aptaujājot deviņu Rēzeknes novada pagastu un pilsētas iedzīvotājus. Aptaujas veikšanā piedalījās raksta autore un Daugavpils Universitātes bakalaura studiju programmas „Filoloģija (latviešu filoloģija)” studenti. Vislielākais iesauku vākums ir apkopots Nautrēnu pagastā, tad secīgi mazāk no Rēzeknes, Vecstrūžānu, Pušas, Gaigalavas un citos pagastos (sk. 1. diagrammu).

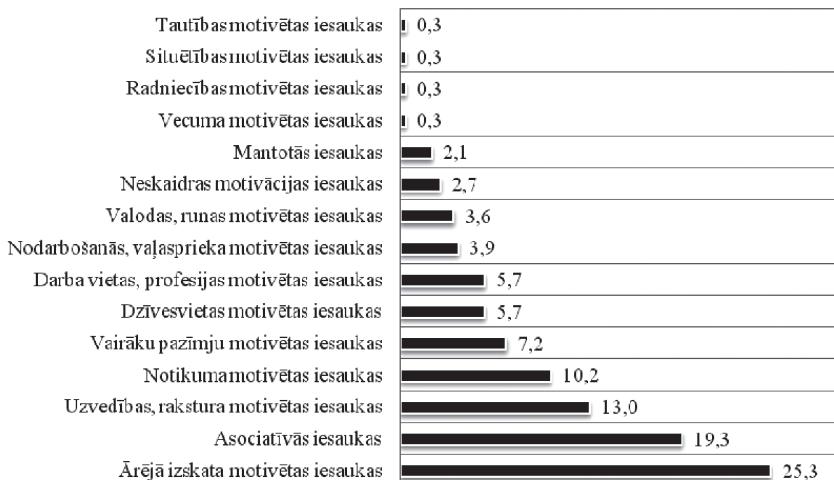
1. diagramma. Iesauku skaits Rēzeknes novada
pagastos / pilsētā (%)¹

Rēzeknes novads un pilsēta atrodas netālu no Latvijas valsts un arī visas Eiropas Savienības austrumu robežas ar Krieviju un Baltkrieviju, līdz ar to slāvu valodas ir ietekmējušas arī augszemnieku dialekta latgalisko izlokšņu leksiku, t. sk. arī personvārdu sistēmu. Līdz ar to iesaukas glabā ne tikai attiecīgā laika liecības, bet arī izlokšņu iežimes.

Iesaukām atšķirībā no priekšvārdiem un uzvārdiem sākotnēja semantika vēl nav zudusi, tāpēc šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta iesauku motivācijai. Apkopotās 333 iesaukas iedalītas 15 grupās pēc to motivācijas. Iespējams, ka dažas grupas varētu apvienot vienā, tomēr raksta autore vēlas parādīt, cik iesauku rašanās motivācija var būt dažāda un daudzveidīga (sk. 2. diagrammu).

---

¹ Ja nav norādīts citādi, raksta autores veidotas diagrammas un tabulas – I. Z.

2. diagramma. Rēzeknes novada un pilsētas iesauku
motivatīvā semantika (%)

Tālāk iesaukas dalītas grupās pēc to motivācijas. Šajā rakstā analizētas nevis visu, bet septiņu procentuāli lielāko grupu iesaukas. Grupās un apakšgrupās iesauku piemēri doti alfabetā secībā, šķirklis veidots šādi:

- 1) šķirkli ievada šķirkļa vārds pamatformā (trekniem burtiem), dažviet norādita lietojamā iesaukas paralēlforma;
- 2) aiz šķirkļa vārda norādīta dzimte (*s* vai *v*). Ja iesauka ir ģimenei vai grupai, tad dotas norādes attiecigi *gim.* / *gr.*;
- 3) aiz šķirkļa vārda pēdiņās norādīta iesaukas motivācija (tā pierakstīta tādā veidā, kā norādījuši respondenti) un vieta, kur tā fiksēta. Ja iesaukai ir divas motivācijas, tās abas tiek norādītas.

Visplašāko semantikas grupu veido **ārējā izskata motivētas iesaukas** (25,3%). Neapšaubāmi, ka ārējais izskats ir pirmais signāls, kas pievērš uzmanību un rosina uz dažādām asociācijām un iesauku darināšanu. Tās raksturo cilvēka ārējo izskatu un fiziskās ipatnības. Iesaukas motivācijas pamatā ir gan auguma atšķiribas, gan matu, sejas krāsa, gan kakla, deguna, kājas izmērs, gan apģērba krāsa, izskats, gan gaitas u. c. īpašības. Atkarībā no tā šīs grupas materiālu var iedalīt sīkākās apakšgrupās, kurās minēti atsevišķi iesauku piemēri.

Galvu, seju raksturojošas iesaukas

Ārējā izskata motivēto iesauku grupā plašu apakšgrupu veido matu krāsas, matu sakārtojuma u. c. raksturojošas īpašības:

Baltais Lācis *v* „smagnējs, gandrīz baltiem matiem” Nautr.; Barans *v* „sprogaini mati” Puša; Bizeite *s* „mati vienmēr bijuši sapīti bizēs, kuras bija aptītas ap galvu” Puša; Blondais Grēks *v* „gaiši mati” Nautr.; Globuss *v* „plikpauris” Nautr.; Hloraks *v* „sirmiem matiem” Rēz.; Kekss *s* „frizūra atgādināja kēksu” Nautr.; Lygzda *s* „meitenes frizūra līdzīga putna ligzdai” Rēz.; Pokuļs *v* „sprogaini, gari mati” Nautr.; Pūra Kačīne *s* „gari, pūkaini, biezi un vienmēr savēlušies mati” Rog.; Rīžiks *v* (*< sl. adj. Rīzs ‘ruds’* LVSLV 2009: 405) „rudas krāsas mati” Nautr.; Siermuo Broņa *s* „agri nosirmoja. Dzimtā visi agri nosirmo” Nautr.; Voilaks *v* „staigāja ar gariem matiem, kuri vienmēr bija savēlušies” Nautr.

Apkopotais materiāls liecina, ka visvairāk pievērsta uzmanība blondu, rudu, sirmu matu īpašniekiem. Savukārt vairākas iesaukas metaforiski raksturo frizūru un matu griezumu (*Globuss, Kekss, Lygzda, Barans*).

Ārējā izskata iesauku rašanos motivē arī sejas, tās daļas, krāsas īpatnības:

Ausains *v* „lielas ausis, īpaši izskatās atļukušas, kad ir nogriezti ūsi mati” Rog.; Budulajs *v* „gara bārda kā krievu mākslas filmas „Čigāns” galvenajam varonim” Puša; Bürkuonu Vaļa *s* „vienmēr sasārtusi seja” Nautr.; Mankijs *v* „seja līdzīga pērtīkim” Rēz.; Mongoļs *v* „seja līdzīga mongoļu tautas pārstāvīm” Puša; Rūze *s* „meitene ar sarkaniem vaigiem” Nautr.; Tomāts *v* „sarkana seja” Nautr.; Zebikste *s* „līdzīgs izskats” Nautr.

Izvērtējot materiālu, secināts, ka visvairāk uzmanība tiek pievērsta sārtas sejas krāsas īpašniekiem, kā arī metaforiski saskatīta līdzība ar kādu dzīvnieku (*Zebikste, Mankijs*), mākslas filmas varoni (*Budulajs*) vai etnosa pārstāvi (*Mongoļs*).

Auguma, miesas uzbūvi raksturojošas iesaukas

Rēzeknes novadā un pilsētā fiksētas vairākas ārējo izskatu raksturojošas iesaukas, kuru rašanos ir motivējušas auguma un / vai miesas uzbūves īpatnības. Lielākoties šīs apakšgrupas iesaukās dominē divas vai vairākas motivētājpazīmes. Visbiežāk iesauku iegūst apaļīgas, maza auguma, retos gadījumos – kalsnas miesas uzbūves, gara auguma īpašnieki:

Auza i Mīzs gr. „brāļi, abi maza auguma” Vecstr.; Caurspeideigais *v* „ļoti kārns” Puša; Cuoļs *v* „maza auguma vīrietis” Malta; Čarka *v* „maza auguma zēns” Silm.; Metroviks *v* „maza auguma vīrietis” Lendži; Pončiks

v „resns” Silm.; *Povuors* v „dūšīgs” Rēz.; *Semočka / Semučkas* „loti maza auguma, sīkas miesas būves” Nautr.; *Šlangs* v „loti garš un tievs, visu laiku, pat stāvot, lokās” Nautr.; *Zvierbuļs* v „maza auguma, žiperīgs” Nautr.

Materiāla analīze rāda, ka auguma un miesas uzbūves iesaukas vai rumā gadījumu ir metaforiskas. Tieks saskatīta cilvēka līdzība ar augiem vai tā daļām (*Auza i Mīzs, Semočka*), ar putniem (*Cuoļs, Zvierbuļs*), ar priekšmetiem (*Čarka, Šlangs*) u. c.

Ārējā izskata motivēto iesauku grupā atsevišķi var norādīt iesaukas, kuras ir apģērba motivētas:

Bārbija s „ģērbjas kā *Bārbija*” Rēz.; **Kiupacs** v „visu laiku staigājis netīrs” Nautr.; **Mūķene** s „ģērbjas kā mūķene” Rēz.

Sāda veida iesauku rašanos ir motivējusi apģērba netīrība (*Kiupacs*) vai tā veida izvēle (*Bārbija, Mūķene*).

Analizējot ārējā izskata motivētas iesaukas, var secināt, ka visrakstīgākās motivētājpazīmes ir matu, sejas, kā arī auguma īpatnības, retāk – gaita un apģērbs.

Otro plašāko grupu Rēzeknes novadā un pilsētā veido asociatīvās iesaukas (19,3%). Mūsdienu antroponīmiskajā sistēmā, pretēji personvārdu attīstības pirmsākumiem, vērojams process, kurā iesaukas rodas no priekšvārdiem un / vai uzvārdiem. Šīs grupas iesaukas lielākoties ir semantiski nemarķētas, jo tajās ietvertā informācija vairumā gadījumu ir emocionāli neitrāla. Lietuviešu personvārdu pētnieks A. Butkus norāda, ka šādas iesaukas radušās no personvārdiem uz fonētisko, semantisko vai onomastisko asociāciju pamata [Butkus 1995: 27]. Tā ir rotaļa ar cilvēka vārdu [Butkus 1995: 103]. Apkopojojat materiālu, novērots, ka asociatīvās iesaukas rodas skolēnu un jauniešu vidū, tādējādi akcentējot savu asprātību un spēju pievērst vienaudžu pastiprinātu uzmanību. Šajā grupā minēti tikai piemēri, nenorādot, no kāda priekšvārda un / vai uzvārda iesauka ir radusies.²

Rēzeknes novadā un pilsētā ir asociatīvās iesaukas, kuru rašanos veici�ājusi priekšvārda / uzvārda fonētika (piemēram, *Antonovka, Borščs, Cuprum Ferrum, Jonaks, Kečups, Pončiks, Šariks, Toniks, Vista, Zaičiks*), semantika (piemēram, *Ērglis, Gaisma, Kociņš, Kvāps, Spuldze, Šmuts*), retāk – onomastiskās asociācijas (piemēram, *Poters, Vasilīsa Prekrasnaja*).

Asociatīvo iesauku materiāls ļauj secināt, ka iesauku rašanās pamatā bieži vien ir personvārdu skaniskās rotaļas, asociācijas. Tā ir saspēle starp cilvēka oficiālo priekšvārdu un / vai uzvārdu.

---

² Lai nebūtu jāatkālē cilvēku priekšvārdi un uzvārdi.

Trešo lielāko grupu veido uzvedības un rakstura motivētas iesaukas (13,0%). Tās ir apvienotas vienā grupā, jo cilvēka raksturs mēdz liecināt par viņa uzvedību un otrādi. Iesaukas motivētāja var būt kāda psiholoģiska īpatnība [sk. Ernstsone 2002: 425]. Visbiežāk iesaukās tiek atspoguļotas cilvēka negatīvās vai arī savdabīgās īpašības. L. Latkovskis, apkopojoš 20. gadsimta 1. pusē Latgalē lietotās palames (iesaukas – I. Z.), secinājis, ka „*ielākā daļa latgaliešu iesauku norāda uz rakstura vājumu. Tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kas deva pamatu iesauku rašanās*” [Latkovskis 1968: 192–193].

Šīs grupas iesaukas ir vienas no ekspresīvākajām, jo tiešā vai netiešā veidā norāda uz nosaucamās personas rakstura īpašībām (viltīgumu, ziņķību, niecietību, neapmierinātību, skopumu u. c.) vai uzvedības īpatnībām (pārmērīgu kustīgumu, izveicību u. c.):

Adamsu ģimene ģimene „,visiem ģimenes locekļiem savdabīga, dīvaina uzvedība. Atšķirīgi no citiem” Rēz.; Bociks *v* „nav īsti gudrs. Cilvēki sakā *Stulbs kā zābaks*” Puša; Gailis *v* „lecīgs un lielīgs” Nautr.; Inde *v* „parasti citus cilvēkus ar nolūku vienmēr mēdz „iegrūst nelaimē”, apskauž tos, kam dzīvē veicas” Rog.; Kačīne *s* „bieži *naud*, ir neapmierināta” Malta; Knibucs *v* „vienmēr mēdzis piekasīties pie citiem un viņus *kircināt*” Nautr.; Kulaks *v* „dažreiz agresīvs cilvēks” Gaig.; Mygla *v* „loti runīgs, atraktīvs, patīk citiem *pūst miglu acīs*” Nautr.; Perdeļš *v* „vienmēr visur maisijies, traucējis” Sakst.; Trapeite *v* „vienmēr galva bija gaisā, kā debesis kāptu” Vecstr.; Vucyns *v* „ne pārāk gudrs vīrietis” Nautr.; Zeimūls *v* „visur zīmējās, plātījās, visur bija klāt, bez viņa nekur” Vecstr.; Zibsnis *v* „ašs, žiperigs” Rēz.

Ceturto lielāko grupu veido notikuma motivētas iesaukas (10,2%). Tās tiek dotas kādas nejaušas darbības, kutelīgas situācijas, notikuma rezultātā, kurā nosaucamā persona ir bijusi spilgtāka, pamanāmāka citu vidū:

Bluočāns / Bluokēns *v* „1. jaunībā kādu rītu pamodīes uz sienā kaudzes un visiem prasījis, kā tur ticus; 2. sēdēdams viens pats uz vezuma, bļāvis, lai tie četri, kas stāv lejā, dod ātrāk sienu” Nautr.; Butkins / Butkys Juoņš *v* „pārvadājis cilvēkus lielā mašīnā ar kasti” Puša; Gaiļa Lytka *v* „pirms iešanas uz mājām teicis: „*Juoņ iz sātu paēst gaiļa lytku i ar buobu puorguleit*”” Puša; Lipeņš *v* „komjauniešu Uguntiņā uzstājās ar Edgara Liepiņa dziesmu” Gaig.; Midzeņš *v* „dzerot guļ, pamostas, iedzer un atkal guļ” Nautr.; Pumpiks *v* „kolhoza laikā mašīnas riepa izlaida gaisu, darbnīcās lūdzis iedot pumpi: „*Onton, idū pumpa, pumpa vāga, rīpa pušu!*”” Nautr.; Pūrdūls *v* „kādreiz uz sejas bija piekaltuši iesnu izdalījumi” Lendži; Ramašku

Pļiutiņš v „dzīvo ciemā Ramaškas, taču daudziem neaizmirstams notikums bijis tas, ka kādā no ciema gadatirgiem, ar draugiem iedzerot ieskābušu alu, šim vīram stipri sasāpējies vēders un nebijis, kur sprukt, tāpēc turpat, cilvēku priekšā, viņam iznākusi liela nelaime” Rog.; **Ruļa Golva** v „kad brauc mašīnā pie stūres, pa logu ir redzama tikai galva” Puša; **Škroti** ģim. „vīrieši nodarbojas ar nelegālām medībām. Tieki veidotī atvasinājumi *Škrotiņa*, *Škrotalāns*, *Škrotika* (sunim)” Lendži; **Taizeļs** v „senāk, kad bijuši kādi svētki, nedzēris neko citu kā vien viņa jaunības laikā tik slaveno vīnu ar nosaukumu „Taizels”” Rog.; **Trusāni** ģim. „bija ļoti daudz bērnu” Nautr.; **Valāna** v „kartupeļu talkā no tāluma viņu sajauca ar velēnu, jo viņam bija izspūruši un pagari mati” Nautr.

Kā liecina analizētās notikuma motivētas iesaukas, bieži vien cilvēks iegūst iesauku pēc kāda vienreizēja, spilgta, atmiņā paliekoša notikuma (*Bluočāns*, *Gaiļa Lytka*, *Valāna*), darbības (*Butkins*, *Midzenš*, *Ruļa Golva*) vai negadījuma (*Pūrduļs*, *Ramašku Pļiutins*).

Atsevišķā grupā tiek izdalitas vairāku pazīmju motivētas iesaukas (7,2%). Nereti iesaukas rašanos nosaka vairākas pazīmes.

Ārējais izskats un nodarbošanās / notikums / darbavietas:

Bazvāns v „nenosvērts cilvēks, kalsns miesas uzbūvē” Puša; **Čorts** v „mazs, kalsns vīrietis, staigājis pa mājām un biedējis cilvēkus” Nautr.; **Tarzāns** v „ārējās līdzības dēļ. Skrējis krosu” Nautr.; **Uļmaneits** v „neliela auguma, resns, bijušais brigadieris” Nautr.

Ārējais izskats un raksturs / uzvedība:

Puspuiss s „uzvedība, gērbšanās stils un runas veids bija kā vīrietim” Nautr.; **Veronceite** s „maza auguma sieviete, bet ļoti žiperīga, ar apgrīzieniem” Vecstr.

Raksturs / uzvedība un dzīvessvieta:

Kudļu Propka s „loti ziņkārīga sieviete, kas dzīvo Kudļu kalnā. Vienmēr visu censās uzzināt, visur liet, kur vien ko jaunu var ieraudzīt vai dzirdēt” Sakst.; **Slapņuo Blauka** s „dzīvoja ciemā Slapņeji, skaļi bļaustījās” Nautr.

Raksturs / uzvedība un notikums / darbavietas:

Łopsa v „strādājis uz buldozera „Ķēdinieka”, viņa lēnības dēļ” Nautr.; **Osoka** s „brigadiere fermā, loti prasīga, skaļu balsi un ātras dabas” Vecstr.; **Putbolists** v „ātri staigājis, ar lēkšanu lēcis traktora” Nautr.; **Stenders** v „jauns puisis, bija kluss, mierīgs un lēns, mūžīgi balstīja stenderes” Vecstr.

Šīs grupas materiāls liecina par to, ka nereti iesaukas rašanās ir saistīta ar vairākām pazīmēm, kas apgrūtina to iekļaušanu vienā vai otrā grupā. Līdz ar to tās tiek apvienotas un analizētas vienkopus, norādot pazīmes, kas parādās iesaukas motivācijā.

Analizējot Rēzeknes novada un pilsētas iesauku materiālu, secināts, ka to rašanos var motivēt arī dzīvesvieta. Dzīvesvietas motivētu iesauku rašanās ir saistīta vai nu ar ciema, kurā dzīvo iesaukātā persona, vai arī ar dabas objekta nosaukumu, pie kura vai kurā mitinās iesaukas īpašnieks:

Ārmaļu Bernāns v „dzīvojis pagasta nomalē” Nag.; *Enģeļs / Enģeļīne / Enģelāns* ģim. „ģimene dzīvo vietā, kuru sauc par *Dievu kalnu*” Nautr.; *Kukušķa* v „dzīvojis meža vidū. Tāpat kā dzeguzes” Sakst.; *Muiža / Muižys Spridzāns* v „kādreiz mājas vietā bijusi muiža” Nag.; *Naudys Kolns* v „dzīvojis pie *Naudas* kalna” Nag.; *Skujeņš* v „dzīvoja pie meža” Nag.; *Smiltinīts* v „dzīvoja ciemā *Smiltenes*” Nautr.; *Vylka Dūbe* v „mājas tuvumā bijusi ļoti liela bedre” Sakst.

Dzīvesvietas motivētas iesaukas norāda uz lokalizāciju, kur iesaukas īpašnieks dzīvo (*Ārmaļu Bernāns*, *Naudys Kolns*), kā arī mēdz norādīt teritoriju, no kurienes iesaukas īpašnieks ir ieradies (*Smiltinīts*).

Nelielu, bet ne mazāk interesantu grupu veido darba vietas / profesijas motivētas iesaukas. Tās norāda vai nu uz iesaukātās personas profesiju, amatu vai nu tiešā vai pārnestā veidā ir saistītas ar viņa darba vietu:

Aptikys Toņa v „strādāja aptiekā” Nautr.; *Boss* v „uzņēmuma vadītājs” Nautr.; *Brīnumārsts* v „vetārsts, strādājis fermā. Prasījis, cik govīm vajag teliņus pēc plāna, tik arī dokumentos rakstījis. Visi smējušies, ka govis pašas apsēklojas pēc pasūtījuma” Nautr.; *Dekāns* v „kādreiz strādājis Latvijas Lauksaimniecības universitātē par dekānu” Puša; *Flockīs* v „bijis jūrnieks” Nautr.; *Kaļveiši* ģim. „rados bija kalējs” Puša; *Kaprals* v „dienē armijā, ir ieguvis kaprāla pakāpi” Puša; *Kobreņa* s „galvenā zootehnīķe fermā, visi tā sauca viņu, jo bija prasīga pret darbu” Vecstr.; *Lakteņa* v „kurpnieka iesauka” Vecstr.; *Svarela* s „pēc profesijas ir metinātājs” Rog.; *Zemeneite* s „audzēja zemenes” Nautr.

Dažas no šim iesaukām pagastu robežās ir zināmas jau no kolhoza laikiem (*Aptikys Toņa*, *Kobreņa*). Lai arī iesaukas īpašnieks varbūt vairs nav šajā saulē, tomēr iesauka, līdzīgi kā arī citu iepriekš analizēto grupu neoficiālie antroponīmi, sarunvalodā funkcionē joprojām.

Rēzeknes novada un pilsētas iesauku materiāla analize liecina, ka tās joprojām ir „dzīvas” un ir neatņemama ikdienas komunikācijas sastāvdaļa. Lauku teritorijās un mazākos kolektīvos (darba vietā, skolā, pulciņā utt.)

cilvēki tiši vai bieži vien netiši saviem kaimiņiem, draugiem, paziņām, kolēgiem utt. mēdz dot kādu papildu apzīmējumu, kas īsākā vai garākā laika posmā kļūst par stabili lietojamu neoficiālo antroponīmu – iesauku. Bieži vien vecāki, izvēloties bērnam vārdu, nepievērš uzmanību tā nozīmei, turpretī, dodot cilvēkam iesauku, tās devējs tajā ietver tiešu vai pārnestu (metaforisku) nozīmi, kā arī padara ikdienas komunikāciju emocionāli bagātāku.

LITERATŪRA

- Butkus, A. *Lietuvių pravardės*. – Kaunas: Aesti, 1995. 464 p.
- Ernstsone, V. Neoficiālie vārdi jeb iesaukas jauniešu valodā. No: *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums 6. – Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2002, 422.–427. lpp.
- Gaivenis, K., Keinys, S. *Kalbo tyros terminų žodynas*. – Kaunas: Šviesa, 1990, p. 278.
- Latkovskis, L. *Latgaļu uzvōrdi, palames un dzymtas I*. – Latgaļu izdevnīceiba, 1968. 375 lpp.
- PMLP – *Pilsētas un migrācijas lietu pārvaldes mājaslapa*. Pieejams: www.pmlp.gov.lv [skatīts 01.01.2015]
- Rēzeknes pilsētas mājaslapa. Pieejams: <http://www.rezekne.lv/par-rezekni/> [skatīts 28.01.2015]
- Van Langendonck, V. *Theory and typology of propernames*. – Berlin: Walterde Gruyter Gmb H & Co, 2007, pp. 370.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (atb.red. V. Skujiņa). – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Natalja JUNDINA, Natālija DAINOVIČA
(Daugavpils Universitāte)

Der Johannistag (LIGO) in den Texten deutschbaltischer Autoren

Summary

Midsummer Festival (St John's Day) in the Texts of Baltic German Authors

Ligo festival is one of the most original and ancient holidays in Latvia. Its celebration is a national tradition which is several centuries old. The first written mentioning of Ligo dates back to the 16th century. Up to now Ligo remains one of the most favourite holidays opening the soul of the Latvian people. Therefore, it is not surprising that many German writers who were born in Latvia (Kurland, Livland) mention this colourful and joyful holiday in their works. For some of them this celebration is usually present in their books in the way of memories of their youth and happy years spent in the Baltic. While describing Ligo they emphasize its specific character lying in the unity of the people and nature, their admiration of fire, water and mystery of the fern flower. To honour the holiday of Ligo, people sing songs, make wreaths of wild flowers, compose poems and perform dances. Ligo is not celebrated in houses or flats but in the nature, on the bank of the river, on the shore of the bank or in the forest. The article considers the abstracts from the works of G. Merkel, W. Bergengruen, S. von Vegesack and others devoted to the descriptions of Ligo celebration by the Latvian people.

Key words: *Johannistag, Ligo, Fest, deutschbaltische Autoren, Garlieb Merkel, Werner Bergengruen, Siegfried von Vegesack, feiern, Natur*

*

Ligo (Johannistag) ist ein in Lettland sehr beliebtes Sommerfest. Man kann dieses Fest zu den Schätzen der lettischen Volks- und Kulturtradition zählen. Den Johannistag feiert man auch in anderen Ländern, aber in Lettland ist das Ausmaß der Feierlichkeiten viel größer. Dieses Fest hat eine lange Geschichte und besondere, mit der Natur verbundene Eigenarten des Feierns.

In dem Beitrag werden Beschreibungen des Johannistags in den Werken der deutschbaltischen Autoren Garlieb Helwig Merkel, Werner Bergengruen und Siegfried von Vegesack vorgestellt und analysiert. Es handelt sich um bekannte deutschbaltische Schriftsteller, die in Lettland geboren sind und Lettland als ihre Heimat bezeichneten.

Garlieb Helwig Merkel wurde 1769 in Loddiger als Pfarrerssohn geboren. 1769 kam er nach Riga, wo er die Domschule besuchte. Sehr früh begann er sein Leben selbst zu meistern. Merkel war als Hauslehrer auf Gütern des baltischen Adels tätig, versuchte sich in unterschiedlichen Berufen und lebte in Riga, Weimar, Leipzig, Jena, Kopenhagen, Berlin. Wegen seines publizistischen Kampfes gegen die napoleonische Fremdherrschaft musste er aus Berlin fliehen und kehrte wieder in Livland (in die Nähe von Riga) zurück. 1850 starb er auf seinem Gut Depkinshof bei Riga. Merkels literarische Tätigkeit war sehr vielseitig. Er war Erzähler, Publizist, Historiker. Das Thema der Beseitigung der Leibeigenschaft im Baltikum wurde zum zentralen Thema seines Schaffens. Sein Hauptwerk *Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philisophischen Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Völker- und Menschengeschichte* erschien 1796 in Leipzig und machte ihn als Autor weithin bekannt. Merkel ist wichtigster deutschsprachiger Schriftsteller der baltischen Provinzen in der Goethezeit [vgl. Killy 1990: 120–121]. In seinem Buch *Die Letten* schreibt Merkel über das harte Leben des lettischen Volkes, über Traditionen, Bräuche und Feste der Letten, unter anderem auch über Ligo-Fest.

Werner Bergengruen wurde 1892 in Riga als Sohn eines baltendeutschen Arztes geboren. Seine Familie entschloss sich wegen der Russifizierungspolitik zur Ausreise nach Deutschland, blieb aber zeitlebens mit ihrer Heimat verbunden. Bergengruen besuchte ein Gymnasium in Lübeck, bis 1914 studierte er in Marburg, München und Berlin Germanistik, Jura, Geschichte und Theologie. Er diente 1914–1918 als Freiwilliger für Deutschland, 1919 – in der baltischen Landeswehr. 1919 arbeitete Bergengruen als Journalist in Tilsit und Memel, ab 1927 als freier Schriftsteller in Berlin, München, Tirol, Zürich, Rom und Baden-Baden. Er lehnte entschieden den Nationalsozialismus ab und widmete diesem Thema einen seiner bedeutendsten und meistgelesenen Romane *Der Großtyrann und das Gericht*. Zentral für sein Werk sind seine Novellen. Werner Bergengruens Bücher wurden in viele Sprachen übersetzt und erreichten hohe Auflagen. Er war nicht nur Erzähler und Lyriker, sondern auch Übersetzer. 1964 ist er in Baden-Baden gestorben [vgl. Killy 1988: 436–437].

In dem Roman von Werner Bergengruen *Der Starost* spielt die Handlung im Baltikum. Erzählt wird die Geschichte eines verlorenen Sohnes, der nicht wieder ins Elternhaus zurückfindet. Seine Mutter stirbt vor Gram, sein Vater, der Starost von Karp in Kurland opfert einem Scharlatan ein Vermögen, um den Verschollenen zurückzuholen. Nichts hat geholfen,

der verlorene Sohn kehrt nicht mehr heim. Der Starost stirbt in seiner Alterseinsamkeit [vgl. Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs 2007: 186]. Der Sohn des Starosten verliebt sich in eine französische Schauspielerin und verlässt mit ihr zusammen Kurland. Sein letzter Aufenthalt in Mitau, wohin ihn sein Vater zur Erledigung der Geschäfte geschickt hat, findet in der Zeit der Johannistagfeier statt.

Siegfried von Vegesack wurde 1888 bei Valmiera (Livland) geboren. Nach dem Abitur in Riga 1907 nahm Vegesack in Dorpat ein geschichtswissenschaftliches Studium auf. Bis 1918 besaß er als Balte russische Staatsbürgerschaft. Wegen der politischen Situation in Russland (über die er so schrieb – *Das Reich ist im Aufruhr*) entscheidet sich seine Familie für die Übersiedlung nach Deutschland. Eine zweite Heimat fand er auf Burg Weißenstein, wo er 1974 starb. Soziale und ethnische Spannungen im Baltikum wählte Vegesack zum Thema seines bekannten Werkes *Die Baltische Tragödie*, in dem er den Untergang der deutschbaltischen Kultur beschreibt [vgl. Killy 1992: 9–10].

Im autobiographischen Roman *Das fressende Haus* erzählt Vegesack von Kai Torklus, einem Mann deutschbaltischer Abstammung, der seine baltische Heimat, wie auch viele andere Deutschbalten, verloren, aber in sein Herz für immer geschlossen hatte. In seinen Gedanken ist Kai häufig in seiner verlassenen Heimat, so erinnert er sich eines schönen Abends an das lettische Fest Ligo.

Die oben genannten Romane *Die Letten* von G. Merkel, *Der Starost* von W. Bergengruen und *Das fressende Haus* von S. von Vegesack enthalten Darstellungen des Ligo.

Ligo ist eines der beliebtesten Feste in Lettland. Es ist ein altes heidnisches Fest. Die älteste schriftliche Erwähnung Ligos stammt aus dem 16. Jh. in der *Baltazara Rusova hronikā* [vgl. Latvijas padomju enciklopēdija 1985: 172].

Die *Bolschaja sowetskaja enciklopedija* berichtet über Ligo Folgendes: Lettisches Volksfest. Ist entstanden bei den alten lettischen Stämmen der Ackerleute und Viehzüchter. War mit dem Kultus der Sonne und Fruchtbarkeit verbunden, wie auch Ivana Kupala bei den slawischen Völkern. In der kürzesten Nacht des Jahres vom 23. Juni auf den 24. Juni entzündete man Feuer, sprang über diese, begoss sich mit Wasser, suchte nach der sagenhaften Farnblüte, flocht Kränze, stellte speziellen Kümmelkäse in runder Form her, der die Sonne symbolisieren sollte, sang Lieder, deren Kehrreim der Jubelruf *Ligo* war. Im sowjetischen Lettland verlor das Fest

seinen religiösen Charakter und entwickelte sich zu einem traditionellen Sommerfest [vgl. Bolschaja sowetskaja enciklopedija 1973: 431].

Das Wort *Ligo* besitzt neben seiner Funktion als Jubelruf noch eine Erklärung. Nach Meinung der alten Schule der lettischen Mythologieforscher ist *Ligo* (Liga) eine Göttin der Liebe und Freude, die der russischen Göttin *Lada* entspricht [vgl. Enciklopedizeskij slowarj 1896: 661]. Später wird dem Namen *Ligo* noch eine weitere Bezeichnung hinzugefügt, *Jāņu diena*, oder auf Deutsch Johannistag. So *Latvijas Enciklopēdija*: Den Namen *Jāņu diena* (*Johannista*)g haben die Letten nach 1900 unter dem Einfluss des Christentums entlehnt. Im Altertum feierten die Letten die Sommersonnenwende zu Ehren des Abgottes *Līgo* (die falsche Vorstellung von der Gottheit *Ligo* entstand wegen des Kehrreims *līgo! līgo!* in Ligoliedern). 1988, als Johannistag erneut den offiziellen Status des Festes bekam, wurde der Tag zuvor (23. VI) als *Ligo* gefeiert [vgl. *Latvijas Enciklopēdija* 2007: 182].

So sind *Ligo* und Johannistag ein altes heidnisches und ein religiöses Fest gleichzeitig. Johannistag ist ein „Johannes dem Täufer gewidmeter Tag“ [Wahrig 2009: 530]. Ähnlich bestimmt den Johannistag das Wörterbuch Sprachbrockhaus – „Johannistag – der 24. Juni, nach Johannes dem Täufer“ [Sprachbrockhaus 1981: 321].

Daraus resultiert, dass *Ligo* und Johannistag zwei nacheinander folgende Feste sind: Am Vorabend des Johannistages, am 23. Juni wird das Fest der Sonnenwende und Fruchtbarkeit, das heidnische Fest *Ligo* gefeiert, und am 24. Juni – der Johannistag. So ist es auch in den lettischen Kalendern verzeichnet: 23. jūnijs – *Ligo* diena, 24. Jūnijs – *Jāņu* diena.

Aber im Bewusstsein vieler Menschen ist es ein Fest, das Fest der Sommerwende und fröhlicher Bejahung des Lebens.

Merkel beschreibt den Johannistag in seinem Buch *Die Letten* folgenderweise: „Im Sommer haben, oder halten vielmehr, die Letten andre Feste. Am Johannistage, – ehemals auch nach der Hofserndte, welche die versammelte Bauerschaft, mit Vernachlässigung der eigenen, machen muß, – giebt die Herrschaft einige Tonnen Bier, einige Maaf Brantwein und Fleisch zum Essen her. Das ganze Gebiet versammlet sich, und kommt in Proces-sion mit lautem Gesange und tönenden Schalmeien, Fiedeln und Sackpfeifen auf den Hof. Jede Familie macht dannder Herrschaft ihre Aufwartung und jeder, bis aufs kleinste Kind herab, bringt Geschenke dar, an Beeren, Pilzen, Kränzen und Bündeln wohlriechender heilsamer Kräuter. Mädchen

und Kinder, mit Blumen gekränzt, stellen sich vor dem Wohnhause der Herrschaft in Reihen, und singen tanzend Loblieder auf dieselbe und satyrische Inpromptu's auf jeden, der ihnen in den Weg kommt. In einer weiten Entfernung lagern sich Männer und Weiber um die Biertonnen im Grase, und lassen ihre Freude in frohem Geschwätz aus.

Immer war es auch für mich ein Fest, diesem Völkchen, das mehr von Freude als von dem elenden Bier berauscht ist, zuzusehen. Bey seinem Jubel vergißt man mit ihm, durch welche Arbeiten und Aufopferungen es die ärmliche Lust erkauf hat. In diesem bunten Gewimmel weise sehender Matronen, ehrwürdiger Graubärte, rüstiger Männer und Jünglinge, blühender Mädchen und Kinder, beydem aromatischen Geruche von tausend heilsamen Kräutern, bey dem ländlichen Jauchzen der Schalmeien könnte man sich nach Arkadien versetzt glauben“ [Merkel 1998: 35–36].

Diese Beschreibung enthält viele typische Eigenarten des Ligo-Festes von heute. Jeder, der in Lettland wohnt, kennt alle Feierrituale von Ligo, etwa duftende Kränze aus Feldblumen, Feuer in der Nacht (Jāņuguns), Kümmelkäse und Bier, Partys und Grillen im Freien, Suche nach der Farnblüte, die laut Legende nur kurze Zeit in der Ligo-Nacht blüht und Glück demjenigen bringt, der sie findet (das machen in erster Linie junge Verliebte), lettische Volkslieder und Volkstänze. Aber vor allem ist das Fest mit einer schönen Stimmung und der Freude des Beisammenseins verbunden. Bei Merkel finden wir diese schönen Attribute des Ligo – Blumen, Kränze, Bier, Tänze und Lieder im Freien, lustige Gespräche unter Jungen und Alten, Euphorie des Feierns.

Bei Bergengruen sieht die Beschreibung des Johannistages anders aus, er schildert den Johannistag in Mitau, wohin der deutschbaltische Adel aus anderen Orten Kurlands zum Johannistag kommt, um zu feiern und gleichzeitig auch Geschäfte zu verrichten:

„Das geschah vor allem im Hochsommer zum Johannistermin, zu dem sich jährlich ein großer Teil des kurländischen Adels in Mitau zusammenfand, um seine Geschäfte abzuwickeln, Wirtschafts- und Familienstandsfragen zu regeln, Rechtsstreitigkeiten zu ordnen, zu freien und zu taufen und an diesem Höhepunkt des Jahres von den ländlichen und oft derben Formen der Geselligkeit zu höfischer Eleganz abzuschweifen. ... Als der Johannistermin herannahnte, fuhr Christian wie sonst nach Mitau, in allem aufs prunkvollste vom Starosten ausgestattet, dem ja daran lag, seinen Reichtum und seine Macht zu zeigen ... Christian tat nach des Vaters

Geheiß, wickelte unter dem Beistande Hofgerichtsadvokaten Tetsch seine Geschäfte zufriedenstellend ab, bewegte sich viel in Gesellschaft, zeigte sich in anbefohlener Absichtlichkeit häufig mit sächsisch-polnischen charge^e d'affaires, gab üppige und geräuschvolle Feste im Karpschen Stadthause und besuchte Soireen, Maskenfeste und Theateraufführungen. Den Vortellungen einer zum Johannistermin aus Warschau herübergekommenen französischen Schauspielertruppe wohnte er um so lieber und häufiger bei, als sie ihn dafür entschädigen mußten, daß der Besuch der Herzoglichen Oper ihm auf Grund eines strengen väterlichen Befehls versagt war“ [Bergengruen 1963: 10].

Der Johannistag wird als ein Fest des kurländischen Adels, vor allem der Gutsbesitzer charakterisiert, wobei es mit allen Merkmalen eines reichen Lebens mit prunkvoller Kleidung, Theater, Konzerten, Oper, üppigen Bällen im eigenen Haus, Maskenfesten, französischen Schauspielern usw. ausgestattet ist. An Ligo erinnern nur die Worte des Autors „*von den ländlichen und oft derben Formen der Geselligkeit*“ der einfachen Letten. Ein solches Volksfest ist mit der höfischen Eleganz der Edelleute kaum zu vergleichen. Für die Adeligen ist der Johannistag nur Anlass, um sich in einer Großstadt zu versammeln, Bekannte zu sehen, Geschäfte zu erledigen, Theater, Oper und Konzerte zu besuchen, sich überall in der besten Kleidung zu zeigen. Das hat nichts zu tun mit Wiesenblumen und Feuerflammen in der Nacht, mit Bier und Ligoliedern. Das Fest in Mitau in der Darstellung von Bergengruen ist kein Fest des lettischen Volkes mit seiner Ungezwungenheit, Natürlichkeit und Volkstümlichkeit. Es wird aus dem Freien in die Häuser und Säle übertragen, in die vier Wände gesperrt.

In dem Roman *Das fressende Haus* von Vegesack gibt es noch eine weitere Version des Ligofestes: „*Und plötzlich war Kai wieder ganz woanders. Auch dort hatten Feuergarben gelodert. Teertonnen, die man auf hohen Bäumen befestigte. Aber die Nacht war gespensterhaft weiß gewesen wie ein Tag ohne Sonne. Nur über dem dunklen Wälde rand blutete der Horizont, eine schmale, lange Wunde, die langsam von Westen nach Osten zog.*

Er stand, ein Knabe, auf der Veranda des Gutshauses, neben der Mutter. Die Bauern kamen singend vor das Haus gezogen – es war ein lang gedehnter, schwermütiger Gesang, mit endlos vielen Versen und einem immer wiederkehrenden Refrain, der den heidnischen Sonnengott Ligod^a anrief. Die Bauern trugen Berge von Kränzen auf ihren Köpfen, die ungeheuren Blätter-, Blumen- und Beerenkränze flogen auf die Veranda und wurden

der zarten Mutter auf den Kopf gesetzt, daß sie unter der Last fast zusammenbrach. Auch der Knabe trug einen hohen Turban von Kränzen. Die Blätter, Beeren und Wiesenblumen hingen ihm ins Gesicht, daß er kaum etwas sehen konnte.

Die Knechte und Mägde bekamen Kuchen und Bier und tanzten vor dem Hause auf dem runden Rasenplatz. Dann zogen sie singend zum Kruge. Von der Landstraße her klang das Gebrumm einer Ziehharmonika. Eine Schnarrwachtel knarrte im Kleefeld. Kai glaubte noch den süßen Geruch der welkenden Kränze zu spüren, die nachts an seinem Bettpfosten hingen“ [Vegesack 2005: 302–303].

Ligo ist bei Vegesack sehr gefühlsvoll und poetisch beschrieben. Vor den Augen entsteht das Bild eines fröhlichen, nach Blumen duftenden, herrlichen Sommerfestes. Dieses Fest ist mit Erinnerungen an die Mutter verbunden, an glückliche Kindheitsjahre.

Und noch ein Text berichtet über den Johannistag in Lettland. Der Text *Das Bibelfest und das Heidentfest im 19. Jahrhundert am Johannistag im Tirsischen Kirchspiele Livlands* stammt aus der Wochenschrift *Das Inland* für Liv-, Esth-, und Kurland's Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur, die in der digitalen Nationalen Bibliothek vorhanden ist. Hier ist ein Auszug aus diesem Text (der Autor des Artikels ist nicht genannt). Der unbekannte Autor erwähnt in seinem Text viele unangenehme Details des Ligo: *Er wünschte nämlich dasjenige, was er von der bei der Tirsischen Kirche befindlichen Quelle gehört hatte, welche von uralter Zeit her vom Volke für heilig gehalten werden, und jährlich am Johannisabende viele dahin ziehen soll, um unter abergläubischen Opfergebräuchen aus derselben Genesung für Siechlinge und krankes Vieh zu schöpfen, einmal in der Nähe zu schauen. Allerdings sah der Referent schon am Abend des 23. Juni eine bedeutende Anzahl festlich gekleideter Bauern beiderlei Geschlechts bei dem Kirchenkrug versammelt, und auf den Wegen von allen Seiten wallfahrten, die wohl zu keiner anderen Absicht kamen, da diesmal an dem Abende den Bauern des Guts fein das Johannisfest auf dem Hofe bereitet war. Das Gras auf dem Platze um Brunnen und dem anstoßenden Heuschlage war, wahrscheinlich aus Vorsorge, und auf Befehl des Hofes abgemäht; auch war die Quelle mit einer noch fast ganz neuen Einfassung von Holz versehen. Bereits zeitig am Abend begannen die weiter unten beschriebenen Zeremonien, welche fast die ganze Nacht hindurch fortgesetzt worden sein sollen. Noch weniger aber konnte man sich der Bewunderung erwehren, wenn man das, wie das abergläubische Wesen während des ganzen*

Morgens des kirchlich zu feiernden Johannistages getrieben wurde, ja sogar sich die zahlreiche Gemeine zur Feier des Bibelfestes in der kaum 100 Schritt davon entfernten Kirche versammelte, und selbst inmitten des Gottesdienstes – wenn man unter vielen anderen widerlichen Szenen schmutzigen Aberglaubens eine Mutter ihr krankes Kind, nackend entkleiden, und mit dem von aufgewühlter Erde und Schmutz schon ganz besudelten Wasser waschen, und Haufen von Bettlern sich um die ins Wasser geworfenen Opfergaben reißen und schlagen sah [vgl. Das Inland 1839: 545–546].

In diesem Artikel wird das christliche Fest Johannistag deutlich dem heidnischen Ligo gegenübergestellt. Die Gegenüberstellung nach dem Schwarz-Weiß-Prinzip resultiert aus dem Gebrauch unterschiedlich konnotierter Wörter in der Kontaktposition, etwa das positiv konnotierte Wort „Bibelfest“ und das negativ konnotierte „Heidentfest“. Der Autor beschreibt die „widerlichen Szenen“ des Ligofestes, wo die entkleideten Kranken aus Aberglauben mit Wasser begossen werden, wo aus derselben Quelle das Wasser auch für das kranke Vieh geschöpft wird. Der Autor charakterisiert das Beschriebene als Offenbarung der abergläubischen Bräuche und Rituale, als Götzendienst, er richtet seine kritische Feder gegen das alte Volksfest, das in seinen Augen schmutzig, abstoßend und archaisch ist. Der einfache Bauer wird in der Darstellung dieses Autors als „abergläubisches Wesen“ bezeichnet, die Menschen, die an die heilige Kraft des Wassers glauben, als dumm und rückständig.

Resümierend lässt sich Folgendes sagen: Alle Darstellungen des Ligo-Tages zeigen unterschiedliche Aspekte und Wahrnehmungen dieses Festes. In der einen wird es wegen seiner Fröhlichkeit und Natürlichkeit mit Arkadien verglichen, in der anderen wird die höfische Weise, das Johannistfest zu feiern, geschildert, während das lettische Volk ein anderes Fest, nämlich Ligo, feiert, in der dritten – der poetische Charakter von Ligo betont, seine enge Verbindung mit der Natur, in der vierten wird Ligo einer vernichtenden Kritik unterworfen.

Ligo und alle Ligo-Rituale leben in Lettland weiter, was davon zeugt, dass dieses Fest seinen Reiz für die Menschen nicht verloren hat. Ligo wird nach wie vor mit Freude gefeiert, Lieder werden gesungen, Blumenkränze geflochten und Bier getrunken. Es sind sogar neue Traditionen entstanden. So schmückt man heute mit Birkenzweigen, Blumen oder Eichenlaub nicht nur Häuser, sondern auch die Autos.

LITERATUR

- Bergengruen, W. *Der Starost.* – Frankfurt am Main, Hamburg: Fischer Bücherei KG, 1963.
- Bolschaja sowetskaja enciklopedija.* Bd. 14. – Moskwa: Sowetskaja enciklopedija, 1973.
- „Das Inland“ für Liv-, Esth-, und Kurland's Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur, N 35, Mittwoch, den 30. August, 1839, vierter Jahrgang.
- Der Sprach Brockhaus. Deutsches Bildwörterbuch.* – Wiesbaden: F. A. Brockhaus, 1981.
- Enciklopedizeskij slowarj.* Bd. 34, herausgeg. von Brockhaus (Leipzig), Efron (S.-Peterburg), Tipo-Litografija I. A. Efrona 1896.
- Killy, W. *Literatur Lexikon, Autoren und Werke deutscher Sprache.* Bd. 1. – Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1988.
- Killy, W. *Literatur Lexikon, Autoren und Werke deutscher Sprache.* Bd. 8. – Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1990.
- Killy, W. *Literatur Lexikon, Autoren und Werke deutscher Sprache.* Bd. 12. – Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1992.
- Latvijas padomju enciklopēdija.* 6. sējums. – Rīga: Galvenā redakcija, 1985.
- Latvijas Enciklopēdija.* 4. sējums. – Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 2007.
- Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburg.* Bd. 1. – Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 2007.
- Merkel, G. H. *Die Letten vorzüglich in Lieland am Ende des philosophischen Jahrhunderts.* – Verlag Harro v. Hirschheydt: Neue Wiesen, Wedemark, 1998.
- Vegesack, S. *Das fressende Haus.* – Grafenau: morsak Verlag, 2005.
- Wahrig. *Wörterbuch der deutschen Sprache.* – München: Deutscher Taschenbuchverlag, 2009.

Juris KASTINŠ
(Liepājas Universitāte)

Das Menschenbild der Letten im Roman von Elisabeth Josephi „Unser Pastor“

Summary

The Image of Latvians in the Novel by Elisabeth Josephi “Our Pastor”

Elisabeth Josephi's novel “Our priest” (1961) is devoted to the Latvian and Lithuanian mentality formation at the end of the 19th century and the first half of the 20th century, particularly highlighting the role of German nobility and German evangelical church.

Pastor Fritz Stephani in the novel is dedicated to the life and activity of Latvian and Lithuanian farmers raising their Christian spirit. Recognising the sovereignty of national and ethnic diversity (the priest learns, for example, the Latvian language to say prayers in the way intelligible for all), he always and everywhere clearly confirms the leading role of German aristocracy in the upbringing of Latvian people. In social conflicts (the revolution of 1905), the priest is not impartial, he remains unaware of the idea of national self-determination.

However, the text is focused on the idea of Enlightenment and Christianity as the highest expressions of humanity. In this respect, Latvians are mocked bringing out their peculiar characteristics (obedience, loyalty “teachers” and their ideas). The novel becomes a document of the contemporary age of the author with a strong social and ethnic colouring.

Key words: *the German aristocracy, Baltics, Latvians, German, church, humanity, Christianity*

*

Elisabeth Josephi (1888–1986) ist eine prominente baltisch-deutsche Schriftstellerin, deren Romane vielmals herausgegeben und besprochen worden sind. Sie kommt aus Kurland, aus Friedrichstadt an der Düna (heute Jaunjelgava in Lettland) und gehört zur deutsch-russischen Mittelschicht, die von relevanter Bedeutung bei der Aufklärung und Ausbildung der lettischen und litauischen Kinder im humanistischen Geiste (insbesondere der evangelischen Kirche) unter Zarismus gewesen war. Gemeinsam mit dem Pastor Karl Josephi lebte sie in Litauen (nach dem ersten Weltkrieg, später in der Litauischen Republik), dann nach dem Tode ihres Mannes

1926 übersiedelte sie ins Memelland. Während des zweiten Weltkriegs floh sie nach Deutschland, nach Thüringen. Sie starb im Alter von 98 Jahren am 12. März 1986 in Sarstedt und hat ein beachtliches literarisches Erbe hinterlassen, das als künstlerische Dokumentation der Prägung des lettischen und des litauischen Nationalgeistes für die Balten von heute wichtig erscheint.

Der Roman „Unser Pastor“ (1961) schildert ihr eigenes Familienleben und den Werdegang ihres Mannes Karl Josephi, der im Buch als Fritz Stephani vorkommt.

Die Poetik des Textes ist verhältnismäßig schlicht und traditionell, die Erzählweise fließend, so dass für den Leser der Erinnerungsstrom leicht fassbar ist und keine modernen oder postmodernen „Klippen“ der Erzählperspektive aufweist. Die Autorin hat durch die Darstellung des Lebens von Fritz (wir vermuten hinter der Erzählerin und Figur von Käthe ihre eigene Person) seine Existenzprobleme zu lösen versucht: Es ist das aufklärerisch-humanistische Pathos der deutsch-evangelischen Kirche, deren Aufgabe ist, den Letten und den Litauern zu helfen, sie im christlichen Geiste auszubilden. Sie sollten dafür jedoch den baltisch-deutschen Geistlichen dankbar sein. Diese Grundkonzeption wird auf allen Seiten des Romans eingehalten. Eigentlich kennt die Schriftstellerin keine Abweichungen von dieser postulierten Linie, mögen auch verschiedene sozial-politische Erschütterungen zutage treten, – die deutsche christliche Mission und ihr Ziel bleiben unerschütterlich.

Das Menschenbild von Letten und Litauern ist der oben charakterisierten Konzeption untergeordnet: Was auch geschieht, bleibt „unser Pastor“ Fritz Stephani seiner Pflicht treu, denn die nationale Bevölkerung wird von ihm nie als abschätzende, unentwickelte und verpönte Minderheit aufgefasst, sondern als ein Volk, das christlich aufzuklären ist, – alle Menschen seien Gotteskinder, also gleichberechtigt und tugendlich.

Der erste Teil des Buches heißt „Im Elternhaus“, umfasst etwa 88 Seiten und ist dem Leben des Kandidaten Stephani in Riga und später beim Propst in Malmuischen gewidmet, dabei treten hier die Letten eben in den Vordergrund, der zweite Teil „Diaspora“ (etwa 200 Seiten) schildert das Leben des Pastors in Krettingen in Litauen, wo er bis zu seinem Lebensende für die litauische Gemeinde (neben der deutschen) sorgt.

Der Roman beginnt mit der Schilderung des Lebens in Riga Anfang des 20. Jahrhunderts, wo der Kandidat der Theologie Stephani seinem

Freund Felix Balzer erklärt, wie es passieren konnte, dass er in der Prüfung im Konsistorium durchgefallen ist. Dennoch hat er das Recht bekommen zu predigen, aber die Verwaltung der Sakramente wird ihm noch nicht anvertraut. Worum geht es eigentlich, warum ist er durchgefallen? Die Episode zeugt von einem wesentlichen Charakterzug des jungen Kandidaten, der als unbeugsamer Wahrheitskämpfer vorkommt. Er hat nämlich die „alten Herren“ damit gereizt, dass er sich den Teufel als eine Person nicht vorstellen kann und „*wie ein persönliches Böses, wie einen persönlichen Gott, mit anderen Worten, an den Teufel*“ glauben, nein, das konnte er nicht! [Josephi 1990: 6].

So fasst er den Beschluss, ein praktisches Probejahr zu machen und nach Malmuische zum Propst Blieden zu gehen. „*Ich muß die Sprache des Landes erlernen*“, meint er [Josephi 1990: 7]. Das Gut gehört dem Fürsten Lieven, dem Patronatsherrn der Kirche.

Liebevoll und detailliert zeichnet die Erzählerin das Milieu der Familie Stephani auf: Sie besteht aus der Pastorin, dem „Mütterchen“, dem Bruder Hermann, der musiziert, der Schwester Lotting, der Tante Hanning – einer „beliebten Lehrerin“ – und dem Onkel Victor – „beide unverheiratet“. Im Zentrum der Familienverhältnisse steht natürlich der Vater, der Pastor, der – wie schon alle Personen im Roman – ein bürgerliches detailliertes Aussehen hat: „*sein volles, glattrasiertes Gesicht mit den etwas tiefliegenden Augen und schweren Augenlidern verriet geruhsame Behaglichkeit und ein reiches Innenleben*“ [Josephi 1990: 13]. Es herrscht hier der unerschütterliche humanistische Geist des Christentums, geprägt durch die evangelische Kirche. Eben diese Konfession soll allen die Überzeugung vom festen moralischen Fundament geben, das die evangelische Kirche verkörpert; sie durchstrahlt auch „unseren Pastor“.

Elisabeth Josephi ist eigentlich eine malerisch angelegte Schriftstellerin, denn dank ihren Naturbeschreibungen Lettlands tauchen viele Bilder der Landschaften auf. Es ist z. B. die Wagenfahrt Fritz Stephanis durch den herbstlichen Landregen, die uns veranlasst, sich zusammen mit dem jungen Geistlichen vielmals durch Lettland Anfang des 19. Jahrhunderts zu begeben. Das Pastoratshaus, der Anblick der reizvollen Landschaft, – alle diese realistisch und gleichzeitig sehr liebevoll aufgezeichneten Bilder im Sinne der traditionellen Erzählpoetik wirken harmonisch auf den aufmerksamen Leser. Der vorwiegend auktoriale Erzählstil des Berichterstatters scheint im Einklang mit dem christlich proponierten Ideal des jungen Kandidaten der Theologie zu stehen: Es gibt überall heimliche Berührungspunkte

zwischen dem Erzähler oder der Erzählerin und dem zukünftigen „unseren Pastor“.

Auf dieser geistigen Grundlage ist dann auch das Menschenbild der Letten zu ersehen: Dabei verliert sich die Schriftstellerin nicht in kirchlichen Illusionen, sie fasst dagegen das Bild realistisch und wahrheitsgetreu auf: „*Malmuische war eine reiche Gemeinde. „Die grauen Barone“, wie die lettischen Besitzer der Bauernhöfe genannt wurden, gaben den deutschen Großgrundbesitzern in ihrem Hochmut und Standesbewußtsein nichts nach*“ [Josephi 1990: 20]. Aber auch die armen Letten, die „*Landlosen, das Gesinde auf den Höfen, wurde von ihren Dienstherrn zwar nicht mitgenommen, aber gesondert in Wagen zum Gottesdienst geschickt*“ [Josephi 1990: 20].

Die evangelische Kirche vereint unter ihrem Dach die Deutschen und die Letten, die Reichen und die Armen. Die nationale Verschiedenheit wird im lutherischen Glauben überwunden, – daran hält sich die deutsche Geistlichkeit fest. Der junge Kandidat erinnert sich gleich an die Worte von Luther: „*Es ist eine feine, edle Gabe, damit uns Gott reichlich begnadet hat.*“ Der Propst hatte diese Worte in die lettische Sprache übertragen, weil Luther von Nutzen „aller Sprachen redet“, denn nur durch sie wird das Evangelium der Menschheit zugänglich. „*Er nennt die Sprachen die Scheiden, darin das Messer des Geistes steckt. Er vergleicht sie mit einem Gefäß, darin man diesen Trank fasset, einen Schrein, darinnen dieses Kleinod aufbewahrt wird*“ [Josephi 1990: 21]. Die Aufgabe der deutschen Pastoren ist deshalb, alle Choräle ins Lettische zu übersetzen, so, wie der Propst Blieden an der Übersetzung der lutherischen Schriften arbeitet. Das Resultat ist der schöne Klang der lettischen Sprache beim Singen: „*Dem Kandidaten fiel auf, wie klangvoll sich die lettische Sprache im Singen anhörte*“ [Josephi 1990: 21]. Das Wort Gottes ist so reich deshalb, weil es in allen Sprachen der Welt nicht auszuschöpfen ist.

Der Propst stellt die Aufgabe vor dem Kandidaten, die lettische Predigt zu halten, was für den jungen Geistlichen eine Feuerprobe bedeutet. „*Nun, an fleißiger Vorbereitung ließ es der Kandidat nicht fehlen. Zuerst schrieb er die Predigt deutsch hin, dann übersetzte er sie ins Lettische, las dem Propst vor, der sie in sprachlicher Hinsicht hier und dort verbesserte, dann lernte er sie auf seinem Zimmer Wort für Wort auswendig und konnte sie schließlich ohne zu stocken hersagen*“ [Josephi 1990: 29]. Weiter lehrt der Propst den Kandidaten den Umgang mit den Menschen unabhängig von der Nationalität. „*Der Umgang mit den Menschen ist das Wichtigste am*

Pfarramt, die persönliche Berührung, der Kontakt, wenn der nicht vorhanden ist, kann das Licht nicht brennen“ [Josephi 1990: 30]. Der Alte kennt alle Leute seiner Gemeinde mit ihren Schwächen, Gewohnheiten, gibt ihnen Rat in Viehzucht und Kindererziehung, – das alles gehört zum zivilisierten evangelischen Menschenbild der Letten im Roman. Der Propst kämpft gegen den Aberglauben der Bauern, aber nicht mit bösen Worten, sondern mit der Lehre Luthers, dass alle Leute „gute Freunde, getreue Nachbarn“ sein sollen. „Schärfe deiner Frau ein“, belehrt er den Mann, der ein Weib „mit bösem Blick“ hätte, „meist Nachbarn müsse man sich vertragen, sonst kranken Vieh und Menschen“ [Josephi 1990: 32]. Es geschieht mit bestimmter kirchlicher Absicht, denn die Verdammung des Aberglaubens wegen hätte zum Zank führen können. Jetzt, wo er den Konflikt friedlich gelöst hat, kann er ruhig an das Leben der Gemeindemitglieder denken, denn sie stehen in ihrer geistigen Macht: „Meine Gemeindeglieder sollen mit allem, mit ihrem ganzen Leben, wegen ihres Viehs und ihrer Kinder zu mir kommen, zu ihrem Pastor gehen. Sie sollen das unbedingte Vertrauen zu ihm haben, daß er sie immer versteht, auch in all ihren Torheiten und Dummheiten“ [Josephi 1990: 32]. Diese Lehren des alten Propstes benutzt „unser Pastor“ in der litauischen Diaspora in Krettingen.

Andere Beziehungen hat der Propst im Umgang mit bösen lettischen Individuen. Ein Männlein kommt vor der Hochzeit der reichen lettischen Bauern und sieht „wie das böse Gewissen“ aus, er heißt bedeutsam „Wepris“ („verschnittener Eber“, kein sittlich reiner Mensch). Er berichtet, dass „die Braut nicht mehr unschuldig ist, sie wird nächster Zeit, ganz bald, ein Kind bekommen“, darf also keinen Myrtenkranz bei der Hochzeit tragen [Josephi 1990: 33]. Der gütige Ausdruck vom Propst ist nun verschwunden, denn es geht hier nicht um irgendeine Schwäche, sondern um einen „Satanas“, der „in den Kerl hineingekrochen ist“ [Josephi 1990: 33]. Der Kandidat hat seine Einwände, denn es ist Sitte, dass man in solchen Fällen auf den jungfräulichen Schmuck verzichtet. Der Propst aber hat „sein christliches Gewissen“, das ihn „freispricht“, er will ein Mädchen nicht bloßstellen. Die Würde des Menschen schätzt er höher als die Erniedrigung einer Persönlichkeit, auch wenn es im Namen des Christentums gemacht wird. Nach dem Gewissen zu handeln, war das oberste Gebot der deutschen Pastoren der evangelischen Kirche. In diesem Geist wollten sie auch die Letten erziehen.

Das Menschenbild der Letten ändert sich wesentlich am Anfang des 20. Jahrhunderts. 1904 sind schon die sozial-politischen Veränderungen

auch auf dem Lande, darunter in der Kirche zu spüren. „Die ältere Generation“ bleibt konservativ, sie fühlt sich als „Verkünder der Heilsbotschaft“, als „Bewahrer der Sakamente“, sie glaubt an die Kraft des göttlichen Wortes und nicht an haushälterische „Erneuerungen“ – an „Nähvereine“ und „Gemeindeabende“. Der Kandidat ist der Meinung, „daß sich die Verhältnisse von Grund auf geändert haben. Dem muß auch die Kirche Rechnung tragen“ [Josephi 1990: 36]. Damit sind zwei Positionen eigentlich auf einer Grundlage gekennzeichnet. „Redner aus der Stadt“, wie der Propst die Leute nennt, die revolutionäre Ideen tragen, werden kommen und sprechen, dass die Bauern von den Gutsbesitzern ausgebeutet werden und dass sie sich gleich von den Pastoren betäuben lassen. „Es geht gegen die deutschen Pastoren und den Adel“, und eben diesen Umstand kann der Propst nicht zulassen. Die soziale Seite, die bestehenden Verhältnisse sollen seiner Meinung nach nicht erschüttert werden, aber lettisch sollen dennoch die deutschen Pastoren lernen. „...ich würde auch keinem raten, sich um eine lettische Gemeinde zu bewerben, ehe er die Sprache nicht völlig beherrscht“, lehrt der Propst [Josephi 1990: 37]. Das Eingliedern in die lettische Gemeinde ist nun durch die Annäherung an sie möglich, einen anderen Weg sieht er nicht. Darin sieht er die Garantie des „ganzen Kirchspiels“, denn der „Mensch neigt eben mehr zum Zerstören als zum Aufbauen“ [Josephi 1990: 37].

Ein wirksames Mittel der Erziehung im kirchlichen Sinne ist die Vorbereitung zur Konfirmierung. „Hier bauten sie“, d.h. die 68 Konfirmanden, „das Fundament für ein christliches Leben“, schlussfolgert die Erzählerin, deren Gedankengang ganz identisch mit dem von Propst und Kandidaten ist. Der Propst schätzt den Unterricht als eine der Hauptaufgaben zur Vorbereitung der jungen Leute in der Lehre des Christentums. Er sieht die Zukunft seiner evangelischen Mission eben in der Erziehung der Jugend im Geiste Christus. „Unser gemeinsamer Weg liegt deutlich und klar vor uns, gebe Gott, daß wir ohne zu irren auf ihm bleiben“ [Josephi 1990: 39]. Auch der junge Kandidat ist über seine Aufgabe entzückt, denn auch er sieht seinen Lebenssinn darin, dass die „Kinder“ „freudig und willig“ das Gelübde der Treue zum evangelischen Glauben ablegen könnten. „Was war das für eine große Aufgabe, so Tag für Tag, von Grund auf, das Fundament für ein christliches Leben zu bauen“ [Josephi 1990: 39]. Dieses Bekenntnis bleibt als seine Grundposition auch für die späteren Jahre bei Diaspora in Litauen, in Krettingen. Fritz Stephanis Lebenssinn ist einheitlich, „heil“, unzerstückelt auch in den schweren Jahren seines Lebens und

in großen Umwälzungen sozial-politischen Charakters (der Erste Weltkrieg, Revolutionen, die neugegründete litauische Republik). Ein Abweichen von diesem Weg gibt es bei ihm nicht. Seine geistige Plattform ist auf dem Felsen der evangelischen (vorwiegend der deutschen Kirche) gebaut.

Bei der Genesung nach schwerer Krankheit schreibt der Propst einen Empfehlungsbrief an den Generalsuperintendenten in Riga, damit Fritz Stephani ordiniert wird. Die Ordination geschieht im Dom beim feierlichen Gottesdienst. Erst jetzt ist der zukünftige „unser Pastor“, wie ihn später die lettischen und die litauischen Gemeinden nennen werden, geboren. Die Aufgabe, das christliche Menschenbild von Letten und Litauern zu schaffen, wird mit reinem evangelischem Gewissen erfüllt.

Historisch interessant sind die Aufzeichnungen Rigas Anfang des 20. Jahrhunderts – die Altstadt mit dem Basteiberg. Es ist eine heile Welt, mit den Augen einer humanistisch gesinnten Erzählerin gesehen. Das harmonische Bild wird durch eine Lettin Olga, die in der Pastorenfamilie dient und christliche Erziehung genossen hat, vervollkommen: Sie wünscht dem jungen Pastor „Laime“, was „Glück“ bedeutet, er aber ist froh, sich in lettischer Sprache bei ihr bedanken zu können und freut sich, „*dass ihn jemand auch in der Sprache gratuliert, in der er seine ersten Amtshandlungen vollziehen würde, in der Sprache, mit der er der Gemeinde als berufener und verordneter Pastor zu dienen hatte*“ [Josephi 1990: 54]. Das Porträt von Hausmädchen Olga ist eigentlich ein Menschenbild der „gehörigen“, „christlichen“ Letten, die treu ihren Herren dienen. „*Olga war eine Perle von einem Hausmädchen und schon mit Jahren im Stephanischen Hause. Sie äußerte keine eigene Meinung, sie vermied auch, ja oder nein zu sagen, und hatte auf alle Wünsche nur ein verlegenes Lächeln, das jeder Mann deuten konnte, wie er es wollte. Bevor man ihr etwas sagte, hatte sie es schwer getan, sie war geradezu eine Gedankenleserin. Ihre Arbeit teilte sie sich ein, wie sie es für richtig hielt, und blieb freundlich und zuvorkommend*“ [Josephi 1990: 54]. Die Letten werden dadurch als gehorsam und demütig gezeigt, wahrscheinlich deswegen, weil sie im Geiste der evangelischen Kirche erzogen sind. Die Litauer dagegen – es kommt oft im zweiten Teil des Romans vor – als stolze Leute, die alles selbst bestimmen und prüfen, dennoch überzeugte Christen bleiben.

Aber hinter dem christlichen Glauben des deutschen Adels und der evangelischen Kirche steht die eingebildete soziale Mission des „Standes“. Die Auseinandersetzung Stephanis mit dem Propst bei der Einladung aufs Schloss markiert zwei unterschiedliche Positionen, die schon früher flüchtig

aufgezeichnet waren: die des Propstes und die des „jungen Volkes“. „*Ich weiß, ich weiß, was Sie sagen wollen, ich kenne die Fehler des Adels, seinen Standeshochmut, aber ich kenne keinen Stand, der nicht seinen Dünkel hätte*“, charakterisiert ihn der Propst und bemerkt, dass der „*Großgrundbesitz, der doch in den Händen des Adels liegt, viel für das Wohl des Landes bedeutet hat*“. Darauf antwortet der junge Pastor: „*Aber noch mehr für sein eigenes*“ [Josephi 1990: 55]. Der Propst sieht das Verdienst des baltischen Adels darin, dass er die Leibeigenschaft schon 1819 aufgehoben hatte, was die persönliche Freiheit für die Letten bedeutete. Die Position vom Propst ist eindeutig: Ohne den baltischen Adel hätte sich das lettische Volk nicht entwickeln können und könnte im christlichen Geiste nicht erzogen worden sein. Die Demokratie, die er verteidigt, ist nicht sozialen, sondern christlichen Ursprungs, – das ist der entscheidende Faktor für ihn. Darauf sollte auch Stephani achten: „*Aber eins möchte ich Ihnen noch mit aller Schärfe einprägen. Sie als Seelsorger dürfen überhaupt keinen Unterschied zwischen Adel und Bürger, Handwerkern und Bauern machen, der eine hat Ihnen ebenso lieb zu sein wie der andere. Sie sind Pastor einer christlichen Gemeinde und nicht eines Standes*“ [Josephi 1990: 56]. Diese Lehre übernimmt der Kandidat für seine ganze Tätigkeit im Amt des evangelischen Pastors.

Die soziale und politische Lage des Landes hält mit den christlichen Idealen kaum Schritt. Das Gespräch im Schloss führt zur Charakteristik „des erwachenden Nationalbewusstseins“, das die Situation grundlegend verändert hat. „*In den Deutschen sehen die Letten jetzt nur die Nutznieder, die Ausbeuter, und vergessen ganz, daß sie auch Kulturträger sind*“ [Josephi 1990: 57]. Leider haben die Letten „vergessen“, wem sie für ihre Ausbildung und Kulturanfänge zu danken haben, stimmt die unsichtbare Erzählerin den Sprechenden zu.

Die lettische Revolution von 1905 ist im vollen Gange. Die Letten halten den Augenblick, wo Russland den Krieg gegen Japan verloren hat, für günstig, um „*sich von allem fremden Joch zu befreien*“ [Josephi 1990: 58]. Stephani wird zum Vikar für Riga-Land, denn er beherrscht Lettisch und kann durch seine Tätigkeit in der Kirche das Volk beruhigen. Das Leben aber schafft andere Situationen, die für ihn überraschend zu sein scheinen. 1906 sollen die Baronen aus dem Land nach Riga fliehen und Unterkunft bei den Deutschen suchen. Der Fürst Lieven bleibt jedoch bei den „*Banden*“, d.h. Revolutionären, jetzt ist er zu retten. Der Pastor begibt sich in das gefährliche Landgebiet. Der Propst kann seine Gemeinde auch in solchen

bangen Zeiten nicht verlassen, denn er hat Pflicht, „auf das Böse“ hineinzuweisen und „das Gute in ihnen“ zu stärken [Josephi 1990: 66]. Dem christlichen Dienst bleibt er bis zum letzten treu. Auch wenn „Rädelshörer“ kommen, um nach dem Fürsten zu suchen, steht der Propst unerschütterlich da. Da die Letten den „Blutsauger“ töten wollen, lässt der Propst, der lettisch spricht und vor dem „die Aufrührer“ Respekt haben, niemanden ins Haus: „Keiner wagte ihn anzurühren, so standen sie sich eine Weile gegenüber, dann zog sich einer hinter den andern zurück“ [Josephi 1990: 68]. Das christliche Menschenbild, das der Propst bei den Letten geschaffen hat, ist der entscheidende Faktor in diesem unblutigen Falle. So wird das Pastorat der evangelischen Kirche von den aufständischen Letten nicht angegriffen. Eigenartig ist jedoch die Deutung der sozialen Rache durch das unterkommene soziale Element – „den Wepris, dies Schwein, diesen Saufkerl“, der sie hergeführt hat. Die Revolution wird auf ein „Luder“ reduziert, auf ein asoziales Subjekt, damit aber verliert der historische Hintergrund an wahren Stützpunkten der relevanten sozialen Erschütterung in Lettland. Die Deutung des Weltbildes durch die evangelische Lehre, soweit sie humanistisch bleibt und ist, leidet dennoch an gewisser Einseitigkeit, hinter der die Interessen des baltischdeutschen Adels stehen. Man sieht in großen Massenbewegungen nur „die Banden“, die alles zerstören und plündern wollen. Die Angriffe sind auch gegen die Pastoren, gegen die Helfeshelfer des Adels, der Großgrundbesitzer gerichtet. „Die Banden“ protestieren nicht gegen die evangelische Kirche als Institution, sondern gegen die diejenigen Subjekte, die diese Lehre tragen – gegen die deutschen Pastoren, die doch im Dienste der „Blutsauger“ stehen.

Die letzte Episode des ersten Teils beweist den christlich-humanistischen Mut von Stephani und damit das moralische Potential der evangelischen Kirche. Aber gleichzeitig ist es das Bekenntnis zu ihrer Unfähigkeit, die geistigen und die sozialen Prozesse zu regeln. Die lettische „Perle“, das Dienstmädchen Olga sei verschwunden! Mit Humor und vielleicht auch mit gewisser Satire berichtet die Erzählerin über die „Unordnung“ im Hause des alten Pastors. Onkel Victor bekommt seine goldene Tasse zum Trinken nicht, Letting kippt einen Wassereimer, die Mutter hat ihre Haferuppe nicht, aber Tante Henning soll ihr Bett jetzt selbst machen... „Es ist unerhört mit diesen Letter“, klagt sie [Josephi 1990: 73]. Es stellt sich heraus, dass ohne „diese Letten“ der deutsche Geistesadel auch nicht einen Tag auskommen kann. Die treuen Dienstleute waren diejenigen, die die Ordnung ins

Haus gebracht haben. Fritz Stephani „konnte sich eines Lächelns nicht erwehren“, denn diese Kleinigkeiten haben die Familie ganz erschöpft! [Josephi 1990: 74]. Er will die Situation aufklären und der Sache auf den Grund gehen. So begibt sich der Pastor in das „Revolutionsnest“ in der Moskauer Vorstadt, obwohl er ein „feiner Herr“ ist und „auf die sind die Revolutionäre alle wütend“, erklärt der Kutscher auf der Straße und verzichtet auf die Fahrt [Josephi 1990: 75]. Trübe Gedanken quälen den jungen Pastor: „Ging es nicht auch, um den Hunger zu stillen, ums tägliche Brot? Warum mußten alle sozialen Reformen mit Gewalt und Mord durchgesetzt werden? Könnte es nicht anders geschehen? ... Und das Christentum? Das hatte auch nicht an soziale Reformen gedacht. Ihm fiel der Brief des Apostels Paulus an Philemon ein. Paulus verlangt nicht, daß Philemon seinen Sklaven die Freiheit schenkt, aber er bittet ihn, den entlaufenen Diener als Bruder in Christo bei sich aufzunehmen“ [Josephi 1990: 76].

Er sinnt nach „inneren Umwälzungen“, wie aber im Rahmen der evangelischen Kirche die sozialen Reformen zu verwirklichen wären, das weiß er nicht.

Es stellt sich heraus, dass der Bruder Olgas Krischjahn, ein Arbeiter in der Fabrik, verhöhnt von den Arbeitern seiner Passivität wegen, endlich zum Meeting gegangen ist, wo ihn die Polizei erfasst hat. Stephani rettet den Bruder Olgas, weil er in diesem Falle eine der evangelischen Kirche würdige Tat sieht.

Der Undank der Letten, die der Pastor gefördert hat, ist leider das traurige Resultat, nach der Meinung des Pastors, seiner Bemühungen. „...die Letten sahen in ihm den Deutschen, der zu denen gehörte, die sie unterdrückt hatten... und wenn auch das kirchliche Leben ohne Störung verlief, er ihre Kinder taufte, konfirmierte, Trauungen vollzog, ihnen das heilige Abendmahl auf dem Sterbebett reichte, so blieb doch das Verhältnis zum Pastor kühl. Stephani litt unter diesen Umständen. Er sehnte sich nach einem anderen Wirkungskreis“ [Josephi 1990: 83]. Und diesen Kreis findet er in Krettingen, in Litauen.

Das Menschenbild der Letten, gezeigt durch die Schilderung der historischen Ereignisse und das humanistische Ideal der evangelischen Kirche, stellt ein künstlerisches und gleichzeitig historisches Dokument um die Jahrhundertwende vom 19. zum 20. Jahrhundert dar, das uns die wichtige Etappe der Prägung vom nationalen Bewusstsein der Letten nahebringen muss. Eben darin besteht das Verdienst des Buches von Elisabeth Josephi.

LITERATUR

- Josephi, E. *Unser Pastor.* – München: Ullstein, 1990. 282 S.
- Gottzmann, C. L., Hörner, P. *Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburg.* 3 Bände. – Berlin: Walter de Gruyter, 2007.
- Redlich, M. *Lexikon deutschbaltischer Literatur. Eine Biographie. Wissenschaft und Politik.* – Köln, 1989.
- Wilpert, G. von. *Deutschbaltische Literaturgeschichte.* – München: C.H. Beck, 2005.

Sandra Johanna LANGER
(Latvijas Universitāte)

Andreas von Sadonskys *Ein Bücherfreund* als Verfallsgeschichte gelesen

Summary

Andreas von Sadonsky’s “Ein Bücherfreund” from the Perspective of Decline

Andreas von Sadonsky’s text “Ein Bücherfreund” is an example for and a fund of patterns of reasoning and the status of art and culture that are typical of the so called *Bildungsbürgertum* in the German speaking countries. This perspective, that was influential not only for the German speaking countries but also for others that were in contact with the German based educational system, inherits a specific understanding of hierarchy not only in arts and literature but also in the lifestyle of intellectuals. The text “Ein Bücherfreund” is an example of these patterns of reasoning and shows the influence that this specific German perspective had on the concepts of art and literature but also on habits and lifestyle. The main character appears to be a typical representative of these concepts, drawn away from the outside world (by a physical handicap) he lives the quiet life of an intellectual, a multi-lingual hermit but not completely alone, a friendly character who still prefers the company of all the books in his amazing private collection that he keeps in the remarkable library in his house. But at the end of the text history has emerged and war has come to his house that destroys the library and finally his owner. There is an essential conflict between an older kind of the world and its lifestyles and the modern world that comes with violence and new patterns. This conflict dominates the thoughts of the German gentry in the Baltic, considering that their patterns of reasoning and the way they perceive their environment is challenged massively by new developments, political changes on the one hand and changes in the intellectual perspective that come with modern culture and technology on the other. Andreas von Sadonsky reflects this situation of feeling a sudden violent change and insecurity. The following analysis names and explains essential elements of the typical patterns of reasoning and discusses the moment of change and destruction in Andreas von Sadonsky’s text.

Key words: *Baltic Germans, text, social environment, Andreas von Sadonsky*

*

1. Einleitung

Andreas von Sadonsky (1893–1941) veröffentlichte im *Goldinger Anzeiger* (Kuldīga) die Fortsetzungserzählung *Ein Bücherfreund* zwischen dem 30. März 1929 und dem 20. April 1929. Einen Essay des Freiherrn von Biedermann in Westermanns Monatsheften über die „nennenswertesten europäischen privaten Büchersammlungen“ habe der Erzähler zum Anlass genommen sich an eine bemerkenswerte Büchersammlung zu erinnern, deren Ausmaß er in seiner eigenen Jugend hatte bezeugen und bestaunen dürfen. Sie gehörte dem französisch-polnischen Baron Jaque Choduar, einem ehemaligen Adelsmarschall und zehnfachen Millionär, der aber während der Bekanntschaft mit dem Erzähler wegen seiner Verkrüppelung zurückgezogen lebt. Die Schilderungen der Person des Barons als Leser und die Beschreibung der Bibliothek aus der Sicht des erinnernden Außenstehenden, des beobachtenden Ich-Erzählers, nehmen den größten Teil des Textes ein, historische Begebenheiten werden gegen Ende hin verstärkt eingeflochten. Markant werden die Beschreibungen der Bibliophilie erst durch den Kontrast zum traurigen Ende des Lebenswegs des beschriebenen Barons. Der Text ist in der Welt des Adels angesiedelt, kommt aber in seiner Themenwahl und der Art der Darstellung durch und durch bildungsbürgerlich daher. Neben den Kontrasten auf der inhaltlichen Ebene wie etwa zwischen dem Idyll der Bücherwelt, also der Innenwelt des Schlosses und der historischen sich brutalisierenden Außenwelt sowie zwischen dem alternden Gelehrten und dem jungen Ich-Erzähler, treten besonders die Elemente eines bildungsbürgerlichen Kulturverständnisses auffällig hervor.

Am Beispiel dieses Textes soll die europäische Dimension der von Georg Bollenbeck als bildungsbürgerliche Semantik bezeichneten Denk- und Deutungsmuster deutscher Provenienz als Ergebnis verschiedener langanhaltender Prozesse von Kulturtransfer skizziert werden. Darüber hinaus wird angedeutet inwiefern diese Deutungsmuster, die dem deutschen Bildungsbürgertum zugerechnet werden, für eine von Adelsstrukturen geprägte Oberschicht in Osteuropa relevant werden. Es werden hierzu exemplarisch einige Deutungsmuster herausgegriffen, die seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts mit Wurzeln im 18. Jahrhundert in der deutschen Geisteselite zirkulieren. Der Text von Andreas von Sadonsky, der als „russischer Schriftsteller des sogenannten nahen Auslands“ [Talerko 2013: 52] wahrgenommen wird, soll weiterhin als besondere literarische Darstellung

einer Verfallsdiagnose gelesen werden. Hierzu wird gesondert herausgestellt, wie durch den besonderen Kontrast zwischen der Innenwelt der Bibliothek und der Außenwelt der politisch-historischen Entwicklung, eine Darstellung des Status- und Lebensweltverlusts eines von deutschen kulturellen Deutungsmustern geprägte Adelswelt gelingt.

2. Bildung und Kultur: ein deutsches Konzept

Die Aufklärung muss grundsätzlich als europäisches Projekt begriffen werden, dennoch konstatiert Georg Bollenbeck mit Blick auf das 18. Jahrhundert eine spezifisch deutsche Ausrichtung, die zu einem charakteristischen Bildungsbegriff führt sowie zu Beginn des 20. Jahrhunderts zu einem übersteigerten Konzept von Nationalkultur. Diese Ausrichtung der Aufklärung und die sich daraus entwickelnden Deutungsmuster wurzeln in der deutschsprachigen Philosophie des 18. Jahrhunderts, sie prägen die Konzepte von Bildung und Kultur, die sich mit dem aufstrebenden Bildungsbürgertum als Trägerschicht etablieren.

„Um 1800 sind Bildung und Kultur erfolgreich ‚konzeptualisiert‘. Sie bilden ein Deutungsmuster, das Wahrnehmungen leitet, Erfahrungen interpretiert und Handeln motiviert. Große Wirkung erlangt dieses Deutungsmuster jedoch erst durch seinen Sprung aus der Welt der Philosophen und Pädagogen in die Welt der Bildungsbürger – jener Schicht, die in Deutschland mit ihrem Bildungs- und Leistungswissen die Modernisierung betreibt und die von der Modernisierung überholt werden wird“ [Bollenbeck 1999: 19].

York-Gothart Mix weist unter Rückgriff auf Arvo Tering auf die große Bedeutung deutscher Universitäten für die baltische Oberschicht hin, dabei hebt er die Universitäten Jena, Leipzig, Halle, Königsberg und besonders Göttingen hervor [Mix 2013: 9]. Aus der Forschungsarbeit Felix Köthers geht weiterhin die enge Verbindung deutscher und russischer Gelehrtentradition hervor, wie er am Beispiel der Sankt Petersburger Akademie der Wissenschaften und der dort produzierten Kalender deutlich macht [Köther 2013: 29–30]. Friedrich Scholz stellt fest, dass „die an einer höheren Bildung partizipierenden Einheimischen in Estland, Lettland und PreußischLitauen germanisiert, in Russisch-Litauen polonisiert waren“, so war es möglich „direkt Anteil an den neuesten literarischen Richtungen in Deutschland oder Polen und im übrigen Europa [zu] nehmen“ [Scholz 1990: 191]. Was mit diesen Beispielen angedeutet werden soll, ist der unmittelbare Zugang und die Verbreitung deutscher Deutungsmuster unter den Gebildeten (Universitätsabsolventen) im 18. und 19. Jahrhundert bis ins russische Zaren-

reich hinein. So ist es auch nicht überraschend diese Deutungsmuster in der Literatur vorzufinden, zumal sich die Deutschstämmigen ohnehin an der deutschen Kulturtradition orientierten und auch die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts aufstrebenden Jungletten trotz aller inhaltlichen Ablehnung des Deutschen doch in ihrem Denken über Kultur von deutschen Deutungsmustern ausgehen mussten.

3. Bildungsbürgerliche Kulturbeflissenheit bei Sadonsky

Ein wesentlicher Aspekt, der die deutschen Deutungsmuster von der übrigen europäischen Aufklärung unterscheidet, ist der Status der Nützlichkeit, also der praktischen Orientierung und Anwendbarkeit des erworbenen Wissens, des Wissenserwerbs als lebensweltlichem Instrument.

„Der weite aufklärerische Kulturbegriff, der ähnlich wie englisch oder französisch ‚civilisation‘ sowohl die Lebensverhältnisse wie auch die Ökonomie umfaßt, wird in Deutschland gegen Ende des 18. Jahrhunderts ebenso verworfen wie das aufklärerische Konzept einer praxisnahen Erziehung zur Nützlichkeit“ [Bollenbeck 1999: 19].

Die Erziehung richtet sich idealerweise vielmehr auf die ‚Bildung des ganzen Menschen‘ als Selbstzweck befreit vom Anspruch an unmittelbare Nützlichkeit. So wird auch in der Erzählung betont der Baron lese nicht systematisch, also auf ein Ziel hin gerichtet und seine bevorzugte Lektüre sei neben einzelnen Sachgebieten, der Philosophie und antiken Schriften hauptsächlich die schöne Literatur. Die Lesetätigkeit des Barons, wie sie dem Leser dargestellt wird, ist Selbstzweck und nicht Wissenserwerb aus Gründen praktischer Anwendung oder zum Prestigegegewinn. Dass das Lesen auf einer untergeordneten Ebene selbstverständlich doch einem Zweck dient, ergibt sich aus der Konstitution des verkrüppelten Mannes, der sich über das Medium Buch in eine scheinbar höhere Realität zu begeben vermag. Zweckrationalistische Erwägungen werden jedoch grundsätzlich abgelehnt, vielmehr wird der Leseprozess zu einem organischen Bestandteil des Lebens der Hauptfigur und muss bei ihrem Entzug notwendig in deren Untergang führen. Hinzu kommt eine latente Emotionalitätsemphase bei gleichzeitiger Verachtung übersteigerter Rationalität, die für die konservativen Intellektuellen der Weimarer Republik als typisch gilt. So sagt der Baron zum jungen Ich-Erzähler wörtlich über das Lesen: „System kann nicht sein, denn wir kennen keine Geistesregion, in der A wirklich A und B wirklich B ist. Alles ist relativ, es kommt nur darauf an, daß ich durchglüht bin und hingerissen, einerlei ob es sich um antike Kunst oder um persische

Dichtung [...] handelt...“ [Sadovsky 1929: Teil 2, Spalte 3]. Ein weiterer Aspekt, der mit der Entkopplung von Nützlichkeitserwägungen im Zusammenhang steht, betrifft die quasi-religiöse Überhöhung von Bildung, Kultur und Kunst. Bollenbeck sieht diese Entwicklung in engem Zusammenhang mit dem Protestantismus.

„Das führt im protestantischen Deutschland zu einer paradoxen Situation: Während die Gebildeten sich einerseits von der kirchlich institutionalisierten Religion abwenden, wirkt andererseits in ihrem Motivationshaushalt eine säkularisierte Weltfrömmigkeit, die Wert auf innere Gesinnung und individuelle Bildung im Medium der Kultur legt. Mit dem Auseinanderfallen von institutionalisierter Religion und privater Religiosität schrumpfte der Welt-Überwelt-Dualismus des Christentums, während umgekehrt die religiös aufgeladene ästhetische Sphäre die Welt transzendiert“ [Bollenbeck 1999: 39–40].

Diese Überhöhung richtet sich wesentlich auf das Kunstwerk als Objekt des Kunst-Kults sowie den Künstler als gottähnlichen Schöpfer, als auserwähltes Genie mit einem besonderen Zugang zu höheren Formen der Wahrheit. Es handelt sich um eine „quasireligiöse Kunstemphase, die dem Werk Weihe, Andacht und Pietät entgegenbringt“, was wiederum Auswirkungen auf die Deutung der Orte der Kunstbegegnung hat, denn das „Theater, die Konzertsäle und die Oper, die Museen und die Akademien sind die ‚ästhetischen Kirchen‘, die von den Besuchern Ernst und Andacht verlangen und in denen sich die subjektive Kunstfrömmigkeit ausleben kann“ [Bollenbeck 1999: 87]. Beide Aspekte, der Bezug zu einem genialischen Schöpfer, als auch der Bezug zum Raum der Andacht sind im Text in hohem Maße aufzufinden. Beginnend bei der Hauptfigur, die schon durch den Titel der Erzählung in den Fokus gestellt wird, ist der Bezug zwischen der Person des Barons und der Hochschätzung der Bildung und Kultur gegeben. Schon zu Beginn des Textes wird auch der Akt des Sammelns von Büchern als Kulturmedien zum schöpferischen Akt, da „auch hier die Persönlichkeit des Sammlers der Sammlung ihren durchaus individuellen Stempel aufgedrückt, und da tiefen Persönlichkeit und ihr Schicksal der ganzen Art und Konstruktion der Bücherei ihr charakteristisches Gepräge verliehen“ [Sadovsky 1929: Teil 1, Spalte 1]. Weiterhin wird das Bild des gelehrten Einsiedlers aufgebaut, im Sinne einer klösterlich anmutenden Zurückgezogenheit, die auch an mancher Stelle sprachlich expliziert wird, so ist von „priesterlicher Andacht“ die Rede, der Baron ist „homerisch in fast heidnischem, überschäumendem, begeistertem Götzendienst“ [Sadovsky 1929:

Teil 3, Spalte 2–3]. Sowohl die im Text erwähnte Wohltätigkeit als auch die Neigung zur Freundschaft weisen dem Baron eine übergeordnete Position des Wahren und Guten zu, jenseits von Habgier und fehlender Anteilnahme. Darüber hinaus sind sowohl Wohltätigkeit als auch Freundschaft des Barons explizit nicht an ethnische Zugehörigkeit und sozialen Status geknüpft, vielmehr beherrscht er die Muttersprache all seiner Freunde und erfreut sich daran [Sadovsky 1929: Teil1, Spalte 2]. Wie sich das Bild des gelehrten Einsiedlers mit dem multilingualen Gesprächspartner vereinbaren lässt, wird im Text nicht aufgelöst. Der Bibliotheksraum wird in seinen Details und in seiner Wirkungsweise beschrieben, die Funktion als „ästhetische Kirche“ wird sprachlich expliziert, beispielsweise beim Besuch des Ich-Erzählers, der berichtet: Er „trat endlich in den Prachtsaal der Bibliothek, den Hauptaufenthaltsort des gelähmten Mannes“ und nennt den Ort einen „Bücherdom, der in seiner strengen Schlichtheit gotisch wirkte, das olivenfarbene Gehege der Palmlässt vor der Fensterwand“ [Sadovsky 1929: Teil 2, Spalte 6]. Die höheren Sphären des Geistigen werden auch räumlich ausgedrückt durch ein System von Seilen und Hängematten in der Bibliothek.

Zum Ende hingegen, als das Elend über den Baron hereinbricht, scheint er von der Außenwelt gänzlich verlassen, die Freunde scheinen entchwunden, es bleiben dem Baron nur der treue alte Diener und die Ehefrau, die als seine ehemalige Wirtschafterin bezeichnet wird. Die Verzweiflung der Einsamkeit ist im gesamten Text latent vorhanden, bricht sich jedoch erst durch den Verlust der Bücher bahn und wird zur existentiellen Bedrohung. Das Eindringen der historischen Ereignisse der Außenwelt in die Lebenswelt des Einsiedlers am Ende des Textes steht in starkem Kontrast zu der Leseridylle der vorigen Textabschnitte. Der Großteil des Textes, das Heranziehen bildungsbürgerlicher Idealvorstellungen generiert die Fallhöhe des Barons. Der lebensweltliche Verlust von Adelsprivilegien und Sozialstatus in Kurland im frühen 20. Jahrhundert, der am Beispiel des Barons vorgeführt wird, verbindet sich mit der Marginalisierung des Geistes-Adels in seiner Hilflosigkeit im Angesicht der Technisierung und Brutalisierung Europas im Krieg. Sadowskys Erzählung wird veröffentlicht zu einer Zeit, als die Rivalität von kultureller Moderne und traditionellen Kulturvorstellungen bereits voll entbrannt ist. Es entspinnen sich in ganz Europa Debatten um die Modernisierung der Kultur als Teil der Modernisierung der gesamten Lebenswelt. Die zunehmende Massenkultur, die als simple Zerstreuung ein Bedrohungsszenario generiert, ist ebenso Thema wie die aufkommende

Maschinenkultur und die Technisierung des Kriegs. Außerdem entstammt Sadonsky „einer wohlhabenden adeligen Familie“, seine Mutter war „balatisch-deutscher Abstammung“ [Talerko 2013: 52], auch seine Erzählung spielt in diesem gesellschaftlichen Milieu. Zur Zeit von Sadonskys Geburt 1893 ist sein Geburtsort Goldingen Teil des russischen Imperiums. Mit den Emanzipationsbestrebungen der Jungletten, dem Versuch der Deutschen 1915 einen eigenen Staat auf dem Gebiet Kurlands zu errichten und dann mit dem Ersten Weltkrieg ändern sich allmählich die sozialen Gewissheiten und mit der Errichtung der lettischen Republik macht den Adel strukturell obsolet.

4. Fazit

In der Republik Lettland ist erstmals der Lette zum Bürger seines eigenen Staates geworden und trägt Verantwortung für diesen. Da die Letten aber seit jeher eben der nicht-adelige Bevölkerungsanteil sind und das neue Staatswesen erstmals auf sich selbst beziehen, geraten die Adeligen strukturell in die Defensive. Der dargestellte Baron wird vorgestellt als Bewohner einer im schwinden begriffenen Welt, das Eindringen neuer Realitäten, der Moderne in allen ihren Auswirkungen, entzieht ihm buchstäblich die Lebensgrundlage. Der Adel verliert seine Privilegien und die Kulturtraditionalisten verlieren die Deutungshoheit über Bildung und Kultur durch die technisierte Massenkultur. Die beschriebene Verlusterfahrung ist eine doppelte, der Baron verliert zuerst seine geistige Welt in Form seiner Bücher und schließlich die materielle Welt in Form seiner bloßen Existenz. Sadonskys macht, manifestiert im Schicksal des Barons, trotz der ausschweifenden Beschreibungen der Bibliothek und des Lesens, den Untergang zum eigentlichen Thema des Textes. In der Figur des Barons manifestiert sich das gesamte Verlusterleben, der Epochenumbruch. Es ist die Technisierung, die am Schluss die Kultur zerstört, das Maschinengewehr hält Einzug in die Idylle des Bücherfreunds und zerschießt die Bücher ebenso wie die als Kathedrale des Wissens verehrte Bibliothek. Das beinahe mittelalterlich anmutende Seilsystem, das dem Baron das liegende Schweben durch seine Bibliothek erlaubt, kann nicht mithalten mit der mörderischen Zerstörungskraft des modernen Lebens, die alte Kultur muss weichen. Aber auch der Verlust des Status klingt in der finalen Katastrophe an, in Form der verschiedenen Kommandanten, die kämpfend um die territoriale Vorherrschaft ringen, so ist der deutsche Kommandant Graf Kanitz auch kein Verbündeter mehr, obwohl er selbst ein Adliger ist. Teils tritt er schon auf als Vertreter

einer neuen Weltordnung technisierter Okkupant, teils muss er gesehen werden als Kämpfer für die alte Weltordnung, was aber nur ein Missverständnis ist, weil es diese alte Weltordnung gar nicht mehr gibt, folglich wird er vertrieben. Es ist von sozialdemokratischer Agitation die Rede, vom historischen Simon Petljura, vom neuen Regime in der feindlichen Außenwelt und den Bolschewiken, die nun herrschen. Der nostalgische Impetus und das schließliche Scheitern des Barons an einer feindlichen, grausamen Realität fern der erhabenen Schönheit der Bildung kann also zum einen als ein Scheitern an der Grausamkeit des Krieges an sich gelesen werden, aber auch als ein Scheitern der alten Kultur an den Vorboten des Neuen.

LITERATUR

Quelle

- Sadonsky, A. von. Ein Bücherfreund (Teil 1). In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*. 30. März 1929. 3. Jahrgang, Nr. 13.
- Sadonsky, A. von. Ein Bücherfreund (Teil 2). In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*. 06. April 1929. 3. Jahrgang, Nr. 14.
- Sadonsky, A. von. Ein Bücherfreund (Teil 3). In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*. 13. April 1929. 3. Jahrgang, Nr. 15.
- Sadonsky, A. von. Ein Bücherfreund (Teil 4). In: *Anzeiger für Goldingen und Windau*. 20. April 1929. 3. Jahrgang, Nr. 16.

Sekundärliteratur

- Bollenbeck, G. *Tradition, Avantgarde, Reaktion. Deutsche Kontroversen um die kulturelle Moderne 1880–1945*. – Frankfurt am Main: S. Fischer 1999.
- Köther, F. Aus einem ‚zweyten Vaterlande‘. Die deutschsprachigen Kalender der Sankt-Petersburger Akademie der Wissenschaften als elitäre Gelehrtenforen und transkulturelle Medien. In: *Deutsch-Baltischer Kulturtransfer. Beiträge einer Tagung zur Perspektivierung der nordosteuropäischen Literatur- und Kulturbeziehungen vom 3.–4. September 2012 in Daugavpils*. Hg. Von Dirk Baldes und Inta Vingre. – Daugavpils: Daugavpils University Academic Press „Saule“ 2013, S. 25–50.
- Mix, Y. G. Literarische Transkulturalität in den lett-, liv- und kurländischen Wissensgesellschaften des 18. und frühen 19. Jahrhunderts – Konturen eines Forschungsvorhabens. In: *Deutsch-Baltischer Kulturtransfer. Beiträge einer Tagung zur Perspektivierung der nordosteuropäischen Literatur- und Kulturbeziehungen vom 3.–4. September 2012 in Daugavpils*. Hg. Von Dirk Baldes und Inta Vingre. – Daugavpils: Daugavpils University Academic Press „Saule“ 2013, S. 7–23.

Sandra Johanna LANGER. Andreas von Sadonskys „Ein Bücherfreund“..

Scholz, F. *Die Literaturen des Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung.* – Opladen: Westdeutscher Verlag 1990.

Talerko, V. Der russisch-deutsche Schriftsteller Andreas von Sadonsky. In: *Deutsch-Baltischer Kulturtransfer. Beiträge einer Tagung zur Perspektivierung der nordosteuropäischen Literatur- und Kulturbeziehungen vom 3.–4. September 2012 in Daugavpils.* Hg. Von Dirk Baldes und Inta Vingre. – Daugavpils: Daugavpils University Academic Press „Saule“ 2013, S. 51–58.

Ivars OREHOVS
(Latvijas Universitāte)

Ansätze der Entfaltung der literarischen Sprache: die deutsch verfasste Kurzprosa des frühen Schaffens von Rūdolfs Blaumanis

Summary

Growth of the Literary Language: The Short Prose in German in Rūdolfs Blaumanis' Early Oeuvre

The early prose fiction by Rūdolfs Blaumanis (1863–1908) comprises works (their self-produced translations or parallel editions) in both Latvian and German languages. However, there are two short prose works written by the author only in German: the Christmas sketch titled *Wiedergefundene Weihnachtsskizze* (1882) and the city spring-like atmosphere depiction titled *Frühlingsrausch* (1892). In addition, the former of these literary examples is marked as the bibliographically very first published literary work by Blaumanis. The research task of the present paper lies in the characteristics of the following aspects of these short prose works of Blaumanis' early oeuvre: the thematic and stylistic originality of the language, the compositional peculiarities of the texts, which generally correspond to international literary trends of the epoch as well as give evidence about the development of the author's language and artistic mastery.

Key words: *short prose, literary language, literary-historical intertextuality, sketch, depiction, internal monologue*

*

*Unter blütenduftender Linde
Sassen sie Hand in Hand:
Er mit dem schönen Kinde,
Voller Sterne der Himmel stand.*

*Geredet schon viel sie hatten
Von Schiller¹ und von der Kunst.
In geistreichen Debatten
Behandelt den alten Dunst.*

---

¹ Friedrich Schiller (1759–1805), deutscher Dichter.

*Jetzt sprachen sie von den Idealen
Und wie der Hauptmann² so wahr
Die Menschen verstünde zu malen –
Dann schwieg wie ermattet das Paar.*

*Nur ihre Wangen brannten
Und der Puls schlug zwanzig zu viel
Und beide, beide erkannten –
Sie waren am Ziel!*

[Blaumanis 1959: 138–139]

Die lettische literaturhistorische Persönlichkeit der ersten Reihe Rūdolfs Blaumanis (1863–1908) gibt auch Anlass zur Erörterung im germanistischen Kontext. Das obenstehende lyrische Werk unter dem Titel *Die Idealen* (1899) ist eines von den dreizehn deutsch verfassten und in die lettische Ausgabe der gesammelten Schriften³ aufgenommenen Gedichten von R. Blaumanis. Bemerkenswert, dass es an zwei Stellen direkte Bezüge zu deutschen literarischen Persönlichkeiten aufgewiesen werden, nämlich – Schiller und Hauptmann, was auch programmatisch durchaus literaturgeschichtlich intertextuell zu deuten wäre. Zugleich soll man im Voraus hinweisen, dass eine gewisse thematisch-motivische Verwandtschaft der Schilderung im Gedichte mit den hier nächst zu erörternden künstlerischen Besonderheiten der Prosaschilderung besteht.

Es ist bekannt, dass man unter den Prosawerken von R. Blaumanis, zum Beispiel, lettische und deutsche autorisierte Paralleltexte *Nezāle* („Unkraut“), *Zirgs, trīs govīs un simts rubļu* („Ein Pferd, drei Kühe und hundert Rubel“), *Nāve sēnā* („Im Schatten des Todes“) aufzählen kann. Man soll zudem diejenigen Werke betrachten, die von dem Verfasser nur deutsch veröffentlicht sind, und zwar die Erzählung *Wiedergefundene Weihnachtskizze*⁴ und die Schilderung *Friihlingsrausch*⁵. Von der Mehrzahl der lettisch verfassten und hierzulande berühmt gewordenen Prosatexte mit dem ländlichen Hintergrund unterscheiden sich diese Werke durch die Zuwendung zum urbanen Leben. Der erstere Text erweist sich auch als das erste gedruckte literarische Werk von R. Blaumanis und damit erweckt

---

² Gerhart Hauptmann (1862–1946), deutscher Dramatiker und Schriftsteller.

³ Blaumanis, R. *Kopoti raksti*. VI. Sējums. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959, 138.–139. lpp.

⁴ In der *Zeitung für Stadt und Land* (Nr. 52, 1882).

⁵ In der gleichnamigen Ausgabe, aber fast 10 Jahre später (Nr. 1, 1892).

schon ein gewisses literaturgeschichtliches Interesse [siehe: Blaumanis 1958: 429]⁶.

In der Tat ist die Erzählung *Wiedergefunden. Weihnachtskizze* eine strukturiert realisierte Darlegung des Stoffes, wo man nach der einführend skizzierten vorweihnachtlichen regen Stimmung in einem Stadtmilieu zu einer kontrastiv durchgeführten Darlegung der künstlerisch distanzierten Einsamkeit eines Malers übergeht, dem *nach einer fröhlich verlebten Kindheit [...] Jünglingsalter voll Sorgen [...] und diesem – ein einsames Manne-salter* [Blaumanis 1958: 236] gefolgt hat. Die Zusitzung des Sujets und die abschließende Lösung bildet dann ‚eine weihnachtliche Überraschung‘ nachdem, dass der Maler eine Zeitlang [...] bald in einer unwirtlichen Gegend des Nordens, bald in einer rauchigen Taverne Italiens den Weihnachtsabend [...] verbracht hat, und endlich, vor einem halben Jahr in die Heimat zurückgekehrt [ist – I.O.], [...] aber sein Herz schlug nicht höher dabei, es blieb kalt, die Freude daran war draußen in der Fremde gestorben [Blaumanis 1958: 236].

Entsprechend dem Zusatz der Redaktion in der Erstveröffentlichung, dass *der Verfasser der nächstfolgenden Skizze in Riga wohnhaft ist* [Blaumanis 1958: 429]⁷, spürt man gleich am Anfang beim Lesen ein unbekanntes Großstadtmilieu in einem vorweihnachtlichen Konsumptionsrausch, aber mit einer distinkten sozialen Absonderung:

[...] in den prächtigen Kaufläden des reichsten Stadtviertels und in den ärmlichen Buden auf dem Markte – überall herrscht das regste lebhafteste Treiben. [...] Eile haben alle und nicht ohne Grund, gilt es doch zu dem verdächtigen Paket unterm Arm noch ein Päckchen und noch eins besorgen und das Alles, bevor es dunkel wird, bevor die Lichte an dem dunkel-grünen Wunderbaum angezündet werden. Wahrlich kein leichtes Geschäft [...] [Blaumanis 1958: 235].

Resignierend zu dem äußert sich aber die Einstellung des Malers-Beobachters: [...] wie lächerlich es ist, sich mit meistenteils nutzlosem Kram, mit Dingen, die man selbst viel besser kaufen könnte, zu beschicken! Und dann sich noch darüber zu freuen! [Blaumanis 1958: 236] Mit einer erweitert dargelegten Einstellung und dem Zusatz – So denkt er [Blaumanis

---

⁶ Kommentare. In: Blaumanis, R. *Kopoti raksti. III. Sējums.* – Riga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 429. lpp.

⁷ Kommentare. In: Blaumanis, R. *Kopoti raksti. III. Sējums.* – Riga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 429. lpp.

1958: 236] – entwirft der Verfasser die Ansätze des ‚inneren Monologs‘ in seinem Schaffen.

Nach diesem narrativ-schildernden Teil des Kurzprosawerkes folgt die einem dramatischen Werk eigene Ausweitung des Stoffes, wo ‚die weihnachtliche Überraschung‘ eintrifft – in der Gestalt eines personifizierten *Weihnachtsengelchens* [Blaumanis 1958: 238] namens Elly – also der kleinen Tochter der schon früher heimlich geliebten und gemalten Nachbarin Frau Heller. Mit Hilfe der in dialogischer Rede weitergeführten Handlung, die stellenweise durch eine retrospektive ‚innere Auseinandersetzung‘ über Missverständnisse der Taten und Gefühle in der Vergangenheit unterbrochen wird, verliert die vom Maler kurz vor der plötzlichen Erscheinung des kleinen Mädchens geäußerte lebenskluge Gemütscharakteristik – dass *die Einsamkeit nie fühlbarer, nie unerträglicher ist, als an dem Tage der allgemeinen Freude und des Jubels – zu Weihnachten* [Blaumanis 1958: 238] – an Bedeutung. Die ausschlaggebend zentrale Rolle übernimmt die vermittelnd-seelenverbindend wirkende Gestalt des Mädchens bei der gegenseitigen Beschenkung indem, dass es sich an die Mutter mit einer unerwartet komischen, aber kindlich-direkten und schicksalsklugen Absicht wendet: *Ich schenke Dir den Onkel, er ist für mich doch viel zu groß!* [Blaumanis 1958: 244] Praktisch war es dadurch ein Selbstbildnis des ‚Onkels‘ gemeint, welches der Maler einst dem Mädchen geschenkt hatte, und dieses hatte nicht mehr Platz wegen der ständigen Anhäufung der Spielzeuge im Zimmer.

Die ganze Erzählung resultiert mit einem ‚Liebes-Happy-End‘, dass der Maler [...] sein verlorenes Glück beim Schimmer der Weihnachtskerzen – wiedergefunden [Blaumanis 1958: 244] hat.

Den abschließenden Teil der Schilderung *Fruhlingsrausch* nimmt auch die Liebesthematik ein, also – eine beschreibende Beobachtung und Darlegung des Gespräches von einem Jungen Paar auf einer[er] mondbeschiedenen[n] Bank [Blaumanis 1958: 247] inmitten eines abendlichen Spaziergangs. Die hier geschilderten Liebesansätze bilden als ob einen untrennbaren Bestandteil der betitelten Gesinnung; die Hauptfigur der Schilderung verkörpert wiederum eine paradigmatische künstlerische Gestalt, welche nach dem Konzept des Verfassers auf der Suche nach

[...] sein[em] ‚Rausch‘, jenes unbeschreibliche, aus Sehnsucht, Welt-
schmerz, Schaffensdrang, gesteigerter Lust am Leben zusammengesetzte
Gefühl, das einem die Brust bis zum Springen füllt und die herrlichsten
Vorsätze in die Seele pflanzt [...] [Blaumanis 1958: 247] unterwegs ist.

Zum Unterschied von der Schilderung des praktisch anonymen Großstadt-milieus in der früher erschienenen Erzählung *Wiedergefunden. Weihnachtskizze*, findet man in dem *Frühlingsrausch* bei der Wiedergabe des Spaziergangs der Hauptfigur eine naturalistisch tendierte Darstellung des Stadt-kerns von Riga mit einer Anzahl Realien – den Domplatz, die Sandstraße, den Basteiberg, das Polytechnikum, die Gertrudkirche u. a.

Zusammenfassend lässt es sagen, dass die Veröffentlichung dieser Kurzprosa des frühen Schaffens des Verfassers von seiner Belesenheit in der derzeit aktuellen internationalen, vor allem – deutschsprachigen, Literatur gezeugt hat. Die gedruckte und damit öffentliche Zugänglichkeit dieser Frühwerke in Medien hat bestimmt auch die Entwicklung seiner späteren, reifen künstlerischen Sprache gefördert. Man findet in diesen Werken – besonders, im Erstling hinsichtlich der Veröffentlichungen überhaupt (*Wiedergefunden. Weihnachtskizze*, 1882) – anspornende Ansätze sowohl für den erfolgreichen künftigen narrativen (Erzählungen, Novellen) Sprachgebrauch, als auch für die dramatische Expressivität in den von ihm verfassten Theaterstücken.

LITERATUR

Die Idealen (1899). In: Blaumanis, R. *Kopoti raksti*. VI. Sējums. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959, 138.–139. lpp.

Frühlingsrausch (1892). In: Blaumanis, R. *Kopoti raksti*. III. Sējums. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 245.–249. lpp.

Wiedergefunden. Weihnachtsskizze (1882). In: Blaumanis, R. *Kopoti raksti*. III. Sējums. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 235.–244. lpp.

Natalja POLAKOVA

(Universität Lettlands)

Zur Eigenart der impressionistischen Visualität in der Prosa Eduard von Keyserlings

Summary

Impressionist Painting and Visuality in Eduard von Keyserling's Fiction

The present article aims to illustrate the interaction of the visual and verbal language in the works of Eduard von Keyserling, Baltic-German author characterised by multilevel text mediality. The present article explores some of the aspects of this language in relation to the new techniques brought forth by the Impressionist painters.

The textual analysis shows the Impressionist visual code domination in the author's narrative. Keyserling employs a vast set of visualization techniques resembling pictorial techniques. He pays close attention to colour, composition, the optical effects of light, reflections of the sun on the water, moving clouds, and the portrayal of human figures, which he incorporates into his fiction in a creative and fascinating manner. Similar to the Impressionists, Keyserling was nearly obsessed with capturing the effects of light.

The author becomes less and less concerned with the nature of the object, be it a figure or landscape; he is rather "painting" with words, and seems more and more conscious of the appearance of the object at a particular moment of time.

Key words: *Baltic-German literature, Eduard von Keyserling, intermediality, visuality, Impressionism, colour*

*

Keyserlings Prosa gilt in der Forschung als exemplarischer Fall von literarischem Impressionismus. Die Forschungsergebnisse zur Frage eines literarischen Impressionismus zeichnen sich häufig durch eine geradezu inflationäre Etikettierung literarischer Verfahren als impressionistisch aus. Das Werk Keyserlings beruht auf realistischen Grundlagen, wobei es allerdings in einigen Aspekten Übergänge zu modernistischen Verfahren zeigt. Der nüchterne, mitunter ironische Blick auf die Beschränktheit der Existenz seiner Figuren und auf die Aussichtslosigkeit ihrer Lebenswirklichkeit macht diesen Autor modern.

Keyserlings narratives Modell charakterisiert sich durch einen eigenständig-kreativen Umgang mit bildnerischen Vorgaben. Er bedient sich der Formensprache des Mediums Malerei als ästhetischem und semantischem

Ausdrucksmittel. Oft stehen in seinen Texten motivische sowie darstellungs-technische Anregungen des malerischen Impressionismus im Vordergrund. Es ist evident, dass Keyserling darstellungstechnisch gesamteuropäischen Stiltendenzen verpflichtet ist. Die Art seiner Bilder ist durch die Krisenerfahrung, durch den Wahrnehmungswechsel bestimmt. In einem seiner Essays über Ausstellungen der Münchner Sezession spricht Keyserling über die veränderten Rezeptionsanforderungen, auf die sich ein moderner Leser einzustellen hat:

„Meist ist uns heute gierige, hastige Art des Sehens eigen. Wir sehen schneller und mehr als früher, analysieren und verschmelzen momentane Farben und Formen. Unsere Nerven sind empfindlicher geworden und reagieren auf Licht und Farbwerte, die früher unbemerkt blieben. Wir wollen aus dem Dargestellten unsere eigene Erregtheit herauslesen, etwas in ihm finden, das dem Vibrieren unserer Seele entspricht, und für diese eigenste Art des Sehens wird der Impressionismus wohl der definitive malerische Ausdruck sein“ [Keyserling, zitiert nach: Nehring 2007: 289].

Die Besonderheit des impressionistischen Subjektivismus besteht für den Autor darin, dass es ein Subjektivismus der Wahrnehmung und nicht mehr, wie zu Zeiten der Romantik, ein Subjektivismus der Empfindung ist.

Das Studium der Kunsthistorik, das Interesse für zeitgenössische Malerei sowie kunstkritische Schriften Keyserlings sprechen dafür, dass er auf der Höhe der zeitgenössischen Kunstdiskussion war. 10 von 30 nachgewiesenen Essays des Autors beschäftigen sich mit der bildenden Kunst. Zu den vorbildlichen Größen der Malerei zählten für ihn vor allem Liebermann, Corinth und Slevogt [vgl. Zaus 2008: 370]. „Keyserlings Wertschätzung gilt Gemälden, die ihm durch eine stimmungshaltige Lichtgebung einen scheinbar vorreflexiven, alles Inhaltliche dominierenden Gefühlston vermitteln können. Einerseits soll sich der Künstler selbst aussprechen, wenn er einen empfangenen Eindruck mitzutesten hat, andererseits kommt es auf den Ausdruck einer einheitlichen Stimmung an“ [ebd.: 370].

Es ist auffällig, dass die Keyserlingsche Eigenart der Auseinandersetzung mit der impressionistischen Malerei in seinen Kunstkritiken thematisch wie auch stilistisch mit seinem literarischen Verfahren im Bereich Visualität in vielen Aspekten übereinstimmt. Es wird in seinem Werk die Tendenz bemerkbar, zu einer Synthese von Narration und impressionistischer Bildlichkeit zu gelangen. Besonders aufschlussreich in Bezug auf das intermediale Verfahren des Autors ist sein Lob, der dem Maler Fritz von Uhde gilt, in dessen Werken es um „*Synthese von malerischem Aus-*

druck und lyrischem Gedankengehalt“ gehe [Zitiert nach Zaus 2008: 369, Anm. 25]. Das nächste Zitat illustriert seine Begeisterung für eine der impressionistischen bildenden Kunst immanente verfeinerte Wahrnehmungsfähigkeit für Lichteindrücke:

Das Parkbild von Th. Hagen ist ein gutes Stück impressionistischer Malerei. Ein starkes, sommerliches Licht in dem hellgrünen Laub der grossen Bäume, ein weisses blankes Wasser und all das wirft einander seine Lichter und Schatten und seinen Farbenglanz zu. Über das Bild flutet es hin von regen Licht- und Farbflocken [ebd.].

Das Licht in allen seinen Ausprägungen wird bei Keyserling ständig thematisiert. Er schildert gern Effekte der natürlichen Lichtverteilung, welche die Erscheinung eines Gegestandes, einer Landschaft, jeweils mitprägen und im Wechsel entsprechend verändern. Manchmal entsteht in seinen Texten ein Fließen, Glitzern, und Leuchten des Lichtes von unausschöpfbarem Reichtum. Um ein Beispiel herauszugreifen: „*Es folgten Tage mit unbewölktem Himmel und unerbittlichem Sonnenschein. Überall lag dieses heiße grelle Licht, es schwamm und zitterte auf dem Wasser, es sprühte auf dem Sande, erweckte Funken auf den Kieseln und auf den Seggen*“ [Keyserling 1998: 42].

Der Sehvorgang wird bei Keyserling physiologisch statt intellektuell begriffen. In diesem Punkt schließt er sich dem impressionistischen Konzept des unschuldigen Auges an. Dieser von John Ruskin formulierte Begriff behandelt das ursprüngliche Sehen, die die Welt in zweidimensionalen Farbflecken begreift, ohne jedes Bewusstsein über ihre Bedeutung. „Ausgehend von diesem Verständnis des ‚reinen‘ Sehens rät Ruskin dem Maler, sich unter der Ausschaltung der Erfahrung auf das zu konzentrieren, was als visueller Impuls auf seine Netzhaut fällt“ [Lamer 2009: 10]. Die Ästhetik des unschuldigen Auges setzt eine stärkere Reproduzierbarkeit des Wahrnehmungsmomentes voraus und ermöglicht, die Welt mit anderen Augen zu sehen: „auf die Effekte des Lichts zu achten, auf die optische Färbung des Grases in der Sonne oder auf die Tatsache, dass man in der Ferne keine Blütenblätter mehr erkennt“ [Lamer 2009: 38]. Hermann Bahr notiert in seinem Tagebuch aus dem Jahre 1903 über die impressionistische Malerei, er stelle den Impressionismus als die Malerei der „*reinen Anschauung*“ dar, „*welche noch nicht aus dem Verstande oder der Erfahrung berichtet*“, „*durch keine Reflexion umgeformt*“ sei [Bahr 1987: 129]. Die Intention des Malers sei, so Bahr, „*die reine Anschauung zu malen, bevor ihm noch bewusst worden ist, was ihr Schein zu bedeuten hat*“ [ebd.].

Der Maler Hans Grill in *Wellen* verfügt über Kenntnisse der modernen Optik, Lichteffekte und Komplementärkontraste: „*Hans sprach wieder von Farben und von Licht, behauptete, dass die jungen Föhren in den rötlichen Sonnenstrahlen violett würden*“ [Keyserling 1998: 68]. Wir finden im Roman das impressionistische Bekenntnis zur Freilichtmalerei, zum „*plein air*“: Hans zieht mit Staffelei und Palette ins Freie und malt direkt auf die Leinwand das Meer. Ganz im Sinne der impressionistischen Malerei interessiert sich der Autor an einer rasch veränderlichen Ausleuchtung, er entdeckt die flimmernde Helle des Sonnenlichts und den plötzlichen Wechsel von Farbtönen, den vorüberziehende Wolken oder eine Wasserspiegelung hervorrufen.

Keyserling praktiziert das Medium Malerei als unmittelbare Visualisierung von literarischer Imagination. In seinen Texten dominiert wie in der Malerei Farbe. Der Leser ist oft gezwungen, das Geschriebene zu visualisieren. Man kann darin eine Tendenz der Epoche um 1900 feststellen, die Welt vor allem in ihrer visuellen Komponente zu erfassen, an eine Farbe sehr differenziert heranzugehen. In den Tagebüchern Hermann Bahrs finden wir ausführliche Beschreibungen der Moderfarben jener Zeit. Er nennt unter anderem das graugrüne Kaktus- sowie Myrthengrün, Amarant- und Dahliarot, ein lebhaftes Husarenblau usw. Ästhetische Sensibilisierung geht bei Hermann Bahr soweit, dass seine Emotionen verschieden gefärbt sind. Verschiedene Menschen wecken in ihm verschiedene Farbassoziationen: z. B. der „*schreckliche gelbe Mensch*“ [Bahr 1912: 132]. Optisch abhängig sind auch Bahrs Erinnerungen: „*[...] nennt man Orte, Leute oder Bücher, so taucht zuerst eine Farbe auf*“ [ebd.].

Die Autonomie der Farbe gegenüber dem Bildgegenstand bezeichnet den Bruch zwischen der klassischen und modernen Kunst. Die Farben verlieren ihren funktionellen Charakter, bekommen einen eigenen ästhetischen Wert. Die Impression, die dabei entsteht, ist keine mimetische Repräsentation der Natur. Sie erscheint als der unmittelbare vorreflexive Kontakt zwischen Netzhaut und sichtbarer Welt. Hier ein Beispiel aus Keyserling:

Der Himmel wurde jetzt farbig, die Wolken am Horizont bekamen dicke goldene Säume und eine Welle von Rot übergoss den Himmel. Auch in das Graugrün des Meeres mischten sich blanke Fäden, und die Höhlungen der brechenden Wellen am Strande füllten sich mit Rosenrot, und plötzlich begann das Meer weiter dem Horizonte zu ganz in Rotgold zu brennen [Keyserling 1998: 33].

Die Begeisterung des Malers Grill für Farben in *Wellen* entspricht allerdings einem Wahrnehmungsniveau, das durch die Reflexion umgeformt ist: „Wunderbar! Farbe, Farbe! und was für eine! Daraus kann man hunderttausend Mäntel für venezianische Madonnen schneiden!“ [Keyserling 1998: 107].

Bildnerisch sind bei Keyserling die kompositorischen Prinzipien, die die Textgestalt bestimmen, zum Beispiel die symmetrische Anordnung der Baumstämme, die die Landschaft durchschneiden: „*Die jungen Bäume standen dort in gleichen Abständen voneinander da, rosa Stämme und blau-grüne Schöpfe, schnurgerade gelbe Wege durchschnitten den Bestand*“ [ebd.: 67].

Auffällig ist in Keyserlings Prosa der flüchtige Modus der Darstellung sowohl der Gesichter, als auch der Körper. Seine Gesichterpoetik realisiert sprachlich Bilder, die sich weit von der literarischen Porträtkunst entfernen und die eher malerischer Ästhetik zuzuordnen sind. Die Menschen werden zum dekorativen Stillleben: „[...] wie diese Menschen in dem grellen Sonnenschein beisammen standen, wie die hellen Farben der Kleider, das Rot und das Blond der Haare auf dem Hintergrunde der gelben Düne blühten und leuchteten“ [Keyserling 1998: 64]. So eliminiert der Autor die Figur zum Kontur, zum farbigen Pinselstrich, zur Linie, zur Silhouette, zum Schattenriss. Oft „malt“ der Autor seine Figuren silhouettiert vor dem Hintergrund des Meeres.

Am Rande der Düne zeichneten sich gegen den hellen Himmel deutlich die Figuren eines großen Mannes und einer Frau ganz nahe beieinander ab [Keyserling 1998: 11].

Der gelbe Sand, der gelbe Batist des Kleides, das goldene Haar, eine Symphonie in Blond [ebd.: 27].

Mitten in dem farbigen Wasser stand Ninis schmale rote Gestalt [...] [ebd.: 19].

Zwei Mädchenfiguren werden als „*zwei rote Striche*“ aufgefasst „*in dem weißen grün, das heute die Farbe des Meeres war*“ [ebd.: 37], ein Mund sieht aus „*als hätte ein in Karmin getauchter Pinsel einen saftigen roten Fleck in das Gesicht gemalt*“ [Keyserling 1922: 275]. Diese Textstellen, wo Menschen nur Anlass für die Setzung bestimmter Farbwerte sind, evoziert bei den Lesern Denkbilder der impressionistischen Malerei. Die Sinneseindrücke und die sprachlichen Bilder dafür fixieren lauter momentane kleine Szenen, die für sich scharf beleuchtet, aber voneinander abgerissen sind. Die Farbe löst sich vom Gegenstand, den sie markieren

soll. Die evozierten Farben begreift man als Wahrnehmungseindrücke im Einklang mit der impressionistischen Ästhetik. Farbe, Linie, fast könnte man sagen – Pinselduktus, befreien sich bei Keyserling aus den herkömmlichen mimetischen Abbildungs- und Bezeichnungsfunktionen zu eigener Ausdrucksdynamik. Die Praxis der Kunst und die der Literatur verfahren dabei analog.

Solche Menschenbilder erzeugen auf der visuellen Ebene ihre eigene Sinnstruktur. Sie konnotieren durch ihr fragmentarisches Wesen die Starrheit und Verwandlungsunfähigkeit deren Träger. „Mit solchem Andrang dominanter Farben, die kaum noch den Gegenständen anzuhafte scheinen, entwirft Keyserling, so Petra Zaus, die Ausgangsposition eines verlorenen Subjekts, dem die Gewissheit über die Grenzen von Tagesbewusstem und Unbewusstem verlorengegangen ist, dass sich dünnhäutig und mit hochempfindlichen Nerven dem Überdruck der eigenen Sensationen ausgeliefert findet“ [Zaus 2008: 368].

Eine weitere sprachliche Strategie, mit der Eduard von Keyserling die Ästhetik der impressionistischen Malerei in das Medium der Sprache zu überführen sucht, ist die Substantivierung der Farben. Subjekt des Satzes ist nicht mehr der Gegenstand, sondern seine Farbe.

Am Gartenrande blieben wir stehen und sahen über die Felder hin. Rotes Gold zitterte in der Luft [Keyserling 1986: 16].

Wenn ich an ihre blanken Zöpfe dachte, an das schmale Gesicht, das so zart war, dass die blauen Augen fast gewaltsam dunkel darin sassen, wenn ich diese Vision von Blau, Rosa und Gold sah, dann regte es sich in der Herzgrube fast wie ein Schmerz und doch wohlig [ebd.: 10].

Gerda errötete immer, wenn sie böse war, ein warmes Zentifolienrosa, das bis zu den blanken Stricheln der Haarwurzeln hinaufstieg [ebd.: 31].

In einer subjektiv hypertrophen Kultivierung des Augensinns entdeckt Keyserling eine ästhetische Strategie, die auf Physiologie individueller Wahrnehmung gerichtet ist. Lothar Müller schreibt in diesem Zusammenhang, dass die Auflösung der Dinge in Nuancen und das Unkenntlichwerden oder Verschwinden der Konturen, die Hingabe an den Augenblick und die Vergleichsgültigkeit verschiedener Wertsphären, die Aufweichung des Festen und die Zerstreuung des ehemals aus einer Zentralperspektive Gebundenen um 1900 nicht mehr als Charakteristika eines Kunststils, sondern als Diagnose des „Zeitgeistes“ formuliert wurden [Müller 1996: 48].

LITERATUR

- Bahr, H. *Inventur*. – Berlin: S. Fischer Verlag, 1912.
- Ders. *Prophet der Moderne. Tagebücher 1888–1904. Ausgewählt und kommentiert von R. Farkas*. – Wien: Böhlau 1987.
- Keyserling, E. v. Wellen. In: *Abendliche Häuser*. – Berlin: Ausgewählte Werke. Zweiter Band. Herausgegeben von W. Kirsten. 1. Auflage. Aufbau Taschenbuch Verlag, 1998.
- Ders. *Am Südhang*. – Berlin: Gesammelte Erzählungen, 4 Bde, Band 3, hrsg. von E. Heilborn, 1922.
- Ders. *Schwüle Tage. Seine Liebeserfahrung. Zwei Erzählungen* – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1986.
- Lamer, A. *Die Ästhetik des unschuldigen Auges. Merkmale der impressionistischen Wahrnehmung in den Kunstkritiken von Émile Zola, Joris-Karl Huismans und Félix Fénéon*. – Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann, 2009.
- Müller, L. Jenseits des Transitorischen: zur Reflexion des Plastischen in der Ästhetik der Moderne. In: *Literatur und Kulturwissenschaften. Positionen, Theorien, Modelle*. – Reinbek bei Hamburg: rowohlt's enzyklopädie, 1996.
- Zaus, P. Harmonie–Unwiederbringlich? In: *Impressionistische Sprachbilder bei Fontane und Keyserling. Die Dinge und die Zeichen: Dimensionen des Realistischen in der Erzählliteratur des 19. Jahrhunderts*. Hrsg. Sabine Schneider, Barbara Hunfeld, K&N Würzburg, 2008.

Valentīna TALERKO
(Daugavpils Universitāte)

Was ist „echt russisch“ in der Erzählung Mia Munier-Wroblewska „God save England“?

Summary

What is “Real Russian” in Mia Munier-Wroblewska’s Story “God Save England”

The present article provides the comparative analysis of the two earliest known stories by Baltic writers discussing the importance of the concept of “Russian”. Comparing the lexical meaning, sound and visual stereotypes of the series, the author comes to the conclusion about the non-compliance and the external manifestations of the deep content of the concept “Russian” in the text of the story. The evidence is based on the interpretation of the story “God Save England”, and on the information from official sources, memoirs, and personal letters of the first wave of immigrants, to whom also belongs the writer Mia Munier-Wroblewska.

Key words: *Baltic Germans, the first wave of emigrants, national identity, concept, Russian*

*

Die Darstellung des multinationalen Zusammenseins in Kurland fasziert jeden Leser, der die frühen Erzählungen Mia Minier-Wroblewskas zu lesen beginnt. Darin ist keine Vorliebe oder keine Zuneigung der Schriftstellerin für die Vertreter einer Nationalität zu spüren. In der Skizze aus dem Jahr 1915 „In der „goldenen Sonne“ geht es mehr um die funktionale Abgrenzung des Sprachgebrauchs und weniger um die nationalen Vorteile und Nachteile oder Stereotype, die „sich in stark vereinfachten Merkmalen (oder Clichés) ausdrücken“, die textuell und / oder visuell umgesetzt werden können, sowie in sozialen Typen bzw. Typisierungen“ [Lüsebrink 2012: 102]. Den Anstoß zu dieser kleinen Forschung hat das Buch Gero von Wilberts „Deutschbaltische Literaturgeschichte“, Verlag Beck, 2005 gegeben, wo auf der Seite 263 über die Schriftstellerin Mia Munier-Wroblewska zu lesen ist: „Manches in der Darstellung der nationalen, sozialen und ständischen Gegensätze der Gesellschaft scheint vereinfacht und dramatisch überspitzt, und gegenüber der Zuneigung und Einfühlung für Letten und Juden wirkt die Darstellung der Russen zeitbedingt übertrieben und frag-

würdig“ [Wilberts 2005: 263]. Das angeführte Zitat steht in einem gewissen Widerspruch zu der dargestellten Situation in der oben erwähnten Skizze. Als Grundlage dieses Artikels wurde die zeitlich nächste Erzählung der Schriftstellerin gewählt, die im Herbst 1917 in der „Libauschen Zeitung“ veröffentlicht wurde.

Die Hauptfigur der Erzählung ist der ehemalige russische Offizier, jetzt alt, behindert und unfähig, in der neuen Zeit für sich eine passende brotbringende Beschäftigung zu finden. Anscheinend mittellos verkauft Wassilij Michailowitsch, wie er in der Erzählung heißt, Meeresmuscheln an die Gäste des Kurortes. Seinen Stelzfuß sowie das Georgskreuz – die staatliche Anerkennung seines Mutes im Kriegsfeld – hat er im Krimkrieg (1853–1856) bekommen. Der alte Georgskreuzkavalier bietet den auf dem Nikolajewski Boulevard in Odessa flanierenden Ausländern (Türken, Franzosen, Engländern und Deutschen) an, die Meeresmuscheln zu kaufen.

Unerwarteter Lärm vieler ungleich schreitender Menschen versetzen die sich Erholenden in Angst. In der entstandenen Stille liest man die Inschriften auf den Fahnen der Demonstranten, die mit ihrer inkonsequenter Mannigfaltigkeit und der Mehrsprachigkeit überraschen: „Fraternité, Egalité ... Nje chatim mu Nikolaja, mi chatim respubliku (Wir wollen keinen Nikolai, wir wollen die Republik). God save England“ [Munier-Wroblewska 1917: Spalte 3]. Der 83-jährige Muschelverkäufer wird wegen seines Georgskreuzes verspottet. Die Schüsse, allgemeine Panik, die Ungeschicktheit des alten Mannes mit dem Stelzfuß bringen ihn direkt unter die Füße der rennenden Menschenmassen. Die letzte Episode der Erzählung zeigt das Gespräch zweier Engländer, die sich darüber freuen, dass sie nach dem Tod des Alten die schönen Muscheln kostenlos bekommen können.

Die literarischen Texte sind unter anderem Hervorbringungen einer bestimmten und dem Leser „fremden Umgebung, Denkweise, Kultur und Tradition zu betrachten, die [...] das Verständnis möglicherweise erschweren“ [Grabovszki 2011: 28]. Da es in der Erzählung um Ausländer geht und zweimal das Wort „russisch“ gebraucht wird, können die Fragen im Sinne der Imagologie gestellt werden, wenn man das Image verallgemeinert als „das Erscheinungsbild von einem bestimmten Phänomen, einem Ereignis oder einer Region“ versteht [Martin Weiss: zitiert in: Lüsebrink 2012: 100].

- Was erwarteten die Ausländer damals in Odessa? Welche Bedeutung wollten / konnten sie ihrem „russischen“ Bild verleihen?

- Wie haben sich ehemalige russische Staatsbürger in der nachfolgenden Emigration identifiziert? Aus welchen Komponenten bestand ihr „russisches“ Bild?
- Welche Bedeutung bekommt das Wort „russisch“ im Kontext der Erzählung Mia Munier-Wroblewskas?

Das statische Image, das „ähnlich einer *mentalité*, über lange Zeiträume hinweg seine Präsenz bewahren kann“ [ebda: 123] vermittelt vor allem Werte, Verhaltens-, Denk- und Wahrnehmungsweisen [ebda: 12]. In der Ausformung dieses Bildes ist die Einstellung der Schriftstellerin von wichtiger Bedeutung, denn sie beobachtete und beschrieb das multikulturelle Leben in Kurland in ihren früheren Erzählungen und sollte mit Besonderheiten des russischen Nationalcharakters und des russischen Lebens vertraut sein. Außerdem spielen hier gesellschaftliche und persönliche Gründe zusammen. Nach der Verhaftung ihres Mannes im Jahre 1914 musste die Schriftstellerin emigrieren. Es ist bekannt, dass sie bis 1919 in Königsberg lebte. Man kann vermuten, dass ihr Weg nach Deutschland über Odessa verlief. In den vielen südlichen Städten Russlands und um sie herum gab es seit Anfang des 18. Jahrhunderts zahlreiche Siedlungen und Gemeinden, in denen deutsche Kolonisten lebten und wirtschafteten. Man erzählte und schrieb sehr viel Positives über dieses Paradies auf Erden, dem der 1. Weltkrieg das Ende brachte. In den Jahren 1914–1915 haben die deutschen Kolonisten in vielem ihre Rechte verloren: Keine Schulausbildung, keine Schilder und Informationen in deutscher Sprache, auch der Verlust eines großen Teils ihrer Besitztümer (vgl. <http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/kolonisty.html>).

Die Stadt Odessa war vor 1917 die drittgrößte Stadt des russischen Imperiums und Zentrum des internationalen politischen Lebens: In der Stadt gab es 25 ausländische Konsulate. Auch über diese Stadt emigrierte man seit Ende des 18. Jahrhunderts nach Europa und Amerika (vgl. <http://www.russlanddeutschegeschichte.de/russisch/inhalt.htm>). In diesem Zusammenhang ist die Frage über das „Russische“ im Leben der ehemaligen russischen Staatsbürger von großer Bedeutung.

Das „russische“ Bild bekommt in der Erzählung „God save England“ eine visuelle und auch eine akustische Ausformung. Mit Ausländern ist das visuelle Bild des „Russischen“ verbunden, nämlich das, was leicht zu erkennen ist und was als eine Verlockung oder eine Abneigung dienen könnte.

1. Die Handlung der Erzählung spielt an der berühmten großen Treppe neben Nikolajewski Boulevard. Es soll erwähnt werden, dass der russische Imperator Nikolai II (1868–1918) in der Erzählung zum sogenannten Genius loci wird, denn sein Name wird in verschiedenen Zusammenhängen erwähnt. Geschichtlich ist bekannt, dass der Imperator Nikolai der II in den Jahren 1915–1916 zwei Mal Odessa besucht hat. Er hat eigenhändig die Bäume im neuen Nikolajewski Boulevard gepflanzt. Die neue städtische Promenade sollte für zusätzlichen Komfort und eine bessere Erholung der zahlreichen Ausländer dienen, die wegen der Kriegsergebnisse in Europa nach anderen passenden Kurorten gesucht haben. Es wird dokumentarisch bezeugt, dass die Sommersaison 1915 und 1916 in Odessa besonders erfolgreich war. In diesem Zusammenhang ist die Erwähnung der zahlreichen Ausländer in Odessa historisch gerechtfertigt.
2. Das Gefühl der allgemeinen Katastrophe verstärken Mittel der visuellen Reihe, wie Tote und Verwundete auf der großen Treppe, Beschreibung des Spielzeugs, das dem getöteten kleinen Mädchen gehörte usw. Unter den Demonstrierenden findet sich „ein Student in einer bunten russischen Bluse mit langem, wirren Haar“ [Munier-Wroblewska 1917: Spalte 3]. Bei dieser Beschreibung erinnert man sich unwillkürlich an den berühmten Studenten Raskolnikow aus dem Dostojewski-Roman „Schuld und Sühne“, der in viele Sprachen übersetzt wurde und in vielen Ländern bekannt war. Das fieberhaft Emotionale im Verhalten des Studenten äußert sich in den ungeordneten Haaren und auch darin, dass er nach dem Alten ruft. Die Studenten in Russland wurden traditionell als Träger der neuen Ideen und als Zerstörer der alten Zustände wahrgenommen. Die Gestalt eines revolutionär gestimten Studenten ist in der ganzen Welt erkennbar. Hier kann man viele Beispiele aus der russischen Geschichte und Literatur finden. Der Student in der Erzählung Mia Munier-Wroblewskas sieht keinen Wert in den Auszeichnungen des alten Georgskreuzkavaliers: er duzt den Alten und vergleicht seine Auszeichnung mit dem Kinderspielzeug. Die bunte russische Bluse und fremdsprachige Lösungen auf den Plakaten der Demonstrierenden entsprechen einander nicht und bringen den Leser dazu, die Unklarheit in den Vorstellungen der Demonstrierenden und wahrscheinlich auch ihre falschen Ideale zu begreifen.
3. Die Kapelle in einem Café am Nikolajewski Boulevard spielt den Walzer „Rasbitaja Shisnj (Zerbrochenes Leben)“. Im Text der Erzäh-

lung wird die lautliche Form des Russischen durch die ins Deutsche übersetzten Ausdrücke ergänzt und vermittelt die Atmosphäre der Mehrsprachigkeit des Stadtlebens. Der Autor des Walzers ist der russische Armeekapellmeister jüdischer Abstammung Max Küss (1874–1942). Der Walzer ist in der ganzen Welt unter dem französischen Namen „La Vie Brisee“ bekannt. Die Schriftstellerin schreibt über die grenzenlose Melancholie der Musik, die „in das lebhafte Sonntagstreiben auf dem Boulevard echt russisch und quälend für sensible Nerven heraustäute“ [ebda: Spalte 2]. Auffallend wird das kontextuelle synonymische Wortpaar „russisch und quälend“, mit dem das allgemeine Gefühl der Unsicherheit und Erwartung der baldigen schicksalsträchtigen Ereignisse vermittelt wird. Mit musikalischen Mitteln wird das Leichte, Sorgenlose abrupt am Ende des Walzers unterbrochen.

Aber der Walzer wird in der Erzählung nicht bis zum Ende gespielt. Seine Klänge mischten sich mit der aufpeitschenden großen „Melodie, die vor mehr als hundert Jahren eine todesreife Welt im Blute ertränkt hatte“: *La Marseillaise* [ebda: Spalte 3]. Die sterbende alte Welt kommt mit der todbringenden neuen Welt auf akustischem Niveau in einen direkten Kontakt, was in den Schüssen auf dem Boulevard endet. Das Ausländische wird dabei als fremd wahrgenommen.

Aus den angeführten Beispielen wird klar, dass die von der Schriftstellerin ausgewählten Mittel der visuellen und lautlichen Darstellung die Kontraste offenbaren, die die innere Unruhe der Autorin verdeutlichen. Es ist bekannt, dass in der Zeit der Kriege oder revolutionärer Erschütterungen nach nationalen Zügen gegriffen und darin nach der moralischen Stütze gesucht wird. Die äußere, grell auffallende Erscheinung des „Russischen“ wird in der Erzählung bezweifelt.

Laurie Manchester in ihrer Forschung über ethnische Identifizierung fußt auf Angaben der Baronin Marija von Wrangel, die sich mit Umfragen der russischen Emigranten der sogenannten „ersten Welle“ weltweit befasste. Zeitlich fällt diese Periode mit der Entstehungszeit der Erzählung zusammen, deshalb lohnt es sich, genauer die Ergebnisse der Forschung zu analysieren. Laut der Analyse dieser Umfragen wird die Schlussfolgerung gemacht, dass die Selbstidentifizierung der russischen Emigranten sich in der kurzen Zeit entwickelt hat. Revolutionäre Ereignisse in Russland markieren eine deutliche Grenze in der Auswahl der Kriterien für die Bestimmung des „Russischen“. Vor 1917 waren grundlegend zwei Kriterien wichtig: Beherrschung der russischen Sprache und orthodoxer Glauben

[Манчестер 2014: 219]. Danach variieren die Kriterien zwischen 1 und 9 und sprechen z. B. die Fragen der politischen Auffassungen, der Rasse, der Standes usw. an.

Zahlreiche Respondenten haben darauf hingewiesen, dass für sie ihre moralischen Einstellungen und die Überzeugungen von primärer Bedeutung sind. Die russischen Emigranten aus Polen, Griechenland, Norwegen, Ungarn, Kanada, Deutschland und den USA betonten ausdrücklich die Liebe zu ihrer Heimat und einige gemeinsame psychologische Eigenschaften. Leider werden diese Eigenschaften seitens Laurie Manchesters nicht kommentiert [ebda: 224]. Frau Baronin von Wrangler schreibt mit gleichzeitigem Bedauern und Stolz, dass damals die besten Vertreter der russischen Nation ihr Land verlassen haben. Ihre wichtigste Aufgabe sahen die Emigranten in der Erziehung des Nachwuchses, seiner sogenannten „moralischen Reinheit“ [ebda: 227]. Darunter verstand man Fleiß, Ehrlichkeit, Geselligkeit, Liebenswürdigkeit, Reinlichkeit, Geistigkeit [ebda: 230–231]. Hier soll man eindeutig betonen, dass diese Eigenschaften in der Beschreibung des ehemaligen russischen Offiziers in vollem Maße vorkommen.

In der Beschreibung des Äußeren dominieren Diminutive und Adjektive, die mit der Farbe „weiß“ und der Eigenschaft „alt“ verbunden sind: Er hatte lange, weiße Haare und einen Bart, ein Pergamentgesicht, zitternde Finger, welke Hände, eine rot-weiß karierte Decke auf seinem Tischchen unter einem kleinen Zeltdach. Erst am Ende der Erzählung versteht man, dass er ein Georgskreuz auf der Brust hatte. Darin, wie liebevoll der Alte seine Muscheln streichelt, versteht man seine Zärtlichkeit zur Mutter Natur. In den Muscheln hört er die Seele des Meeres, er glaubt auch, dass die anderen die Schönheit seiner Kostbarkeiten bewundern können. Seine stillen Worte „Sie singt, sie singt, das ewige Lied von ihrer Mutter, dem Meer“ [Munier-Wroblewska 1917: Spalte 1] offenbaren, dass er wenig an den günstigen Handel denkt, sondern bereit ist, seine Freude und seinen Spaß mit anderen zu teilen.

Der Student mit den wirren Haaren lacht den Alten aus. In der emotionalen Reaktion offenbaren sich die politischen Auffassungen Wassilij Michailowitschs: „Ihr könnt mich totschlagen, mein Leben für den Zaren...“ [ebda: Spalte 3] – sagt er. Diese Treue zu den Überzeugungen, die Ehrlichkeit im Ausdruck sind der Schriftstellerin in der Gestalt des alten Offiziers sehr sympathisch. Er kann der Menschenmasse, den aggressiven jungen Leuten oder der Schusswaffe keinen Widerstand leisten. Aber er

hat bestimmt Achtung und Ehre verdient. Symbolisch ist das Ende der Erzählung: die Ausländer achten nicht auf die Toten und Verwundeten. Im letzten Satz der Erzählung: „God save England“ wird der Konflikt zwischen zwei verschiedenen Welten deutlich: die Welt der Gefühle und die Welt des Geldes.

Natürlich hat die Erzählung metaphorische Hinweise auf das zerbrochene Leben nicht nur des Alten, sondern auch des ganzen Landes, das seine alte Ordnung verloren hat. So wie in der Skizze In der „goldenen Sonne“ werden auch in dieser Erzählung Fragen nach der menschlichen Würde, der Anständigkeit und der Hilfsbereitschaft gestellt. Aber aufgrund des Dargelegten kann behauptet werden, dass das Wort „russisch“ seine Bedeutung nicht in den äußeren Erscheinungen der nationalen Zugehörigkeit findet, sondern im Bereich der Moral. Den alten Georgskreuzkavalier kann man zusammen mit Geert Hofstede als Identifikationsfigur ansehen: „Unter den Helden oder Identifikationsfiguren werden „Personen verstanden, tot oder lebend, echt oder fiktiv, die Eigenschaften besitzen, welche in einer Kultur hoch angesehen sind; sie dienen daher als Verhaltensvorbilder“ [Geert Hofstede, zitiert in: Lüsebrink 2012: 12]. Das Tragische ist in dieser Erzählung, dass der alte Held mit seiner Treue, seinen Werten und den Überzeugungen in der neuen Zeit nicht als Vorbild angesehen wird, aber die neuen Ideale hat man noch nicht ausgearbeitet.

LITERATUR

- Munier-Wroblewska, M. God save England. In: *Libausche Zeitung*, 10.11.1917, Nr. 264.
- Grabovszki, E. *Vergleichende Literaturwissenschaft für Einsteiger*. – Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2011.
- Lüsebrink, H.-J. *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. – Stuttgart-Weimar: J.B. Metzler, 2012.
- Wilberts, G.v. *Deutschbaltische Literaturgeschichte*. – München: Verlag Beck, 2005.
- Манчестер, Л. Этническая идентичность как вынужденный выбор в условиях диаспоры: парадокс сохранения и проблематизации «русскости» в мировом масштабе среди эмигрантов первой волны в период коллективизации. В кн.: *Новое литературное обозрение*. № 127. – Москва: НЛО, 2014.
- <http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/kolonisty.html> (16.12.2014)
- <http://www.russlanddeutschegeschichte.de/russisch/inhalt.htm> (16.12.2014)

Dace VEIDMANE
(Latvijas Universitāte)

Vācu un vācu literatūras ietekme Raiņa un Aspazijas literatūras attīstībā

Summary

The Role of German and German Literature in the Process of the Development of Rainis' and Aspazija's Oeuvre

The present article analyzes the role of German literature in the process of the development of Latvian national literature taking into account the impact of German literature on the life and works by Rainis and Aspazija. Before Rainis and Aspazija became famous poets and writers, they both had acquired knowledge in German schools in Latvia. As readers of German literature Rainis and Aspazija have experienced social and literary socialization which was not different from the socialization process of German writers. I would like to remark that the first poems by Rainis and Aspazija have been written in the German language. This switch from German to Latvian, which means much more than only a switch of language is one of the guide-marks in Latvian national literature.

Key words: *German literature, Latvian national literature, Rainis, Aspazija, socialization, language*

*

Tas, ka literatūra ir nacionāla, vai tas, ka kādai nacionālajai kultūrai ir sava nacionālā literatūra un savi nacionālie rakstnieki, nav jāuztver kā pašsaprotams fakts. Līdz pat 18. un 19. gadsimtam daudzi rakstnieki un inteliģence Eiropā rakstīja nevis dzimtajā valodā, bet gan valodā, kas tika mācīta skolās, jo tieši skola bija specīgs pārtautošanas ierocijs. Lielākoties tā bija latīņu, franču, vācu, poļu vai krievu valoda. Tās bija valodas, kurās runāja tālaika elitārā sabiedrība, tās bija valodas, kas valdīja *respublica literaria* un *lingua franca*. Katrs, kurš nebija attiecīgi izglītots un neprata šo valodu, tika izslēgts no elitārās sabiedrības.

Austrumeiropā svarīgs laika posms bija, vēlāk kā citur Eiropā iestājies, romantisms, kura laikā Austrumeiropas tautas pievērsās nacionālās vēstures iizzināšanai, tautas kultūras un folkloras popularizēšanai. Arī Latvijā nacionālās ideoloģijas veidošanās aizsākumi saistīti ar 1848. gada pilsoniskās revolūcijas uzbangojumiem un agrākā periodā ar to vācu romantisma

posmu, ko literatūrā dēvē par „vētras un dziņu” periodu („*Sturm und Drang*”). Līdzīgi kā Vācijā, arī Latvijā šim laikam raksturīgais nacionālisms izpaužas valodas pārvērtēšanā un atdzimst poēzija. Nozīmīga loma šajā laikā bija vācu dzejnieka Johanam Gotfrīdam Herderam (*Johann Gotfried Herder*), kurš savā dažādu tautu dziesmu krājumā vācu tulkojumā atklāja latviešu tautasdziesmu skaistumu. Tieši romantismam raksturīgā pagātnes, vēstures un dabas apjūsmošana tālākajā attīstībā iezīmēja nacionālas nokrāsas, Vācijā tā pārveidojās izteiktā nacionālismā. Vācijā valdīja liberāli noskaņotā literātu kustība „*Junges Deutschland*” (Jaunā Vācija), kas iestājās pret pastāvošo iekārtu un noliedza romantikas un klasikas ideālismu, uzskatot to par apolitisku un atpalikušu. Šīs kustības rakstniekiem piederēja Heinrihs Heine (*Heinrich Heine*), Karls Guckovs (*Karl Gutzkow*), Heinrihs Laube (*Heinrich Laube*), Ludolfs Vinbargs (*Ludolf Wienbarg*) u. c.

Tieši šīs kustības apzīmējuma ietekmē arī latviešu tautas atmodas darbiniekus sāka dēvēt par jaunlatviešiem. Tomēr baltvācieši Latvijā iestājās pret jauno Latviju un pret tautas atmodu. Doma par latviešu pārvācošanu bija mērkis nodrošināt arī nākotnē sev noteikšanu Latvijā. Jau 1861. gadā Vidzemes lauku skolu pārvalde ieteica pastiprināt vācu valodas mācīšanu. Tikai 19. gadsimta beigās notika strauja latviešu sabiedrības pārveidošanās – muižu zemnieki un gājēji sāka sadalīties dažādos grupējumos pēc materiālā stāvokļa, pēc nodarbošanās un pēc izglītības. Šai laikā 1888. gadā Tērbatā aizsākās jauna kustība – Jaunā strāva, kas radīja atsaucību daļā latviešu inteliģences. Arī Rainis piederēja pie Jaunās strāvas. Vēlāk viņš bija šīs kustības galvenā laikraksta „*Dienas Lapas*” redaktors. Idejas, ko šajā laikrakstā izteica latviešu literāti un sabiedriskie darbinieki, savā ziņā saskan ar 1885. gadā Vācijā dibinātajā žurnālā „*Die Gesellschaft*” („Sabiedrība”) paustajām – tika izskaidroti jaunās sabiedrības ideāli, kas bija vērsti pret pastāvošās valsts spaidīgo praksi. „*Dienas Lapā*” tika publicēts Jansona Brauna referāts par jaunlaiku literatūru, kurā lasītāji tika iepazīstināti ar reālismu un naturālismu literatūrā. Tas bija laiks, kad sākās Raiņa publiskā literārā darbība.

Nepārprotami, literatūra bija centrālais nācijas medijs, īpaši, ja runa ir par identifikācijas vai pašrefleksijas tēlu radišanu. Tā radīja savus kultūras kodus, veicināja tautas izglītošanās procesus. Liela loma nacionālās literatūras radišanā bija tālaika rakstniekiem. Rainis un Aspazija ir centrālās figūras latviešu literatūrā. Aspazija bija izcila liriķe un dramaturģe, publiciste, savukārt Rainis bija viens no lielākajiem latviešu dzejniekiem, drama-

turgiem un domātājiem. Abi šie dižgari atradās jau kopš bērnības starp divām kultūras telpām – latviešu un vācu.

Īsi par Raiņa biogrāfiju – dzimis 1865. gada 11. septembrī Dunavas pagastā latviešu zemnieku ģimenē. Raiņa vecāki – Krišjānis Pliekšāns un Dārta Grikovska bija tam laikam ļoti labi izglītoti, prata trīs valodas – vācu, lietuviešu, krievu. Raiņa vecāki piederēja tā sauktai jaunajai latviešu vidussķirai, kas izveidojās, pateicoties vācu barona Hamilkāra fon Felkerzāma (*Hamilkar Fölkersahm*) ierosinātajām zemes reformām. Barons Felkerzāms panāca, ka baltiešu likumdošanas komiteja Pēterpilī izstrādāja jaunu likuma projektu, saskaņā ar kuru zemnieki saņemtu atpakaļ lietošanas tiesības uz zemi, bet muižnieki paturētu formālas īpašuma tiesības. 1849. gadā Nikolajs I apstiprināja šo projektu kā provizorisku likumu. Tas radikāli ierobežoja tendenci palielināt muižas zemju platības uz zemnieku rēķina. Zemnieku zemi varēja vienīgi pārdot vai iznomāt zemniekiem. Tā arī Raiņa tēvs nomāja un apsaimniekoja pusmuižas, ģimene bieži mainīja dzīvesvietu. Raiņa bērnība pagāja vairākās Sēlijas (Tadenavas, Randenes, Berķeneles (šīs muižas viens no pirmajiem īpašniekiem bija Felkerzāms)) un Latgales (Vasiļovas un Jasmužas) muižiņās. Šajā laikā Raiņa skolotāja bija viņa vecākā māsa Līze Pliekšāne, kura ar brāli komunicēja galvenokārt vācu valodā, viņa mācīja Rainim lasīt. Vēlāk viņi viens otram sūtīja vēstules un apsveikuma kartītes vācu valodā. Kādā apsveikumu kartītē Līze Raini uzrunā kā *Johann*, nevis *Jānis*. Nēmot vērā iepriekš minēto, varētu apgalvot, ka Raiņa identitātei jau bērnībā bija jaušama vācu ietekme.

Savukārt Aspazija, īstajā vārdā Johanna Emīlija Lizete Rozenberga, dzimusi 1865. gada 16. martā turīga Zemgales zemnieka ģimenē Zaļenieku pagasta „Daukšās”, mācījās Zaļāsmuižas pamatskolā, Jelgavas Dorotejas meiteņu pamatskolā un Jelgavas Trīsvienības sieviešu ģimnāzijā. Ģimnāziju nepabeidza, izstājās īsi pirms tās beigšanas. Dedzīgi lasīja vācu romānistus un dzejniekus. Ģimnāzijas pēdējo klasi Rozenberga nepabeidza un 1886. gadā apprecējās ar Vilhelmu Maksi Valteru. Vēlāk šīs nelaimīgās laulibas būs iemesls Aspazijas pievēršanās sieviešu emancipācijas un tiesību jautājumam. Pēc šķiršanās no pirmā vīra laikā no 1891. līdz 1893. gadam Aspazija strādāja par mājskolotāju Jaunsvirlaukā, Pociemā, un sacerēja lugas „Zaudētās tiesības”, „Vaidelote” un poēmu „Saules meita”. Šos darbus autore publicēja ar pseudonīmu „Aspazija” (no sengrieķu ‘milamā’). Pseudonīmu Aspazija aizguva no vācu rakstnieka Roberta Hammerlinga (*Robert Hammerling*) romāna „Aspazija”. 1897. gadā iznāca dzejnieces pirmais dzejoļu

krājums „Sarkanās puķes”, kas izraisīja plašu rezonansi sabiedrībā [Butevica 1993: 43].

Pirms Rainis un Aspazija kļuva par nozīmīgākajiem latviešu literatūras rakstniekiem un latviešu nacionālās literatūras dibinātājiem, viņi, līdzīgi kā citi tālaika latviešu rakstnieki, izglītojās vācu skolās. Sociālās identitātes teorijā sabiedrība hierarhiski tiek sadalīta dažādās sociālās grupās. Piederība kādai no šīm grupām dod individuālu sociālās identitātes izjūtu un nosaka ne tikai individuālu priekšstatus par sevi, bet arī uzvedību atbilstoši grupas normām. Aspazijas un Raiņa vecāki bija turīgi zemnieki un savam laikam izglītoti, tādēļ vēlējās redzēt arī savus bērnus izglītotus. Rainis un Aspazija uzauga līdzīgi kā lielākā daļa tālaika Latvijas vidussēkļu slāni pārstāvošo – lasot galvenokārt vācu literatūru. Aspazija skolas laikā aizrautīgi lasīja vācu vēsturnieka un rakstnieka Georga Ebersa (*Georg Ebers*) romānus par Ēģiptes senatni, kā arī Frīdriha Špīlhāgena (*Friedrich Spielhagen*) darbus „Vētras plūdi”, „Slēgtās rindas”, „Problemātiskas dabas”. Savukārt Rainis skolas laikā pievērsās Gustava Švābes (*Gustav Schwab*) klasiskām teikām („Klassische Sagen”) un Heinriha fon Kleista (*Heinrich von Kleist*) darbiem. Ģimnāzijas laikā Rainis un Aspazija daudz lasīja Gēti, Šekspīru, Šilleru, Lesingu, Baironu, Šelliju, Puškinu, Ķermontovu, Heini, kas atstāja ietekmi uz abu mākslinieku turpmāko daiļdarbu radīšanu.

Rainis un Aspazija, rakstot vācu valodā un lasot vācu literatūru, piedzīvoja valodas un rakstības, kā arī sociālu un literāru socializāciju, kas nemazākā mērā neatšķīrās no tālaika vācu rakstnieku socializācijas procesa. Līdzigu socializāciju apguva arī igauņu nacionālie rakstnieki un dzejnieki, piemēram, igauņu dzejniece Marija Undere (*Marie Under*), kas, līdzīgi kā Rainis un Aspazija, savus pirmos darbus rakstīja vācu valodā, daudz tulkoja, viņa dzimtajā valodā ir tulkojusi „Artūru Rembo”. Līdz ar to šis process būtu aplūkojams arī kā reģionāls fenomens. Bilingvālais valodas pielietojums rakstībā, kas nozīmē daudz vairāk nekā tikai valodas maiņu, ir viena no latviešu un igauņu nacionālās literatūras aizsākuma iezīmēm.

Latviešu nacionālajiem rakstniekiem un dzejniekiem svarīgi bija gūt pieredzi un iedvesmu, iepazīstot citu tautu literatūru. Jāpiekrit Dmitrija Lihačeva teiktajam, ka nacionālā kultūra pieaug, mijiedarbojoties ar citām kultūrām, šajā mijiedarbībā no svešā paņemot sev un pārstrādājot to, kas atbilst iekšējām prasībām [Likhachov: Essay on Russian Culture]. 19. gadsimtā Rainis un Aspazija, līdzīgi kā citi latviešu rakstnieki, varēja balstīties savās un citu tautu tradīcijās. Arī Raiņa darbos ir atrodami vācu literatūras paraugi. Dzejā ir vērojams, cik liela ietekme ir bijusi citu tautu folklorai,

kā arī vācu lirikai uz Raiņa dzejas ritma un formas sajūtām, piemēram, J. V. Gētes darbi. J. V. Gēte ir rakstījis, ka pastāv tikai trīs īstenas poēzijas formas – skaidri izklāstošā, entuziastiski satraucošā un personiski darbojošās, t. i., epos, lirika un drāma [J. W. Goethe 1819: 232]. Tieši pēdējām divām formām Rainis palika uzticīgs visu literārās darbības laiku.

Atgriežoties pie formas, būtu jāatzīmē, ka gan Gēte, gan Rainis savā dzejā viegli pāriet no regulārā pantmēra uz personīgo strofu, no jamba uz ģermānisko strofu, piemēram, J. V. Gētes „Fausta” tulkojumā, jo Rainis uzskatīja, ka tulkojumam ir jābūt pēc iespējas tuvākam oriģināltekstam. „Ceļinieka nakts dziesmas” tulkojuma piemērs:

Über allen Gipfeln	Uz kalniem vakardzēsma
Ist Ruh'	Jau dus,
In allen Wipfeln	Ikviena vēsma
Spürest Du	Lapiņās klus,
Kaum einen Hauch,	Tikko tās skar;
Die Vögelein schweigen in Walde	Jau putniņi pērklišos lien.
Warte nur, balde	Gaidi, gaidi tik vien,
Ruhest Du auch.	Drīz tu dusēsi ar.

Citātā redzams, ka dzejas vārsmas pakļautas elpas ritmam. Dzejas forma atgādina itāļu madrigālu; strofu metrs bija divdaļīgs, bet piedziedājumu kontrastējošs – trīsdaļīgs. Šī muzikāli ritmiskā Gētes intonācija dzejā iedvesmoja Raini.

Rainis, lidzīgi kā Aspazija, dzeju sāka rakstīt 14–17 gadu vecumā. Diemžēl Aspazijas skolas laikā romantisma stilā rakstītie dzejoļi nav saglabājušies, daži tika vēlāk uzrakstīti pēc atmiņas. Raiņa pirmie dzejoļi bija publicēti „Mājas Viesa Mēnešraksta” pirmajos izdevumos, piemēram, „Rudens”, „Sarkanās lūpiņas” (1897), „Teika” (1896), daži arī „Tālās noskaņās”, „Agri no rīta”, „Karaļmeita” (1. puse). Dzejoļi ir sarakstīti tautasdzesmu formā, piemēram, „Karaļmeita”:

Jaunās gaismas audi,
Līdzī saules segai
Silti apņem visus sāpju bērnus!

Herders jau apgaismības laikmetā tautasdzesmas uzsvēra kā izcilus oriģinalitātes paraugus. Arī Raiņa tulkojajā Heinriha Heines dzejā ir jaušamas folkloras un simbolisma mākslas tradīcijas.

Rainis, runājot par savu dzeju, ir norādījis, ka tā nav pieskaitāma kādam konkrētam literatūras virzienam:

„[...] es esmu mākslenieks un kā tāds neesmu iespiežams nevienā šablona un virzienā. Virzieni vajadzīgi tikai diletantiem. Pēc tehniskiem paņēmieniem nevar iedalīt māksleniekus. Mākslenieks lieto visus paņēmienus, piemērojoties katrai vielai un savam temperamentam. [...] viņš pats var grozīt un attīstīt sevi un arī laiku” [J. Rainis 1986: 418].

Šim apgalvojumam varētu piekrist, jo Raiņa dzējā, tāpat kā 19.–20. gadsimta literatūrā, ir vērojami vairāki strāvojumi – simbolisms ar tiekšanos uz absolūto, jūgendstila paralēles ar dabas formām, impresionisms Raiņa filozofiskajā domāšanā, sentimentālais romantisms, modernisms u. c.

Rainis par savu vietu Eiropas literatūrā ir rakstījis:

„Scheling, Nowalis, Hölderin, Weiniger, Kirchner, tanī rindā es iederu iekšā. Arī Kleists pa daļai še, arī Bairons” [J. Rainis 1986: 378].

Redzams, ka Rainis sevi ir vērtējis līdzās vācu jaunās mākslas teorētiķiem, vācu romantisma pārstāvjiem un veidotājiem, kādi bija Šellings un Novāliss.

Raini un Gēti vienoja kopīga atziņa par to, ka literatūras tulkošana ir svarīga nacionālās valodas attīstībā. Rainis un Aspazija tulkoja autoritatīvu rakstnieku darbus, smeļoties jaunas estētiskas un sociālas idejas. Aspazija ir tulkojusi Henrika Senkeviča, R. Hamerlinga darbus. Rainis ir tulkojis Frīdriha Šillera „Vilhelmu Tellu”, Heinriha Heines „Bēdu leju”, Aleksandra Puškina „Borisu Godunovu”, Johana Volfganga Gētes „Cilvēku jūtas” un kopā ar Aspaziju Gētes „Faustu”. Par „Fausta” tulkojumu Rainis Kopoto rakstu „Dzīve un darbi” 9. sējumā norāda:

„[...] sabiedriskā ziņā tā bija lielās vācu kultūras piesavināšanās no latviešu puses un līdzās nostāšanās vecai kultūrtautai. Tas pacēla latviešu pašapziņu un pašsajūtu necerētā augstumā mēs nu varejām skatīties, ka piedieram pie Eiropas” [J. Rainis 1986: 633–634].

Rainis īpašu uzmanību pievērsa latviešu valodas estētiskajai funkcijai, vācu valodas bagātības iedvesmots, viņš centās attīstīt latviešu literatūras valodu. Dzejas valoda pieprasa gan noteiktu struktūru, gan tēlainību, kā arī oriģinalitātes dēļ nepieciešami jauni vārdi, un šo jauno vārdu meklējumos Rainis studēja vecās vārdnīcas, folkloru un pievērsa uzmanību izlokšņu leksikai. Pateicoties Rainim, latviešu valodā tika ieviesti daudzi vārdu jaundarinājumi, piemēram, *augsme, degsme, tversme, plūsma, pūsma, dvesma, spozme, smagme, sūrme, vēlme, atgaisma, atjaunotne, atspulgs, atvizma, ilgas, malds, riets, kaisle, augste, dzidre, skaidre, pārpilne*,

iznīce, uztice, un vecvārdi: mīla, vizma, dima, veldze, tāle, brīve, brīns, jums, dāsns, kas papildināja latviešu literārās valodas krājumu:

„Var izlietot formu bagātību valodas kuplināšanas labā, lai darītu bagātāku vārdu krājumu jēdzieniem un jēdzienu noskaņām, jo no formas var radīt arī saturu” [J. Rainis 1986: 371].

Rainis un Aspazija bija arī politiski dzejnieki, līdzīgi kā lielākā daļa kustības „Jaunā Vācija” literātu, kas iestājās par „brīvības iemiesošanos tautā”. Rainis aktīvi iesaistījās 1905. gada revolūcijā, uzstājās ar runu revolucionārās sanāksmēs, piedalījās Latvijas skolotāju kongresā. Revolūcijā Rainis saskatīja latviešu tautas iespēju atbrīvoties no krievu carisma. Savukārt Aspazija iestājās par sieviešu tiesībām, kas 19. gadsimta beigās kļuva par aktuālu jautājumu visā Eiropā. Lugā „Zaudētās tiesības” galvenā varone Laima norāda:

„Jā, man nav vairs tiesības, bet jūs esat tie, kas man viņas laupījuši, jūs esat mani padarījuši par to, kas es esmu. Gabalu pa gabalam jūs esat manu dzīvi saplosījuši, kāpienu pa kāpienam nogrūduši mani bezdibeni.”

Tas ir kā protesta sauciens pret tiem, kas vēlas pakļaut.

Vācijā sieviešu jautājumam pievērsās krievu-vācu rakstniece un psihanalītiķe Lū Andreasa Salomē (*Lou Andreas-Salomé*). Viņa iestājās pret tālaika esošajām teorijām: sievietei sevi jārealizē dzīvojot, vīrietim – darbojoties. Savus uzskatus par to, ka sievietei ir jāattīsta labākās spējas, autore aktualizēja darbos „Pārdomas par milestības problēmu”, „Ruta” u. c.

Aspazija ir ietekmējusies no tādiem vācu rakstniekiem kā Garlibs Merķelis un Frīdrihs Šillers. No G. Merkeļa rakstniece ir pārņēmusi publicistisko degsmi, no Šillera – romantiskās dzejas patosu, protestu pret despotismu [Viese 1975: 23].

Heinrihs Heine kā kustības „Jaunā Vācija” pārstāvis bijis pret dažādām reakcionārām strāvām vācu literatūrā, piemēram, pret švābu skolas salkano romantismu, ārišķīgo tautiskumu un buržuāzisko raksturu, vienlaicīgi atklājot šī literārā virziena sociāli politiskās saknes [Gudriķe 1967].

Rainis, līdzīgi Heinem, kritizē literatūras tukšumu, aicina to atjaunot un pilnveidot:

„Kas tad viņa ir tā latviešu literatūra? Un ja viņa kas ir, kur tad viņa ir un vai viņu kāds redzējis? Dodiet man viņu šurp, es viņu apstrādāšu, bet tur nekā nav, par to i Dundurs never lādēties. Schrekliches Schweigend rinhtan mein Ohr, kā Dreidens saka, – tohu-va-bohu, t. i. tukšs un tukšs. Lūžņu čupa iz vārdiem, frāzēm, muļķibām, punktēm un komatām,

nelietīgi valkātām tautas dziesmām izvilkumiem iz vispārigās lamāšanās vārdnīcas, kur nav iekšā ne prātīgu tapinātu, nodrāztu domu, kur nav vēl jaunu, patstāvīgu, tautisku ideju – tā nav literatūra, un lai man neviens pretī nerunā, jo man ir nopolni, ā klubists teica, kad viņš maku aizdarīja” [A. Birkets 1925: 56–57].

Citātā ir skaidri izteikta politiskā emancipācija. Kultūras termina politiskā dimensija 19. gadsimtā sasniedz etnoģenēzi. Nacionālais pieprasa apliecinājumu – materiālu un idejisku argumentāciju. Raiņa paustā doma prezentē argumentācijas līniju par latviešu literatūru, tās prezentāciju un perspektīvu – ir jārada jauni darbi, kas labāk raksturotu latviešu nāciju. Tā ir kā sava veida jauna vēstures rakstīšana, jauna izceļsmes mītu rādišana.

Arī Aspazija kritiski izsakās par tālaika latviešu kultūru:

„Vecā paaudze iedomājas latvju kultūru kā zemnieku kultūru, bez sakara ar Eiropas kultūru, bez sakara ar jaunlaiku sabiedriskiem un ekonomiskiem apstākļiem. Šis zemnieciskās kultūras ideoloģija bija kopā saņemta pazīstamajā „savs kaktiņš, sava zemes stūrītis”.” Bet šis tautiskais kaktiņš bija saimnieka zemes stūrītis, un ļoti precīzi Aspazija norāda, ka: „[...] visaugstākā gara pakāpe bij toreiz sevi justies par latvieti pretī vācietībai [...]” [Viese 1975: 30].

Latviešiem Krievijas cara valdīšanas laikā bija svarīgi apzināties sevi kā identitāti iepretim vāciešiem vai krieviem – tas iezīmēja latviešu politisko emancipāciju un aizsākumu sevis kā latviešu tautas apjaušanu. Identitāte un privātais jau gadsimtiem ir spēlējusi dažādas sociālas lomas. Svarīgs aspekts ir privātās telpas subjektivitāte – iedzīvotāju privātās telpas robežas domās tika paplašinātas, un privātā telpa kļūst par nacionālo telpu. Šī privātā forma, kurā līdz šim dzīvoja latvieši, vairs neapmierināja komunikatīvās funkcijas Krievijas cara sabiedrības ietvaros.

Nācija ir individuāla iedomāta sabiedrība šim individuādam saprotamā un tīkamā formā. No vienas puses, literatūra ir institucionāla vai sociāla spēle – kā inscenējums un kopīgs piedzīvojums; no otras puses, literatūrai piemīt savas īpatnības. Runājot par literatūras veicinošo nacionalizācijas procesu, ir jāpiemin fikcionalitāte un imaginativitāte (tēlainība) jeb, kā Jurījs Lotmans raksta, literatūra ir sekundāra modeli veidojoša sistēma. Literārajos darbos var tikt radīti īstenības modeļi, kas iedzīvināti tautā, piemēram, privātais kā atbilde uz identitātes problēmām, nacionālās idejas izplatīšana kā brīvibas garants, sevis kā tautas politiskā apzināšanās. Šī doma vislabāk atspoguļojas Raiņa drāmās. Piemēram, drāma „Uguns un nakts” ir noteiktu

sociālu simbolu rezervuārs, līdzīgi kā Gētes „Fausts”, kas ir piesātināts ar mitoloģiskiem tēliem. Raiņa lugu tēli ir simboli, kas rāda pretstatu cīņu, virza darbību un pauž progresīvās domas – kritiku, ticību brīvai nākotnei.

Individuālās domāšanas brīvības jēdziens ieskanas vairāku apgaismības vācu literātu darbos (Herders, Gēte) – dumpīgums, sociālā pretruna tiek apvienota ar izcīlas personības cildinājumu, izcelta jūtu pasaule, individualitāte, izteikta prasība pēc dabiskā, darbos dominē spēcīgs simbolisko tēlu blīvējums, iezīmējas nacionālā pašapziņa, idejas darbiem tiek rastas folklorā.

LITERATŪRA

- Assmann, J. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen.* – München, 1992.
- Beutin von, W. *Deutsche Literaturgeschichte: von den Anfängen bis zur Gegenwart.* – Stuttgart [u.a.]: Metzler, 2013.
- Birkerts, A. *Rainis un Aspazija dzīvē un mākslā: sarakstīšanās.* – Riga: Kultūras Draugs, 1937.
- Bosse, H. *Baltische Literaturen.* – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011.
- Butevica, M. *Aspazija.* – Riga: Izglītība, 1993.
- Dravīņš, K. *Altlettische Schriften und Verfasser.* – Lund, 1965, S. 83–111.
- Dravīņš, K. Das Hasentötersche lettische Vaterunser. In: *Studi Baltici*, 8, 1952.
- Ehlert, W. *Nachtgedanken über ein neues Jahrhundert.* (Gedichte.) (Hrsg. u. mit e. Nachw. vers. von Nachgedichtet von Heinz Czechowski. – Berlin: Verl. Volk u. Welt, 1974.
- Gēte, J. V. *Fausts* (Johann Wolfgang v. Goethe). Trāģēdija. No vācu valodas tulk. J. Rainis [Jānis Rainis]. (1. d. 10. u. 2. 6. iesp.)
- Goethe, J. W. Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des West-östlichen Divans. 1819.
- Grīnuma, G. *Aspazija un Rainis šodienas skatījumā: literatūrzinātnisku rakstu krājums.* LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. – Rīga: Zinātne, 2004.
- Grīnuma, G. *J. Rainis. Kastaņola. Pa atmiņu pēdām otrā dzimtenē.* – Rīga: Atēna, 2011.
- Gudriķe, B. Heinriha Heines tradīcijas Veidenbauma dzejā. No: *Literatūra un Māksla*, 1967. gada 30. septembrī.
- Hofstede, G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, 2. Auflage. – Thousand Oaks CA: Sage Publications, 2001.

- Kalnačs, B. *Vācu literatūra un Latvija: 1890–1945*. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. – Rīga: Zinātne, 2005.
- Kortläder, B. *Gedichte von Heinrich Heine. Interpretationen*. – Stuttgart: Clausen & Bosse, Leck, 2013.
- Lange, J. *Vollständiges deutschbaltisches und lettisch-deutsches Lexicon, nach den Hauptdialekten in Lief- und Kurland*. Mitau, 1777, Haas. Olten, 1980, S. 409.
- Likhachov, D. *Essays on Russian Culture*. – Moscow, 2000.
- Lotman, J. Über die Semiosphäre. In: *Zeitschrift für Semiotik*. 12 (4), 1990.
- Rainis, J. *Kopoti raksti 30 sējumos*: Galv. red. V. Samsons. 2. sējums. – Riga: Zinātne, 1979.
- Rainis, J. *Marija Stjuarte / F. Šiller / J. Raiņa tulkojumi*. – Rīga: Zinātne, 1990.
- Viese, S. *Aspazija*. – Rīga: Liesma, 1975.
- Viese, S. *Dzeja*. – Rīga: Liesma, 1966.

• • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. aplieciba Nr. 2-0197.
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5401, Latvija

Iespiests SIA „Latgales druka”
Baznīcas iela 28, Rēzekne, LV-4601, Latvija